T.C.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TURABDİN KÜLTÜREL COĞRAFYASINDA MARDİN MİDYAT ANITLI KÖYÜ, MERYEM ANA MANASTIRI VE YAKIN ÇEVRESİNDE BULUNAN DİNİ MİRAS ALANLARININ KÜLTÜREL PEYZAJ DEĞERİ VE KORUMA POTANSİYELİ

Leyla ASLAN

DOKTORA TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Rölöve ve Restorasyon Programı

Danışman

Prof. Dr. Can Şakir BİNAN

Ocak, 2025

T.C.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TURABDİN KÜLTÜREL COĞRAFYASINDA MARDİN MİDYAT ANITLI KÖYÜ, MERYEM ANA MANASTIRI VE YAKIN ÇEVRESİNDE BULUNAN DİNİ MİRAS ALANLARININ KÜLTÜREL PEYZAJ DEĞERİ VE KORUMA POTANSİYELİ

Leyla ASLAN tarafından hazırlanan tez çalışması 10.01.2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Rölöve ve Restorasyon Programı **DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Can Şakir BİNAN
Yıldız Teknik Üniversitesi
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Can Şakir BİNAN, Danışman
Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Doç. Dr. İrem GENÇER, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Prof. Dr. Yegan KAHYA SAYAR, Üye
İstanbul Teknik Üniversitesi _____

Doç. Dr. Elvan Ebru OMAY POLAT, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Doç. Dr. Koray GÜLER, Üye
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi _____

Danışmanım Prof. Dr. Can Şakir BİNAN sorumluluğunda tarafımca hazırlanan "Turabdin Kültürel Coğrafyasında Mardin Midyat Anıtlı Köyü, Meryem Ana Manastırı ve Yakın Çevresinde Bulunan Dini Miras Alanlarının Kültürel Peyzaj Değeri ve Koruma Potansiyeli" başlıklı çalışmada veri toplama ve veri kullanımında gerekli yasal izinleri aldığımı, diğer kaynaklardan aldığım bilgileri ana metin ve referanslarda eksiksiz gösterdiğimi, araştırma verilerine ve sonuçlarına ilişkin çarpıtma ve/veya sahtecilik yapmadığımı, çalışmam süresince bilimsel araştırma ve etik ilkelerine uygun davrandığımı beyan ederim. Beyanımın aksinin ispatı halinde her türlü yasal sonucu kabul ederim.

Leyla ASLAN

İmza

Aileme ve en değerlimiz

Kardeşim Gülbahar için…

TEŞEKKÜR

Duyduğumuz her şey bir görüştür, bir gerçek değildir. Gördüğümüz her şey bir bakış açısıdır, hakikat değildir.

Marcus Aurelius

Peyzaj, kişinin görüşü ve bakış açısı arasında şekillenerek kişinin kimliğini yansıtan sosyolojik bir olgu olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, bulunduğu coğrafyanın ve toplumun kültürel ve kimliksel dinamikleri ile biçimlenir, çeşitlilik arz eder ve "kültürel peyzaj" kavramını ortaya çıkarır.

Kültürel peyzaj kavramını antik ve özel bir coğrafi bölgeye entegre ederek ele almak, yalnızca mimarlık değil, planlama, sosyoloji, din, dil, teoloji, arkeoloji, sanat tarihi, tarih, gastronomi, halk sanatları ve doğa gibi birçok disiplinden yararlanmayı mümkün kılmaktadır. Bu yaklaşım, bir alanı farklı bakış açıları ve disiplinler arası perspektiflerle inceleme ve analiz etme becerisi kazandırması açısından son derece değerlidir.

Bu kavram ve çalışma ile ilerlememde yol gösteren, bakış açısı kazandıran, katkısını ve desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Can Şakir BİNAN hocama, tez izleme toplantılarında değerli katkı ve emekleri için Doç. Dr. İrem GENÇER ve Prof. Dr. Yegan KAHYA SAYAR'a teşekkür ederim.

Üzerimde büyük emeği ve katkısı olan abim Nihat ASLAN'a ve değerli aileme, her zaman gurur duyacakları çalışmalar yapmayı dileyerek sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, çalışmama katkıda bulunan ve verdikleri sözlü bilgilerle önemli tespitler yapmamı sağlayan tüm Anıtlı köylülerine, ayrıca desteğini esirgemeyen ancak burada adı geçmeyen herkese sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Leyla ASLAN

İÇİNDEKİLER

KISALTMA LİSTESİ viii
ŞEKİL LİSTESİ ix
TABLO LİSTESİ xviii
ÖZET xix
ABSTRACT xxi
1 GİRİŞ 1
1.1 Tezin Amacı 4
1.2 Tezin Kapsamı 6
1.3 Tezin Yöntemi 9
2 KAVRAMSAL ÇERÇEVE 13
2.1 Çevre, Peyzaj ve Kültürel Peyzaj Kavramı 13
2.1.1 Kültürel Peyzaj Sınıflandırılması 16
2.1.2 Kültürel Peyzaj Kriterleri 19
2.1.3 Kültürel Peyzaj Korunması ve Yönetimi 21
3 MARDİN MİDYAT ANITLI(HAH) KÖYÜ VE MERYEM ANA MANASTIRI KÜLTÜREL PEYZAJ DEĞERLERİ 25
3.1 Anıtlı (Hah) Köyü Mevcut Durum 25
3.1.1 Anıtlı (Hah) Köyü Fiziksel ve Coğrafik Özellikleri 27
3.1.2 Anıtlı (Hah) Köyü İklim ve Bitki Örtüsü 31
3.1.3 Anıtlı (Hah) Köyü Demografik ve Ekonomik Özellikler 31
3.1.4 Anıtlı (Hah) Köyü Tarihsel Gelişim 34
3.2 Anıtlı (Hah) Köyü ve Meryem Ana Manastırı Kültürel Peyzaj Değerleri 38
3.2.1 Anıtlı (Hah) Köyü Geleneksel Mimari Miras 41
3.2.2 Anıtlı (Hah) Köyü Dini Mimari Miras 59
3.2.3 Anıtlı (Hah) Köyü Arkeolojik Değerler 158
3.2.4 Anıtlı (Hah) Köyü Doğal Değerler 174

3.2.5 Anıtlı (Hah) Köyü Somut Olmayan Değerler 180

4 MARDİN MİDYAT ANITLI(HAH) KÖYÜ KÜLTÜREL PEYZAJ DEĞERLERİNE YÖNELİK DEĞERLENDİRME 198

4.1 Yıllara Göre Kültürel Peyzaj Değerleri Değişiminin Değerlendirilmesi. 199

4.1.1 1954 Yıllı Öncesi Anıtlı Yerleşimin Kültürel Peyzaj Değerlendirmesi 203

4.1.2 1954 Dönemi Anıtlı Yerleşimin Kültürel Peyzaj Değerlendirmesi 209

4.1.3 1954-1973 Dönemi Anıtlı Yerleşimin Kültürel Peyzaj Değerlendirmesi 212

4.1.4 1973-1984 Dönemi Anıtlı Yerleşimin Kültürel Peyzaj Değerlendirmesi 217

4.1.5 1984-2022 Dönemi Anıtlı Yerleşimin Kültürel Peyzaj Değerlendirmesi 222

4.1.6 1954 Öncesinden Günümüze Kültürel Peyzaj Değişimi 229

4.2 Anıtlı (Hah) Köyü Kültürel Peyzaj Değerlerine Yönelik Tehditler..... 233

4.2.1 Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Tehditler 236

4.2.2 Güvenlik Sorunları-Tehditleri 242

4.2.3 Koruma Alanındaki yasal ve Yönetsel Tehditler 243

4.2.4 Çevresel ve Doğa Kaynaklı Tehditler 253

4.3 Turabdin Kültürel Coğrafyasındaki Benzer Yerleşimler 258

4.3.1 Şırnak İdil Haberli (Basıbrin) Köyü 260

4.3.2 Mardin Savur Dereiçi (Kıllıt) Köyü 262

4.4 Anıtlı Kültürel Peyzaj Değerlerine Yönelik Öneriler 266

4.4.1 Demografik- Kültürel ve Ekonomik Öneriler 267

4.4.2 Güvenlik ve Donatılar ile İlgili Öneriler 270

4.4.3 Koruma Alanındaki Yasal ve Yönetsel Öneriler 272

4.4.4 Turizme Yönelik Öneriler 282

4.4.5 Çevresel ve Doğa Kaynaklı Öneriler 289

5 SONUÇ **291**
KAYNAKÇA **296**
A KÜLTÜREL PEYZAJ DEĞİŞİMİ HARİTALARI **303**
B ANITLI(HAH) KÖYÜ DOKU ANALİZİ VAZİYET PLANLARI **319**
TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR **325**

KISALTMA LİSTESİ

D.K.V.K.B.K.	Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
Ş.K.V.K.B.K.	Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1 Kültürel peyzajın, Turabdin kültürel peyzajı üzerinden yaklaşımı 6
Şekil 1.2 Tez çalışması kapsamında yararlanılan temel kaynak grupları 10
Şekil 2.1 Kültürel peyzaj oluşumu çizelgesi 15
Şekil 3.1 Anıtlı (Hah) köyü konumu……27
Şekil 3.2 Anıtlı (Hah) Köyü yerleşim alanı konumu 28
Şekil 3.3 Süryani köyleri haritasında Anıtlı (Hah) Köyü, (Keser, 2002) 29
Şekil 3.4 Coğrafi Bilgi Sistemi ile çıkarılan eş yükselti eğrileri ve Anıtlı Köyü topografyası 30
Şekil 3.5 Anıtlı'nın Coğrafi Bilgi Sistemi ile çıkarılan eş yükselti eğrileri ve topografik harita 30
Şekil 3.6 15 Ağustos Meryem Ana günü (Bünyamin Aydın arşivi, 2023) 32
Şekil 3.7 Anıtlı (Hah) köyü tarım ve hayvancılık faaliyetleri, (Rabo, 1974) 33
Şekil 3.8 Anadolu'daki Asur ticaret rotası (Stein, 2018) 37
Şekil 3.9 Anıtlı Köyü geleneksel yerleşimi 42
Şekil 3.10 Anıtlı Köyü geleneksel yerleşim dokusu, hava fotoğrafı 43
Şekil 3.11 Anıtlı Köyü doku analizi (yeşil alanlar dahil) 45
Şekil 3.12 Anıtlı Köyü doku analizi (yeşil alanlar hariç) 46
Şekil 3.13 C bölgesi geleneksel yerleşim dokusu, vaziyet planı 48
Şekil 3.14 Anıtlı köyü sokakları ve toprak zemini 49
Şekil 3.15 F bölgesi geleneksel yerleşim dokusu, vaziyet planı 50
Şekil 3.16 D bölgesi geleneksel yerleşim dokusu, vaziyet planı 51
Şekil 3.17 Tescilli 133 ada 8 parsel yapı cephesi 52
Şekil 3.18 Geleneksel yapım tekniği ile inşa edilen tescilsiz yapılar 52
Şekil 3.19 Geleneksel yapım tekniği ile inşa edilen tescilsiz yapılar 53
Şekil 3.20 Hah Kalesi konut kompleksi hava fotoğrafı 53
Şekil 3.21 B bölgesi, Hah Kalesi veya konut kompleksi vaziyet planı 54
Şekil 3.22 Hah Kalesi kuzey cephe (a) Hah Kalesi doğu cephe (b) 55
Şekil 3.23 Hah Kalesi batı cephe 55
Şekil 3.24 Hah Kalesi konutları 56
Şekil 3.25 Mor Sobo Katedrali'nin kuzeyinde yer alan değirmen ve harman yeri 57

Şekil 3.26 Tarla içinde yer alan Kokel (a) 58
Şekil 3.27 Mor Gevargis üzüm işlikleri içinde yer alan Kokel (a) 59
Şekil 3.28 Manastır'ın hava fotoğrafı, 2023 64
Şekil 3.29 Meryem Ana Manastırı ve yakın çevresi vaziyet planı, H bölgesi 65
Şekil 3.30 Manastır'ın batı görünümü, 2023 66
Şekil 3.31 Parpuso tarlasından çıkan antik taş 67
Şekil 3.32 Manastır'ın zemin kat planı, 2018 68
Şekil 3.33 Manastır'ın Kilise batı cephesi, 2022 68
Şekil 3.34 Meryem Ana Kilisesi planı (Bell, 1982) 70
Şekil 3.35 Meryem Ana Kilisesi kesiti (Bell, 1982) 70
Şekil 3.36 Narteks (a), Naos(b) 72
Şekil 3.37 Apsis 73
Şekil 3.38 Konik ve kiremitli çatı (Parry, 1889) Kubbeli çatı (Bell, 1907-09) .. 78
Şekil 3.39 Günümüzdeki çatı (Aslan, 2022) 78
Şekil 3.40 (Parry, 1895) 78
Şekil 3.41 Kubbenin içten görünümü (a) (Bell, 1907) 80
Şekil 3.42 Kubbenin içten görünümü(Aslan, 2019) 81
Şekil 3.43 Genel görünüm, (Bell, 1907) 82
Şekil 3.44 Kilise'nin 1907 fotoğrafları (Bell, 1982) 82
Şekil 3.45 Manastır kuzey cephesinde yer alan payandalar 83
Şekil 3.46 Kilise'nin 1907 fotoğrafları (Bell, 1982) 83
Şekil 3.47 Kilisesi'nin 1907 fotoğrafları (Bell, 1982) 84
Şekil 3.48 Kduşkudşin (Keser, 2002) Taş altar (Aslan, 2019) 84
Şekil 3.49 Manastır'ın 1954 ve 1973 hava fotoğrafları (Hava Kuvvetleri arşivi, 2022) 85
Şekil 3.50 Manastır'ın 1984 (Hava Kuvvetleri arşivi, 2022) ve 2023 (Aslan, L) hava fotoğrafları 85
Şekil 3.51 Manastır kompleksi ve dönem yapıları 86
Şekil 3.52 Kilise'nin doğusunda kalan tek payanda üzerine inşa edilen yapılar ... 86
Şekil 3.53 Meryem Ana Manastırı, dönemin Metropoliti ve köy sakinleri, (Gabriel Rabo Arşivi 1980) 87
Şekil 3.54 Meryem Ana Manastır zemin ve birinci kat dönem analizleri 88
Şekil 3.55 Mor Sobo Katedrali ve çevresi vaziyet planı, E bölgesi 91
Şekil 3.56 Mor Sobo Katedrali ve çevresi hava fotoğrafı, 2022 92
Şekil 3.57 Mor Sobo Katedrali kuzey batı görünüşü ve yakın çevresi; kule ve yazlık apsis 92

Şekil 3.58 Mor Sobo Katedrali ve çevresi batı görünüşü, 2022 92
Şekil 3.59 Kuzey cephe (a), Naos ve kemerleri (b) (Bell, 1909) 93
Şekil 3.60 Güneybatı cephesi (a), apsis (b) (Bell, 1909) 93
Şekil 3.61 Mor Sobo Katedrali planı, (Bell & Mango, 1982, s.17) 94
Şekil 3.62 Naos batı cephesi girişi 95
Şekil 3.63 Mor Sobo Katedrali güney cephesi, 2022 95
Şekil 3.64 Apsis 96
Şekil 3.65 Apsis ile naosu ayıran taş korkuluk levhalar (a) 97
Şekil 3.66 Taş tavan (a) ..... Tuğla tavan (b) 98
Şekil 3.67 Naos'un almaşık örgülü kemerleri 100
Şekil 3.68 Galeri katına ait pencere boşluğu (a) 100
Şekil 3.69 Naos kuzey odası(a) Kiriş yuvaları (a) 101
Şekil 3.70 Doğu cephesi 102
Şekil 3.71 Yazlık apsis ve önünde yer alan mezarlık, 2022 (a) 103
Şekil 3.72 Yazlık apsis ve haç motifi 103
Şekil 3.73 Kulenin batı görünüşü (a), 2023 Kulenin kuzey görünüşü (b) (Bell, 1909) 104
Şekil 3.74 Kulenin girişi (a), kulenin içi (b) 105
Şekil 3.75 Mor Sobo Kulesi ve yanında inşa edilen mescit 106
Şekil 3.76 Mescidin avlusu ve kuzey cephesi 106
Şekil 3.77 Mor Samuel Kilisesi ve çevresi 107
Şekil 3.78 Mor Samuel Kilisesi planı (Wiessner, 1983) 108
Şekil 3.79 Naostan apsise girilen motifli kapı ve detayları 110
Şekil 3.80 Apsiste yer alan özgün taş altar 111
Şekil 3.81 Mor Samuel güney cephesi (a), ... 112
Şekil 3.82 Mor Samuel Kilisesi güney cephesi (a) 112
Şekil 3.83 Kilise güney cephesi (a), 2019 113
Şekil 3.84 Mor Şemun Kilisesi ve çevresi 114
Şekil 3.85 Mor Şemun Kilisesi batı görünüşü 115
Şekil 3.86 Deyr Habis bölgesi ve çevresi vaziyet planı, 2023 116
Şekil 3.87 Antik yolu ile Deyr Habis bölgesi havadan görünüşü, 2023 116
Şekil 3.88 Deyr Habis bölgesi doğudan görünüş, 2023 117
Şekil 3.89 Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi ve antik yol hava fotoğrafı, 2023 117

Şekil 3.90 Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi planı (Ahunbay, 1979) 118
Şekil 3.91 Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi planı (Wiessner, 1983, s.3) 118
Şekil 3.92 Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi naosu (Wiessner, 1983) 119
Şekil 3.93 Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi naosu (2022) 119
Şekil 3.94 Apsis girişi (a), apsis bölümü (b), 2021 121
Şekil 3.95 Apsis doğu cephesi saçak kornişleri 122
Şekil 3.96 Tavanda yer alan akustik küpler 123
Şekil 3.97 Naos giriş kapısı (a), naos kemerleri (b), 2021 124
Şekil 3.98 Naos giriş kapısı (a), naos kemerleri (b) (Wiessner, 1983) 124
Şekil 3.99 Mor Barsavmo Kulesi ve çevresi, 2022 126
Şekil 3.100 Mor Barsavmo Kulesi havadan görünüşü, 2022 127
Şekil 3.101 Mor Barsavmo Kule'sinin güney görünüşü (a) (Bell, 1909) 127
Şekil 3.102 Kule içinde yer alan Davut Yıldızı figürü (a) 128
Şekil 3.103 Manastır giriş kapısı, Manastır avlusunda yer alan sarnıçlar 129
Şekil 3.104 Mor Serkis- Mor Bakos Manastırı yakın çevresi hava fotoğrafı 129
Şekil 3.105 Mor Serkis- Mor Bakos Manastırı güneybatı görünüşü 129
Şekil 3.106 Mor Serkis- Mor Bakos Manastırı yakın çevresi vaziyet planı 130
Şekil 3.107 Mor Serkis- Mor Bakos Manastırı Kilise planı (Wiessner, 1983, s.16) 132
Şekil 3.108 Kilise güneybatı görünüşü (a), narteksin kuzeyinde yer alan mezarlar (b) (Wiessner, 1983) 132
Şekil 3.109 Kilise güneybatı görünüşü (a), narteksin kuzeyinde yer alan mezarlar (b), naosun kapatılmış kapısı (c), 2022 132
Şekil 3.110 Mor Serkis- Mor Bakos Manastırı Kilise naosu (a) 134
Şekil 3.111 Manastır'ın doğu cephesi ve cephe örgü farklılıkları 135
Şekil 3.112 Mor Yuhannon Manastırı yakın çevresi vaziyet planı 136
Şekil 3.113 Mor Yuhannon Manastırı ve kalıntıları 137
Şekil 3.114 Manastır çevresinde yer alan sarnıçların havadan görünüşü 137
Şekil 3.115 Mor Yuhannon Manastırı Hava fotoğrafı, 2023 139
Şekil 3.116 Mor Yuhannon Manastırı Kilise'si planı (Wiessner, 1983) 140
Şekil 3.117 Mor Yuhannon Manastırı Kilise'si güneybatı görünüşü (a), ... 141
Şekil 3.118 Mor Yuhannon Manastırı Kilise'si narteks (a), narteks giriş kapısı (b), naos giriş kapısı (c), 2022 142
Şekil 3.119 Naos kapısı üzerinde yer alan Estrangeli kitabe (a) (Bell, 1909) 143
Şekil 3.120 Naos batı duvarı 144
Şekil 3.121 Mor Kaşiş Kilisesi yakın çevresi vaziyet planı 146

Şekil 3.122 Mor Kaşiş Kilisesi, antik yollar ve yakın çevresi hava fotoğrafı 147
Şekil 3.123 Kilise içinde yer alan yazıtlı ve Haç figürlü taş (a) 147
Şekil 3.124 Mor Kaşiş Kilisesi Planı (Bell, 1982, s.113) 148
Şekil 3.125 Mor Kaşiş Kilisesi güney cephesi (a) (Bell, 1909) 149
Şekil 3.126 Mor Kaşiş Kilisesi batı cephesi (Bell, 1909) 149
Şekil 3.127 Mor Gevergis Kilisesi, mezarlık, üzüm işlikleri ve çevresi hava fotoğrafı 150
Şekil 3.128 Mor Gevergis Kilisesi antik yol ve çevresindeki kalıntılar 150
Şekil 3.129 Mor Gevergis Kilisesi ve çevresi vaziyet planı 151
Şekil 3.130 Mor Muşe Kilisesi havadan görünüşü ve antik yollar 152
Şekil 3.131 Mor Muşe Kilisesi hava fotoğrafı 153
Şekil 3.132 Mor Muşe Kilisesi batı cephesi görünüşü ve avlusu 153
Şekil 3.133 Mor Osyo Kilisesi 1954 ve 1973 yılı hava fotoğrafı (Hava Kuvvetleri Arşivi, 2022) 154
Şekil 3.134 Mor Osyo Kilisesi 1984 (Çevre Şehircilik Bakanlığı arşivi, 2022) 2023 yılı hava fotoğrafı 154
Şekil 3.135 Mor Kavme Manastırı Kilisesi planı (Wiessner, 1983) 155
Şekil 3.136 Üçgen tambur taş (a) ..... Taş söve (b) 155
Şekil 3.137 Mor Kavme Manastırı kalıntıları (Wiessner, 1983) 156
Şekil 3.138 Mor Kavme Manastırı kalıntıları, 2023 156
Şekil 3.139 Mor Şalito Kilisesi toprak dolgu alan 156
Şekil 3.140 Yapı kalıntısı (a) ..... Süryanice taş kitabe (b) 157
Şekil 3.141 İsmi Bilinmeyen Dini yapı kalıntısının hava fotoğrafı 158
Şekil 3.142 Yapıda yer alan sütun taşları 158
Şekil 3.143 Çalışma yapılan kazı alanı (a) 159
Şekil 3.144 Apsis zemininde bulunan mozaik parçası kalıntıları ve bezemeli taş (a) 160
Şekil 3.145 Anıtlı köyü içinde rastlanan arkeolojik ögeler 160
Şekil 3.146 Antik ögelerin hayvan yemliği olarak kullanılması 161
Şekil 3.147 Mor Kavme yolu Taş ocağı 162
Şekil 3.148 Kam Mevkisinde yer alan kireç kuyuları 163
Şekil 3.149 Hah Kalesi kuzeyinde yer alan kireç kuyuları 163
Şekil 3.150 Doğal kaya oyulmasıyla yapılmış kaya mezarlar 163
Şekil 3.151 Zeminde lahit şeklinde kaya mezarlar 164
Şekil 3.152 Üzüm işlikleri hava fotoğrafı, 2022 164

Şekil 3.153 Üzüm işlikleri ve Kokel hava fotoğrafı, 2022 165
Şekil 3.154 Üzüm işlikleri hava fotoğrafı, 2022 165
Şekil 3.155 *Ma'serto* hava fotoğrafı 166
Şekil 3.156 *Ma'serto* hava güney görünüşü 166
Şekil 3.157 Harman yeri 167
Şekil 3.158 Kuzeydoğu burç izi 168
Şekil 3.159 Erken döneme ait taşlar (a), Erken dönem temel izleri (b) 168
Şekil 3.160 1954 hava fotoğrafı üzerinden Anıtlı Köyü Antik yollar haritası 170
Şekil 3.161 Dera Sorke antik yolu 171
Şekil 3.162 Mor Muşe Kilisesi ve Deyr Reş antik yolu 171
Şekil 3.163 Mor Kaşiş antik yolu 171
Şekil 3.164 Mor Kavme antik yolu 172
Şekil 3.165 Mor Gevergis ve üzüm işlikleri antik yolu 172
Şekil 3.166 Mor Serkis ve Mor Bakos Manastırı antik yolu 173
Şekil 3.167 1969 da yapılan yeni yol ile köyün eski antik yolu 173
Şekil 3.168 Mor Yuhannon Manastırı etrafındaki doğal kaya şekillenmeleri 174
Şekil 3.169 Mor Kavme Manastırı'ndaki doğal kaya şekillenmeleri 174
Şekil 3.170 Mor Yuhannon Manastırı'ndan köyün meşe ağacı popülasyonu 175
Şekil 3.171 Mort Meryem Magdeleyto Kilise'sinden köyün meşe ağacı popülasyonu 175
Şekil 3.172 Ronis Bitkisi (a) Ronis Bitkisi kurumuş hali (b) 176
Şekil 3.173 Mor Samuel Kilisesi Karaağaç 176
Şekil 3.174 Mor Serkis-Mor Bakos Manastırı içinde yer alan dut ağacı (a) 177
Şekil 3.175 Köy içinde hayvancılık faaliyetleri 177
Şekil 3.176 Meryem Ana Manastırı fıstık ağaçları 178
Şekil 3.177 Kışın göl olan saha 178
Şekil 3.178 Yazın toprak saha olan alan 179
Şekil 3.179 Hah yerleşimi ile Mor Serkis Mor bakos Manastırı arasında kalan su kaynağı yeri 179
Şekil 3.180 Köy içinde yer alan kuyu ve sarnıçlar 179
Şekil 3.181 Köy içinde yer alan kuyu, sarnıç ve su yolları 180
Şekil 3.182 Meryem Ana Manastırı ve Paskalya Bayramı yumurtaları (Bünyamin Aydın arşivi,2023) 181
Şekil 3.183 Meryem Ana Müjde bayramı (Gazete Sabro, n.d.). 182
Şekil 3.184 Köylülerin Manastırı'nın fıstıklarının toplanması, (Bünyamin Aydın arşivi, 2023) 183

Şekil 3.185 Köylülerin şenlik havasında toplu katılımı ve yemek yemesi, (Bünyamin Aydın arşivi, 2023) 183

Şekil 3.186 Köylülerin Manastırın fıstıklarını kurutması ve manastırda serilmesi, (Bünyamin Aydın arşivi, 2023) 184

Şekil 3.187 Köylülerin Manastırın buğdayını ekip biçmesi (Bünyamin Aydın arşivi, 2023) 184

Şekil 3.188 15 Ağustos Meryem Ana günü, (Bünyamin Aydın arşivi, 2023) 185

Şekil 3.189 Mor Serkis ve Mor Bakos günü, (Bünyamin Aydın arşivi, 2023) ... 186

Şekil 3.190 Hah İncil'inden (1227), İsa'nın Doğumu (Hollerweger, 1999) 187

Şekil 3.191 Anıtlı (Hah) öyü mevki haritası..... 189

Şekil 3.192 Anıtlı'da bulgurun haşlanması ve kurutulması, (Gamze Ay arşivi,2022) 190

Şekil 3.193 Bulgur haşlayan köylüler (Gabriel Rabo arşivi, 1983)..... 191

Şekil 3.194 Taş ustalığı, (Bünyamin Aydın, 2023) 192

Şekil 3.195 Taş işlemeciliği ve taşa Süryanice yazı yazma, (Bünyamin Aydın arşivi, 2023) 193

Şekil 3.196 Habib Doğan hat yazarken (Demiralp & Işık, 2023, s. 160). 193

Şekil 3.197 Habip Doğan'ın Estrangelo tipinde yazdığı hat yazı (Demiralp & Işık, 2023, s. 161)..... 194

Şekil 3.198 Habip Doğan'ın hazırladığı bir mezar taşı (Demiralp & Işık, 2023, s. 163) 194

Şekil 3.199 Türkçe, Süryanice konuşma kılavuzu (KMKD Hadoyo, 2022, s.6). 195

Şekil 3.200 Mor Sobo manastırından köy yerleşkesine bakış 196

Şekil 3.201 Köyün girişinden görünen Meryem Ana Manastırı ve geleneksel köy yerleşimi,..... 196

Şekil 3.202 Köyün güneyi olan ismi tepeden bakış..... 196

Şekil 3.203 Mor Yuhannon Manastırı'ndanbakı noktası..... 197

Şekil 3.204 Mor Sarkis ve Mor Bakos Manastırı'ndan Hah Kalesi ve köy yerleşkesine bakış 197

Şekil 4.1 1954 yılına ait hava fotoğrafı (Hava Kuvvetleri Arşivi, 2022)……...203

Şekil 4.2 Yerleşim alanı ve sınırı kronolojisi, 1954 öncesi 204

Şekil 4.3 Anıtlı (Hah) köyü ve Meryem Ana Manastırı güney görünüşü (Bell, 1909) 205

Şekil 4.4 Meryem Ana Manastırı kuzey görünüşü ve arkada Mor Sobo Katedrali (Bell, 1909) 205

Şekil 4.5 Meryem Ana Manastırı kuzeybatı görünüşü ve önündeki gölet 8a) (Bell, 1909), ... 206

Şekil 4.6 Yerleşim dönem analizi, 1954 öncesi..... 207

Şekil 4.7 Mor Sobo Katedrali ve çevresi karakter alanları, 2022 209
Şekil 4.8 Kültürel peyzaj değerleri analizi, 1954 öncesi 209
Şekil 4.9 Yerleşim alanı ve sınırı kronolojisi, 1954 210
Şekil 4.10 Yerleşim dönem analizi, 1954 211
Şekil 4.11 Kültürel peyzaj değerleri Analizi, 1954 212
Şekil 4.12 1973 yılına ait hava fotoğrafı, (Hava Kuuvvetleri arşivi, 2022) 213
Şekil 4.13 Yerleşim Alanı ve Sınırı kronolojisi, 1954-1973 214
Şekil 4.14 Yerleşim Dönem Analizi, 1954-1973 215
Şekil 4.15 Kültürel Peyzaj Değerleri Analizi, 1954- 1973 217
Şekil 4.16 1984 yılı hava fotoğrafı (Çevre Şehircilik Bakanlığı arşivi, 2022) 218
Şekil 4.17 Meryem Ana Manastırı ve dönemin Metropoliti'nin ziyareti, (Gabriel Rabo arşivi, 1980) 219
Şekil 4.18 Meryem Ana Kilisesi, Gabriel Rabo ve manastır öğrencileri, (Gabriel Rabo arşivi, 1979) 219
Şekil 4.19 Meryem Ana Kilisesi İncili ve köy sakinleri, (Gabriel Rabo arşivi, 1981) 219
Şekil 4.20 Yerleşim Alanı ve Sınırı kronolojisi, 1973-1984 220
Ş**ekil 4.21** Yerleşim Dönem Analizi, 1973-1984 221
Şekil 4.22 Kültürel Peyzaj Değerleri Analizi, 1973-1984 221
Şekil 4.23 (Google earth, 2011) 222
Şekil 4.24 (Google earth, 2024) 223
Şekil 4.25 Meryem Ana Manastırı ve çevresi karakter alanları, 2022 224
Şekil 4.26 Meryem Ana Manastırı güney cephesi ve çevresi karakter alanları, 2022 224
Şekil 4.27 Yerleşim Alanı ve Sınırı kronolojisi, 1984-2022 225
Şekil 4.28 Yerleşim Dönem Analizi, 1984-2022 226
Şekil 4.29 Kültürel Peyzaj Değerleri Analizi, 1984-2022 229
Şekil 4.30 Anıtlı köyü kadastral sınır içinde kültürel peyzaj değerleri analizi, 2022 230
Şekil 4.31 Metruk yapıların ahır olarak kullanılması 237
Şekil 4.32 Yeni yapılan yapılar ve eklemeler 239
Şekil 4.33 Yeni yapılan yapılar ve eklemeler 239
Şekil 4.34 Yeni yapılan eyvan 239
Şekil 4.35 Aktif olarak kullanılmayan dükkanlar 241
Şekil 4.36 Meryem Ana Manastırı önünde park eden araçlar 242
Şekil 4.37 Köyün ilçeye bağlanan yolu (a), köy içi toprak yol (b) 242
Şekil 4.38 Karakol yapısı ve yeni yapılan yapılar 243

Şekil 4.39 Köy içinde betonarme ek odalar (a) 247

Şekil 4.40 Hah harabeleri 1. derece arkeolojik sit sınırı (Şanlıurfa Koruma Kurulu Müdürülüğü arşivi,2022) 248

Şekil 4.41 Der Habis Bölgesi ve kalıntıları; solda Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi, sağda Mor Barsavmo İnziva Kulesi 249

Şekil 4.42 Mor Sobo Katedrali ve batısında yer alan su deposu 250

Şekil 4.43 Mor Sobo Katedrali çevresi ve su deposu 251

Şekil 4.44 Tarım faaliyetleri için kullanılan toprak dolgu alanlar 251

Şekil 4.45 Devşirme olarak kullanılan antik taşlar ve mimari ögeler 252

Şekil 4.46 Mor Kaşiş Kilisesi içinde ve yakınında yeşeren ağaçlar (a) 254

Şekil 4.47 Meryem Ana Manastırı kuzey cephesi 255

Şekil 4.48 Meryem Ana Manastırı güney cephesi 255

Şekil 4.49 Terk ve doğa koşullarından etkilenen metruk yapılar 256

Şekil 4.50 Terk ve doğa koşullarından etkilenen metruk yapılar 256

Şekil 4.51 Vandalizme açık olan Meryem Meryem Magdeleyto kilisesi (a) ile Mor Yuhannon Manastırı (b) 257

Şekil 4.52 Dış hava koşullarından Mor Barsavmo Kulesinde görülen duvarda eksilmeler ve çatlaklar 257

Şekil 4.53 Haberli köyü kırsal peyzajı 260

Şekil 4.54 Geniş alana yayılan tarım arazileri ile meşe ve badem ağaçları ve köy silüeti 261

Şekil 4.55 Haberli köyü içinde yer alan Karakol yapısı 262

Şekil 4.56 Dereiçi köyü ve çevresi (Hollerweger, 1999) 263

Şekil 4.57 Dereiçi Köyü ve çevresi 264

Şekil 4.58 Dereiçi köyü sivil mimari yapıları 264

Şekil 4.59 15 Ağustos Meryem Ana günü anmasından (Bünyamin Aydın, 2023) 268

Şekil 4.60 Anıtlı Köyü öneri donatı haritası 271

Şekil 4.61 Anıtlı Köyü kadastral sınırında öneri koruma ilkeleri haritası 279

Şekil 4.62 Anıtlı Köyü yerleşimi ve yakın çevresi öneri koruma ilkeleri haritası 280

Şekil 4.63 Anıtlı Köyü öneri gezi rotası haritası 287

Şekil 4.64 Anıtlı Köyü öneri kısa gezi rotası haritası 288

TABLO LİSTESİ

Tablo 3.1 Anıtlı (Hah) Köyü kültürel peyzaj değerleri tablosu 40

Tablo 3.2 Anıtlı (Hah) Köyü dini değerlerinin isim kökenleri ve kaynakları..... 61

Tablo 4.1 Dini yapıların yıllar içerisinde kütlesel değişimi tablosu 200

Tablo 4.2 Anıtlı(Hah) köyü kültürel peyzaj değerlerine yönelik tehditler..... 234

Tablo 4.3 Anıtlı (Hah) köyü mevcut sit kararları..... 244

Tablo 4.4 Anıtlı (Hah), Dereiçi (Kıllıt) ve Haberli (Basebrin) köyleri karşılaştırma tablosu 259

Tablo 4.5 Anıtlı (Hah) Köyü anıtsal ve arkeolojik alanlar bazında tescile önerilen kültür varlıkları 277

ÖZET

Turabdin Kültürel Coğrafyasında Mardin Midyat Anıtlı Köyü, Meryem Ana Manastırı ve Yakın Çevresinde Bulunan Dini Miras Alanlarının Kültürel Peyzaj Değeri ve Koruma Potansiyeli

Leyla ASLAN

Mimarlık Anabilim Dalı
Rölöve ve Restorasyon Programı
Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Can Şakir BİNAN

Antik dönem ve Orta Çağ boyunca önemli ve stratejik bir yerleşim merkezi olan Mardin ili ve merkezi Midyat olan Turabdin dağlık yöresi, birçok kültürün etkisinde kalmış; manastır, kilise, kale, tapınaklar ve mezar anıtlarıyla bütünleşmiş bir yerleşim alanı haline gelmiştir. Antik Turabdin bölgesi sınırları içinde yer alan Anıtlı (Hah) köyü de Yukarı Mezopotamya'daki bu yüksek kalker platosunda konumlanmıştır.

Turabdin bölgesinde yaşamış ve hâlen yaşayan halklar, bölgenin çok kültürlü yapısı nedeniyle pek çok kültürel dinamikten etkilenmiştir. Bu dinamiklerin bir sonucu olarak, bölgedeki yerleşimlerde *'Turabdin Kültürel Peyzajı'* çerçevesinde gelişen ancak kendi içinde özgünleşen kültürel peyzaj alanları ortaya çıkmıştır. Bölgedeki tüm toplumların ve kültürlerin somut ve soyut değerlerinin bir yansıması olan kültürel peyzaj, hem bölgenin kimliğinin bir parçası hem de mirasının bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, söz konusu peyzaj alanlarının değişimi,

gelişimi ve mevcut durumlarının tespit edilerek belgelenmesi, toplumsal, sosyolojik ve mimari planlama konularında büyük bir önem taşımaktadır.

Anıtlı köyü peyzajı, Antik Turabdin bölgesinde, yüzyıllar boyunca doğanın şekillendirdiği doğal değerlerle, burada yaşamış olan toplumların izlerini taşıyan önemli bir kültürel alandır. Köy çevresindeki anıtsal yapılar, mimarlık tarihi açısından büyük bir öneme sahip olup, bölgenin kültürel mirası açısından nadir ve özgün örnekler sunmaktadır. Anıtlı, sahip olduğu farklı üsluptaki kilise ve manastırlarla, tarihi boyunca önemli bir dini merkez olarak varlık göstermiştir. Meryem Ana Manastırı ve Mor Sobo Katedrali çevresinde şekillenen köy yerleşimi, özgün bir peyzaj sergilemektedir. Yerleşimin verimli arazi kullanımı, üretim teknikleri ve doğal topografya ile uyumlu mimari unsurları, Turabdin bölgesinin kültürel peyzajının karakteristik bir örneğini temsil etmektedir.

Anıtlı özelinde yapılan bu çalışma, bölgedeki diğer yerleşimlerin kültürel peyzaj olarak tanımlanmasında yöntem ve analizler sunarak farkındalık yaratmayı, belgeleme, değerlendirme, koruma ve yönetme süreçlerine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Alanlar özelinde sistematik bir şekilde geliştirilecek bu yaklaşım, peyzaj, kültür ve miras etkileşiminin oluşum, değişim ve planlamaya etkilerini tanımlayarak, bölgedeki kültürel peyzajların korunmasına yönelik kapsamlı bir model ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turabdin, Midyat, Anıtlı (Hah) köyü, kültürel peyzaj, restorasyon

ABSTRACT

In the Cultural Geography of Tur Abdin Cultural Landscape Value and Conservation Potential of Mardin Midyat Anıtlı Village, The Monastery of the Virgin Mary and the Religious Heritage Areas in its Near Surroundings

Leyla ASLAN

Department of Architecture
Programme in Building Survey and Restoration
Doctor of Philosophy Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Can Şakir BİNAN

Throughout the Antiquity and Middle Ages, the province of Mardin and the mountainous region of Turabdin, centered in Midyat, served as a significant and strategic settlement area. Influenced by numerous cultures, this region became a landscape integrated with monasteries, churches, fortresses, temples, and monumental tombs. Located within the borders of ancient Turabdin, the village of Anıtlı (Hah) is situated on the elevated limestone plateau of Upper Mesopotamia.

The diverse communities that have lived in the Turabdin region have been shaped by its multicultural dynamics. As a result, unique cultural landscapes emerged within the framework of the *"Turabdin Cultural Landscape."* These landscapes, reflecting the tangible and intangible values of the region's communities, are integral to its identity and heritage. The documentation of their transformation,

development, and current state is crucial for societal, sociological, and architectural planning.

The cultural landscape of Anıtlı village represents a significant cultural area shaped by both natural features and human influence over centuries. The monumental structures surrounding the village, such as the Virgin Mary Monastery and Mor Sobo Cathedral, hold considerable architectural and historical value. These structures exemplify the region's cultural heritage with rare and unique examples of different architectural styles. Anıtlı, historically recognized as a major religious center, demonstrates a distinctive landscape formed through its harmonious relationship with natural topography, productive land use, and architectural elements.

This study aims to contribute to the recognition, documentation, and preservation of cultural landscapes, using Anıtlı as a model for analyzing and evaluating other settlements in the region. By developing a systematic approach, this research seeks to propose a comprehensive model that identifies the formation, transformation, and planning dynamics of cultural landscapes while addressing their protection and sustainable management within the Turabdin region.

Keywords: Turabdin, Midyat, Anıtlı (Hah) village, cultural landscape, restoration

1
GİRİŞ

Antik dönem ve Orta Çağ'ın önemli yerleşimlerinden biri olan Mardin ili ve merkezi Midyat olan Turabdin bölgesi, Anadolu, Mezopotamya ve Suriye'nin kesişim noktasında stratejik bir konuma sahip olması nedeniyle, pek çok kültürün etkisi altında kalmıştır. Bu dağlık yörede manastırlar, kiliseler, kaleler ve mezar anıtlarıyla şekillenen bir yerleşim alanı ortaya çıkmıştır. Tanrı'nın "hizmetkârlarının dağı" anlamına gelen antik Turabdin bölgesi sınırları içinde yer alan Anıtlı (Hah) köyü, Yukarı Mezopotamya'daki bu yüksek kalker platosunda bulunmaktadır. Köy, çok sayıda dini yapıya ev sahipliği yapmasının yanı sıra gelenek ve göreneklerin halen yaşatılması sebebiyle Hristiyan topluluklar tarafından kutsal bir yerleşim alanı olarak kabul edilmektedir.

Mevcut kalıntılar, Anıtlı'nın geçmişte önemli bir dini yerleşim ve merkez olduğunu ortaya koymaktadır. Günümüzde bir köy statüsünde olan Anıtlı, nüfus açısından belirgin bir azalma yaşamıştır. 1870'li yıllarda 81 aileye ev sahipliği yapan köyde, bu sayı 1915 yılında 100'e yükselmiş, ancak 1981'de 52, 1994'te 20 ve günümüzde yalnızca 18 aile (yaklaşık 110 kişi) ile sınırlı kalmıştır. Daha önce Dargeçit ilçesine bağlı olan Anıtlı, 28 Şubat 1995 tarihinde Midyat ilçesine bağlanmıştır.

Dağlık ve verimli topraklarla çevrili bir tepe üzerinde konumlanmış olan bu yerleşim alanı, tarihsel süreçte ekonomik ve politik etkenler nedeniyle demografik değişimlere sahne olmuştur. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren köyde göç hareketleri yaşanmış, bu durum nüfus yapısının dönüşümüne yol açmıştır. Tarihsel süreçte, köy Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında çok kez el değiştirmesine rağmen, günümüzde köyün demografik yapısı tamamen Süryani nüfustan oluşmaktadır.

Son yıllarda turizm faaliyetlerinin artması ve Avrupa'da yaşayan Süryanilerin, köyün yerlilerinin ve özellikle Anıtlı kökenlilerin özel günlerini kutlamak amacıyla köye gelmeleri, yaz aylarında nüfusun artış göstermesine neden olmaktadır. Süryaniler için önemli bir dini gün olan 15 Ağustos Meryem Ana Günü dolayısıyla

Meryem Ana Manastırı'nda düzenlenen ayinler ve ritüeller, bu dönemde köyde yoğun bir nüfus hareketliliği yaratmaktadır.

Hah, ilk dönemlerinden itibaren 613 yılına kadar Turabdin bölgesinin ilk metropolitlik merkezi olarak hizmet vermiştir. Bunun yanında, köyün çevresinde yer alan çok sayıda kilise ve manastırın yanı sıra, Mor Sobo Katedrali gibi bir bilim merkezinin burada bulunması, köyün tarihsel ve dini önemini artırmıştır.

Turabdin köyleri, günümüze kadar özgünlüğünü ve bütünlüğünü koruyan geleneksel yerleşimler olup, bu köylerin birçoğu, ilk yerleşimcilerinin varlığı nedeniyle hem somut hem de somut olmayan kültürel değerleri bir arada barındırmaktadır. Bu yerleşimlerden biri olan Anıtlı (Hah) Köyü, özellikle yaşayan bir kültürün sürekliliği açısından özgün bir alan teşkil etmektedir. Anıtlı Köyü, hem cemaati hem de ilk yerleşimcileri tarafından hâlâ kullanılan pek çok dini mimari yapıya sahip olup, bu yapılar köyün ve bölgenin kültürel kimliğine önemli katkılar sağlamaktadır.

Anıtlı Köyü'nde bulunan başlıca dini yapılar arasında Meryem Ana Manastırı, Mor Sobo Katedrali, Mor Sobo Kulesi, Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi, Mor Barsavmo Kulesi, Mor Yuhannon Manastırı, Mor Serkis-Mor Bakos Manastırı, Mor Kaşiş Kilisesi ve Hah Kalesi yer almaktadır. Bu yapılar, köy yerleşkesinin kültürel peyzajında önemli bir yer tutmakta ve Turabdin bölgesinin özgün mimari kimliğine katkı sağlamaktadır.

Anıtlı yerleşiminde ve özellikle Meryem Ana Manastırı çevresindeki tarım alanlarında, dini öğretilere dayalı olarak şekillenen üretim biçimleri, gelenekler ve dini bayramlar gibi sosyal pratikler, alanın ve manastırın kültürel önemini pekiştirmektedir. Meryem Ana Manastırı, Anıtlı Köyü'nün hem doğal hem de kültürel değerleriyle uyumlu bir şekilde, köyün kültürel peyzajına ve silüetine önemli katkılar sunan bir dini yapıdır.

Meryem Ana Manastırı'nın korunması ve aktif bir şekilde kullanılmaya devam edilmesi, sadece Anıtlı Köyü'nün kültürel mirasının yaşatılması açısından değil, aynı zamanda Turabdin bölgesinin dini mimarisinin anlaşılması ve gelecek nesillere aktarılması açısından da büyük bir öneme sahiptir. Hem köyün hem de bölgenin kültürel kimliğine ve tarihsel değerlerine sahip çıkılabilmesi için, bu yapının korunarak günümüzde de yaşatılması kritik bir rol oynamaktadır.

Anıtlı, içinde barındırdığı kültürel ve doğal değerlerle tarih boyunca önemli bir kırsal ve kentsel yerleşim alanı olmuştur. Günümüzde bu değerlerini büyük ölçüde korumayı başarmış olmakla birlikte, çeşitli dönemlerde önemli değişimlere uğramış ve hâlâ geçirmektedir. Kültürel peyzajının sınırlarında yaşanan değişiklikler dışında, geçmişten günümüze kadar bu değerler, büyük ölçüde sürdürülebilir bir biçimde varlıklarını sürdürmüştür.

Köy sakinlerinin değişen ihtiyaçları, köye geri dönüşler, turizmin gelişmesi ve kırsal alana yönelik artan ilgi gibi sosyal, ekonomik ve politik koşullardaki dönüşümler, koruma alanında alınacak önlemlerin sürdürülebilirlik ve planlama odaklı bir yaklaşım doğrultusunda gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Doğal ve kültürel değerlerin birlikte korunması, özellikle yerel halkın katılımı ile gerçekleştirilmesi, uzun vadeli koruma politikalarının etkinliği açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, Anıtlı'nın hem kültürel hem de doğal mirasının korunması, sürdürülebilir koruma stratejileri ve yerel halkın bu süreçteki aktif rolü ile mümkün olacaktır.

Turabdin köylerinin büyük bir kısmı, 1 ve 2. derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiş olup, bu köylerin bütüncül bir şekilde korunabilmesi için kültürel peyzaj kavramının yasada yer alması önerilmektedir. Bu kavramın yasal çerçevede kabul edilmesi, köy yerleşkelerinin uzun vadede sürdürülebilir koruma statüsüne ulaşmasına katkı sağlayacaktır. Ancak yasal düzenlemeler tamamlanana kadar, Koruma Bölge Kurulları'nın, yaşamın sürdüğü alanlarda arkeolojik sit derecelendirmelerini yeniden gözden geçirmesi ve bu alanların insansızlaştırılmadan korunması gerektiği hususu büyük önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, yerel halk ile birlikte alanın korunabilmesi için farklı koruma statülerindeki arkeolojik sit alanlarının bilimsel araştırmalarla desteklenen bir biçimde tespit edilmesi gerekmektedir. Yerleşim alanlarında tekil tespit ve tescil işlemleri, nitelikli ve kontrollü bir şekilde, düzenli olarak yapılmalıdır. Ayrıca, kırsalda yaşayan halkın koruma alanları konusunda bilinçlendirilmesi amacıyla Kudepler aracılığıyla eğitimler düzenlenmesi önemlidir. Bu eğitimler, yerel halkın koruma bilincini artırarak, sürdürülebilir koruma pratiklerinin benimsenmesini sağlayacaktır.

Bunun yanı sıra, nitelikli bir denetleme mekanizmasının kurulması, alanlardaki kontrolsüz yapılaşmayı engellemek adına kritik bir rol oynamaktadır. Bu tür denetlemeler, bölgenin doğal ve kültürel değerlerinin korunmasını sağlayacak, aynı zamanda yasaların etkin bir şekilde uygulanmasına katkıda bulunacaktır.

1.1 Tezin Amacı

Turabdin bölgesinde, günümüze kadar Getrude Bell, Andrew Palmer, Gernot Wiessner, Hans Hollerweger, Metin Ahunbay ve Elif Keser gibi araştırmacılar, bölgenin mimarlık tarihi, sanat tarihi, arkeoloji ve teoloji gibi farklı disiplinlerde kapsamlı çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmalar, Turabdin bölgesindeki yapıların mimarlık tarihindeki yerini ve önemini anlamak açısından önemli kaynaklar sunmaktadır. Ancak, bölgedeki kırsal ve kentsel yerleşimlerin bütüncül bir şekilde ele alındığı, mimarlık tarihi, mimari koruma, planlama, arkeoloji, sanat tarihi ve teoloji gibi disiplinleri bir araya getiren kapsamlı bir inceleme henüz yapılmamıştır.

Bu eksiklikten hareketle, önceki araştırmacıların çalışmalarını temel alarak, bir Süryani yerleşiminin kuruluşu, tarihi, gelişimi, kültürel ve doğal değerleri, karşılaştığı sorunlar ve diğer Süryani yerleşimleri ile olan bağlamı, benzerlikleri ve farklılıkları, Anıtlı Köyü ve Meryem Ana Manastırı örneğinde incelenmiştir. Özellikle Turabdin bölgesinde, 15 Ağustos Meryem Ana Günü'nün Anıtlı'daki Meryem Ana Manastırı'nda kutlanması, alanın Süryaniler için evrensel dini ve manevi önemini ortaya koymakta, aynı zamanda Turabdin bölgesindeki diğer Süryani yerleşimleriyle olan dini bağları ve kültürel etkileşimleri vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Anıtlı ve çevresindeki dini yapılar, yalnızca yerel değil, bölgesel ve evrensel bir kültürel ve dini bağlamda da önemli bir yere sahiptir.

Anıtlı yerleşimi, 2009 yılında Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu (K.T.V.K.K.) tarafından 1. derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiştir. Bölgedeki diğer birçok kırsal yerleşim de Anıtlı örneğinde olduğu gibi, yaşamın sürdüğü alanlar olarak 1. derece arkeolojik sit ilan edilmiştir. Ancak, bu tür yerleşimlerin arkeolojik sit alanı olarak tescillenmesi, yalnızca arkeolojik değerler üzerinden bir koruma yaklaşımının benimsenmesi, söz konusu yerleşimlerin özgün değerlerinin ve karşılaştıkları sorunların yeterince dikkate alınmaması durumunda ciddi problemlere yol açabilmektedir. Bu yerleşimlerin korunması, yalnızca

arkeolojik değerlerle sınırlı olmamalı, aynı zamanda yaşamın varlığını sürdüren kırsal yerleşimler olarak sahip oldukları kültürel, sosyal ve doğal değerler de göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu bağlamda, 1. derece arkeolojik sit alanı ilan edilen yerleşimlerde, bütüncül bir koruma yaklaşımının benimsenmesi gereklidir. Koruma statülerinin, her yerleşimin kendine özgü değerlerine ve karşılaştığı spesifik sorunlara uygun olarak belirlenmesi önem arz etmektedir. Aksi takdirde, söz konusu yerleşimlerin terk edilerek insansızlaşmasına ve bu yerleşimlerin kültürel kimliğinin kaybolmasına yol açılmaktadır.

Bölgedeki bu sorunlardan hareketle, kırsal yerleşimlerin doğru bir koruma statüsü ile kavramlaştırılması gerektiği sorgulanmıştır. Bu noktada, Anıtlı ve benzeri yerleşimlerin sahip olduğu kültürel ve doğal değerler analiz edilerek, bu yerleşimlerin özgün kültürel peyzajlarının bir örnek oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu kültürel peyzaj, hem bölgedeki yerleşimlerin tarihi bağlamını hem de yaşamla iç içe geçmiş arkeolojik ve doğal değerlerini bütüncül bir şekilde koruyacak şekilde ele alınmalıdır. Bu sayede, bölgenin hem tarihsel hem de güncel kültürel kimliği korunarak, sürdürülebilir bir koruma yaklaşımı sağlanabilir.

Meryem Ana Manastırı ve manastırın kuzeyinde yer alan köy yerleşimi, barındırdığı inanç, tarihsel, somut ve somut olmayan değerlerle birlikte, kültürel peyzaj alanı özelliği taşıyan Anıtlı, tarihsel ve dönemsel kesitler üzerinden kavramsal olarak analiz edilmiştir. Bu analizler, kültürel peyzaj kavramı çerçevesinde, Meryem Ana Manastırı'nın mimari değişimi ve süreci, fiziksel çevrenin dönüşümü, köyün gelişim süreci, siyasal ve sosyal çevredeki değişiklikler ile demografik yapının evrimi gibi unsurların bir arada değerlendirilmesini sağlamıştır. Bu unsurlar, tarihsel dönemlerin oluşturduğu katmanlar ve değişimler ışığında incelenerek, bölgenin günümüzdeki durumu ve mevcut sorunları tespit edilmiştir. Ayrıca, tespit edilen değerlerin korunarak sürdürülebilmesi için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

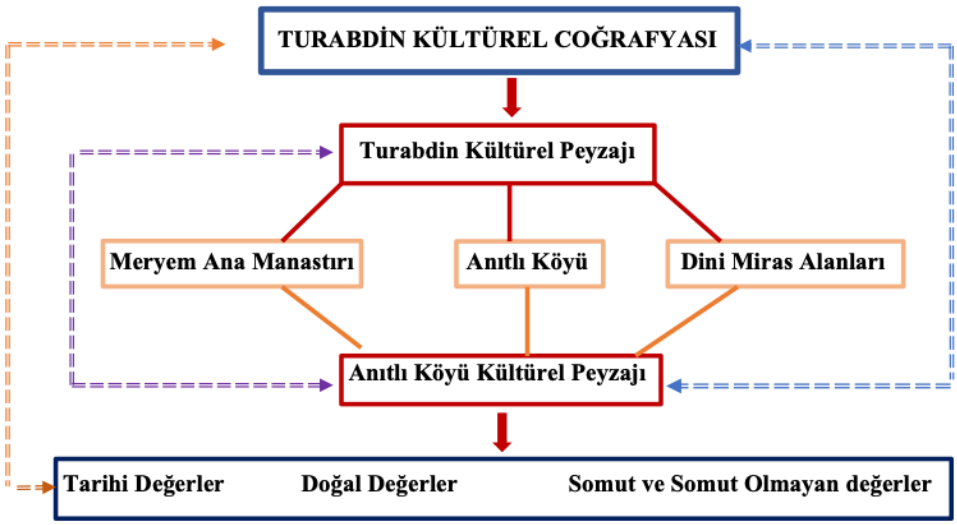
Anıtlı'nın sahip olduğu fiziksel ve manevi peyzaj, geleneksel mimari, üretim teknikleri ve tarım alanları ile Turabdin bölgesindeki diğer köylerle benzerlik göstermektedir. Bu çalışma, Turabdin bölgesinin kültürel peyzajını, Anıtlı köyü örneği üzerinden analiz ederek, bölgedeki bir Süryani yerleşiminin tarihsel

süreçteki değerleri ve bu değerlerin günümüze kadar nasıl bir kültürel peyzaj alanı oluşturduğunu irdelemiştir.

Bu doğrultuda, bölgedeki diğer yerleşimlerin de tıpkı Anıtlı gibi kültürel peyzaj alanı olarak tanımlanması gerektiği vurgulanmıştır. Tarihsel süreçteki peyzaj karakter değişimleri analiz edilerek, bu yerleşimlerin sürdürülebilir bir koruma yaklaşımıyla gelecekte nasıl korunabileceği tartışılmıştır. Bu çalışma, bölgedeki diğer yerleşimlere de benzer kültürel peyzaj özelliklerini tanımlayarak, peyzajın dönüşüm süreçlerini değerlendiren ve sürdürülebilir koruma stratejilerinin geliştirilmesine yönelik sonraki çalışmalara referans oluşturmayı amaçlamaktadır.

1.2 Tezin Kapsamı

Antik Turabdin bölgesinin kültürel peyzajının kırsalda nasıl gelişip değiştiğini tüm değerleri ile günümüze kadar üzerinde barındıran bir alan seçimi üzerinden gidilmiş olup, bu noktada çalışma alanı kalan Anıtlı (Hah) köyü seçilmiştir **(**Şekil 1.1). Anıtlı'nın kültürel ve doğal alanlarını kapsayan bu çalışma, elde edilen verilere göre Anıtlı Kültürel Peyzaj Alanı'nın değerlerinin korunması için öneriler geliştirmektedir. Kültürel peyzaj alanlarını analiz eden kabul görmüş kriterler doğrultusunda Anıtlı köyünün değerleri tespit edilerek alan tanımlanmış, kültürel peyzaj değerlerine yönelik değerlendirmeler ile yıllara göre karakter alanları değişimi, tehditler ve benzer yerleşimler incelenerek bu analizler ışığında ilkeler ve öneriler ortaya konmuştur.

Şekil 1.1 Kültürel peyzajın, Turabdin kültürel peyzajı üzerinden yaklaşımı

Tez kapsamında ilk olarak kavramsal arka plan olarak; çevre, peyzaj ve kültürel peyzaj kavramı, kültürel peyzaj sınıflandırılması, kültürel peyzaj kriterleri, kültürel peyzaj korunması ve yönetimi incelenerek bir çerçeve çizilmiştir.

Anıtlı'nın ve Meryem Ana Manastırı'nın kültürel peyzajın değerlerinin değerlendirildiği bölümde ise antik Turabdin bölgesi içinde Anıtlı'nın fiziksel ve coğrafik özellikleri, iklim ve bitki örtüsü, demografik ve ekonomik özellikler ile tarihsel gelişimi ve değişimi incelenmiştir. Alanın kültürel peyzajını tanımlayan unsurlar olan; geleneksel mimari miras ve geleneksel yerleşim, dini mimari miras, arkeolojik değerler, antik yollar, özel doğa kaya oluşumları, doğal varlıklar (meşe, badem, zeytin ve fıstık ağaçları, yabani bitkiler, anıtsal ağaçlar), tarım ve çiftçilik faaliyetleri, su kaynakları, somut olmayan değerler (dini bayram ve özel günler, azizlerin yaşam hikayeleri, köy mevkileri, mutfak ve el sanatları) tespit edilerek haritalarla belgelenmiştir. Geleneksel mimari miras kısmında, yerleşimin tarihi açısından önemli olan Hah kalesi ayrıca incelenerek tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında tezin ana çatkısı, Meryem Ana Manastırı ve dini miras alanları olması bakımından alanın kültürel peyzajında bu miras alanlarının öneminin anlaşılması açısından Meryem Ana Manastır'ı detaylı olarak ele alınarak; genel tanımı ve tarihçesi, mimarlık tarihi içindeki yeri ve önemi, eski fotoğraf, eskiz ve çizimler ışığında tarihsel süreç içinde geçirdiği değişim ve onarımlar başlıkları ile manastır detaylı ele alınmıştır. Meryem Ana Manastırı dışında yerleşimdeki diğer miras alanlarında da mimari tanımlamalar yapılarak; Getrude Bell, Oswald Hutton Parry, Metin Ahunbay, Gernot Wiessner ve Gabriel Rabo gibi araştırmacıların eski fotoğraf ve çizimleri ile yapılardaki değişimler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anıtlı geleneksel yerleşimi ve dini yapıların yakın çevresini kapsayacak şekilde yeşil alanlar dahil ve hariç vaziyet planları hazırlanmış olup, alanın günümüzdeki mevcut durumu belgelenmiştir. Bu belgeleme çalışması kapsamında yerleşimin planlama şekli, dini yapıların dağılımı ve yerleşimi, antik bir yerleşimin kurulabilmesi için gerekli doğal kaynaklar, arkeolojik kalıntıların mevcut izleri ve ağaç populasyonu yerinde yapılan tespitler ile vaziyet planlarına işlenmiştir. Bu vaziyet planı; Anıtlı'nın tarihsel süreç içinde kültürel peyzaj değişimini inceleyen

sonraki bölümün haritalarında, günümüzdeki durumuna ilişkin verilere altlık oluşturmuştur.

Anıtlı kültürel peyzaj değerine yönelik değerlendirme bölümünde ise yıllara göre kültürel peyzaj değerleri değişimi, tehditler, benzer yerleşimler ve öneriler geliştirilmiştir. Yıllara göre kültürel peyzaj değerleri değişimi bölümünde; Anıtlı kültürel peyzaj değerleri, 1954 öncesi, 1954 yılı, 1954-1973 yılları arası, 1973-1984 yılları arası, 1984- 2022 yılları arasında olacak şekilde belgelenmiştir. Bu haritalar oluşturulurken altlık olarak, 1954 ve 1973 Hava Kuvvetleri arşivindeki hava fotoğrafları, 1984 yıllı Çevre Şehircilik Bakanlığı arşivindeki hava fotoğrafları, 2022 yıllına ait alanda çekilen drone fotoğrafları ve bunun yanında eski ve yeni eskiz, fotoğraflar ve çizimler kullanılmıştır. Bunun yanında Köy muhtarı Habib Doğan, Meryem Ana Manastırı din öğretmeni Benyamin Aydın ve köyün diğer sakinlerinden alınan sözlü bilgiler ışığında, daha önce incelenmeyip tespiti yapılmayan kültürel peyzaj alanları analiz edilerek, bu yeni verilerde haritalara eklenmiştir. Bu yıllara ait kültürel peyzaj değerlendirilmesi; yerleşme alanı ve sınırı krolojisi, yerleşim alanı dönem analizi ve kültürel peyzaj değerleri analizi olarak üç ayrı haritalama ile bu değişim tanımlanmaya çalışılmıştır.

Anıtlı'nın kültürel peyzajına yönelik tehdit unsurları; çalışma kapsamında yapılan yıllara göre kültürel peyzaj değişimi haritalarından tespit edilen değişim ve dönüşümlerden yola çıkarak belirlenmiştir. Turabdin bölgesindeki kırsal yerleşimlerin ortak değerleri ve sorunları olmakla beraber; birçok yerleşimde kendine özgü potansiyelleri olup bu potansiyeller alanlara göre farklılaşmış tehditleri de ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayı yerleşimin üst ölçekli haritalarından yola çıkarak tehdit unsurları belirlenmiştir. Bu kapsamda Anıtlı'nın kültürel peyzajını tehdit eden unsurlar; sosyo- kültürel ve ekonomik tehditler, politik tehditler, koruma alanındaki yasal ve yönetsel tehditler ve doğa- çevresel tehditler olarak üzere dört başlık altında değerlendirilmiştir.

Turabdin bölgesinin kırsal manzarasının nasıl gelişerek katmanlı olarak günümüze ulaştığı konusunda; Anıtlı gibi Süryani toplumunun dil, din ve kültürünü yansıtan tamamı Süryani nüfusuna sahip özgün bir alan olan Şırnak İdil Haberli köyü ile aynı özelliklere sahip fakat terk edilmiş bir Süryani köyü olan Mardin Savur Dereiçi köyü Anıtlı ile benzer yerleşimler olarak incelenmiştir. Antik Turabdin bölgesi sınırları içinde kalan bu köylerin kültürel peyzaj değerleri ve koruma sorunları ele

alınarak, bu alanların Anıtlı köyü ile karşılaştırılması yapılmış, Anıtlı köyü özelinde geliştirilecek koruma yaklaşımı ile bu köylerinde benzer ilkeler çervevesinde korunması yönünde öneriler geliştirilmiştir.

Öneriler bölümünde ise, köyün mevcut değerleri ve yıllar içinde değişimi göz önünde bulundurularak bir koruma anlayışı geliştirmek amaçlanmıştır. Bu noktada planlama eksiklikleri, güvenlik sorunları, turizm baskısı, yasal-yönetsel sorunlar, yeni ihtiyaçlar tespit edilerek buna yönelik öneriler geliştirilmiştir. Hazırlanan kültürel peyzaj değişimi haritaları ve tehditlerden yola çıkarak, köyün değerlerini ile beraber yaşatılmasını hedefleyen öneriler geliştirilmiştir. Bu noktada çalışma kapsamında; alana özgü demografik, kültürel ve ekonomik öneriler, güvenlik ve donatılar ile ilgili öneriler, koruma alanındaki yasal ve yönetsel öneriler, turizme yönelik öneriler, çevresel ve doğa kaynaklı öneriler getirilerek bu öneriler, kültürel peyzajının korunması ve yönetilmesi için bir koruma yaklaşımı olarak yöntem olarak haritaların kullanıldığı öneriler geliştirilmiştir

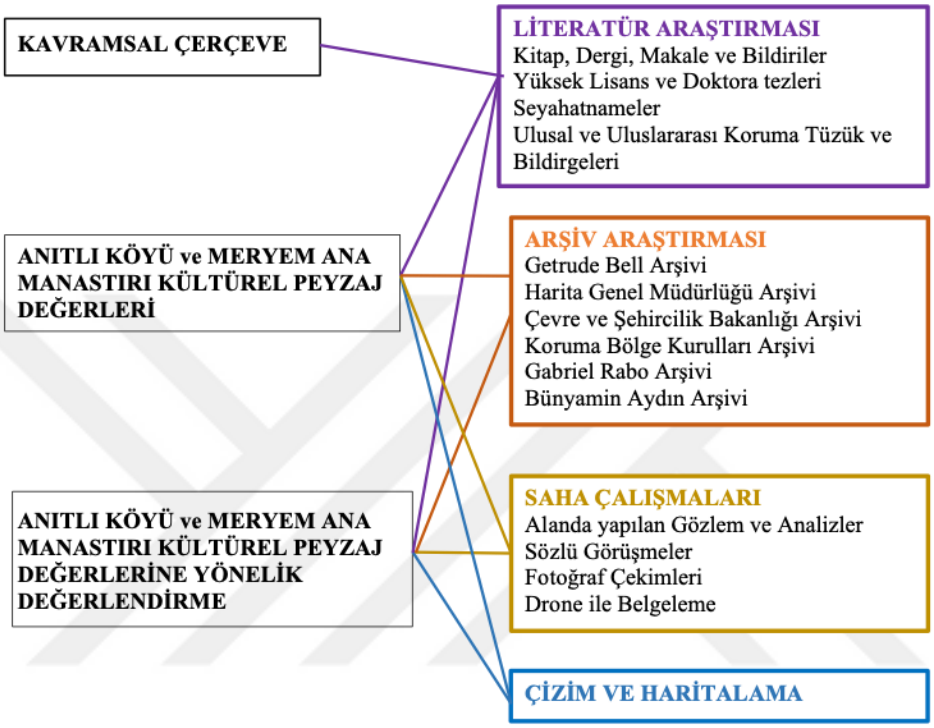
1.3 Tezin Yöntemi

Bu çalışma kapsamında, öncelikle kavramsal bölüm için literatür taraması yapılmış ve ilgili alandaki tanımlar, kavramlar ve ulusal ile uluslararası düzeyde gerçekleştirilen çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalar ışığında, konuya dair temel alt başlıklar belirlenerek bir çerçeve oluşturulmuştur.

Anıtlı ve Meryem Ana Manastırı'nın kültürel peyzaj değerlerine ilişkin bölümde ise, araştırma yöntemleri olarak literatür taraması, arşiv araştırması, alan analizi, haritalama ve drone ile belgeleme, ayrıca sözlü görüşmeler kullanılmıştır. Bu yöntemler doğrultusunda toplanan veriler, ilgili bölümde ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Literatür taraması sürecinde, antik Turabdin bölgesinin ve Anıtlı köyünün fiziksel ve coğrafi özellikleri, iklim ve bitki örtüsü, demografik ve ekonomik yapıları ile tarihsel gelişimi üzerine yerli ve yabancı araştırmacıların yayınları incelenmiştir. Bu kaynaklardan elde edilen bulgular, bölgenin kültürel ve doğal peyzaj değerlerinin anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Arşiv araştırması, alanın tarihsel süreçteki kültürel peyzaj değerlerinin değişimini tespit etmek amacıyla kullanılan yöntemlerden biridir. Bu bağlamda, araştırmada kullanılan başlıca arşiv kaynakları arasında Getrude Bell Arşivi, Harita Genel

Müdürlüğü Arşivi, Şanlıurfa Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Arşivi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Arşivi ve Gabriel Rabo Arşivi yer almaktadır. Bu arşiv araştırmalarına ek olarak, yerli ve yabancı araştırmacılar ile seyyahların dönemler içinde alanda gerçekleştirdikleri incelemelere dair notlar, eskizler, fotoğraflar ve çizimler de toplanmış ve incelenmiştir (Şekil 1.2).

Şekil 1.2 Tez çalışması kapsamında yararlanılan temel kaynak grupları

Alanın geçmiş verileri, bu kaynaklar doğrultusunda derlenerek, güncel alan araştırması gerçekleştirilmiş ve yerleşim alanı üzerinde drone çekimleri yapılmıştır. Bu çekimler aracılığıyla mevcut fiziksel durum tespit edilmiş ve köyün vaziyet planı ile kültürel peyzaj değerleri haritalanmıştır. Yerleşimin havadan analizinin yanı sıra, Anıtlı'nın tüm kültürel ve doğal değerleri yerinde incelenmiş, daha önce tespit edilmeyen birçok değer belirlenmiştir. Arşiv fotoğraflarından ve yerinde yapılan gözlemlerden hareketle, bölgedeki dini yapıların değişim süreci ve kültürel peyzaj değerleri oluşturulmuş bir tablo halinde sunulmuştur.

Sözlü görüşmeler ve yerel halkın bilgileri, daha önce bilinmeyen alanların tespitinde önemli bir yöntem olarak kullanılmıştır. Yerel halk, antik dönemdeki kullanımlarını tam olarak tanımlayamadığı birçok kültürel alanı, sözlü gelenekler ve anekdotlar aracılığıyla belirlemekte ve bu bilgileri yerinde analiz ederek, diğer

alanlarla karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Bu sayede, ismi bilinmeyen kiliseler, manastırlar, üzüm işlikleri, harman yerleri, taş ve kireç ocakları, kaya mezarları gibi pek çok kültürel alan ortaya çıkmıştır.

Yerinde yapılan sözlü görüşmeler ışığında elde edilen bu yeni tespitler, yerleşimin tarihsel kuruluşu ve gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, tespit edilen alanlar için bir tescil ve sit önerisi tablosu hazırlanmış ve kültürel mirasın korunması adına önemli bir adım atılmıştır. Bu yöntem, bölgenin tarihsel ve kültürel değerlerinin daha kapsamlı bir şekilde belgelenmesine ve korunmasına katkı sağlamıştır.

Anıtlı'nın kültürel peyzaj değerlerine yönelik değerlendirme bölümünde, alana yönelik tehditler, sözlü görüşmeler ve yerinde yapılan incelemeler ışığında sınıflandırılmıştır. Bu tehditler doğrultusunda, yerleşimin korunması ve yönetilmesi için gerekli öneriler belirlenmiş ve bu öneriler, koruma, turizm ve donatı planlarıyla desteklenen haritalar üzerinden sunulmuştur.

Araştırma kapsamında, Turabdin bölgesindeki diğer Süryani köyleri de yerinde incelenerek, Anıtlı ile benzer özellikler gösteren karşılaştırmalı alanlar seçilmiştir. Bu bağlamda, Anıtlı ile benzer kültürel ve tarihsel özelliklere sahip günümüzde yaşayan bir Süryani yerleşimi olan Şırnak İdil Haberli köyü ve terk edilmiş bir Süryani yerleşimi olan Mardin Savur Dereiçi köyü ele alınmıştır. Her iki köyün kültürel peyzaj değerleri ve karşılaştıkları koruma sorunları tespit edilerek, Anıtlı ile karşılaştırmalı bir analiz yapılmış ve bu köylerin kültürel peyzajlarının değişim süreçleri, benzerlikler ve farklılıklar açısından değerlendirilen bir tablo haline getirilmiştir. Bu veriler, terk edilmiş ve yaşayan bir Süryani köyünün kültürel peyzajındaki dönüşümü anlamak için önemli bir temel sunmuştur.

Bu bağlamda, çalışma kapsamında Anıtlı için geliştirilen koruma önerilerinin, hem yaşamaya devam eden hem de terk edilmiş olan diğer Süryani yerleşimlerinde de uygulanabilir olduğu ifade edilmiştir. Anıtlı köyü özelinde geliştirilen koruma ilkeleri ve haritalar, yalnızca bu yerleşimin değerlerine ve karşılaştığı sorunlara özgü olmakla birlikte, bölgedeki diğer Süryani kırsal yerleşimlerin kültürel peyzaj özelliklerinin tespiti için genel bir çerçeve sunmaktadır.

Bu çalışma, Anıtlı köyü örneğiyle, yalnızca Süryani yerleşimlerinin değil, kırsal alandaki diğer yerleşimlerin de kültürel peyzaj niteliklerinin belirlenmesine yönelik

önemli bir temel oluşturmuştur. Çalışmanın özgünlüğü, Anıtlı ve Meryem Ana Manastırı'nın kültürel peyzaj alanı olarak değerlendirilmesinin yanı sıra, antik Turabdin kırsalındaki bir yerleşimin kültürel peyzaj kavramı çerçevesinde tarihsel süreç içindeki değerlerinin tespiti, tehditlerinin belirlenmesi ve bu verilere dayalı olarak koruma ilkelerinin geliştirilmesine odaklanmış olmasıdır. Bu yaklaşım, sadece Anıtlı için değil, bölgedeki diğer yerleşimler için de geçerli olacak bir koruma stratejisi önerisini içermektedir.

2
KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Çevre, Peyzaj ve Kültürel Peyzaj Kavramı

Çevre kavramı geniş bir anlam taşımasına karşın, kültürel peyzajı oluşturan çevre unsurları, kültürel ve fiziksel çevre olarak iki ana başlık altında ele alınmaktadır (Karaca, 2008). Kültürel çevre, bir toplumun inançları, değer yargıları, gelenekleri ve davranış biçimlerinin oluşturduğu, toplumsal fikir birliği çerçevesinde şekillenen, bir kuşaktan diğerine aktarılan ve zamanla fiziksel çevreye yansıyan ortak duygular, düşünceler ve davranış kalıplarından meydana gelir (Altman & Chemers, 1989). Bu bağlamda kültürel çevre, bireylerin ve toplulukların yaşadıkları ortamda var olan toplumun değerlerini, inançlarını, geleneklerini, sanatını, dilini ve edebiyatını içeren çeşitli öğeleri kapsar. Ayrıca, insan topluluklarının yaşadıkları ortamın "ruhu" olarak da değerlendirilebilecek olan kültürel çevre, bireylerin kimliklerini, değerlerini ve toplumsal ilişkilerini şekillendirirken, toplumların dinamik ve değişken yapısını da yansıtır.

Kültürel peyzajı oluşturan bir diğer önemli çevresel öğe, fiziksel çevredir ve bu kavram, insanların doğrudan etkileşimde bulundukları ve yaşamlarını sürdürdükleri alanı ifade etmektedir. Fiziksel çevre, doğal ve şekillendirilmiş unsurların birleşiminden oluşan ve insanların gündelik yaşamlarını şekillendiren çevresel faktörleri kapsar (Altman & Chemers, 1989). Doğal çevre, coğrafi özellikler ve ekosistem unsurları ile tanımlanırken, şekillendirilmiş çevre, insan faaliyetleri sonucu çevre üzerinde meydana gelen değişiklikleri içerir (Altman & Chemers, 1989). Bu iki çevresel bileşenin etkileşimi sonucunda kültürel peyzaj kavramı şekillenir. Her bir çevrenin kendine özgü nitelikleri, bu etkileşimler ve çevresel faktörlere bağlı olarak farklılık gösterir.

Peyzaj, bir çevre içinde tanımlanan bölgesel ve alana özgü karakteristiklerin ve süreçlerin etkileşimlerini içeren, doğal ve kültürel faktörlerin ekonomik, çevresel, sosyal faktörlerle şekillendirdiği bir kavramdır (Washer, 2006). Bu etkileşimlerin sonucunda ortaya çıkan şekillenmeler, belirli bir gözlem açısına sığabilen ve bütünsel bir görünüş olarak tanımlanabilir (Yücel, 2008). Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'ne göre peyzaj, insan ve/veya doğal faktörlerin etkileşimi sonucu, insanlar tarafından algılanan şekliyle oluşan bir alanı ifade etmektedir (Avrupa Peyzaj Sözleşmesi, 2000; National Park Service, 2024). Peyzaj, gözlemcinin bakış açısına, algısına, duygusal tepkilerine ve sosyal, kültürel ve psikolojik durumuna göre öznel bir biçimde farklı etki yaratabilen bir kavramdır (Ada, 2014). Peyzaj, doğal ve kültürel olarak iki ana kategoriye ayrılır; burada doğal peyzaj, kültürel peyzajın şekillenmesi için temel bir malzeme teşkil etmektedir.

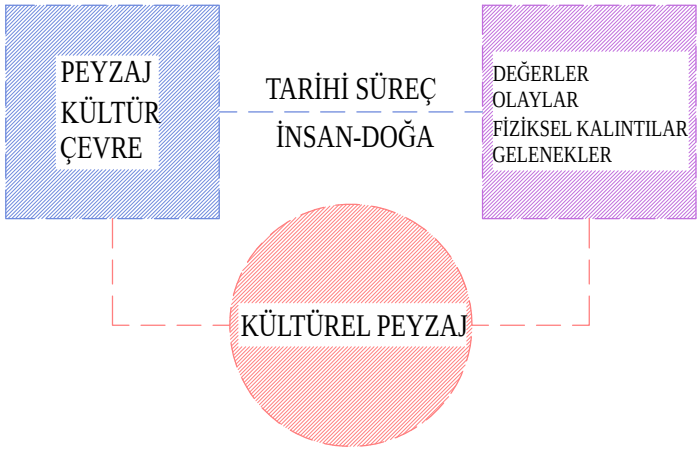
Amerikalı coğrafya bilimci Peirce F. Lewis, peyzajın kültürel boyutunu ele alırken, peyzajın bir toplumun kültürünü anlamada önemli bir yol gösterici olduğunu belirtmektedir. Özellikle insan etkisiyle şekillenen kültürel peyzaj, o toplumların geçmişine, güncel durumuna ve gelecekteki olasılıklarına dair değerli bir referans sunar. Ayrıca, bir bölgenin belirgin görsel farklılıkları yalnızca coğrafi, iklimsel ya da bitki örtüsü unsurlarıyla açıklanamaz; bu farklılıklar, aynı zamanda bölgedeki kültürel çeşitlilik ve doğa ile etkileşimin bir sonucudur (Lewis, 1979). Yerleşimlerin birbirine benzerliği, kültürel benzerliklerin bir göstergesi olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda, peyzaj ve kültür, karşılıklı etkileşim içinde gelişerek, bölgenin kimliğini yansıtmaktadır. Anıtlı köyü de bu durumu örnekleyen bir alan olarak, Turabdin bölgesindeki diğer geleneksel yerleşimlerden kültürel kimliklerin yansımasıyla farklılaşan peyzaj özellikleri sergilemektedir.

Kültürel peyzaj kavramı, "peyzaj" terimine eklenen "kültürel" ifadesiyle, insan ve doğanın ortak ürünü olan fiziksel ve doğal çevrenin, somut ve soyut değerlerini kapsamaktadır. UNESCO, kültürel peyzajı, *"kültürel ve doğal kaynakları, bu bağlamda yaban hayatı ve evcil hayvanları içeren, belirli bir tarihsel olay ya da etkinlikle ilişkilendirilen veya çeşitli kültürel ve estetik değerler taşıyan coğrafi alanlar"* olarak tanımlamaktadır (UNESCO, 2010). Ayrıca, bu kavram, fiziksel ve kültürel çevrelerin karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıkarak, çevre ve peyzaj kavramlarıyla bütünleşmiş bir anlam taşımaktadır.

Kültürel peyzaj, bir toplumun yer ve zaman içindeki gelişimini, davranış biçimlerini ve yerleşim düzenini anlatan, insan ile doğanın ortak şekillendirdiği fiziksel çevrenin somut ve soyut kalıntılarını içeren bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Bu peyzaj, tarihsel olayların izlerini taşıyan yerleşim alanlarını, edebi ve sanatsal eserleri, geleneksel özellikleri, alan kullanımı ve çeşitli etkinlikleri yansıtarak, farklı coğrafi tabakalarda kültürel değerler ve toplumsal tanımlamalar oluşturur (Madran, 2005). Kültürel peyzaj, kesin sınırlarla tanımlanamayacak bir alan olarak, geçmişin izlerini bugüne taşıyan, sürekli değişen bir yapıdır.

Diğer bir bakış açısına göre, kültürel peyzajda yer alan her öğe, kültürü anlamada birer işaret olarak kabul edilir. Peyzajı oluşturan geleneksel ve modern unsurlar, birbirinden daha değerli ya da önemsiz değildir; her bir öğe, bir bütünün parçası olarak, o dönemin kültürel yapısını ve peyzajını yansıtan bilgiler sunar (Ada, 2014). Kültürel peyzajların önemli bir özelliği, genellikle tasarlanmamış olmaları veya sadece küçük bir kısmının tasarlanmış olmasıdır (Rapoport, 2004). Bu tasarım süreci, tarihsel olarak pek çok kişinin bağımsız kararlarıyla şekillenmiş, zaman içinde evrilen bir yapıdır.

Kültürel peyzaj üzerine yapılan tanımlamalar incelendiğinde, bu kavram, insan ve doğa arasındaki etkileşimin, peyzaj, kültür ve çevre üzerindeki etkilerinin oluşturduğu karakteristik değerler, olaylar, fiziksel kalıntılar ve geleneklerin bütünü olarak ele alınmaktadır (Şekil 2.1). Bu bütün, bir toplumun tarihsel süreç içinde gelişen kültürel kimliğini ve çevresel izlerini yansıtan önemli bir referans noktasıdır.

Şekil 2.1 Kültürel peyzaj oluşumu çizelgesi

Araştırma alanı olarak seçilen Anıtlı Köyü, kültürel peyzaj kavramı çerçevesinde önemli özellikler taşımaktadır. Bu köy, bölgedeki benzer kültürel kimliklerin yansıması sonucu şekillenen yerleşimlere bir örnek teşkil etmekte olup, aynı kültürün izlerini taşıyan peyzaj unsurlarının bir arada bulunduğu bir referans noktası sunmaktadır. Anıtlı Köyü, bu bağlamda, yerel kültür ve çevresel etkileşimlerin biçimlendirdiği bir peyzaj örneği olarak, bölgenin tarihsel ve kültürel sürecine dair önemli ipuçları sağlamaktadır.

2.1.1 Kültürel Peyzaj Sınıflandırılması

Kültürel peyzaj kavramı, özellikle 1950'lerdeki Endüstri Devrimi sonrasında, kentleşmenin hız kazanması ve insanların doğayı istedikleri şekilde şekillendirmeye başlamasıyla önemli bir konu haline gelmiştir (Karaca, 2008). 1992 yılında, Kültürel Peyzaj, UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne yeni bir kategori olarak dahil edilmiş ve bu sözleşme, kültürel peyzajların tanınması ve korunmasına ilişkin uluslararası düzeydeki ilk yasal çerçeveyi oluşturmuştur (Fowler, 2003). Kültürel peyzajlar, özgünlükleri, bütünlükleri ve üstün evrensel değerleri temel alınarak, belirli bir coğrafi alanı temsil eden ve o alana ait ayırt edici kültürel unsurlar nedeniyle Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmektedir (Fowler, 2003).

UNESCO ve Amerikan Milli Park Servisi (NPS) gibi uluslararası kuruluşlar, kültürel peyzajların değerlendirilmesinde kullanılan sınıflandırma sistemlerini geliştirmiştir. Kültürel peyzaj çeşitliliğinin genişliği göz önüne alındığında, bu kuruluşlar, kültürel peyzaj türlerini tanımlamak ve sınıflandırmak amacıyla çeşitli çalışmalar yapmış, bu alandaki diğer araştırmalar ve değerlendirmeler ise genellikle bu iki anahtar kuruluşun ilkelerine dayanmaktadır.

UNESCO Dünya Miras Sözleşmesi Uygulama Yönergesi'nde kültürel peyzaj alanları üç başlık altında sınıflanmıştır (Unesco, 2015). Bu alanlar şunlardır:

1. Açıkça Tanımlanabilen Peyzaj Alanları: bir tasarımcı tarafından tasarlanmış bu alanlar sosyal ve estetik nedenlerle, çoğunlukla dini ve anıtsal yapıların peyzaj alanlarını içermektedir. Özel olarak tasarlanmış saray ve şatoların bahçeleri bu alana örnek gösterilebilir.

2. Organik Olarak Gelişmiş Peyzaj Alanları: İnsan yaşamının tarihteki izlerini içeren sosyal, ekonomik, idari ve dini nedenlerle oluşmuş ve günümüzdeki şeklini bu doğal çevrenin etkisiyle almış alanlardır. İki alt başlıkta incelenmektedir.

- Jeolojik Miras: Fosil / Kalıntı Peyzaj Alanları: Geçmiş bir zamanda gelişim süreci sonlanan alanlardır. Antik çağlarda kullanılmış ve bugün terkedilmiş maden ocakları, fauna ve flora içeren fosil alanları kalıntılar içermeleri bakımından kalıntı peyzaj alanı olarak tanımlanmaktadırlar.

- Sürekliliği Olan Peyzaj Alanları: Tarihsel süreç içinde insanoğlu tarafından sosyal ya da ekonomik amaçlarla işlevlendirilmiş ve gelişme sürecini halen devam ettiren alanlardır. Üzüm bağları, pirinç ekim terasları bunlara örnek verilebilir.

3. Yardımcı Kültürel Peyzaj Alanları: Bir topluluğun bir doğal oluşumu kutsal sayması ve onu dini inanışıyla bütünleştirmesi ve mitolojik bir hikâye içerisinde yer vermesinden doğan doğal oluşumlardır.

Amerikan Milli Park Servisi (NPS) tarafından hazırlanan "Kültürel Peyzajlara Yaklaşım Rehberi" (National Park Service, 2024), kültürel peyzajların korunması ve yönetilmesi konusunda rehberlik sağlayan önemli bir kaynaktır. Bu rehber özelinde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki milli parklar ve korunan alanlar için geliştirilmiş olmasının yanında, kültürel peyzajların korunması ve sürdürülebilir yönetimini genel ilkeler üzerinden değerlendirmektedir. Bu uygulama rehberinde; kültürel peyzajın tanımı ve özellikleri, koruma ve sürdürülebilir yönetim ilkeleri, kültürel peyzajın yönetimi ve restorasyonu, eğitim ve kamu bilinci, yasal ve kurumsal çerçeve gibi konular yer almaktadır. Bunun yanında kültürel peyzaj için bir sınıflandırma da yapılmıştır. NPS'ye göre kültürel peyzaj; tarihi tasarlanmış peyzajlar, yöresel peyzajlar, tarihi alanlar ve etnografik peyzajlar olarak dört ana başlık altında toplanmaktadır:

1. Tarihi tasarlanmış peyzajlar: Tasarım ilkelerine göre mimar, peyzaj mimarı gibi bir uzman tarafından bilinçli olarak tasarlanmış veya bir anonim tarafından bilinen geleneklere göre tasarlanmış peyzaj alanıdır. Bu alanlar önemli insan(lar) veya bir olay(lar) ile ilişkilendirilmiş veya peyzaj tarihinde önemli bir uygulamayı gösterir nitelikte olabilir. Tasarlanmış peyzajlarda tasarımcı ve estetik değerler önemli bir rol oynamaktadırlar. Parklar ve kampüsler, bu kapsamda değerlendirilebilecek alanlardır.

2. Tarihi yöresel peyzajlar: İnsanların taşıdığı değer ve gelenekleri arazi kullanımına yansıtmaları sonucunda belirli bir tarihi süreç içinde oluşan yerleşim dokusu ve alan kullanımını ve bunlardaki gelişim ve değişimi ifade etmektedir.

Yöresel peyzajlarda işlev önemli bir rol almaktadır. Köy evleri, fabrika binaları, tarım alanları, madencilikle uğraşan bölgeler, çiftlik alanları yöresel peyzajlara örnek gösterilmektedir.

3. Tarihi alanlar: Önemli bir olay, olgu ve kişi ile ilişkisi nedeniyle önem kazanan peyzajlardır. Ait oldukları zaman periyodu içinde peyzajın fiziksel görünüşüne katkıları olabilecek karakter belirleyici özellikleri taşımaları gerekmektedir. Ev bahçeleri ve kent parkları, manzaralı karayolları, kamu kurumlarına ait bahçeler, mezarlıklar, hayvanat bahçeleri, devlet başkanlarının evleri, tarihi anlaşmaların yapıldığı mekanlar ve muharebe alanları gibi mekanları kapsamaktadır.

4. Etnografik peyzajlar: Belirli bir etnik grubun, topluluğun veya kültürel birimin yaşam tarzını, geleneklerini, inançlarını ve günlük pratiklerini yansıtan yerlerdir. Arkeolojik yerleşimler, dini amaçla kullanılan kurban alanları ve jeolojik oluşumlar bu kapsamda değerlendirilen alanlardır.

Bu sınıflandırmalar, kültürel peyzajların değerlendirilmesinde büyük önem taşır. Ancak hem UNESCO hem de NPS'in yaptığı sınıflandırmalar, her biri kendi bölgesinin yerel özelliklerini ve koruma anlayışını yansıtmaktadır. Bu durum, evrensel bir yaklaşım geliştirme konusunda sınırlamalar yaratabilir. Dolayısıyla, farklı coğrafyalarda kültürel peyzajlara ilişkin yapılan değerlendirmelerin, yerel pratikler ve toplulukların özel bağlamı göz önünde bulundurularak yapılması, bu peyzajların sürdürülebilir korunması için daha uygun bir yaklaşım olacaktır.

Kültürel peyzajlar, farklı kurumların sınıflandırmalarının yanı sıra, işlevine ve kullanım amacına göre de çeşitli kategorilere ayrılmaktadır. Topluluklar, doğayı kullanım biçimleri, yer ve amaca göre farklı şekillerde organize etmişlerdir. Bu bağlamda, kültürel peyzajlar genellikle kırsal ve kentsel peyzajlar olarak iki ana gruba ayrılmaktadır (TMMOB Mimarlar Odası, 2009). Kentsel peyzaj, şehirlerin yapılaşma süreçlerinde ortaya çıkan, yapı toplulukları, ulaşım ağları, sosyal ve kamusal tesisler ile ticaret ve sanayi alanlarını kapsayan, insanların ortak yaşam alanlarını oluşturduğu peyzaj türüdür. Kırsal peyzaj ise, şehirler dışında, tarım, hayvancılık, ormancılık, rekreasyon, ulaşım ve endüstriyel faaliyetler gibi insan etkinliklerinin etkisiyle tarihsel süreç içinde şekillenen, dönüşen doğal çevrenin bir ifadesidir (Dirik, 2005).

Çalışma alanı olarak seçilen Anıtlı Köyü, UNESCO'nun kültürel peyzaj sınıflandırmasına göre, "açıkça tanımlanabilen peyzaj alanları" olarak kabul edilen, "organik olarak gelişen" ve tarihsel süreçte sürekliliğini sürdüren kültürel peyzajlar arasında yer alan, "sürekli olan kültürel peyzaj" grubuna dâhildir. NPS (Amerikan Milli Park Servisi) sınıflandırmasına göre ise, Anıtlı Köyü, özellikle Parpuso Tarlası ve çevresindeki kırsal alanlarda yer alan doğal ve kültürel kaynakların insan faaliyetleriyle kurduğu ilişkiyi yansıtması nedeniyle, etnografik peyzaj kategorisine dâhil edilmektedir. Bu bağlamda, Anıtlı Köyü, her iki kuruluşun sınıflandırmalarında bir ya da birkaç kategoriye dâhil olabilen, çok yönlü özellikler taşıyan bir kültürel peyzaj örneği sunmaktadır.

Sonuç olarak, Anıtlı Köyü özelinde, her iki sınıflandırma sisteminin de dikkate alındığı bir değerlendirme yapıldığında, bu alanın hem arkeolojik hem de kırsal kültürel peyzaj kavramları ile tanımlanması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Anıtlı, tarihsel süreç ve insan faaliyetlerinin doğal çevre ile etkileşimi sonucunda şekillenen, kültürel ve doğal değerlerin bir arada bulunduğu bir peyzaj alanıdır. Bu nedenle, alana özgü yeni bir sınıflandırma yaklaşımının geliştirilmesi, Anıtlı'nın kendine has özelliklerini daha doğru bir biçimde yansıtacaktır.

2.1.2 Kültürel Peyzaj Kriterleri

Kültürel peyzaj alanının analiz edilebilmesi ve korunabilmesi için kriterler gerekmektedir. Bu kriterler, peyzajın insan kültürü ve doğal çevre ile ilişkisini, kültürel mirasın korunması ve yönetimi için yol göstericidir. Bir alanın kültürel peyzaj olarak tanımlanması için bazı değerlere sahip olması gerekmektedir. Bunlar; estetik değer, kimlik değer, sosyal değer, sanatsal değer, bilimsel değer, tarihi ve arkeolojik değerlerdir (Arkun, 2012). Kültürel peyzaj değerleri, insan ve doğa arasındaki etkileşimin somut ve soyut tüm bileşenlerini kapsayan, geniş bir mirası temsil eder ve bu miras, insani, kültürel ve simgesel boyutlarıyla şekillenir (Arkun, 2012).

UNESCO tarafından kültürel peyzaj alanlarının seçilmesi ve Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmesi için belirlenen değerlendirme ölçütleri, kültürel peyzajların evrensel değerini, eşsizliğini ve korunma gerekliliğini incelemeye yönelik olarak geliştirilmiştir (Fowler, 2003). UNESCO'nun kültürel peyzajların seçiminde öne çıkan başlıca değerlendirme kriterleri şu şekildedir:

-Estetik değer ve önemi

-Yapı stoğu veya yapı toplulukları

-Arazi kullanım şekli ve bu şekillerin devamlılığı

-Tarım ve çiftçilik faaliyetleri

-Tasarlanmış parklar, bahçeler ve yeşil alanların varlığı

-Önceden endüstriyel alan olarak kullanılmış olması

-Peyzajın, ulusal veya yerel topluluklar için sosyal ve toplumsal kimlik, aidiyet taşıması

-Dağlar veya dağlık alanların varlığı

-Peyzajın, milli parklar veya koruma bölgeleri gibi korunan alanları içermesi

-Yerel toplulukların bu peyzajlarda ikamet etmesi

-Peyzajın dini, kutsal, tarihi veya manevi ögeler içermesi

-Peyzaj unsurlarının (antik tarım sistemleri, arkeolojik kalıntılar vb.) günümüze kadar hayatta kalmış olması

-Tanımlanan peyzaj alanları içinde kent ve köy yerleşimlerinin bulunması

-Su ögelerinin varlığı

UNESCO'nun bu değerlendirme ölçütleri, kültürel peyzajların evrensel değerini belirlerken, aynı zamanda korunmalarını yönlendiren uluslararası standartları oluşturur (Fowler, 2003). Bu kriterler, kültürel peyzajların çeşitli yönlerinin anlaşılması ve korunması için temel bir referans sunmaktadır. Ancak her kültürel peyzajın kendi özgünlüğü, tarihsel bağlamı ve kültürel mirasa katkıları doğrultusunda ayrı bir değerlendirme sürecine tabi tutulması önemlidir. Bu yaklaşım, kültürel peyzajların koruma ve sürdürülebilir yönetimini daha etkili ve yerel özelliklere duyarlı bir biçimde gerçekleştirmenin yolunu açacaktır.

2.1.3 Kültürel Peyzaj Korunması ve Yönetimi

Kültürel peyzaj alanlarının belirlenmesi sürecinde, bu alanların değerlendirilmesinde kullanılan ölçütler doğrultusunda sınıflandırılmasının ardından, belirlenen koruma ilkeleri doğrultusunda bir korunma planı oluşturulmalıdır. Her bir alan, sahip olduğu kendine özgü değerler ve karşı karşıya olduğu sorunlar açısından farklılık gösterdiğinden, alınacak koruma önlemleri bu özgün problemleri dikkate alarak şekillendirilmelidir. Bu bağlamda, tarihi kentlerin ve geleneksel kırsal yerleşimlerin özgün karakteristikleri ve değerleri, yerel, bölgesel ve ulusal ölçekte değerlendirilerek uygun gelişim planları hazırlanmalıdır.

Bu nedenle, kültürel peyzajın korunmasına yönelik bir yaklaşımda, doğal ve kültürel veriler, insan yapımı yapılar ve çevreleriyle birlikte bütüncül bir şekilde ele alınmalıdır (Feilden & Jokilehto, 1993). Koruma sürecinde, başlıca amaç; yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan kültürel peyzaj elemanlarının korunması, çevresel ve doğal etmenler nedeniyle ortaya çıkan zararın en aza indirilmesi, kültürel peyzaj üzerinde turizmin olumsuz etkilerini önlemek amacıyla yapılaşma ve vandalizme karşı gerekli önlemlerin alınması, flora ve faunanın korunarak hem tarihsel niteliklerin yansıtılması hem de ekolojik dengenin sürdürülebilirliğinin sağlanması, ayrıca alanın koruma bölgelerine ayrılmasıyla zaman ve maddi kayıpların önlenmesi olarak belirlenmiştir (Feilden & Jokilehto, 1993).

Kültürel peyzajın korunması, tarihi çevrenin korunmasıyla doğrudan paralellik arz etmektedir. Tarihi çevre ifadesi, genellikle kentsel sit alanlarını ifade etse de, kırsal, tarihi ve arkeolojik sit alanları da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Tarihi çevre korumanın temel amacı, tarihsel yerleşim alanlarını yok olmaktan kurtarmak ve kültürel mirası, günümüz yaşam koşullarıyla uyumlu bir şekilde bütünleştirmektir. Kentler, dinamik ve yaşayan organizmalar olarak kabul edilir ve tarihi bir nesneyi ya da belgeyi kapalı bir mekânda, örneğin bir müzede saklamak göreceli olarak daha kolay bir iş iken; tarihi bir kenti, özgün özelliklerini kaybetmeden koruyabilmek, disiplinler arası bir yaklaşım, etkin bir örgütlenme, maddi kaynaklar ve duyarlı bir kamuoyu desteği gerektiren kapsamlı bir süreçtir (Ahunbay, 1999).

Doğanın ve kültürün karşılıklı olarak birbirini dönüştürdüğü bu alanların korunması, yalnızca koruma amacına yönelik olmakla kalmayıp, aynı zamanda değişim süreçlerini yönlendirerek, alanın özgün özelliklerini sürdürebilmesine

olanak tanıyacak şekilde katılımcı bir süreç ve yeni teknolojilerin entegrasyonunu içeren sürdürülebilir bir yaklaşım gerektirmektedir (Güler, 2018).

Kültürel peyzaj alanlarında koruma ve yönetim stratejileri, belirli politikalar çerçevesinde şekillendirilmektedir (Tuncer, 2007). Bu politikalar; yayalaştırma ve kent mobilyaları, toplu taşıma, koruma, sağlıklaştırma ve yenileme, turizm ile geleneksel ticaret/üretim politikaları, ayrıca uygulamanın etkinliğini artıracak parasal, yasal ve yönetsel düzenlemeler olarak sıralanabilir (Tuncer, 2007).

Kültürel peyzaj yaklaşımları, genellikle yerel ve bölgesel koşullara bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Bu yaklaşımlar, tarihi ve kültürel değerlerin korunmasının yanı sıra, sürdürülebilir çevresel yönetimi de amaçlamaktadır. Yurt dışında yapılan koruma çalışmaları ise her ülkenin sosyo-kültürel yapısına ve çevresel koşullarına göre farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda, UNESCO Kültürel Peyzaj Programı, dünya çapında kültürel peyzajların korunmasına yönelik çeşitli projeler yürütmektedir. Bu programlar, kültürel ve doğal değerlerin entegrasyonu ve birlikte korunması üzerine odaklanmaktadır. Ayrıca, Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan Avrupa Peyzaj Sözleşmesi, kültürel peyzajların korunması, planlanması ve sürdürülebilir kullanımı için uluslararası düzeyde ilkeler ve yaklaşımlar sunmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024).

Türkiye’de, finansal kaynak eksiklikleri ve teknolojinin kullanımındaki aksaklıklar, uluslararası standartlara ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin kültürel peyzaj alanlarındaki en önemli sorunlardan biri, 2863 sayılı Koruma Kanunu'nda kültürel peyzaj kavramının yer almamış olmasıdır. Bu eksiklik, kültürel peyzaj alanlarının tanımlanması, değerlendirilmesi, korunması ve yönetilmesi süreçlerinde önemli zorluklar yaratmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’de kültürel peyzaj alanlarının etkili bir şekilde korunabilmesi ve yönetilebilmesi için öncelikle bu alanların yasal bir zemine oturtulması gerekmektedir. Özellikle kırsal alanlarda birçok kültürel peyzaj değeri bulunmasına rağmen, bu alanların yeterince tanınmaması ve korunamaması, mevcut yasal eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, kültürel peyzaj kavramının yasal çerçevede netleştirilmesi ve bu alanda ulusal ve bölgesel ölçekte koruma planları ile politikaların geliştirilmesi büyük bir önem taşımaktadır.

Bu kapsamda, 2011 yılında yürürlüğe giren 648 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın teşkilat ve görevlerine ilişkin düzenlemeler yaparken, aynı zamanda Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Milli Parklar Kanunu ve Çevre Kanunu'nda da önemli değişiklikler getirmiştir. Bu kapsamda, kültür ve tabiat varlıklarının yönetimi yeniden yapılandırılmış, tabiat varlıklarına ilişkin yetki ve sorumluluklar Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan alınarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na devredilmiştir. Bu düzenleme doğrultusunda, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bünyesinde Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü kurulmuş ve doğal sit alanları ile tabiat varlıklarının tespiti, tescili ve yönetimi bu birime verilmiştir.

Düzenleme, koruma ve planlama süreçlerinde yetkiyi farklı kurumlar arasında dağıtmış, bu durum ise doğal ve kültürel alanların korunması konusunda bütüncül bir yaklaşımı zorlaştırmıştır. Özellikle doğal sit alanlarında imar planı yapılmasının önünün açılması, bu alanlarda korunma düzeyini zayıflatabilecek riskler oluşturmuştur. Ayrıca, kültür varlıklarını koruma kurullarının yapısı değiştirilmiş, ancak bu değişiklikler koruma alanındaki mevcut kurumsal dağınıklığı artırmıştır. Bu durum, Türkiye'nin doğal ve kültürel peyzaj alanlarının sürdürülebilir yönetimi ve geleceği açısından önemli bir tartışma konusu yaratmıştır.

Kısacası, 648 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile yapılan düzenlemeler, koruma anlayışında bütüncül bir yaklaşımdan uzaklaşılmasına yol açmış ve farklı kurumsal yapıların yetki alanlarına müdahil olduğu bir sistem oluşturmuştur. Bu durum, doğal ve kültürel peyzajların korunması süreçlerinde koordinasyon sorunlarına neden olmuş ve sürdürülebilir yönetim yaklaşımlarını zayıflatmıştır.

Bu bağlamda, Türkiye'de bu tez çalışmasının gerçekleştirilmesi, Süryani yerleşimlerinin yalnızca arkeolojik birer kalıntı olarak ele alınmasının ötesine geçerek, bu yerleşimlerin yaşayan kültürel peyzajlar olarak değerlendirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Antik Turabdin bölgesi gibi tarihsel ve kültürel açıdan zengin bir coğrafyada, Anıtlı ve benzeri yerleşimlerin mimarlık tarihi, arkeoloji, kültürel peyzaj, doğal değerler ve sosyal dinamikler gibi unsurlar üzerinden disiplinlerarası bir yaklaşımla incelenmesi, Türkiye'de kırsal yerleşimlerin korunmasına yönelik yeni bir paradigma geliştirilmesine katkı sunmaktadır. Bununla birlikte, ülkemizde kültürel peyzaj kavramının yasal mevzuatta yer almamasından kaynaklanan eksikliğe dikkat çekmek de bu

çalışmanın temel amaçları arasında yer almaktadır. Bu eksiklik, kırsal yerleşimlerin korunması konusunda bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesini güçleştirmekte ve bu alanların özgün değerlerinin sürdürülebilir şekilde korunmasını tehlikeye sokmaktadır. Bu çalışma, hem bölgenin kültürel kimliğini sürdürülebilir bir şekilde korumayı hem de ulusal ve uluslararası düzeyde özgün değerlerin tanınmasını sağlamayı hedeflerken, kültürel peyzajın yasal bir çerçeveye oturtulması gerekliliğini de vurgulamaktadır. Ayrıca, kırsal yerleşimlerin korunması konusunda Türkiye genelindeki uygulamalara yol gösterici bir model sunarak, yerel halkın bu süreçlere katılımını teşvik eden bütüncül bir koruma anlayışını öne çıkarmaktadır.

3
MARDİN MİDYAT ANITLI(HAH) KÖYÜ VE MERYEM ANA MANASTIRI KÜLTÜREL PEYZAJ DEĞERLERİ

3.1 Anıtlı (Hah) Köyü Mevcut Durum

Turabdin bölgesinde geçmişte yaşamış ve günümüzde varlığını sürdüren halklar, bölgenin çok kültürlü yapısı nedeniyle çeşitli kültürel dinamiklerden etkilenmişlerdir. Bu dinamiklerin bir sonucu olarak, bölgedeki yerleşimlerde *"Turabdin Kültürel Peyzajı"* çerçevesinde gelişmiş, ancak her biri kendine özgü niteliklere sahip kültürel peyzaj alanları ortaya çıkmıştır. Bölgede yaşayan toplumlar ve kültürler, somut ve somut olmayan değerlerinin bir yansıması olarak kültürel peyzajı oluşturmuş ve bu peyzaj, bölgenin kimliğinin bir parçası olduğu kadar, bölgenin kültürel mirasını da teşkil etmektedir.

İnsan ve doğanın birlikte şekillendirdiği bu yerleşimler, benzer coğrafyalarda olmalarına rağmen, her bir toplumun kendine özgü yaşam biçimleri ve pratikleri sonucu farklılaşmışlardır. Antik Turabdin bölgesindeki birçok kırsal yerleşim, ortak özellikler taşırken, Anıtlı (Hah) gibi yerleşimler, tarihsel süreçte terk edilmeden günümüze kadar ulaşmayı başarmış ve özgün bir ekosistem oluşturmuştur. Anıtlı, bu bağlamda, özgün kırsal bir yerleşim olarak, hem kendi tarihsel sürecinde hem de bugünkü haliyle kendi kendine yeten bir yapıya sahiptir. Cemaati ve ilk kullanıcıları tarafından halen kullanılan bu kırsal yerleşim, doğal ve kültürel değerleri bir arada barındırarak, coğrafyadaki diğer kırsal yerleşimlerin gelişim süreçlerinin anlaşılması açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Turabdin bölgesinde yer alan Anıtlı köyü, kültürel peyzaj tanımında ifade edilen, bir zaman dilimi boyunca şekillenen doğal yapısı ve doğa ile etkileşimi sonucu süreklilik gösteren kültürel yaşamı ile tipik bir kültürel peyzaj örneğidir. Bugüne

kadar varlığını sürdüren ve korunma çabaları gösterilen bu alan, katmanlı yapısı, nitelikli bileşenleri ve özgün özellikleri ile dikkate değerdir. Anıtlı köyü, yerel halkın kültürel dinamiklerinden hala etkilenmeye devam eden bir peyzajı temsil etmekte olup, kültürel peyzaj süreci günümüzde de devam etmektedir. Bu tarihsel süreklilik, sadece doğal ve kültürel değerlerin değil, aynı zamanda somut ve somut olmayan miras unsurlarının da izlenebilirliğini sağlamaktadır.

Anıtlı köyü peyzajı, yüzyıllar boyunca doğanın şekillendirdiği doğal değerlerle birlikte burada yaşamış toplulukların izlerini taşımaktadır. Köy çevresindeki anıtsal ölçekteki yapılar, mimarlık tarihi açısından önemli kültürel değerlere sahip olup, bu yönüyle Antik Turabdin bölgesinin nadir ve özgün alanlarından birini oluşturmaktadır. Anıtlı, sahip olduğu farklı üsluptaki kilise ve manastırlarla, tarihi süreç içinde önemli bir dini merkez olarak kabul edilmektedir. Yerleşimin verimli arazi kullanımı, üretim teknikleri ve doğal topografyası ile uyumlu mimari unsurları, Turabdin bölgesinin kültürel peyzajının somut bir örneğini sunmaktadır.

Günümüzde kırsal bir yerleşim olan Anıtlı, geçmişte ise kentsel planlamada özgün mimari yapıları ile dikkat çekmektedir. Bu yapılar, farklı kültürlerin ritüelleri, gelenekleri, mimari ve sanatsal yaklaşımlarından etkilenerek Turabdin bölgesinde tekil bir alan karakteri sergilemektedir. Özellikle, Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yer alması ve Doğu Hristiyanlığının kırsal ya da kentsel hiyerarşisini örneklendiren katmanlı yapısı, yerleşimin şekillenme süreci hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Süryanice, bu bölgenin kadim dilinin bir parçası olup, Anıtlı halkı ve burada bulunan kilise ve manastırlarda hâlâ ayin dili olarak kullanılmaktadır. Bu durum, Anıtlı'ya evrensel bir değer kazandırmakta ve köyün Süryani kültürüyle olan derin bağlarını pekiştirmektedir.

İlk bölümde sunulan kavramsal çerçeve doğrultusunda, bu bölümde Anıtlı'nın sahip olduğu doğal ve kültürel değerler ele alınarak, çalışma alanı olarak seçilen Anıtlı üzerinden yapılan analizler sunulmuştur. Bu bölümde, Anıtlı'nın fiziksel ve coğrafi özellikleri, iklimi ve bitki örtüsü, demografik ve ekonomik yapısı ile tarihsel gelişimi detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Anıtlı köyünün doğal yapısı ve doğal değerleri, kültürel değerleri ile somut olmayan mirası tespit edilerek, bu unsurların hangi açılardan kültürel peyzaj alanı özelliği taşıdığı ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Anıtlı kültürel peyzajı, Turabdin'in

kültürel coğrafyasında nasıl analiz edilebileceği üzerine bir değerlendirme yapılmış ve elde edilen veriler, bölgedeki diğer yerleşimlerin değerlerinin tespiti açısından bir veri tabanı oluşturması beklenmiştir. Bu süreç, hem Anıtlı'nın kültürel peyzajının derinlemesine anlaşılmasını hem de benzer alanların korunma ve yönetim süreçlerinde referans oluşturacak bilgiler sunmayı amaçlamaktadır.

3.1.1 Anıtlı (Hah) Köyü Fiziksel ve Coğrafik Özellikleri

Anıtlı (Hah), Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Mardin il sınırları içerisinde yer alan bir yerleşimdir. Köy, Mardin ilinin Midyat ilçesine bağlı olup, Mardin il merkezine yaklaşık 60 kilometre, Midyat ilçe merkezine ise yaklaşık 25-kilometre mesafededir (Şekil 3.1**,** Şekil 3.2). Midyat'ın doğusunda yer alan Anıtlı köyü, kuzey-güney doğrultusunda 5,24 km, doğu-batı doğrultusunda ise 4,11 km uzunluğa sahip olup, toplamda 21,53 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Köy yerleşim alanı, kuzey-güney doğrultusunda 477 m, doğu-batı doğrultusunda ise 246 m uzunluğunda olup, toplamda 117,34 dönümlük bir alanı kaplamaktadır. Yerleşim alanı dışında kalan bölgeler ise tarlalar, bağ-bahçe arazileri, ormanlık alanlar ve ham toprak bölgelerinden oluşmaktadır.

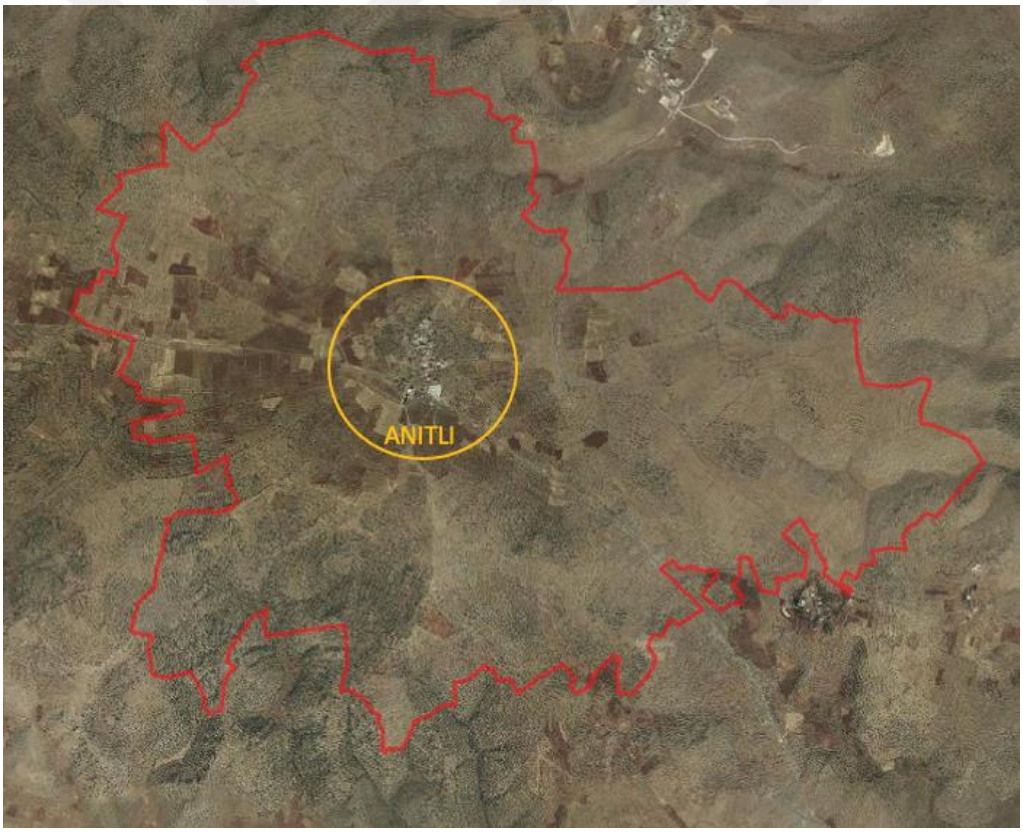

Şekil 3.1 Anıtlı (Hah) köyü konumu

Midyat'ın doğusunda yer alan Anıtlı köyü, kuzey-güney doğrultusunda 5,24 km, doğu-batı doğrultusunda ise 4,11 km uzunluğa sahip olup, toplamda 21,53 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Köy yerleşim alanı, kuzey-güney doğrultusunda 477 m, doğu-batı doğrultusunda ise 246 m uzunluğunda olup, toplamda 117,34 dönümlük

bir alanı kaplamaktadır. Yerleşim alanı dışında kalan bölgeler ise tarlalar, bağ-bahçe arazileri, ormanlık alanlar ve ham toprak bölgelerinden oluşmaktadır.

Antik Turabdin bölgesinde yer alan Anıtlı'nın yer şekilleri, Üçüncü Zaman'da Toros kıvrımlarının oluşumu ile bağlantılı olarak şekillenmiştir. Bu süreçte, Mardin Yöresi sismik etkinliklere maruz kalmış ve volkanik faaliyetler sonucu lavların birikmesiyle Turabdin ve Karacadağ gibi jeomorfolojik oluşumlar meydana gelmiştir (Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985, s. 2191). Bölgenin dağlık yapısı, batıdan doğuya ve güneyden kuzeye doğru yükselerek orta yükseklikteki dağlardan oluşmaktadır (Öztürk, 1997). Mardin şehir merkezinin kuzeyinde yer alan Mardin Eşiği, genellikle kalker tabakalarıyla kaplı dağ sıralarıyla çevrilidir ve bu dağlar, yapısal özellikleri açısından Toros Dağları ile benzerlik göstermektedir (Öztürk, 1997).

Şekil 3.2 Anıtlı (Hah) Köyü yerleşim alanı konumu

Bölgedeki Süryaniler, coğrafik olarak antik bölge ismi olan Turabdin merkezi olan Midyat ve çevresinde yoğunlaşmıştır (Şekil 3.3). Bu yoğunlaşma, çeşitli coğrafi faktörlerin bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Süryani yerleşimlerinin konumlanmasında, plato üzerinde bulunan Savur Çayı, Çağçağ Suyu gibi su

kaynaklarının varlığı önemli bir etken olmuştur. Bu bölgedeki pek çok Süryani yerleşimi, yer altı ve yer üstü su kaynaklarının bulunduğu alanlarda kurulmuştur; Savur Dereiçi ve Midyat Anıtlı köyleri bu duruma örnek verilebilir (Günal, 2006). Ayrıca, yükselti farkından kaynaklanan iklimsel etkiler nedeniyle, plato yüzeyindeki ovalık alanlar daha serin olup, bu durum Süryani yerleşimlerinin çoğunun plato üzerinde yoğunlaşmasında etkili olmuştur. Tarihsel perspektiften bakıldığında ise, Süryani yerleşimlerinin ovalık alanlardan ziyade plato üzerinde yoğunlaşmasının bir diğer nedeni, bu alanların güvenlik açısından daha korunaklı olmasıdır (Günal, 2006). Süryanilerin plato seçiminin bir diğer önemli sebebi ise, bu bölgenin tarımsal faaliyetler için uygun koşullara sahip olması, özellikle de Hristiyanlık için önemli bir kültürel ve dini sembol olan üzüm ve üzüm ürünlerinin üretimi için elverişli bağ tarımını destekleyen iklim koşullarının bulunmasıdır.

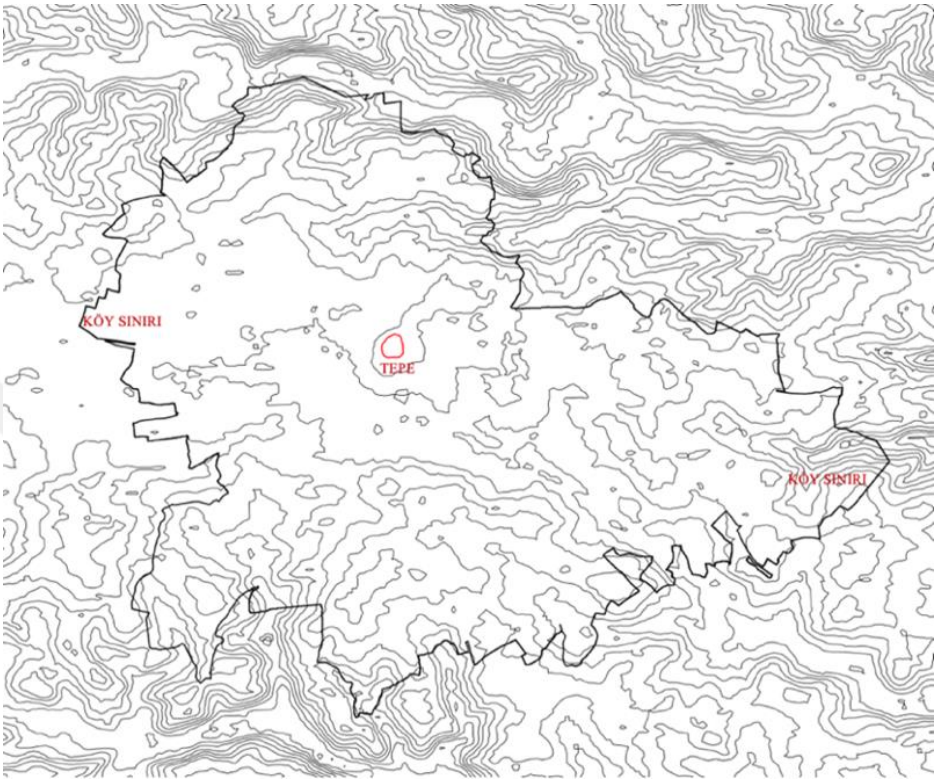
Anıtlı köyüne ulaşım, Midyat ilçe merkezinden önce Müslüman yerleşimi olan Ortaca köyüne ulaşımı gerektirmektedir. Ortaca'dan sonra ise, bir Süryani köyü olan Bethkustan köyü bulunmaktadır. Bu köyler arasındaki ulaşım, düzenli minibüs seferleri ve özel araçlarla sağlanmaktadır.

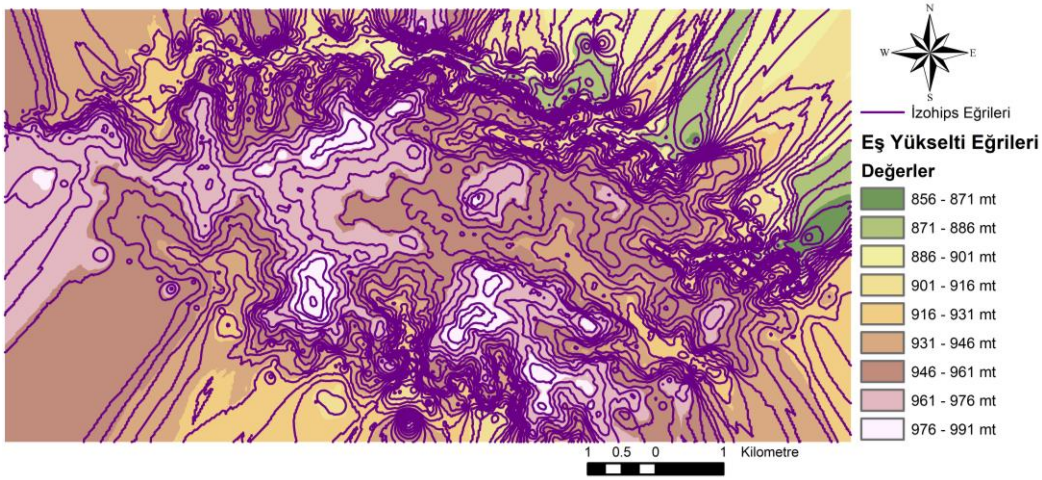
Şekil 3.3 Süryani köyleri haritasında Anıtlı (Hah) Köyü, (Keser, 2002)

Anıtlı köyündeki en yüksek noktalar, Hah Kalesi'nin bulunduğu tepe, Mor Kavme Manastırı'nın yer aldığı tepe ve köyün güneyinde yer alan, ismi bilinmeyen bir dini yapının bulunduğu tepeler olup, bu noktaların yaklaşık 991 m yükseltisinde olduğu belirlenmiştir. Anıtlı, dağlık arazisi ve verimli topraklarıyla çevrili yüksek Hah Tepesi etrafında yer alan bir yerleşim alanıdır. Bu tepelerden sonra, köy yerleşim

dokusunu oluşturan alan, 961-976 m arasında bir yükseltide yer almaktadır. Köyün girişini sağlayan alan ile Meryem Ana Manastırı'nın bulunduğu bölge ise 946-976 m arasında bir yükseltide olup, köy yerleşimine kıyasla daha alçak bir kotta konumlanmaktadır (Şekil 3.4, Şekil 3.5**)**.

Şekil 3.4 Coğrafi Bilgi Sistemi ile çıkarılan eş yükselti eğrileri ve Anıtlı Köyü topografyası

Şekil 3.5 Anıtlı'nın Coğrafi Bilgi Sistemi ile çıkarılan eş yükselti eğrileri ve topografik harita

3.1.2 Anıtlı (Hah) Köyü İklim ve Bitki Örtüsü

Anıtlı köyü, Güneydoğu Anadolu Bölgesi iklim kuşağında yer almakta olup, yakın çevresindeki yerleşimlerle benzer yıllık ortalama sıcaklık ve yağış değerlerine sahiptir. Bu nedenle, Mardin il merkezi gibi karasal iklimin etkisi altındadır ve mevsimler arasında belirgin sıcaklık farkları gözlemlenmektedir. Yaz aylarında sıcaklık genellikle 30°C'nin üzerine çıkmakta, bu dönemde yağış miktarı düşük olup güneşli günler hâkimdir. Kış aylarında ise sıcaklık sıklıkla 0°C'nin altına düşer, kar yağışı ve soğuk günler yaşanır. İlkbahar ve sonbahar aylarında ise iklim daha ılımandır.

Çalışma alanı ve çevresindeki doğal bitki örtüsü ile yetişme ortamı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. İklimin kurak ve yarı kurak özellikleri, yerleşim alanında sıcağı seven ve kuraklığa dayanıklı bitki türlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Ayrıca, anakaya üzerindeki toprak örtüsünün cinsi de bitki örtüsünün çeşitliliğini etkilemiştir. Anıtlı köyünde görülen bazı çalı formasyonlarına ait bitkiler arasında badem, acı badem, karağaç, yabani incir, yabani kiraz, fıstık, üzüm, zeytin, sumak ve menengiç yer almaktadır. Orman formasyonunda ise en yaygın türler mazı meşesi ve palamut meşesidir. Bunun dışında, Anıtlı'da geçmişten günümüze çeşitli meyve ve sebze çeşitleri ile kuru tahıl ürünleri de yetiştirilmektedir.

Anıtlı köyünün su kaynakları, geçmişten günümüze kullanılan yeraltı su kaynaklarıdır. Özellikle sarnıçlar ve kuyular, günümüzde de aynı şekilde kullanılmaya devam edilmektedir. Tarımsal sulama amacıyla, yer yer sondajlar yapılarak yeni artezyen su kaynakları elde edilmiştir. Ayrıca, Meryem Ana Manastırı'nın batısında yer alan arazi, kış aylarında göl seviyesine ulaşarak sulama ve hayvancılık için kullanılan bir su kaynağı haline gelmektedir. Bu göl alanı, geçmişten beri kışın sulama amaçlı kullanılmakta ve hayvancılık faaliyetlerine de katkı sağlamaktadır.

3.1.3 Anıtlı (Hah) Köyü Demografik ve Ekonomik Özellikler

Anıtlı (Hah), mevcut kalıntılardan anlaşıldığı üzere, geçmişte büyük bir yerleşim yeri olup günümüzde bir köy statüsündedir. Önceleri Dargeçit ilçesine bağlı olan Anıtlı, 28 Şubat 1995 tarihinde Midyat ilçesine bağlanmıştır (Resmî Gazete, 2000). 1870'li yıllarda 81, 1915'te 100, 1981'de 52, 1994'te 20 ve günümüzde ise 18 aile (yaklaşık 110 kişi) tarafından ikamet edilen köyde belirgin bir nüfus azalması

gözlemlenmektedir (Rabo, 2002). Bu nüfus düşüşünde, bölgenin ekonomik ve siyasi koşulları etkili olmuştur. Bölgede gerçekleşen Süryani göçleri ve bu göçlerin sebepleri, üç ana başlık altında incelenebilir: 1. Göç Dalgası: II. Dünya Savaşı sırasında Suriye, Lübnan ve Irak'a gerçekleşen göç; 2. Göç Dalgası: 1960'lardan itibaren İstanbul'a ve Avrupa'ya, özellikle İsveç, Almanya, Hollanda gibi ülkelere yapılan işçi göçleri; 3. Göç Dalgası: 1980 sonrası güvenlik sorunları nedeniyle Avrupa ve Amerika'ya gerçekleşen göçler (Ayduslu, 2005).

Anıtlı köyü, dağlık ve verimli topraklarla çevrili yüksek bir tepede kurulmuş olup, son yıllarda özellikle 1980'lerden itibaren yaşanan ekonomik ve politik nedenlerle göçler yaşanmış ve bu durum köyün demografik yapısının değişmesine yol açmıştır. Tarihsel süreçte, köy Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında çok kez el değiştirmiş olmasına rağmen, günümüzde köyün demografik yapısı tamamen Süryani nüfusundan oluşmaktadır. Bununla birlikte, köyde Müslüman ailelere ait ayrı bir mahalle bulunmakta ve bu mahallede yaklaşık 15 adet sivil mimari yapı yer almaktadır.

Son yıllarda, özellikle yaz aylarında, turizmin gelişmesi ve Avrupa'da yaşayan Anıtlılılar ile Süryanilerin özel günlerini kutlamak amacıyla köylerine dönmeleriyle nüfus artışı gözlemlenmektedir. Özellikle Süryaniler için büyük öneme sahip olan 15 Ağustos Meryem Ana Günü, Meryem Ana Manastırı'nda gerçekleştirilen ayin ve dini ritüellerle kutlandığı için bu tarihlerde köyde önemli bir hareketlilik yaşanmaktadır (Şekil 3.6).

Şekil 3.6 15 Ağustos Meryem Ana günü (Bünyamin Aydın arşivi, 2023)

Anıtlı (Hah) köyünün ekonomik yapısı, köyün tarihsel olarak sahip olduğu verimli topraklardan kaynaklanan tarım ve küçük ölçekli yerel ekonomik faaliyetlere dayanmaktadır (Şekil 3.7). Köyün ekonomik faaliyetleri, tarım, hayvancılık, el sanatları ve son yıllarda gelişen turizm sektöründen oluşmaktadır.

Tarım sektörü, köyün çevresindeki dağlık alanlarda yapılan tarımsal üretime dayanmaktadır. Bu bölgede özellikle zeytin, buğday ve arpa gibi ürünler yetiştirilmekte olup, meyve bahçeleri de köy ekonomisine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, köyde hayvancılık sektörü de önemli bir yer tutmaktadır. Küçükbaş hayvancılık (koyun ve keçi) ve büyükbaş hayvancılık (sığır) gibi faaliyetler, köylülerin geçim kaynaklarının başında gelmektedir.

El sanatları ve el işçiliği, Anıtlı köyünde Süryani kültürünün önemli bir parçası olarak yaşatılmakta olup, halı dokuma, kilim yapımı, el işi nakış ve diğer geleneksel zanaatlar köy halkının ekonomik faaliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturur. Bu el sanatları, hem yerel hem de dış pazarlara yönelik olarak ekonomik katkı sağlamaktadır.

Son yıllarda, Anıtlı köyünün kültürel ve doğal zenginlikleri, artan bir turist ilgisini beraberinde getirmiştir. Bölgedeki tarihi ve kültürel mirasın farkındalığı ile turizm potansiyeli yükselmekte, bu da yerel ekonomiye katkı sağlamaktadır. Ancak, genç nüfusun büyük şehirlere göç etmesi, köydeki iş gücü eksikliğine yol açmakta ve bu durum, tarımsal üretim ve diğer geleneksel ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir.

Şekil 3.7 Anıtlı (Hah) köyü tarım ve hayvancılık faaliyetleri, (Rabo, 1974)

3.1.4 Anıtlı (Hah) Köyü Tarihsel Gelişim

Anıtlı ve Turabdin bölgesinin tarihinin sistematik bir şekilde ele alınabilmesi için, öncelikle tespit edilen ve gerekli görülen bölgelerde arkeolojik kazılar ve saha araştırmalarının yapılması büyük önem taşımaktadır. Ancak, bölgedeki arkeolojik kazıların sayısı sınırlı olup, bu durum özellikle belirli kırsal alanlar için kronolojik bir tarihsel veri sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Buna rağmen, Turabdin bölgesine ilişkin mevcut literatür ve kaynaklar ışığında, Anıtlı köyü için tarihsel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anıtlı köyü, birçok dini ve sivil mimari harabe barındırmaktadır ve burada 40'a yakın kilise bulunduğu iddia edilmektedir. Ancak, bu kiliselerin birçoğunun tam olarak yerleri tespit edilememiştir. Köydeki kiliseler ve manastırlarda bulunan yazıtlar, bölgenin tarihine dair önemli veriler sunmaktadır. Yerleşimdeki en eski tarihli yazıtlardan biri, Mor Yuhannon Manastırı'nda bulunan ve M.S. 740 yılına tarihlendirilen yazıttır (Rabo, 2002). Bu yazıt, Anıtlı'daki bilinen en erken tarihli somut kanıt olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, Anıtlı köyündeki en erken tarih, M.S. 740 yılı olarak belirlenmiştir.

Gernot Wiessner'e göre, Turabdin bölgesindeki en eski yerleşim yerleri vadiler ve yamaçlarda değil, savunulabilir tepeler üzerinde konumlanmıştır (Wiessner, 1995). Bu bağlamda, erken dönem yerleşimlerinin savunma amaçlı inşa edilmiş yapılar etrafında şekillendiği ve bu yerleşimlerin coğrafi bağlamda savunulabilir tepeler üzerinde konumlandığı anlaşılmaktadır. Anıtlı köyü de, savunma mimarisinin izlerini taşıyan bir yerleşim olarak, Hah Kalesi ve çevresindeki tepe etrafında yer almaktadır.

Asur tabletlerinden alınan bilgilere göre, II. Assurnasirpal'ın MÖ 879'daki askeri seferine dair raporunda, kralın fethettiği iki köyden bahsedilmektedir (Wiessner, 1995). Bu köylerden biri Zazabuha, diğeri ise Habhi/Habi olarak adlandırılmıştır ve bu isimler, günümüz yerleşim isimleriyle İzbırak (Zaz) ve Anıtlı (Hah) köylerine karşılık gelmektedir. Asur tabletlerinde Hah'tan bahsedilirken, bu yerleşim "Habhi" olarak ifade edilmiştir. Ayrıca, Andrew Palmer, Anıtlı'nın Süryanice adı olan Hah'ı, Asur Kralı Khabkhi ile ilişkilendirmektedir (Palmer, 1990, s.31).

Yakup Bilge'nin Kartmin Üçlüsü'nden aktardığına göre, M.S. 4. yüzyılda, günümüzdeki Mor Gabriel Manastırı'nın kurucularından olan Mor Samuel'in (M.S.

408) hayat hikayesinde de Hah ismi geçmektedir (Bilge, 2011). Bu dönemde, Matiate (bugünkü Midyat) şehri, Asur kralının yönetim merkezi olarak öne çıkarken, çevredeki diğer yerleşimler ise kantonlar şeklinde yönetiliyordu (Wiessner, 1995). Hah, hem bir kentsel yerleşim hem de geniş topraklara sahip olan, Asur kralının tüm bölgeyi yönetebileceği stratejik bir yerleşim olarak varlığını sürdürmüştür (Rabo, 2002). Anıtlı (Hah), İzbırak (Zaz) ve Midyat'ın, Asur dönemine ait *"Kral Yolu"* güzergahı üzerinde yer aldığı düşünülmektedir. Bu da, bölgenin tarihsel olarak askeri ve ticari açıdan önemli bir konumda bulunduğunu göstermektedir.

Anıtlı köyünün 40 yıl boyunca terkedilmiş ve sakinlerinin bölgeyi terk ederek farklı yerlere dağılması, 1400'lü yıllarda Timur'un bölgeyi yağmalamasıyla ilişkilendirilmektedir (Rabo, 2002). Rabo'ya göre, Timur, Mor Sobo Katedrali'ni yıkarken, *"eşsiz mimarisi"* nedeniyle Meryem Ana Manastırı'na zarar vermemiştir (Rabo, 2002). 19. yüzyılda Kerala/Hindistan'da yaşayan Süryani episkoposu Yuyoqim'in Turabdin bölgesine dair yazdığı bir eserden aktarıldığına göre, Timur, Anıtlı köyünün o dönemde kullanılan su kaynağını savaş stratejisi olarak engellemiştir (Rabo, 2002). Günümüzde yapılan saha çalışmaları, Anıtlı'da birçok su kaynağı ve su yolu kalıntısının bulunduğunu göstermektedir; ancak bu kaynakların uzun bir süredir kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

Antik Turabdin bölgesi, *"Tanrı'nın hizmetkârlarının dağı"* olarak tercüme edilmekte olup, Hasankeyf, Mardin, Dara, Nusaybin ve Cizre'yi kapsayan yerleşimlerden oluşmaktadır (Bell & Mango, 1982, s.3; Palmer, 1990, s.28). Bu bölgeye dâhil edilen yerleşimlerden biri de Anıtlı (Hah) köyüdür. Turabdin, Yukarı Mezopotamya'da yer alan yüksek bir kalker platosu üzerinde konumlanmış olup, plato üzerinde çok sayıda manastırın varlığı ve bölgenin halen metropolitlik merkezi olma özelliği, Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen geniş bir alanı oluşturmasına yol açmıştır. Ayrıca, Turabdin'den geçen İpek Yolu, Ortaçağ'da önemli bir güzergâh olmakla birlikte, antik çağlarda da stratejik bir rota olarak kullanılmaktaydı. Midyat ve Hasankeyf çevresinde yer alan bazı yazıtlar, Mezopotamya Ovası'ndaki Asur kültürüne dair kanıtlar sunmaktadır (Palmer, 1990, s.28).

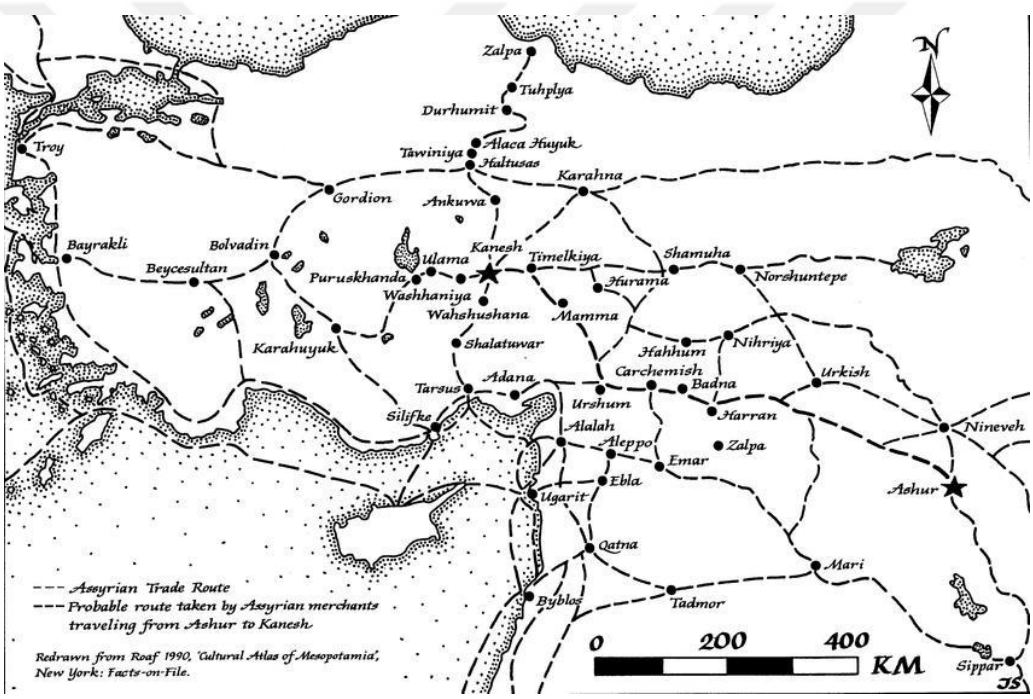
Andrew Palmer, Turabdin bölgesindeki pek çok anıtın Hristiyanlık dönemine ait olduğunu belirtse de, bu platodaki yerleşimlerin Hristiyanlık öncesi bir geçmişe

sahip olduğunu vurgulamaktadır. Eski coğrafyacı Strabon (M.Ö. 64 - M.S. 24), bölgeye dair yaptığı açıklamalarda ağaçlara ve putlara tapınmanın yanı sıra, Zerdüşt ateş tapınaklarının varlığından da söz etmektedir. Palmer, birçok manastır ve kilisenin, eski pagan kültlerinin izlerini taşıyan alanlarda inşa edildiğini, bu dönüşümün bazı manastırlarda mevcut olan pagan altarları ile desteklendiğini belirtmektedir (Palmer, 1990, s.29).

Anıtlı (Hah) köyü, Ortaçağ'da önemli bir dini merkez olarak öne çıkmıştır ve büyüklüğü, içerdiği kilise, manastır, katedral, çan kuleleri ve inziva yapılarıyla, Turabdin'in ilk metropolitlik merkezi olarak kabul edilmektedir (Palmer, 1999, s.31). Hah halkının erken dönemde Hristiyanlığı kabul ettiği ve 4. yüzyıldan itibaren piskoposluk makamını elde ettiği ifade edilmektedir. Bu dönemde Hah'daki piskopos, bölge parçalanana kadar ve Mor Gabriel Manastırı da bir piskopos kazanana kadar tüm Turabdin'e başkanlık etmiştir (Art of Wayfaring, n.d.). Turabdin'deki bilinen en eski kilise olan Mor Sobo Kilisesi veya Katedrali, Anıtlı (Hah) köyünde yer almaktadır (Bell & Mango, 1982, s.17). Anıtlı köyü, 614 yılına kadar Turabdin bölgesinin ilk metropolitlik merkezi olarak görevini sürdürmüş; 614'ten 1088'e kadar metropolitlik makamı, Mor Gabriel Manastırı'na taşınmıştır. 8. yüzyıl ortalarından sonra ve 1089 yılından itibaren ise, Mor Gabriel Manastırı ile Anıtlı (Hah) köyü olmak üzere iki ayrı metropolitlik merkezi vakfedilmiştir (Palmer, 1990, s.31). Gertrude Bell, metropolitin, köyden yaklaşık 2,5 saatlik yürüme mesafesinde bulunan Beth El'deki Haç Manastırı'nda kaldığını belirtmektedir (Bell & Mango, 1982, s.111). Bu dönemde Anıtlı köyü, dini ve kültürel açıdan bölgenin önemli bir merkezi olmayı sürdürmüştür.

Anıtlı, tarihsel olarak hem bir kraliyet hem de bir episkoposluk yerleşimi olarak önemli bir rol oynamıştır. Bu özelliği, bölgeyi pek çok tüccar ve yabancı için önemli bir geçiş noktası hâline getirmiştir (Rabo, 2002). Bugün dahi bazı bölümleri korunmuş olan antik ticaret yolu, Anıtlı üzerinden Uzak Doğu ve Hindistan'a ulaşan önemli güzergâhlarla bağlantılıydı (Rabo, 2002). Anıtlı'nın, Asur dönemine ait ticaret yolu haritalarında da (Stein, 2018) yer aldığı ve Asur şehri ile bağlantılı antik ticaret rotalarının üzerinde konumlandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Anıtlı'nın yalnızca dini bir merkez olmasının ötesinde, aynı zamanda ekonomik ve kültürel alışverişin yoğun olduğu bir bölge olarak da işlev gördüğünü göstermektedir (Şekil 3.8).

Anıtlı, Roma İmparatorluğu ile Pers İmparatorluğu arasındaki doğu sınırında stratejik bir konumda yer almakta olup, bu özelliği ile sınır bölgesi niteliği taşımaktadır. M.S. 4. yüzyılda, Kraliçe Helen ve oğlu Konstantin'in Anıtlı'ya gelerek burada askeri görüşmeler yaptığına dair bir rivayet bulunmaktadır. Bu görüşmelerin gerçekleştirildiği ve Kraliçe Helen'in burada konakladığı belirtilen büyük bir kaya oluşumu, günümüzde halk arasında *'Tahta Helane'* veya *'Helen Kayası'* olarak bilinmektedir (Rabo, 2002). Rabo'ya göre, Hah köyünün doğusunda yer alan bu kaya formasyonu, çevresinde saray kalıntılarıyla çevrili olup, Hristiyanlık öncesi dönemde kutsal bir alan olarak kullanılmıştır (Rabo, 2002). Bu yapıların varlığı, bölgenin hem askeri hem de dini açıdan önemli bir yerleşim merkezi olduğunu göstermektedir.

Şekil 3.8 Anadolu'daki Asur ticaret rotası (Stein, 2018)

Hah köyü, dört bir yanını çevreleyen kiliseler, Mor Sobo gibi bir bilim merkezi ve çeşitli manastır kompleksleri ile Turabdin bölgesinin ilk metropolitlik merkezi olarak, 613 yılına kadar bu dini ve idari işlevi sürdürmüştür. 11. ve 13. yüzyıllarda, metropolitin sürekli ikamet ettiği yerleşim olarak önemli bir rol oynayan Hah, 15. yüzyıldan itibaren dini ve idari anlamda önemini kaybetmiştir.

Özellikle 5. ve 6. yüzyıllar, Turabdin'in kilise ve manastırlardan oluşan kültürel peyzajının şekillendiği döneme işaret eder. Bizans döneminde inziva mekânı olarak kullanılan Turabdin bölgesinde, Arap fethinden sonra köy sayısının arttığı ve yeni

yerleşimlerin oluştuğu anlaşılmaktadır (Keser, 2012). 12. ve 13. yüzyıllarda, Turabdin bölgesi, Hristiyan cemaati için büyük bir dini yapılanma süreci ve sanatsal faaliyetlerin yoğunlaştığı bir dönemdir (De Villard, 2012). Hristiyanlar, Selçuklu hakimiyetinde hoşgörü ortamından faydalanmış ve bu hoşgörü, 14. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.

İslam'ın erken dönemlerinde, Kuzey Suriye'deki Hristiyan topluluklarının yaşam koşullarının nispeten iyi olduğu ve bu döneme ait çok sayıda Hristiyan yapısının kalıntılarının bulunması, bölgedeki dini yapılar ve mimari pratiğin gelişimi hakkında ipuçları sunmaktadır (Keser, 2012). Bu yapılar, bölgenin mimari dilini ve kültürel etkilerini yansıtarak, Turabdin'in tarihsel, dini ve kültürel kimliğini şekillendirmiştir. Günümüze ulaşan bu mimari miras, söz konusu bölgesel mimari dilin etkisiyle gelişmiş ve bölgedeki toplumsal yapılar ile dini anlayışları yansıtan önemli örnekler oluşturmuştur.

3.2 Anıtlı (Hah) Köyü ve Meryem Ana Manastırı Kültürel Peyzaj Değerleri

Bu bölümde, Anıtlı ve Meryem Ana Manastırı'nın kültürel peyzaj değerleri ele alınmış ve bu alanın kültürel peyzajını tanımlayan çeşitli unsurlar tespit edilerek haritalarla belgelenmiştir. Bu unsurlar arasında, geleneksel mimari miras ve yerleşim dokusu, dini mimari miras, arkeolojik değerler, antik yollar, özel doğa kaya oluşumları, doğal varlıklar (meşe, badem, zeytin ve fıstık ağaçları, yabani bitkiler, anıtsal ağaçlar), tarım ve çiftçilik faaliyetleri, su kaynakları ile somut olmayan değerler (dini bayramlar ve özel günler, azizlerin yaşam hikayeleri, köy mevkileri, mutfak kültürü ve el sanatları) yer almaktadır. Ayrıca, bu unsurlar bir tabloda özetlenmiş ve ilgili veriler detaylı bir şekilde sunulmuştur **(**Tablo 3.1**).**

Geleneksel mimari miras kısmında, Hah Kalesi gibi yerleşimin tarihi açısından önemli olan yapılar ayrıca incelenmiş ve bu yapılar üzerinden tespitler yapılmıştır. Tez çalışmasının ana çerçevesini oluşturan Meryem Ana Manastırı ve diğer dini miras alanları bağlamında, bu miras alanlarının kültürel peyzaj içindeki yerinin daha iyi anlaşılabilmesi için Meryem Ana Manastırı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Manastırın genel tanımı, tarihçesi, mimarlık tarihi içindeki önemi, eski fotoğraflar, eskizler ve çizimler ışığında tarihsel süreçte geçirdiği değişimler ve yapılan onarımlar, başlıklar halinde incelenmiştir.

Meryem Ana Manastırı dışında, yerleşimdeki diğer miras alanlarında da benzer mimari tanımlamalar yapılmış; Gertrude Bell, Oswald Hutton Parry, Metin Ahunbay, Gernot Wiessner ve Gabriel Rabo gibi araştırmacıların eski fotoğraf ve çizimlerinden faydalanarak, yapılardaki değişim süreçleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar, bölgenin mimari ve kültürel gelişimini anlamak için önemli bir kaynak oluşturmakta ve miras alanlarının korunmasına yönelik kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır.

Anıtlı geleneksel yerleşimi ve dini yapılarının yakın çevresini kapsayacak şekilde, yeşil alanlar dahil ve hariç olmak üzere vaziyet planları hazırlanmış ve alanın mevcut durumu detaylı bir şekilde belgelenmiştir. Bu belgeleme çalışması, yerleşimin planlama düzeni, dini yapıların dağılımı ve yerleşim içindeki konumları, antik yerleşimlerin kurulabilmesi için gerekli doğal ve yapısal kaynaklar, arkeolojik kalıntıların mevcut izleri ile ağaç populasyonu gibi unsurlar, yerinde yapılan tespitlerle birlikte vaziyet planlarına işlenmiştir. Hazırlanan vaziyet planı, Anıtlı'nın tarihsel süreçteki kültürel peyzaj değişimini inceleyen sonraki bölümlerde kullanılacak haritaların temel verilerini oluşturmuş ve alanın zaman içindeki dönüşümünü anlamaya yönelik önemli bir referans kaynağı sağlamıştır. Bu sayede, hem yerleşim dokusunun hem de çevresel faktörlerin tarihsel gelişimi üzerine kapsamlı bir değerlendirme yapılabilmiştir.

Tablo 3.1 Anıtlı (Hah) Köyü kültürel peyzaj değerleri tablosu

Kültürel Peyzaj Değerleri	**SOMUT MİRAS**			**SOMUT OLMAYAN MİRAS**		**DOĞAL ÇEVRE DEĞERLERİ**
	Dini Mimari Miras	**Arkeolojik Miras**	**Sivil Mimari Miras**	**Bayramlar/Özel Dini Günler/ Referanslar/Antik Yollar**	**Dil/Mutfak/Halk Sanatları**	**Doğal Değerler**
	1-Meryem Ana Manastırı 2-Mor Sobo Katedrali ve Çevresi 3-Mor Samuel Kilisesi 4-Mor Şemun Kilisesi 5-Mor Serkis-Mor Bakos Manastırı 6-Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi 7-Mor Yuhannon Manastırı 8-Mor Muşe Kilisesi 9- Mor Gevergis Kilisesi 10-Mor Kavme Kilisesi 11-Mor Kaşiş Kilisesi 12-Mor Barsavmo Kulesi 13-Mor Sobo Kulesi ya da Çan Kulesi 14-Cami/Medrese 15-İsmi bilinmeyen iki kilise 16-Mor Şalito Kilisesi alanı	1-Hah Harabeleri 2-Kaya Mezarlar 3-Perpuso Tarlası 4- Yeraltı Su Kaynakları (Kuyu ve Sarnıçlar) 5-Kireç Ocakları **Antik Yollar** 1-Mor Kaşiş Yolu 2-Deyr Habis (Dera Sorke) Yolu 3-Mor Serkis-Mor Bakos Yolu 4-Kam Yolu (Riya Kam) 5-Deyr Reş Yolu **Tarım ve Üretim Alanları** 1-Taş ocakları 2-Şarap ve üzüm işlikleri 3-Harman yerleri/Değirmenler	1-Hah Kalesi ve Hah yerleşimi 2-Serfe Aydın Evi 3-Hüseyin Çelik evi 4-Dükkân-depolar	1-Meryem Ana Ekinler bayramı 2- Meryem Ana Başak bayramı 3-Paskalya Bayramı 4-Meryem Ana'nın Doğuş Bayramı 5-Mor Serkis-Mor Bakos Günü 6-Mor Sobo Günü 7-Ninova Orucu 8-Büyük Oruç 9-Pantikost Bayramı 10-Doğuş Bayramı (Noel) 11-Paskalya Bayramı 12-Azizlerin Anma günleri ve Yaşam Hikayeleri 13-Perpuso Tarlası	**Yerleşme Alanında Konuşulan Diller** 1-Süryanice 2-Kürtçe 3-Türkçe **Halk Sanatları** 1-Taş Ustalığı 2-Hattatlık **Mutfak gelenekleri** 1-Yöresel Buğday ve Ekmek Ürünleri 2-Üzüm ve Yan ürünleri 3-Yabani Ronis Bitkisinden mürekkep yapımı 4-Paskalya bayramında kullanılan Basal bitkisi **Mutfak malzemeleri ve yemekler** Sumak, Kişniş Pekmez, Cevizli sucuk Kaburga, Sembusek Külliçe	1-Badem, Fıstık ve Meşe ağaçları 2-Bağ ve Bahçeler 3-Yeraltı Su Kaynakları (Kuyu ve Sarnıçlar) 4-Yabani Bitkiler-Otlar 5-Anıtsal Ağaçlar

3.2.1 Anıtlı (Hah) Köyü Geleneksel Mimari Miras

Bulundukları coğrafyanın yaşam biçimlerinin ve yapı teknolojilerinin ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendirdiği günümüzdeki kırsal mimari yerleşimler, hem somut hem de somut olmayan değerleri bir arada barındıran önemli kültürel miraslardır. İnsan ve doğanın birlikte şekillendirdiği bu yerleşimler, aynı coğrafi bölgede benzer özellikler taşıyor olsalar da, her bir yerleşim, insanların kendine özgü yaşam pratikleri ve kültürel gelişimleri doğrultusunda farklılaşmıştır. Antik Turabdin bölgesinde yer alan birçok kırsal yerleşim benzer yapısal ve kültürel unsurlar gösterirken, Anıtlı (Hah) köyü, terk edilmeden günümüze kadar gelen ve tarihsel süreçte kendi kendine yeten bir ekosistem oluşturarak, bu pratikleri aktarmayı sürdüren özgün bir kırsal yerleşim olarak öne çıkmaktadır.

Anıtlı, hem cemaati tarafından hâlâ kullanılan, hem de tarihsel olarak bu kullanım pratiğini sürekliliği sağlamak adına aktaran bir yerleşimdir. Bu kırsal yerleşim, doğal ve kültürel değerleri bir arada barındırarak, bölgedeki diğer yerleşimlerin gelişim süreçlerini anlamada önemli bir referans noktası oluşturur. Özellikle, bu yerleşimin özgünlüğü, coğrafyadaki diğer kırsal yerleşimlerin şekillenme süreçlerinin analiz edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Anıtlı, hem ekolojik sürdürülebilirliği hem de kültürel devamlılığı sağlayarak, tarihi mirasın korunması ve aktarılması açısından özgün bir örnek teşkil etmektedir.

Anıtlı (Hah) köyünün geleneksel konut dokusu ve yerleşim düzeni, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Bu yerleşimlerin biçimlenmesinde en belirleyici faktörlerden biri, bölgenin iklimsel ve topografik koşullarıdır. Kentin topografik yapısı, özellikle eğimli arazinin etkisiyle, yerleşimin güney yönüne doğru yoğunlaşmasını zorunlu kılmaktadır. Bu yönelim, hem iklim koşullarına (özellikle güneş ışığından maksimum fayda sağlama amacıyla) hem de doğal çevrenin yapısal özelliklerine uyum sağlamak için ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Anıtlı'nın konut düzeni, çevresel faktörlere verdiği tepki ve bölgedeki geleneksel yapılaşma anlayışının bir yansıması olarak şekillenmiştir (Şekil 3.9). Harem-selamlık düzenine sahip ev planı, yüksek taş duvarlarla sokaktan ayrılmış avlular ve teraslar gibi genel plan özelliklerini yansıtmaktadır. Konutlarda, modüler mekânların tekrarı yoluyla evin büyütüldüğü gözlemlenmektedir. Evlerin iç mekânları, genellikle kare ya da kareye yakın modüllerin ya da bunların tekrarıyla düzenlenmiştir (Şekil 3.10). Mardin evlerinin en karakteristik özelliklerinden biri,

mahremiyetin korunması ve komşuluk ilişkilerinde göz hakkının engellenmemiş olmasıdır; bu anlayış, yapının tümüne yansımaktadır. Hiçbir yapı, birinci kattan itibaren diğer yapının önünü kesmeyecek şekilde konumlandırılmıştır ve pencereler birbirini görmeyecek şekilde tasarlanmıştır (Alioğlu, 2000). Bu düzen, hem sosyal hem de iklimsel faktörlerle uyumlu olarak, mahremiyetin sağlanmasını ve doğal ışığın verimli bir şekilde kullanılması hedeflenmiştir.

Turabdin bölgesindeki Süryani köy yerleşimleri, farklı coğrafi konumlar ve özgün potansiyellere sahip olmakla birlikte, erken dönemlerden itibaren varlıklarını sürdüren ve ortak bir tarihi geçmişe dayanan yerleşimlerdir. Bazı köyler terk edilmiş olmasına rağmen, insanların yaşam biçimlerinin çevreyi şekillendirdiği, ortak bir kültürel mirasa sahip benzer kırsal yerleşim tipolojileri ortaya çıkmıştır. Turabdin bölgesindeki Süryani köylerinin mevcut durumu ve yapısal özellikleri incelendiğinde, Süryani kültürünün mimariye yansıması olarak benzer yapı tipleri, organik yerleşim düzeni ve kullanılan malzemeler arasındaki ortak unsurlar dikkat çekmektedir. Terkedilmiş, bakımsız ve hava koşulları nedeniyle metruklaşmış yapılar dışında, köylerin sivil ve dini mimari yapıları, sokak düzeni ve genel yerleşim dokusu, geleneksel kırsal mimari özelliklerini büyük ölçüde korumaktadır. Bu yerleşimlerin yapısal bütünlüğü, bölgedeki tarihsel, kültürel ve çevresel koşulların bir yansıması olarak, Turabdin'in kırsal mimarisinin özgün karakterini sergilemektedir.

Şekil 3.9 Anıtlı Köyü geleneksel yerleşimi

Şekil 3.10 Anıtlı Köyü geleneksel yerleşim dokusu, hava fotoğrafı

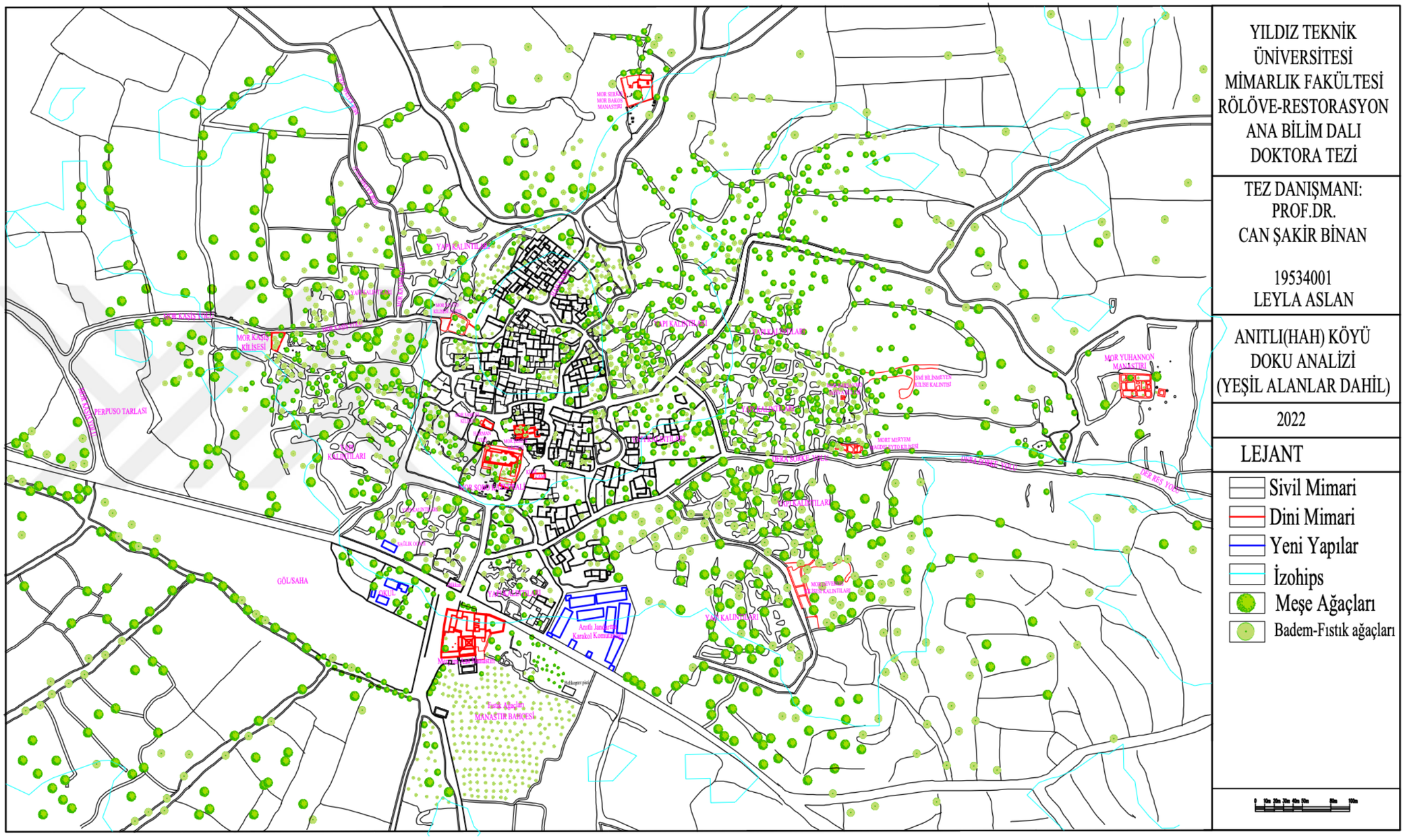
Anıtlı (Hah) köyünde, iki sivil ve beş dini mimari yapı tescil edilmiştir. Mahallenin yaşam alanı ve çevresi, 2009 yılında Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 1. derece arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmiştir. Köy yerleşiminde, tescil edilmemiş olmakla birlikte geleneksel konut özelliklerini taşıyan, metruk durumdaki ve günümüze kadar korunarak ulaşan birçok yapı bulunmaktadır. Bu yapılar, yerleşimin tarihsel ve kültürel dokusunu yansıtan önemli örnekler olup, bölgedeki geleneksel mimari anlayışın sürekliliğini gösteren unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

3.2.1.1 Anıtlı (Hah) Köyü Geleneksel Yerleşimin Özellikleri

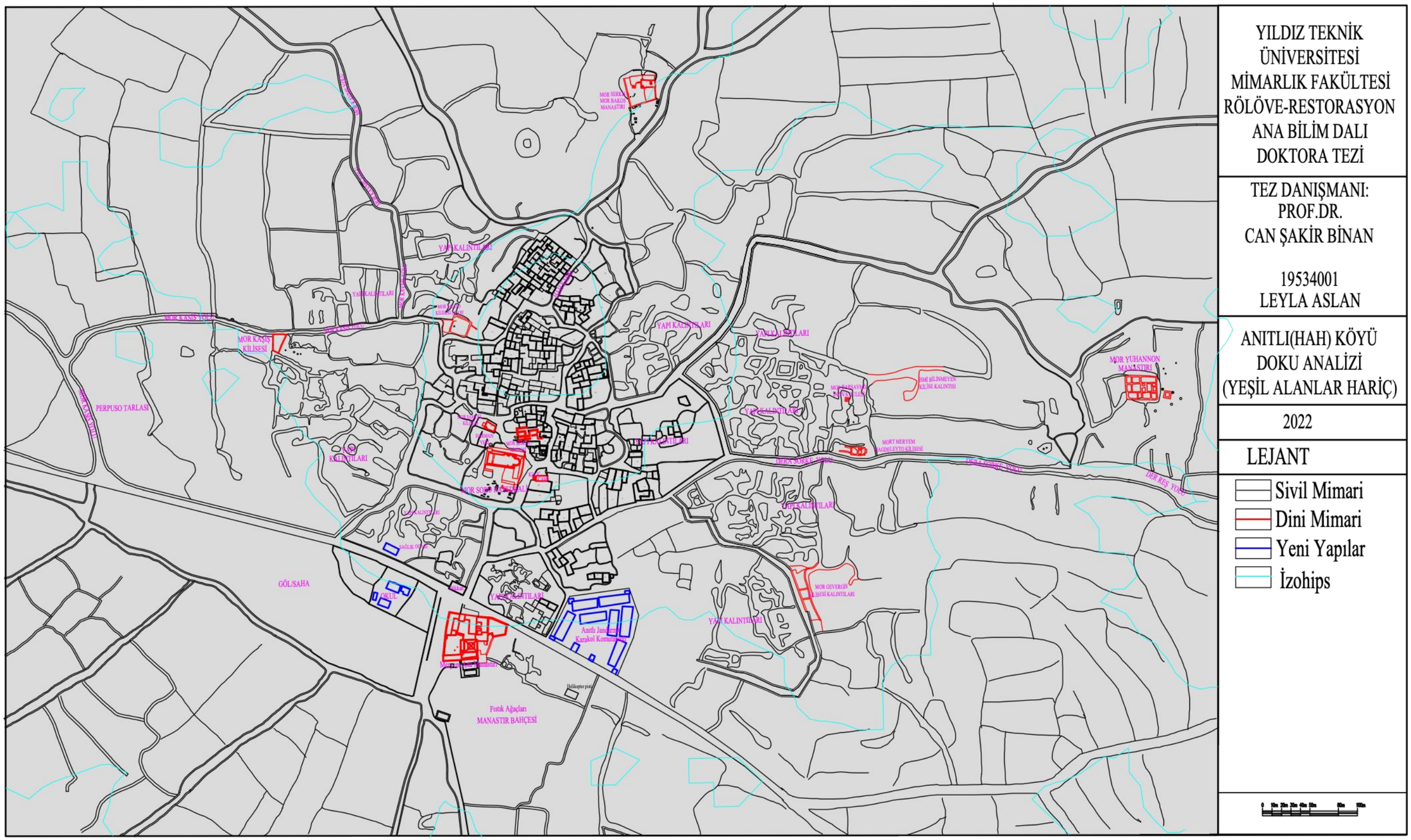
Anıtlı (Hah) köyü, topografyasının kaleyi andıran yapısı ile, kırsal mimari öğeleri barındıran bir yerleşim düzenine sahiptir. Bu yerleşim, teraslı evler, sokaklar, kiliseler ve sarnıçlar gibi unsurlarla korunmuş, organik bir yerleşim düzeni sergilemektedir. Geleneksel taş yapı teknikleriyle inşa edilmiş evler ve konaklar, köyde homojen bir sivil mimari dokusunun varlığını ortaya koymaktadır. Yerleşimin mimari yapıları, bölgenin doğal koşullarına uyum sağlayacak şekilde tasarlanmış olup, hem fonksiyonel hem de estetik açıdan bölgenin kültürel mirasını yansıtan önemli örnekler teşkil etmektedir. Bu organik yapılaşma, köyün tarihsel sürecinde hem sosyal hem de çevresel faktörlerin etkisiyle şekillenmiş, yerleşim düzeninin sürekliliğini sağlamıştır.

Anıtlı kırsal yerleşimi, *"Hah Kalesi"* olarak adlandırılan tepe üzerindeki kapalı konut kompleksinin etrafında konumlanmaktadır. Nüfusun artışıyla birlikte, yerleşim yapıları Hah Kalesi'nin eteklerine doğru yayılmaya başlamıştır. Köy, çevresindeki verimli tarım arazilerinden daha fazla faydalanabilmek amacıyla, topografyaya uyumlu bir şekilde, tepede yoğunlaşmıştır. Yerleşim alanı, yamaca doğru daha yoğun ve sıkı bir dokuya sahipken, düzlük alanlarda yapılaşma daha seyrek olup, avlulu ve dağlık bir yerleşim düzeni gözlemlenmektedir (Şekil 3.11, Şekil 3.12). Yamaca yerleşen evlerin zemin katları, doğal kaya ile bütünleşmiş mekanlar olup, ihtiyaçlara bağlı olarak tarihsel süreç içinde yeni katlar ve ek yapılar inşa edilmiştir.

Köy yerleşimi, güneş ışığından daha fazla faydalanmak amacıyla güneye yönelmiş olup, bu yerleşim düzeni, topografyayla uyumlu bir şekilde şekillenmiştir. Tepelerin altındaki ovalarda, tarım arazisi olarak kullanılan bağlar ve bahçeler yer almaktadır. Anıtlı'nın yeraltı su kaynakları açısından zengin olması nedeniyle, bu tarım arazilerinde eski ve yeni kuyuların varlığı dikkat çekmektedir. Özellikle, dini öğretilerin etkisiyle gelişen şarap kültürü doğrultusunda, verimli bağlar köy etrafına yayılmaktadır. Bunun yanı sıra, Meryem Ana Manastırı'nın çevresindeki arazilerde, manastırın ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla fıstık bahçeleri kurulmuştur. Köy içinde ve çevresinde, meyve ağaçları ve badem ağaçları da yetiştirilmektedir. Köyün çevresi, yoğun meşe ve badem ağaçları ile kaplanmış olup, bu bitki örtüsü yerel ekosistemin önemli bir parçasını oluşturur.

Şekil 3.11 Anıtlı Köyü doku analizi (yeşil alanlar dahil)

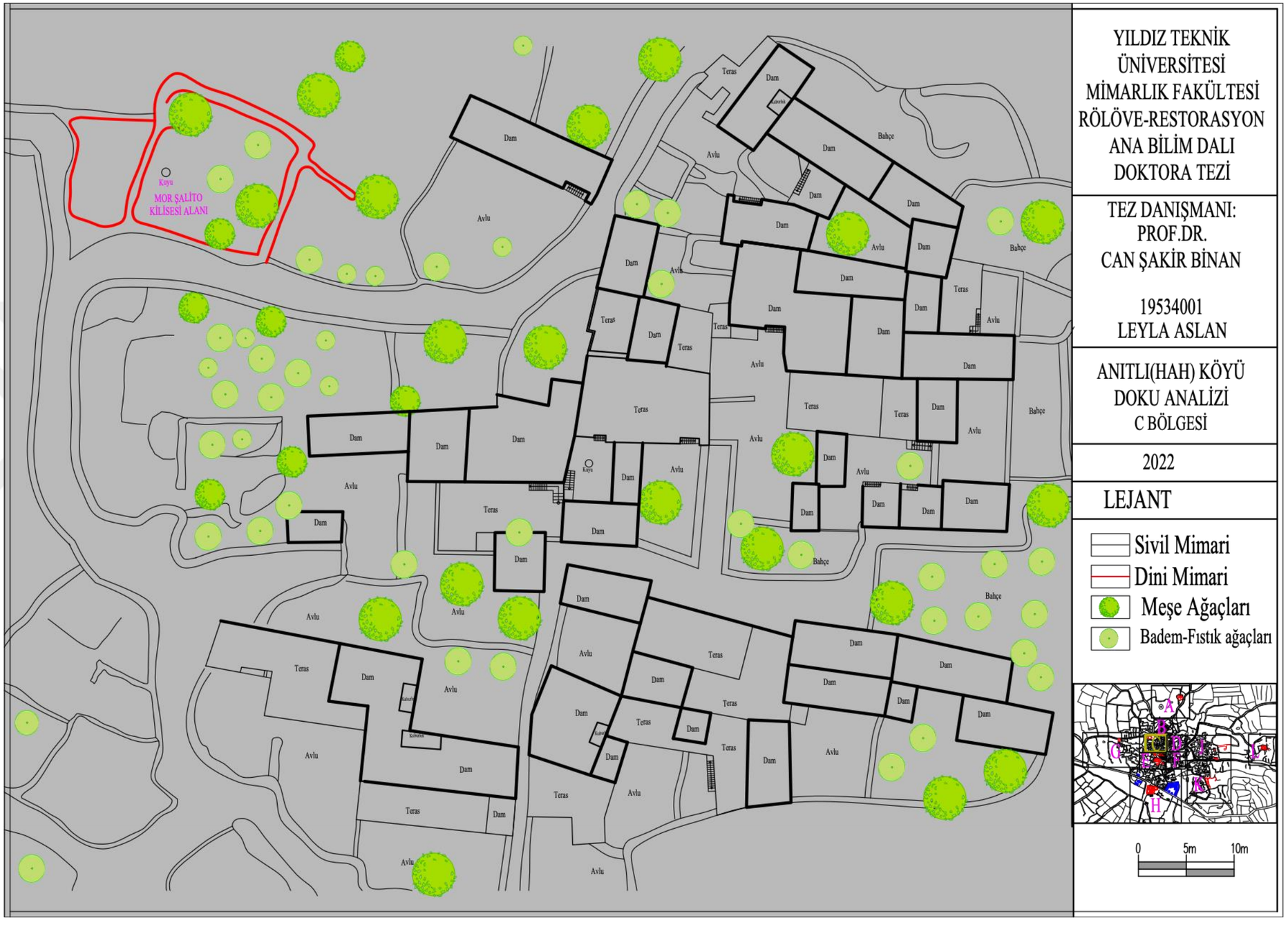
Şekil 3.12 Anıtlı Köyü doku analizi (yeşil alanlar hariç)

Anıtlı geleneksel kırsal mimari dokusu, köyün peyzajında önemli bir rol oynamaktadır. Evler, köy halkının günlük yaşamını sürdürdüğü, barınma ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak inşa edilmiş olan konutlardır. Köyün yerleşimi, topografyanın etkisiyle organik bir şekilde şekillenen yapılarla karakterizedir; yamaçtaki evler, eğime uygun olarak yerleşirken, düzlük alandaki yapılar daha çok avlulu açık mekânlara odaklanmıştır. Bu özellik, Anıtlı'nın yerleşim düzeninin, Mardin, Midyat ve Savur gibi kent yerleşimlerinden farklılaşmasını sağlar. Kentsel alanlarda yapılar, genellikle parsel sınırlarına göre form kazanırken, kırsal alanda geniş alanlar nedeniyle avlu kullanımı ön plana çıkmaktadır.

Anıtlı'da, Mardin'in geleneksel plan tiplerinden (Alioğlu, 2000) I, L ve U plan tipleri gözlemlenmektedir. Ancak, U plan tipi köyde oldukça nadir iken, I ve L plan tipleri, özellikle kırsaldaki diğer yerleşimlerde olduğu gibi daha yaygın olarak kullanılmıştır (Şekil 3.13). Bu yapılar, bodrum, zemin ve birinci kattan oluşmakta olup, geleneksel malzeme ve teknikle yığma olarak inşa edilmiştir. Her yapının avlusunda en az bir kuyu bulunmakta, bazı yapılarda ise bodrum katlar ahır olarak kullanılmaktadır. Anıtlı kırsal mimarisinin en belirgin özelliği, her evde bir avlu ve bahçenin bulunmasıdır.

İki katlı evlerde, zemin katta servis mekânları olarak avlu, bahçe, ahır, ekmek tandırı, kuyu, ocak ve yer yer eyvanlar yer almaktadır. Üst katlarda ise yaşam alanları, mutfak, banyo, hela, eyvan ve teras gibi mekânlar ile bu katlara çıkışı sağlayan merdivenler bulunmaktadır. Bazı iki katlı evlerde, köyün tarım faaliyetlerinin yoğunluğundan dolayı tahıl ve buğdayların depolandığı, sokağa açılan dükkân birimleri de yer almaktadır.

Topografyanın organik olarak şekillendirdiği sokaklarda, yollar genellikle toprak dolgudur (Şekil 3.14). Mardin bölgesindeki diğer köylerden farklı olarak, Anıtlı'da herhangi bir abbara bulunmamaktadır. Bu durum, yerleşimin özgün yapısal özelliklerini ve yerel kültürel bağlamda farklılaşan öğelerini yansıtmaktadır.

Şekil 3.13 C bölgesi geleneksel yerleşim dokusu, vaziyet planı

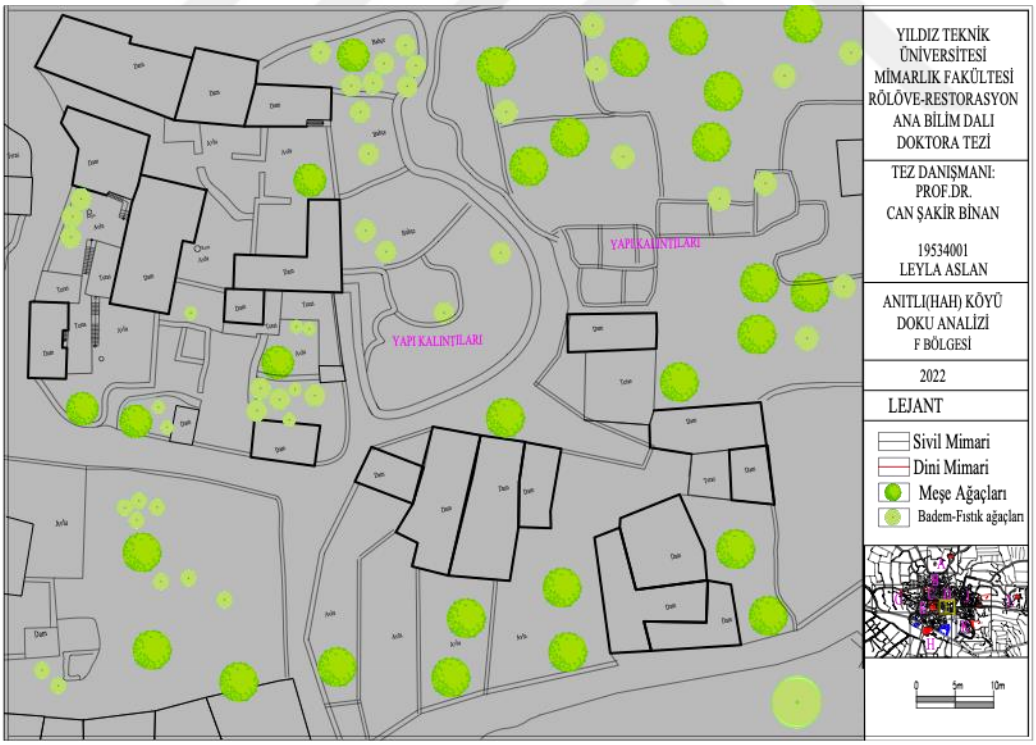
Şekil 3.14 Anıtlı köyü sokakları ve toprak zemini

Anıtlı (Hah) köyündeki evlerde, açık mekânlar—avlu, teras ve dam—en geniş alanı kaplayan unsurlar olup, bazen yapıların ön kısmında olduğu gibi, eğimli alanlarda arka tarafta da benzer avlu kullanımları görülmektedir. Evlerin sokağa açılan cephesinde, avluya giriş sağlayan bir kapı ve üst kata çıkan taş merdivenler yer almaktadır. Avlular genellikle toprak dolguyla kaplanmış olup, bu alanlarda kuyu, ekmek tandırı, hayvan yemlikleri gibi işlevsel öğeler bulunmaktadır. Bazı yapılar,

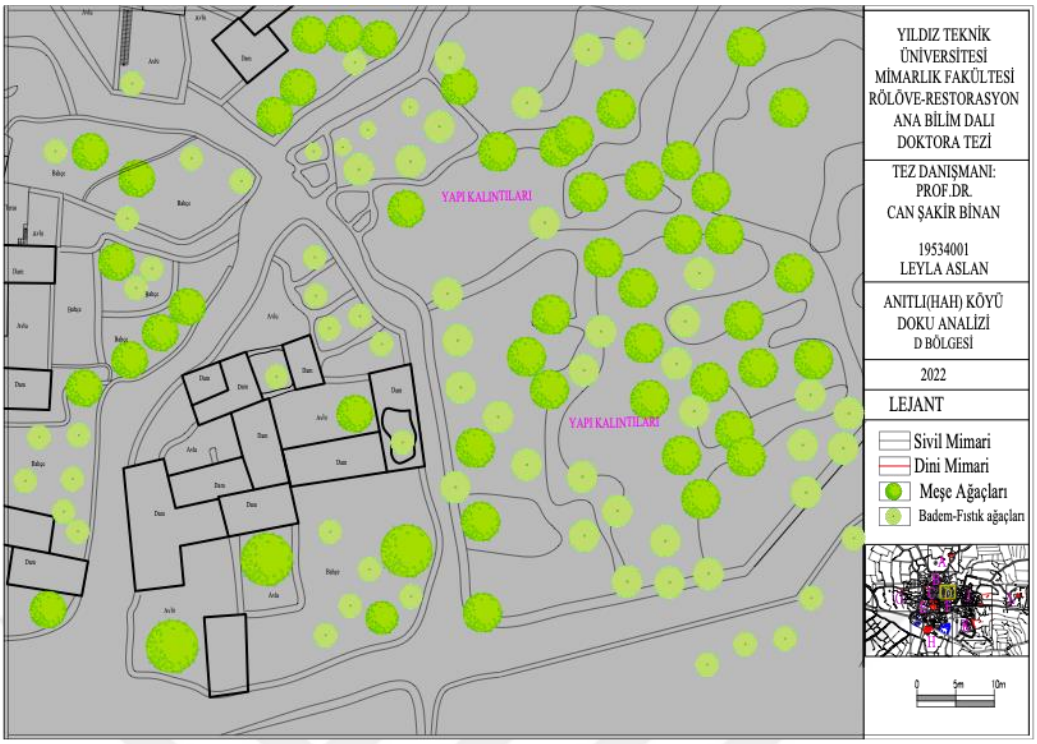
avlularında ocak ve hela gibi ek fonksiyonel alanlara da sahip olabilmektedir (Şekil 3.15, Şekil 3.16).

Teras ve dam, Güneydoğu Anadolu evlerinin tipik özelliklerinden biri olarak, yaz aylarında taht kurularak yatılan, uyuma alanları olarak işlev görmektedir. Zemin kat ile üst kat arasındaki geri çekilme sonucu oluşan teraslar, günlük yaşamın önemli bir parçası olup, yaz aylarında oturulan ve dinlenilen mekânlar olarak kullanılmaktadır. Terasa, zemin kattan taş merdivenlerle ulaşılmaktadır. Teraslarda, herhangi bir korkuluk elemanının kullanılmadığı gözlemlenmektedir.

Benzer şekilde, damlar da yapıların bir başka önemli dış mekânı olup, genellikle iç mekândan bir merdivenle çıkılan bu alanlara halk arasında *"kuburluk"* denilmektedir. Damların çevresinde de korkuluk gibi güvenlik elemanları bulunmamaktadır. Damlar, toprak dolgusu ile ya da sonradan yapılan müdahalelerle çimento esaslı şap ile kaplanmış olup, bazı evlerde taş çörtenler de bulunmaktadır. Bu yapısal özellikler, Anıtlı'daki kırsal yerleşimin tipik özelliklerini yansıtan ve yerel iklim koşullarına uygun bir yaşam biçimini destekleyen unsurlardır.

Şekil 3.15 F bölgesi geleneksel yerleşim dokusu, vaziyet planı

Şekil 3.16 D bölgesi geleneksel yerleşim dokusu, vaziyet planı

Anıtlı köyünde, yarı açık mekânlar olan eyvanlar, Mardin kırsal yerleşimlerinde olduğu gibi yaygın bir kullanım göstermemektedir. Köydeki kapalı mekânlar, özellikle odalar, günlük yaşamın sürdürüldüğü, temel ihtiyaçları karşılayan işlevsel alanlardır. Genellikle her aile, bir odada yaşamaktadır ve odalar, ocak, banyo gibi fonksiyonel alanlarla donatılmıştır. Mardin ve Savur evlerinde yaygın olarak görülen seki altı ve seki üstü uygulamaları, Anıtlı'da bulunmamaktadır. Oda içleri sade olup, bezeme unsurlarından kaçınılmış, ancak duvarlarda çok sayıda yüklük nişi yer almaktadır. Nişlerin bazıları yüklük olarak, bazıları ise eşyaların depolanması amacıyla farklı boyutlarda inşa edilmiştir. Odaların tavanlarında genellikle beşik tonoz kullanılmıştır.

Anıtlı'nın geleneksel kırsal dokusunda yer alan konutların cephe tasarımları da oldukça sadedir. Köydeki en süslemeli yapı, tescil edilmiş iki sivil mimari yapından biri olan 133 ada 8 parselde bulunan evdir. Bu yapının cephesinde, yöresel motiflerin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Genel olarak, yığma taşla inşa edilen yapıların cephelerinde moloz taş tercih edilmiştir; ancak söz konusu yapıdaki birinci kat, motifi olan katında kesme taş kullanılmıştır (Şekil 3.17).

Dış ve iç kapı elemanları incelendiğinde, dış kapıların avlu ile sokak arasındaki bağlantıyı sağladığı, iç kapıların ise teras ve odalar arasındaki geçişi sağladığı

gözlemlenmektedir. Sokak ile avlu arasındaki ilişkiyi sağlayan dış kapılar, genellikle basık kemerli ya da eyvanlı bir niş içinde yapılmıştır. Avluya giriş sağlayan dış kapıların dışında, özellikle düzlük alandaki evlerde, sokakla bağlantılı bir ahır veya dükkana açılan ikinci bir kapı bulunmaktadır. Bu kapılar, form olarak avlu kapılarıyla benzer olup, basık kemerli ve çift kanatlıdır. Oda kapıları ise sade, yuvarlak kemerli ve tek kanatlıdır.

Cephenin büyük bir bölümünü oluşturan pencerelerde, tescilli yapıda, çevresi bezemeli yarım daire kemer, zizaklı kemer girintisi içinde dikdörtgen pencereler, ayrıca S ve C şeklinde kıvrımlı girintilere alınmış dikdörtgen pencereler görülmektedir. Diğer yapılardaki pencereler ise genellikle sade kemerli veya lentolu tiptedir (Şekil 3.18, Şekil 3.19**).** Özellikle zemin katlarda bulunan havalandırma pencereleri lentoludur. Bu yapısal elemanlar, Anıtlı'nın geleneksel mimari üslubunu ve yerel iklim koşullarına adapte olmuş fonksiyonel çözümleri yansıtmaktadır.

Şekil 3.17 Tescilli 133 ada 8 parsel yapı cephesi

Şekil 3.18 Geleneksel yapım tekniği ile inşa edilen tescilsiz yapılar

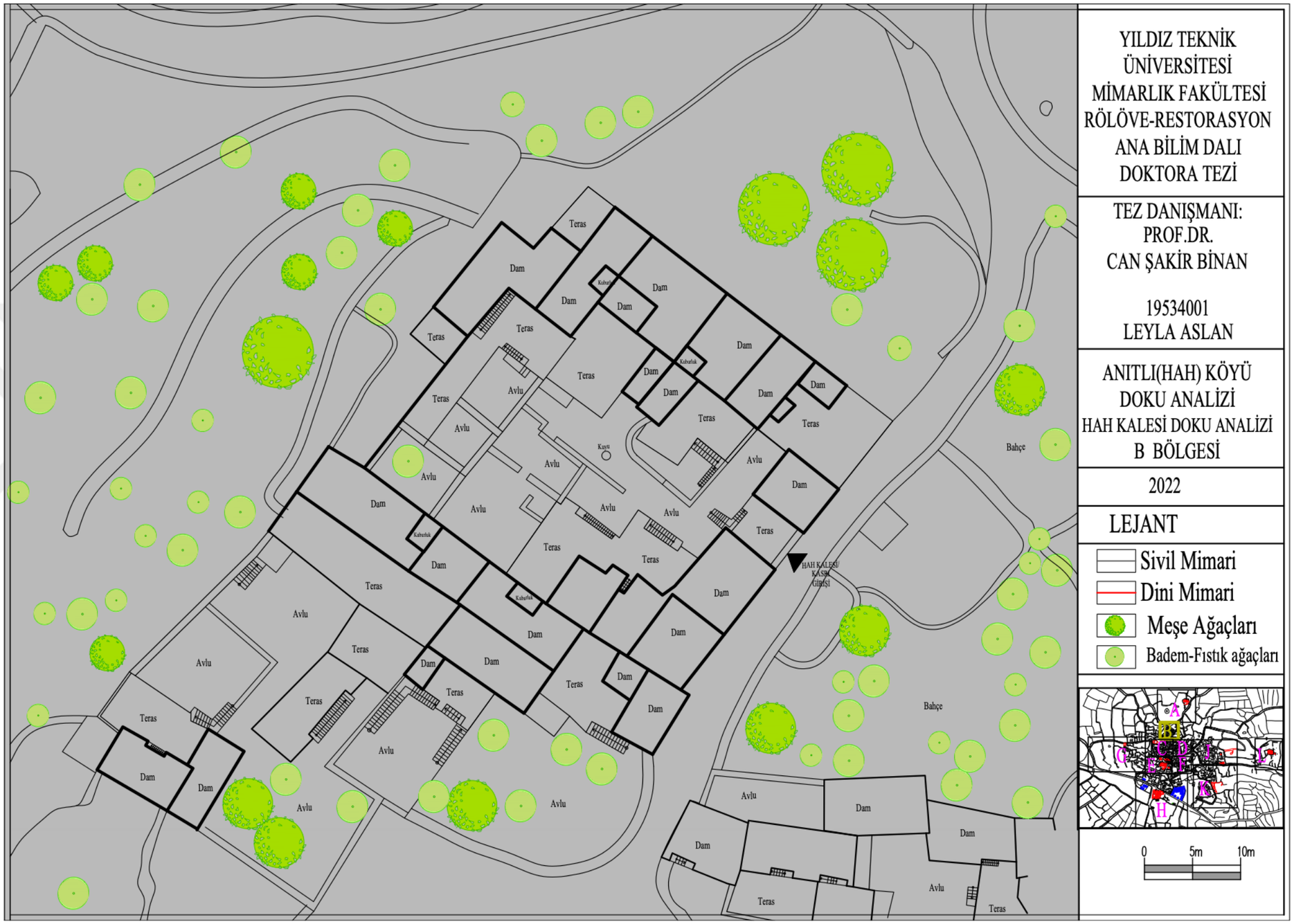
Şekil 3.19 Geleneksel yapım tekniği ile inşa edilen tescilsiz yapılar

3.2.1.2 Hah Kalesi ya da Hah Konut Kompleksi

Köyün kurulduğu yamacın zirvesinde, birbirine sıkı bir şekilde inşa edilmiş taş evlerden oluşan kapalı bir konut kompleksi yer almaktadır (Şekil 3.20). Bu içe dönük yapısal düzenin cephelerinde, önceki yapının blok taşları hâlâ gözlemlenebilmektedir. Dışarıya açılan çok sayıda pencere bulunmayan bu kompleksin giriş noktası, doğu yönünden avluya açılan tek bir kapı ile sağlanmaktadır. Kompleksin içinde yer alan yedi yapıya giriş de bu avludan gerçekleştirilmektedir. Yapının doğu-batı doğrultusunda 45 m, kuzey-güney doğrultusunda ise 85 m ölçülerine sahip olduğu tespit edilmiştir (Şekil 3.21, Şekil 3.22, Şekil 3.23, Şekil 3.24). Günümüzde dört Süryani ailesinin yaşadığı bu konut yapısı, 20. yüzyılın başlarında savunma amacıyla inşa edilmiş iki kale burcuna da sahipti. O dönemde bu yapı, yaklaşık 2000 kişiyi barındırabilecek kapasiteye sahipti (Art of Wayfaring, n.d.). Günümüzde ise bu iki burçtan yalnızca kuzey burcunun kalıntıları, kalenin kuzey cephesinde yer alan izlerle birlikte görülebilmektedir. Yapının hem cephelerinde hem de temellerinde, yapının bir kale olarak kullanıldığını destekleyen tek parça blok taşlar bulunmaktadır.

Şekil 3.20 Hah Kalesi konut kompleksi hava fotoğrafı

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

TEZ DANIŞMANI:
PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN

19534001
LEYLA ASLAN

ANITLI(HAH) KÖYÜ
DOKU ANALİZİ
HAH KALESİ DOKU ANALİZİ
B BÖLGESİ

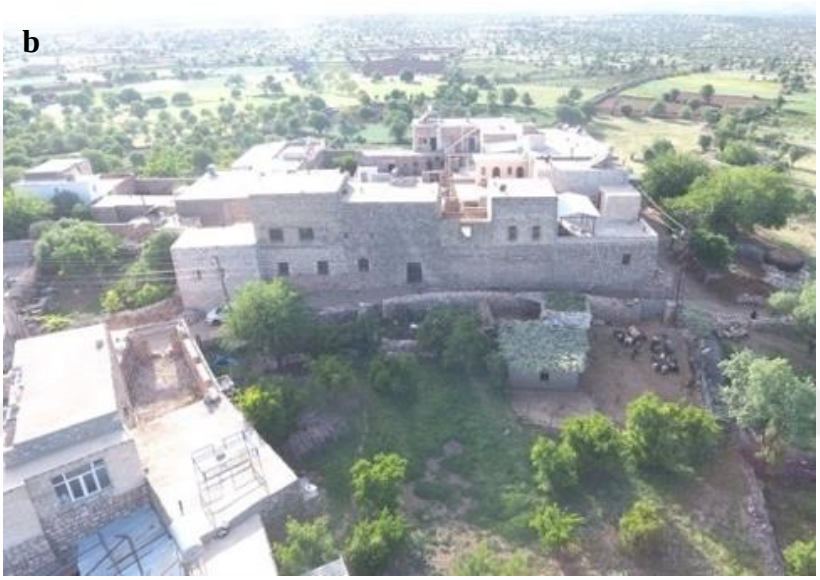
2022

LEJANT

Sivil Mimari
Dini Mimari
Meşe Ağaçları
Badem-Fıstık ağaçları

Şekil 3.21 B bölgesi, Hah Kalesi veya konut kompleksi vaziyet planı

Şekil 3.22 Hah Kalesi kuzey cephe (a) Hah Kalesi doğu cephe (b)

Şekil 3.23 Hah Kalesi batı cephe

Şekil 3.24 Hah Kalesi konutları

3.2.1.3 Anıtlı (Hah) Köyü Geleneksel Yapım Tekniği ve Malzeme

Geleneksel yerleşimlerde, yapım malzemesi olarak genellikle bölgedeki taş ocaklarından çıkarılan sarı kalker taşı kullanılmaktadır. Bu taşların, Anıtlı çevresinde yer alan ve günümüzde kullanılmayan iki taş ocağından temin edildiği düşünülmektedir. Evlerin avluya ve sokağa bakan zemin katları ile avlu duvarları, genellikle özenli olmayan, kaba yonu taş veya moloz taş örme tekniğiyle inşa edilmiştir. Üst katlarda ise, bazı yapılarda daha düzgün kesme taş kullanılarak inşa işlemi daha özenli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Duvarlar, çift cidarlı yapı tekniğiyle inşa edilmiş olup, dış yüzeylerde düzgün kesme taş veya kaba yonu taş, iç kısmında ise moloz taş kullanılmıştır. Bu duvarların bağlayıcı malzemesi, taş kırığı ve kireç karışımından oluşan harçtır. Taş malzemenin yaygın olduğu mekanlar, yazın serin, kışın ise ısıyı tutarak sıcak bir iç ortam sağlamaktadır.

Yapıların avlu zemin döşemesi, sıkıştırılmış toprakla yapılmıştır. Teraslar toprak dolgu ile kaplanmış olup, kapalı mekanlardaki oda döşemeleri ise pek çok evde korunmuş olan *"ınkara şap"* adı verilen yöresel bir harçla kaplanmıştır. Bu harç karışımı, beyaz toprak, beyaz taş tozu, su ve yer yer yumurta akı kullanılarak hazırlanır ve kaplama yapılan mekanlarda duvar, tavan ve döşemeler arasında uyumlu bir doku oluşturur.

Yapılarda ahşap malzeme, özellikle kapı ve pencere doğramalarında kullanılmaktadır. Bu ahşap malzemenin temininde, yerleşim çevresindeki meşe ağaçlarının kullanıldığı düşünülmektedir. Metal malzeme ise, evlerin pencere önlerinde yer alan geçmeli korkuluklarda tercih edilmiştir.

3.2.1.4 Değirmen ve Harman Yeri

Geleneksel yerleşim dokusunun önemli bir parçası olan değirmenler, köyde yaygın bir şekilde yer almakta olup, bu durum bölgedeki tarımsal faaliyetlerin yoğunluğunu gözler önüne sermektedir. Turabdin bölgesindeki hemen hemen tüm kırsal yerleşimlerde bulgur değirmenleri bulunmaktadır. Çoğunlukla bir adet büyük değirmen bulunmakla birlikte, daha küçük boyutlardaki değirmenlere de evlerin arasında rastlanmaktadır. Anıtlı'daki en büyük değirmen yapısı, Mor Sobo Katedrali'nin kuzeyinde yer alan ve harman yeri olarak kullanılan arazinin içinde konumlanmaktadır (Şekil 3.25). Günümüzde kullanılmamakla birlikte, köyün nüfusunun yoğun olduğu 1990'lara kadar faaliyette olmuştur.

Bölgedeki ana besin kaynağı olan bulgur, yıkandıktan ve pişirildikten sonra kurutulup değirmene belli miktarda buğday eklenerek öğütülmeye başlanır. Bu işlemde, değirmen taşının miline bir at koşularak değirmen döndürülür ve buğday tanelerinin kabuklarından ayrılması sağlanır (Hollerweger, 2002). Ardından harman yerinde, karışan buğday ve kabukları rüzgarın etkisiyle birbirinden ayrılır.

Geçmişte, geleneksel üretim pratiklerinin bir parçası olarak inşa edilen bu değirmenlerin kendilerine özgü bir işleyiş sistemi bulunmaktaydı. Genellikle köy içinde veya köy merkezinde yer alan en büyük değirmen, dönemin köylüleri tarafından dayanışma içinde gerçekleştirilen bir faaliyet sonucu ortaya çıkan bir mimari yapıdır. Bu değirmenler, dönemin sosyal ve kültürel yaşamını yansıtan birer mimari öğe olarak, günümüzde arkeolojik alanlar olarak korunmaktadır.

Şekil 3.25 Mor Sobo Katedrali'nin kuzeyinde yer alan değirmen ve harman yeri

3.2.1.5 Tarım Kulübeleri (Kokeller)

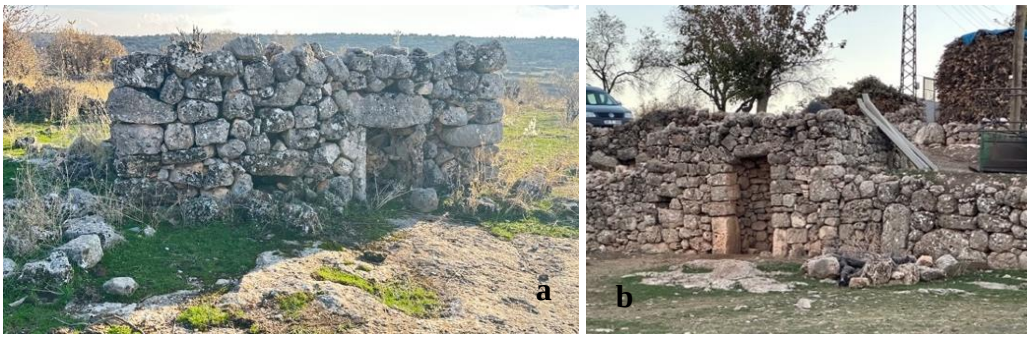
Bölgedeki geleneksel tarım yapıları arasında yer alan ve halk arasında *"Kokel"* olarak bilinen tarım kulübeleri, tarla, bağ ve bahçe işlerinin yapıldığı arazilerde, derzsiz olarak ve yalnızca taş malzeme kullanılarak inşa edilen kare veya dikdörtgen planlı, tek katlı ve tek mekanlı yapılardır. Bu yapılar, tarla işleriyle uğraşanlar için yazın serinlemek, kışın ise hava koşullarından korunmak amacıyla kullanılan mekanlardır. Ayrıca, tarım faaliyetleriyle ilgili aletler de bu yapılar içinde muhafaza edilmektedir. Bölgedeki çobanlar da zaman zaman bu yapıları, korunma ve dinlenme amacıyla kullanmaktadırlar.

Tarım arazileri geniş olan aileler, bu arazilerde bir veya birden fazla kokel inşa ederek tarımsal faaliyetlerini sürdürebilmektedirler (Şekil 3.26, Şekil 3.27). Anıtlı'da da, bu işlevi gören ve halen kullanılan kokellere rastlanmaktadır. Kullanılmayan kokeller ise, hava koşullarının etkisiyle kısmen yıkılmış durumdadır. Geçmişten günümüze kadar süreklilik arz eden bu tarım kulübeleri, geleneksel üretim pratiklerinin bir parçası olarak kendilerine özgü bir yapım ve kullanım sistemine sahiptir. Tarım arazileriyle doğrudan bağlantılı olan kokeller, kültür ve doğanın etkileşimiyle şekillenen kültürel peyzajın önemli öğelerindendir. Bu yapılar, bölgenin tarımsal yaşamını ve çevresel koşullarını yansıtan kültürel miras unsurları olarak işlev görmektedir.

Şekil 3.26 Tarla içinde yer alan Kokel (a)

Üzüm bağların içinde yer alan Kokel (b)

Şekil 3.27 Mor Gevargis üzüm işlikleri içinde yer alan Kokel (a)

Kireç kuyuların bulunduğu alanda yer alan Kokel (b)

3.2.2 Anıtlı (Hah) Köyü Dini Mimari Miras

Antik Turabdin bölgesi sınırları içinde yer alan Anıtlı (Hah) köyü, Yukarı Mezopotamya'nın yüksek kalker platosunda konumlanmış olup, hem çok sayıda dini yapının varlığı hem de gelenek ve göreneklerin günümüze kadar yaşatılması nedeniyle Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen bir yerleşimdir. Geçmişte bir din ve bilim merkezi olarak işlev gören köy, bu özelliğiyle plan, üslup ve sanatsal açıdan çeşitlilik gösteren birçok dini mimari yapının inşa edilmesine olanak sağlamıştır. Köy içinde ve çevresinde yer alan bu kilise ve manastırlar, büyüklük ve yapı tarzı bakımından birbirinden farklıdır.

Anıtlı köyünde, Meryem Ana Manastırı, Mor Sobo Katedrali, Mor Sobo Kulesi (muhtemelen çan kulesi), Mor Şemun Kilisesi ve Mor Samuel Kilisesi gibi önemli dini yapılar bulunmaktadır. Köyün dört çeperini fiziksel olarak çevreleyen dört büyük dini yapı ise şunlardır: kuzeyde Mor Serkis - Mor Bakos Manastırı, güneyde Meryem Ana Manastırı, doğuda Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi, Mor Barsavmo İnziva Kulesi, Mor Yuhannon Manastırı ve batıda Mor Kaşiş Kilisesi. Bu dini yapılar, adlarını aldıkları azizlerin anma günlerinde cemaat tarafından ayinler düzenlenerek kullanılmaktadır.

Orta Çağ'da önemli bir din merkezi olan Anıtlı (Hah) köyü, büyüklüğü, bünyesinde barındırdığı kilise, manastır, katedral, çan ve inziva kuleleri ile Palmer'e göre Turabdin bölgesinin ilk metropolitlik merkezi olarak kabul edilmektedir (Palmer, 1999, s. 31). Bölgedeki bilinen en eski kilise olan Mor Sobo Kilisesi veya Katedrali de Anıtlı köyünde yer almaktadır (Bell & Mango, 1982, s. 17). Hah halkının çok erken bir dönemde Hristiyanlığı kabul ettiği ve 4. yüzyıldan itibaren piskoposluk

makamını elinde bulundurduğu ifade edilmektedir. Anıtlı'daki birçok kilise ve manastırda çeşitli yazıtlar bulunmakta olup, yerleşimdeki en eski yazıtlardan biri, Mor Yuhannon Manastırı'nda yer alan ve M.S. 740 yılına tarihlendirilen yazıttır (Rabo, 2002). Dolayısıyla, Anıtlı köyünde somut olarak tespit edilen en eski tarih M.S. 740 yılına dayanmaktadır.

Anıtlı köyü, tarihsel süreç boyunca birkaç kez yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir. Bu durum, özellikle sivil mimari yapılarında daha belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Ancak, dini yapılar arasında birçok yıkım ve yeniden inşa süreci yaşanmış olsa da, çoğu özgün yapılarını korumayı başarmıştır. Bu yapılar, inşa edildikleri dönemlere ait birçok yapım tekniği ve özelliği hâlâ barındırarak farklı üsluplarda inşa edilmişlerdir. Köydeki hiçbir dini yapı, diğer dini yapıları doğrudan kopyalayacak şekilde inşa edilmemiştir; her biri kendi özgün mimarisiyle günümüze ulaşmıştır. Yerleşimdeki en fazla onarım ve ekleme yapılan yapı, Meryem Ana Manastırı'dır. Bu manastır, tarihsel süreç boyunca sürekli olarak cemaat tarafından kullanılmaya devam etmiş ve Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın getirdiği toplumsal eşitlik anlayışı çerçevesinde, bu dönemlerden sonra sürekli olarak eklemeler ve yenilemeler yapılmıştır.

Anıtlı köyünde birçok dini harabe bulunmakta olup, köyde yaklaşık 40 kilise olduğu bildirilmektedir. Ancak bu kiliselerden birçoğunun yeri günümüzde tespit edilememiştir. Köy sakinlerinden elde edilen bilgilere göre, Mor Hadbşabo, Mor Finhes, Mor Laazar ve Mor Kuryakos adlı kiliselerin yerleri hala bilinmemektedir.

Tez çalışması kapsamında tespit edilen 18 adet Süryanilere ait dini yapı ise şu şekildedir: Meryem Ana Manastırı, Mor Sobo Katedrali, Mor Sobo Kulesi (muhtemelen çan kulesi), Mor Şemun Kilisesi, Mor Samuel Kilisesi, Mor Şalito Kilisesi, Mor Gevergis Kilisesi, Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi, Mor Barsavmo İnziva Kulesi, Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi'nin kuzeyinde yer alan ismi bilinmeyen dini yapı kalıntısı, Mor Yuhannon Manastırı, Mor Muşe Kilisesi, Mor Kaşiş Kilisesi, Mor Kavme Manastırı, Mor Osyo Kilisesi ve köyün güneyinde yer alan ismi bilinmeyen kilise veya manastır kalıntısı. Bunların bazıları, tez çalışması kapsamında ilk defa tespit edilerek belgelenmiştir. Bu doğrultuda, yerleşimdeki dini yapılar ve bu yapıların isim kökenleri, kaynakları ile aynı isme sahip olan Turabdin bölgesinin diğer köylerindeki yapılar da araştırılmış ve elde edilen bilgiler bir tabloya aktarılmıştır (Tablo 3.2).

Süryanilere ait dini yapılar dışında, köydeki ilk Müslüman dini yapısı, Mor Sobo Katedrali'nin doğusunda 1959 yılında inşa edilen köyün ilk camisidir. Bu tarihe kadar köyde yalnızca Süryani dini mimarisine ait yapılar inşa edilirken, Müslüman nüfusun varlığı ile birlikte cami inşa edilmiştir. Minaresiz olan bu cami, Müslüman nüfusun ibadet ihtiyacını karşılayacak büyüklükte ve mescit tipolojisinde inşa edilmiştir.

Tablo 3.2 Anıtlı (Hah) Köyü dini değerlerinin isim kökenleri ve kaynakları

ANIT ADI VE KONUMU	İsmin Kaynağı/çevirisi	Yazılı/Sözlü Kaynak	Aynı İsme Sahip Turabdin'deki yapılar
HAH(ANITLI)	Khakh, Hakh, Hahta Hahium, Hahhum, Habhay, Khabkhi (Asur Kralı) Nyohto (Süryanice) (Dinlenme Yeri)	--Monk and Mason on the Tigris Frontier, Andrew Palmer --Life of Samuel	
Meryem Ana Manastırı Yoldoth Aloho (Süryanice) El-Hadra (Arapça)(Bakire)	İncil	--İncil (Matta-Mecusilerin Hikayesi) -- Mor Michael Rabo (1166-1199) Kronolojisi	Karagöl Meryem Ana Kilisesi Taşköy Meryem Ana Kilisesi Bülbül Meryem Ana Kilisesi Gülgöze Meryem Ana Kilisesi Altıntaş Meryem Ana Kilisesi Mercimekli Meryem Ana Kilisesi İzbırak Meryem Ana Kilisesi Dibek Meryem Ana Kilisesi Güzelsu Meryem Ana Kilisesi Üçyol Meryem Ana Kilisesi

Tablo 3.3 Anıtlı (Hah) Köyü dini değerlerinin isim kökenleri ve kaynakları (devamı)

			Haberli Meryem Ana Kilisesi
Mor Sobo Katedrali Mar Sava (Doğu Süryanice)	Pers Prensi (4. yy)	--Monk and Mason on the Tigris Frontier, Andrew Palmer --Doğu Azizleri kitabından Hattat Gabriel Aktaş tarafından Süryaniceye çevrilen el yazma kitap	Dargeçit Alayurt Mor Sobo Kilisesi Haberli Mor Sobo Kilisesi Öğündük Mor Sobo Kilisesi
Mor Samuel Kilisesi	Mor Gabriel manastırında rahip (5. yy)	Life of Samuel	
Mor Şemun Kilisesi	Mor Gabriel manastırında Kartminli rahip (5. yy)	Life of Samuel	Narlı Mor Şemun Kilisesi Karalar Mor Şemun Manastırı Taşköy Mor Şemun Manastırı Gülgöze Mor Şemun Kilisesi
Mor Serkis-Mor Bakos Manastırı	Romalı Asker ve Eğitimci Azizler	Siirt Vakayinamesi	Güzelsu Mor Serkis-Mor Bakos Kilisesi Haberli Mor Serkis-Mor Bakos Kilisesi
Mor Kaşiş Kilisesi	'Kaşiş' Süryanice yaşlı demektir.		
Mor Gevergis Kilisesi		--Doğu Azizleri kitabından Hattat Gabriel Aktaş tarafından	Dargeçit Alayurt Mor Gevergis Kilisesi Kızıltepe Mor Gevegis Kilisesi

Tablo 3.4 Anıtlı (Hah) Köyü dini değerlerinin isim kökenleri ve kaynakları (devamı)

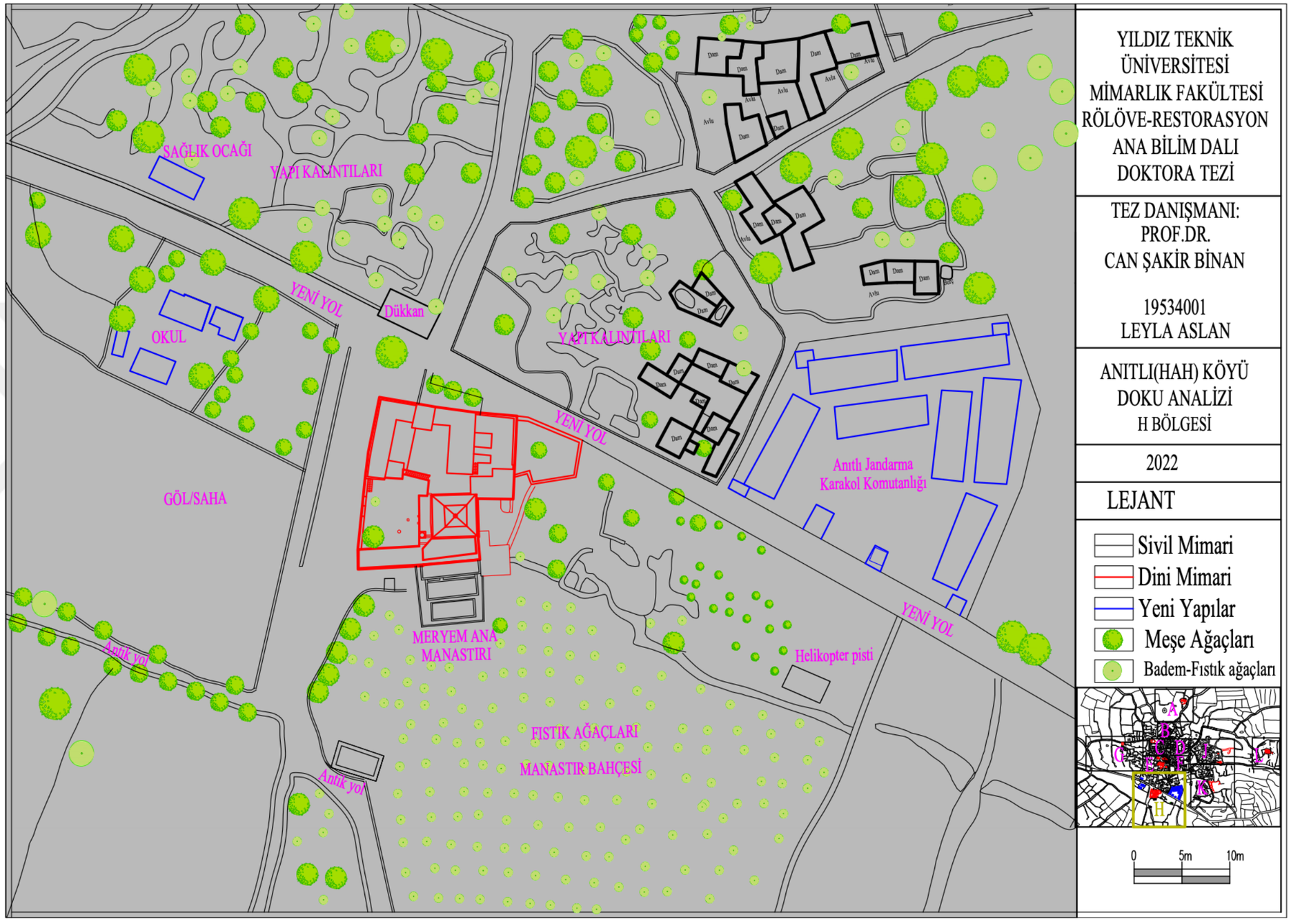
		Süryaniceye çevrilen el yazma kitap	Haberli Mor Gevergis Kilisesi
Mor Yuhannon Manastırı (Dera Sorke)	Mor Yuhannon Sumoko	Mor Evgin öğrencisi (Sözlü kaynak) (Habib Doğan)	Doğançay Mor Yuhanon Kilisesi Dereiçi Mor Yuhanon Kilisesi Dibek Mor Yuhannon Manastırı Altıntaş Mor Yuhanon Kilisesi Öğündük Mor Yuhanon Kilisesi
Mort Meryem Magdeleyto (Deyr Habis) Manastır Bölgesi	Mecdelli Meryem	İncil	
Mor Muşe Kilisesi (Deyr Reş)	Etiyopyalı Mor Muşe Ukomo	Mor Michael Rabo (1166-1199) Azizlerin hayat hikayesi	Altıntaş Mor Muşe Manastırı Haberli Mor Muşe Kilisesi
Mor Kavme Kilisesi	Mor Evgin öğrencisi	Mor Evgin öğrencisi (Sözlü kaynak) (Habib Doğan)	Haberli Mor Kavme Kilisesi
Mor Osyo Kilisesi- Köyün güneydoğusu	'Osyo' Süryanice Doktor demektir.	Azizlerin hayat hikayesi	
Perpuso Tarlası- Köyün batısı	Paramparça	İncil (Matta-Mecusilerin Hikayesi)	

3.2.2.1 Meryem Ana Manastırı ve yakın çevresi

Anıtlı (Hah) köyünde, isimleri ve kalıntıları bilinen on sekiz dini yapı bulunmaktadır. Bu yapılar, köyün merkezine ve çevresine yayılmış şekilde konumlanmışlardır (Şekil 3.29). Köyün girişinde ve güneyinde yer alan en önemli ve görkemli yapı olan Meryem Ana Manastırı, mimarlık tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Gertrude Bell, bu yapıyı *"Turabdin'in incisi"* olarak tanımlamaktadır. Manastırın çevresini oluşturan alan, güneyde manastıra ait fıstık bahçeleri, kuzeydoğuda bir karakol yapısı, batıda göl veya toprak saha ile köy girişini, kuzeyde ise köy yerleşkelerini içermektedir. Meryem Ana Manastırı kompleksi içinde, Meryem Ana Kilisesi yer almakta olup, aynı avlu içinde papaz odası, görevli evi, misafirhane, medrese ve manastıra eklenen çeşitli mekanlar bulunmaktadır (Şekil 3.28, Şekil 3.30).

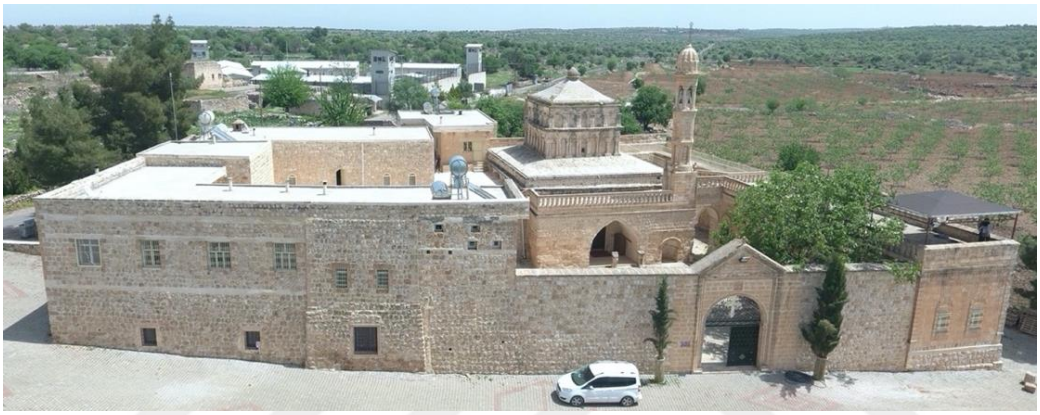

Şekil 3.28 Manastır'ın hava fotoğrafı, 2023

Şekil 3.29 Meryem Ana Manastırı ve yakın çevresi vaziyet planı, H bölgesi

Köyün güneyinde yükselen kilise Süryanice *'Yoldoth Aloho'* yani *'Tanrı'nın annesi'* ismini taşımakta olup Arapça *'El Hadra (Bakire)'* olarak anılmaktadır. Gertrude Bell kiliseyi 7. yy'a tarihlendirmektedir (Bell & Mango, 1982, s.127). Kilisenin apsis bölümünde taşa işlenen tek bir haç motifi, ikonoklast dönemine işaret etmekte olup, bu da kilisenin 7. yüzyıla ait olduğunu destekler. Turabdin bölgesindeki kilise ve manastırlar, adlarını genellikle anıtlarını taşıdıkları aziz veya azizelerden almışlardır. Ancak, kilise ve manastırların isimleri tarihsel süreçte değişiklik göstermiştir ve bu nedenle Meryem Ana Kilisesi'nin ilk adı ve ne şekilde anıldığı kesin olarak bilinmemektedir.

Şekil 3.30 Manastır'ın batı görünümü, 2023

Meryem Ana Kilisesi'nin kuruluşu, İsa'nın doğumuna dayanan bir efsaneye bağlanmaktadır. Efsaneye göre, *'Yahudiye ülkesinde, bir kralın doğumunun müjdelendiğine inandıkları parlak yıldızın izini süren on iki bilge kral, Ninova'dan yola çıkarlar. Kutsal çocuğa saygılarını sunmak için Hah kralı Hanna'ya vardıklarında içlerinden üçü Kudüse gider ve yeni doğan çocuğu bulup ona sunular sunarlar. Kendilerine anı olarak verilen çocuğun bezini (veya kefeni) Hah'a getirler. Bezi yakıp külünü aralarında paylaşmaya karar verdiklerinde, aleve atılan bez herbirininin üzerinde bir kral resmi olan on iki altın madalyona dönüşür. Bu mucizeye tanık olduklarında, Kurtarıcının inancına dönüşerek Hah'ta Meryem Ana adına sonsuza kadar ayakta kalacak bir anıtı kurmaya karar verirler'* (Parry, 1895, s.327-328). Bu mucizenin gerçekleştiğine inanılan yer, Hah göletinin yakınındaki tarla olup, günümüzde köylüler arasında Süryanice *"Parpuso"* yani *"paramparça"* olarak anılmaktadır. Meryem Ana Manastırı'nda sergilenen ve *"Parpuso"* tarlasından çıkarılan antik taşlar (Şekil 3.31) ve bu hikaye, ilk Meryem Ana Kilisesinin temellerinin bu tarlada atılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu

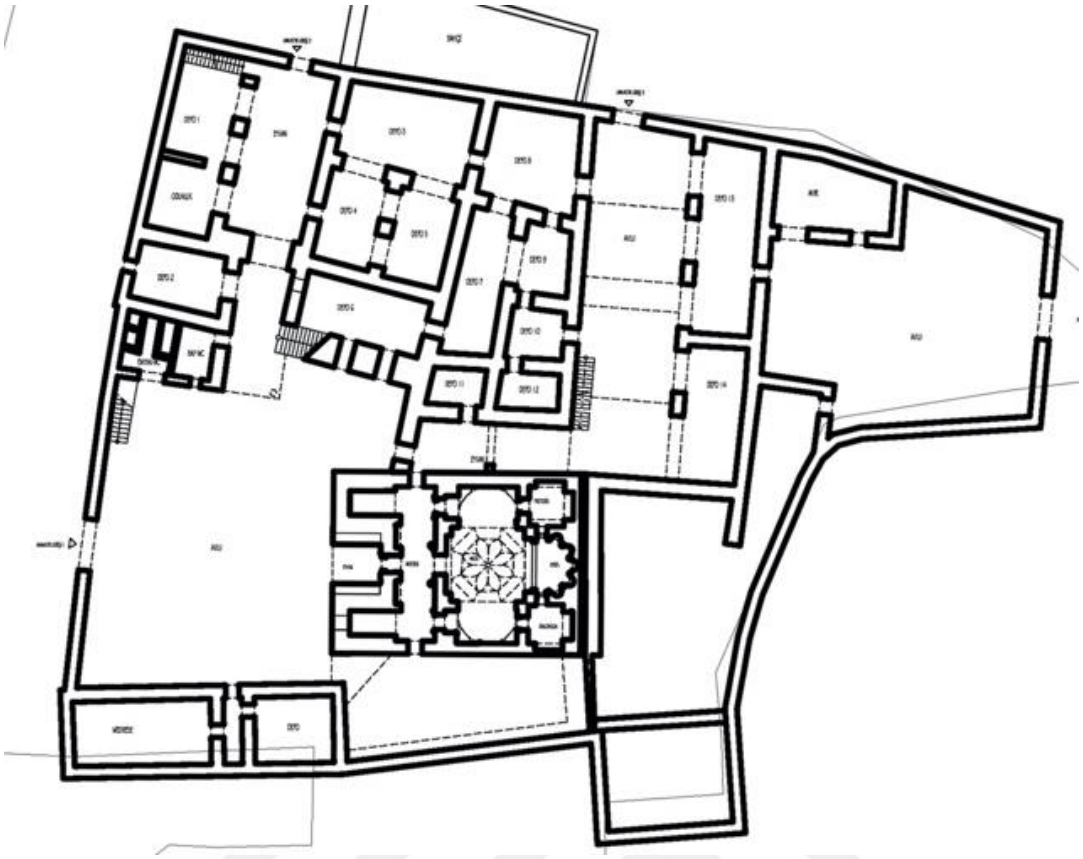
nedenle, söz konusu alan, hem tarihsel hem de dini açıdan önemli bir yer teşkil etmektedir.

Şekil 3.31 Parpuso tarlasından çıkan antik taş

Meryem Ana Kilisesi, genel olarak küçük olmakla birlikte, süsleme ve orantı açısından oldukça gösterişli bir yapıdır. Gertrude Bell, kilisenin plan şemasını "merkezi tip" olarak tanımlamakta olup, formu itibariyle özgün ve tektir. Keser'in Hamilton'dan aktardığına göre, bu plan tipi *"dört dilimli"* olarak tanımlanır (Keser, 2002, s. 99). Bell, yapıyı Turabdin'i taçlandıran bir ihtişam olarak nitelendirmektedir (Bell & Mango, 1982). Turabdin bölgesindeki kiliseler arasında Meryem Ana Kilisesi, formu açısından benzersizdir; ancak, mimarisi ve plan şeması açısından Deyrulzafaran'daki Mor Hananyo Kilisesi ile benzerlik göstermektedir (Keser, 2002, s. 62). Marlia M. Mango'ya göre, Meryem Ana Kilisesi, Mor Hananyo Kilisesi'nden etkilenmiş olup, Mor Hananyo Kilisesi de Urfa'daki St. Sophia Kilisesi'nden esinlenmiştir (Bell & Mango, 1982).

Kilisenin batı cephesinde merkezi bir eyvanlı giriş bulunmaktadır (Şekil 3.32Şekil 3.33**).** Eyvanın ön kısmında bir bema ve üç taş altar yer alırken, eyvanın kuzey ve güney duvarlarında önemli din adamlarının ölüm tarihlerini içeren Süryanice kitabeler yer almaktadır. Bu kitabelerden bazıları, bölgede sıkça karşılaşılan kırmızı aşı boyalı sıva üzerine yazılmıştır. Eyvanın tam ortasında bulunan taş, açık hava ayinlerinde Kutsal Kitap'ın kapalı şekilde üzerine oturtulduğu taş olarak işlev görmektedir. Kilisenin batı cephesindeki yeni kapı üzerinde ise Süryanice bir kitabe yer almakta olup, *"kapı ve kubbe 1903'de Rahip Yusuf tarafından yapıldı"* şeklinde bir yazı bulunmaktadır (Gül, 2019, s.38). Kiliseye geçişi sağlayan eyvanda, nartekse açılan küçük bir pencere bulunmaktadır.

Şekil 3.32 Manastır'ın zemin kat planı, 2018

Şekil 3.33 Manastır'ın Kilise batı cephesi, 2022

Meryem Ana Kilisesi, üç ana bölüme ayrılmıştır: kutsal alan, nef ve narteks (Şekil 3.34, Şekil 3.35). Cemaatin kiliseye girmeden önce toplandığı açık alan olarak tanımlanan narteks, Meryem Ana Kilisesi'nde ve Turabdin bölgesindeki birçok kilisede, ayrıca erken Hristiyan dönemine ait kiliselerde de görülen bir yapı özelliğidir (Ahunbay, 1997, s.873). Narteks, genellikle manastır kiliselerinde olduğu gibi, yapının batısında konumlanmakta olup, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir. Bu bölgenin tipik örneklerinden biri olan Meryem Ana Kilisesi'nin narteksi, beşik tonozlu olup, üç taş kemer ve aralarındaki tuğla dolgularla inşa edilmiştir. Narteksin tavan yapısı, Turabdin bölgesinin mimari geleneklerine uygun olarak biçimlenmiştir. Narteksin kuzey ve güney uçlarında, at nalı biçimindeki kemerli kapılar yer almakta ve bu kapılar, narteksi aydınlatan ışık noktaları olarak işlev görmektedir.

Bu yapısal düzenleme, narteksin hem işlevsel hem de görsel açıdan önemli bir rol oynamasını sağlar. Narteks, yalnızca bir geçiş alanı olmanın ötesinde, aynı zamanda dini ritüellerin ve toplumsal etkileşimlerin merkezi bir noktası olarak, kilisenin mimari organizasyonunda belirgin bir yer tutmaktadır.

Cemaat, kilisenin batısında yer alan narteks bölümündeki ana kapı veya kapıları kullanarak kiliseye giriş yapmaktadır. Ayrıca, kilisenin kuzeybatı ve güneybatı duvarlarında bulunan ek kapılar da, özellikle cemaatin giriş çıkışını kolaylaştırmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu kapılar, ibadete katılan kadınların çıkışlarını daha rahat bir şekilde yapabilmeleri için de önemli bir işlev taşımaktadır.

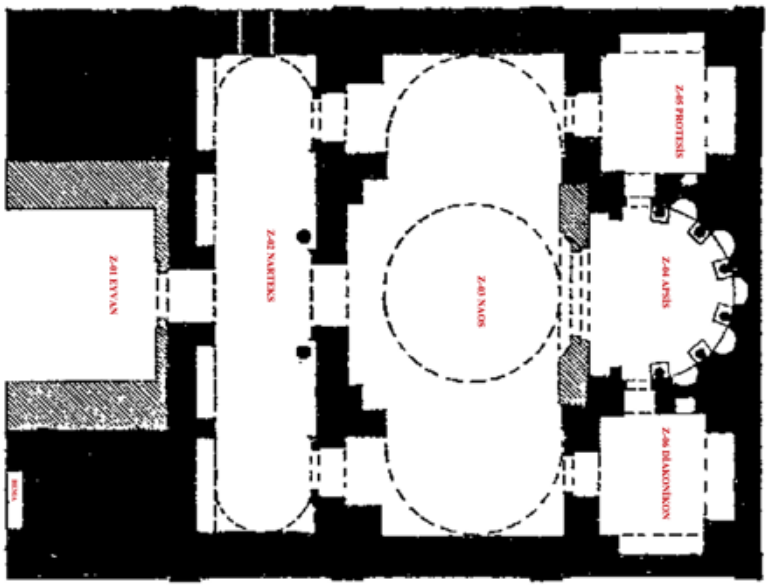
Suriye kiliselerinin beşinci ve sonraki yüzyıl geleneklerine göre, yapılar genellikle doğuya yönelmekte olup, doğuda apsis ve batıda giriş kapıları konumlanmaktadır (Parry, 1895, s.331). Erken dönem kiliselerinde batıdaki kapılar genellikle üç adet olup, bunlardan merkezi kapı en büyük ve en fazla süslemeye sahip olanıdır. Meryem Ana Kilisesi’nde de bu geleneksel düzen örneklenmiş olup, ancak geç dönemde yapılan batıdaki ön eklemeden dolayı bu düzen, günümüzde tam olarak gözlemlenememektedir.

Bu mimari düzenleme, hem yapının iç mekanında ritüel akışını kolaylaştıran hem de cemaatin toplumsal ve dini etkileşimini şekillendiren bir özellik taşır.

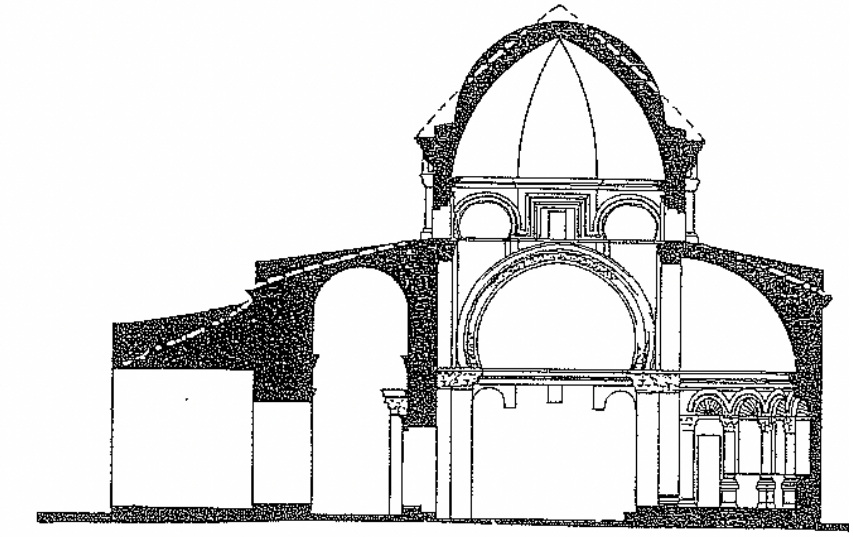
Narteksin batısında yer alan ve özgün işlevi tam olarak belirlenemeyen taş tonozlu nişlerden oluşan dört mekân, yapının sonraki dönemlerde eklenmiş bölümleri

olarak değerlendirilmektedir. Kuzeydeki mekânların depo olarak, güneydeki mekânların ise din adamlarının mezar yerleri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 3.36).

Cephe örgüsündeki farklılıklar, bu dört nişin yapıya sonradan eklendiğini gösteren önemli bir kanıt sunmaktadır. Narteksten naosa açılan üç kapı, taş işçiliği açısından zengin bir süsleme programına sahip olup, özellikle orta kapıdaki süslemeler daha yoğun ve detaylıdır. Bu kapının bezemeli lentosu, korint tarzı sütun başlıkları, köşe payelerinde akantus yaprakları ve girland desenli süslemeler, yapının estetik açıdan zenginliğini ve mimari zarafetini vurgulayan unsurlar olarak dikkat çekmektedir.

Şekil 3.34 Meryem Ana Kilisesi planı (Bell, 1982)

Şekil 3.35 Meryem Ana Kilisesi kesiti (Bell, 1982)

Meryem Ana Kilisesi'nde naos bölümü, orta bölümün sağlı sollu sütunlarla bölünmesi sonucu tek nefli olarak düzenlenmiştir (Şekil 3.36). Merkezi kare formundaki bölüm, dört tarafında bulunan kemerlerle çevrelenmiştir. Bu kare mekân, tromplar aracılığıyla sekizgen bir plana dönüştürülmüştür (Keser, 2002, s. 62). Tromplar arasındaki dört tepe penceresi, iç mekânın aydınlatılmasını sağlar. Naosun merkezine hâkim olan dört süslü kemer, kubbenin üzerinde yükseldiği sekizgen kasnağı taşır. Merkezi tonozun birleşim noktalarındaki köşe payesi başlıkları ise akantus yaprakları ve girland bezemeleriyle süslenmiştir.

Kilisenin narteksinden naosa açılan bir kemer, giriş alanını çevrelerken; kuzey ve güneyde bulunan diğer iki kemer, çift rahip korosu için planlanmış olup, dördüncü kemer ise sunak alanını çevrelemektedir. Sunak alanının her iki tarafında ise yan hücreler yer almaktadır.

İbadet sırasında cemaat, naos içinde ayakta durarak ya da kendilerine ayrılan sıralarda oturarak ibadet etmektedir. Oturma düzeni ve karşılıklı okuyan iki koroyu barındıran geniş bir nef, yöredeki diğer kiliselerde nadir görülen bir özelliktir. Hollerweger'e göre, bu özellik nedeniyle Meryem Ana Kilisesi, bir dönem Hah'ta metropolitlik merkezi olarak kullanılmıştır ve metropolitin manastır erkanına ayrılmış bir alan olarak işlev görmüştür. İstiridye biçimli kemerli nişler ve korint başlıklı sütunlarla çevrelenen apsiste, piskopos ve dört yardımcısının yer aldığı bir synthronon bulunmaktadır (Hollerweger, 2002, s. 166). Günümüzde apsiste yer alan bu yedi kemerli nişten ikisi, yan odalara giriş sağlayan kapı açıklıkları olarak kullanılmaktadır (Şekil 3.37).

Turabdin bölgesindeki Süryani Ortodoks dini mimarisinde taş süslemeler, son derece ince bir işçilikle işlenmiş olup bu gelenek günümüze kadar devam etmektedir. Çoğunlukla Korint düzenine dayanan bu taş süslemelerin kökeni, bölgeye İskender'in yaydığı Helenistik kültüre dayanmaktadır (Keser, 2002, s. 113). Meryem Ana Kilisesi'nin apsisi, bu taş süslemelerin en yoğun biçimde görüldüğü alandır. Apsisin tavanında bir taş haç ve ucunda Kutsal Ruh'u simgeleyen bir güvercin motifi yer almaktadır. Parry, bu süslemeyi Kuzey Suriye kiliselerinde görülen en aşırı sembolizm örneği olarak tanımlamaktadır (Parry, 1895, s. 330).

İkonoklast dönemi etkisiyle, Turabdin bölgesindeki birçok kilisede apsis tavanlarında tek bir haç ve güvercin motifi öne çıkmaktadır. Palmer, Süryani

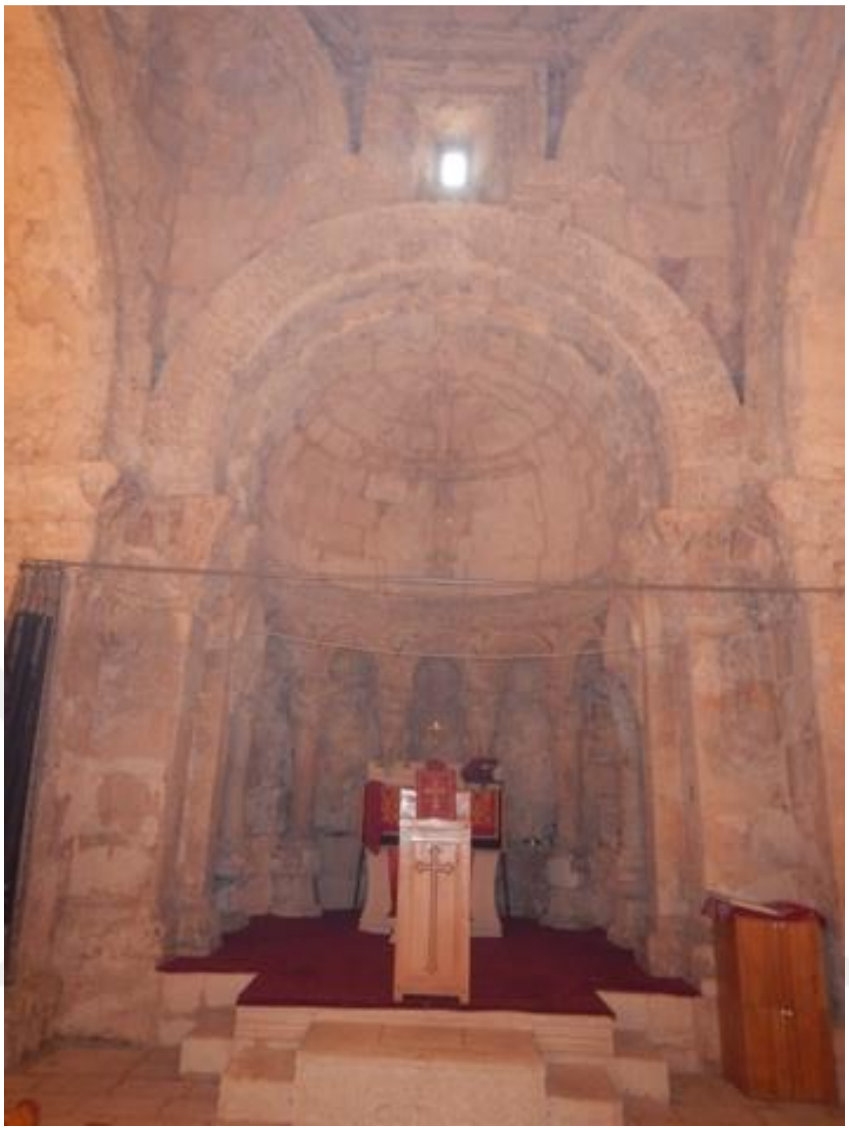
Ortodoksluğun ilk dönemlerinde hayvan ve insan figürlerine karşı bir antipati bulunduğunu, bunun ise ikonoklazm dönemi öncesinde bölgeye özgü bir gelenek olduğunu belirtmektedir (Palmer, 1990, s. 137). Keser, çoğu Bizans ikonaklazmasıyla çağdaş olsa da, Kuzey Mezopotamya'da haç kullanımının ikonoklazma ile doğrudan bir ilişkisi olmadığını ifade etmektedir (Keser, 2008, s. 177). Bu bağlamda, bölgedeki ikonoklazm etkisi, özellikle taş süslemelerde ve geometrik figürlerde kendini göstermiştir (Keser, 2002, s. 117).

Meryem Ana Kilisesi'ndeki en belirgin taş süslemeler arasında tromplar, dikdörtgen pencereler ve sekizgen kubbenin kasnağında yer alan dönen taş işçiliği yer almaktadır. Kemerler, çiçek motifleriyle desteklenmiş akantus yapraklarının değişik yönlere doğru uzanmasıyla bezenmiş olup, bu süslemeler korint başlıklı kolonlardan çıkmaktadır (Keser, 2002, s. 62). Kubbe, sekiz yaprak biçiminde tuğla dizisinden oluşan bir yapıyı temsil etmektedir.

Apsisin her iki yanında yer alan küçük boyutlu iki yan oda, özellikle Doğu (Suriye, Bizans, Ermeni) kiliseleri geleneğinde görülen bir özelliktir ve farklı işlevler için tasarlanmış mekanlardır. Bu alanlar, vaftiz töreni, kilisenin değerli eşyalarının saklanması, ayine hazırlık ve kutsal nesnelerin korunması gibi işlevlere hizmet etmektedir. Meryem Ana Kilisesi'nde de benzer şekilde, bu iki oda, din görevlilerinin kullanımına ve değerli eşyaların muhafazasına yönelik olarak tasarlanmıştır. Hem naos hem de apsis üzerinden erişilebilen bu iki yan oda, kare planlı olup, düzgün kesme taşlardan yapılmış tavanlara sahiptir.

Şekil 3.36 Narteks (a), Naos(b)

Şekil 3.37 Apsis

Mimarlik Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi

İlk yüzyıl Hristiyan mimarisi, büyük ölçüde Helenistik mimarinin izlerini taşırken, yerel ve bölgesel dini anlayışların etkisiyle farklı şekillerde evrilmiştir. Bu evrimsel süreç, Suriye, İspanya, Mısır ve Britanya gibi farklı coğrafyalarda kendini farklı biçimlerde göstermiştir. Ancak, Mezopotamya'daki Hristiyan mimarisi, genel olarak Helenistik formlardan uzaklaşmış ve bölgenin Asya kökenli mimari geleneğinden beslenmiştir. Bu miras, Mezopotamya'nın kadim tapınak yapılarının özgün formlarının ve yapı tekniklerinin Hristiyanlık dönemine adapte edilmesiyle sürdürülmüştür. Bu dönemde inşa edilen yapılar, antik Mezopotamya'nın kutsal mekanlarında görülen mekânsal düzen ve biçimsel özellikleri taşıyarak, Hristiyan mimarisiyle birleşmiş ve bölgedeki dini ve kültürel birikimi yansıtmıştır. Böylece,

Mezopotamya'daki Hristiyan yapıları, Asya'nın karakteristik mimari akımlarının izlerini, dini törenler ve kutsal alanlar bağlamında özgün bir biçimde devam ettiren bir dil geliştirmiştir.

Meryem Ana Kilisesi, eski geleneklere sadık kalarak ve birden fazla dönemin izlerini taşıyarak, avlusunu sadece bir dış mekan olarak değil, aynı zamanda bir ayin alanı olarak da işlevlendirmiştir. Bu durum, Mezopotamya'nın en eski dönemlerinden itibaren, özellikle Şems inançlarındaki avlu kavramının sürekliliğiyle doğrudan ilişkilendirilebilir. De Villard, 5. yüzyılda Mezopotamya Hristiyanlarının, bir yapının kökenine dair endişelenmediklerini ve hatta bir Zerdüşt ateşgedesi gibi kutsal alanlarda ayin gerçekleştirebildiklerini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, kilise inşasında da bu tür yapısal formlardan esinlenmiş olduklarını belirtmiş ve bu esinlenmenin, antik Babil tapınaklarıyla ilişkili olduğunu ifade etmiştir (De Villard, 2012, s.30). Bell ise, kilise planında nefin uzun ekseninin kuzey-güney doğrultusunda, kısa ekseninin ise doğu-batı doğrultusunda yer almasını, Babil mimari geleneğine dayandırarak, bu düzene açılan kapıların da benzer şekilde saray ve tapınak planlarında görülen özelliklerle örtüştüğünü ileri sürmüştür (Bell & Mango, 1982, s.56).

Hristiyanların, Zerdüşt tapınaklarını kilise yapılarının temeli olarak benimsemelerinin arkasındaki neden, daha önce tapınak olarak kullanılan bir yapıyı kendilerinin de dini işlevler için kullanma tercihidir. Bu bağlamda, Hristiyanlık dönemi mimarisinde örnek alınan yapılar, esasen Zerdüşt ateş tapınakları olmuştur. İran'daki ateş tapınaklarında yaygın olarak kullanılan kare planlı kubbe formu, Meryem Ana Kilisesi'nde de belirgin bir şekilde etkisini göstermektedir. Pope, bu bağlamda, kiliselerde görülen kare planlı haç formunun, ateşgedelerde kullanılan bir Sasani mimari tipi olduğunu belirtmiştir (Pope, 1965, s.71).

Turabdin bölgesinde, bu benzer mimari tarzı taşıyan pek çok kilise örneği bulunmaktadır. Bazı yapılar arkeolojik kalıntıya dönüşmüş olsa da, özgün kalan örnekler, bu yapıların etkilendikleri dönemi ve kökenlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Öte yandan, Bizans ile Sasani İmparatorlukları arasındaki savaşlar, özellikle sınır bölgelerinde karşılıklı kültürel etkileşime yol açmış ve bu etkileşim mimaride de açık bir biçimde izlenebilir olmuştur. Özellikle Sasani saraylarının, Mezopotamya Hristiyan mimarisinde önemli bir etkisi olmuş, bu etki Meryem Ana Kilisesi ve Turabdin'deki diğer kiliselerde de somut şekilde gözlemlenmiştir. De

Villard, Sasani saraylarının örnek alınarak inşa edilen kiliselerin, 5. yüzyıla kadar gelişerek varlıklarını sürdürdüğünü ve bu yapıların daha sonra 7. ve 8. yüzyılda Mezopotamya'daki tipik mimari formlara dönüştüğünü ifade etmiştir (De Villard, 2012, s.54). Bu noktada, bir kilise inşa etmek amacıyla Sasani saraylarının mimari planlarının model alınması mümkündü. Meryem Ana Kilisesi'nin plan şeması ve özellikle İran'daki Sasani yapılarında sıkça kullanılan tromp tekniklerinin kullanımı, bu etkilenmeyi açıkça göstermektedir.

Mezopotamya mimarisinde, ahşap çatılar önemli bir yer tutmaktadır ve bu konu özellikle Sasani dönemi yapıları ve sonraki dönemler incelenirken göz ardı edilmemelidir. De Villard, yalnızca kubbe tarzı çatılardan bahsedilmesinin eksik olacağını belirterek, ahşap çatının da bu bağlamda dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır (De Villard, 2012, s.37). De Villard, 421 yılında hayatını kaybeden Peroz Şehidi'nin hikayesine atıfta bulunarak, dönemin kiliselerinin tahrip edilmesi sırasında çatıların sökülüp, daha sonra kanallar üzerine köprü yapımında kullanıldığını ifade etmektedir (De Villard, 2012, s.37).

Mor Gabriel ve Mor Sobo kiliselerinin tonozlarının, büyük bir alanı kaplamak zorunda olmaları nedeniyle, tonoz yapılarının üzerinde ahşap kirişlerin kullanıldığını gösteren izler bulunmuştur. Bu kirişlerin yerleştirildiği alanlarda, ahşap kiriş yuvalarının izleri gözlemlenmektedir. Özellikle tuğla tavana sahip kilise çatılarında, ahşap kirişlerin yerleştirildiği iskele yuvaları belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Meryem Ana Kilisesi'nde ise, narteks ve naos bölümlerinde bu tür kiriş yuvalarının doğrudan görülmemesi, bu yuvaların muhtemelen dekoratif silmelerle gizlendiğini düşündürmektedir. Bu durum, hem mimari işlevselliğin hem de estetik kaygıların bir arada nasıl uygulandığını gösteren önemli bir özelliktir.

Erken Hristiyan kilisesi, Helenistik sanatın etkili olduğu tüm bölgelerde genellikle tek bir apsise sahip olup, bu apsisin formu genellikle yarım daire şeklindedir. Ancak, Butler, geç dönem Suriye'sinde ortaya çıkan yarım daire şeklindeki apsisin, kapalı, kare veya dikdörtgen olan iki oda arasındaki konumunun yerel Hristiyanlık öncesi geleneklere dayandığını ve bu tür üçlü apsisli yapıların 5. yüzyılda belirginleşmeye başladığını ifade etmektedir (Butler, 1903, s.413). Suriye kiliselerinde, doğuda genellikle üç ayrı oda ve üç ayrı sunak yer almaktadır. Bu üç oda, bazen tek bir mekân içinde birleşmiş, bazen de her biri için ayrı tavanlar inşa edilerek ayrılmıştır.

Meryem Ana Kilisesi'nde, kesin tarihsel veriler olmamakla birlikte, mevcut yapısal izler incelendiğinde, orta iç apsisin diğer iki kutsal alanla karşılaştırıldığında daha erken bir dönemde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde, kiliselerin, pagan tapınaklarından uyarlanarak yapıldığını ve bu süreçte, tapınak yapısına bir apsis eklenerek kullanılmasının yaygın bir uygulama olduğunu söylemek mümkündür. Bu uygulama, Meryem Ana Kilisesi gibi yapılarla sınırlı olmayıp, Nusaybin'deki Mor Yakup Kilisesi ve Deyrulzafaran'daki Mor Hanonyo Kilisesi gibi diğer örneklerde de gözlemlenmektedir.

Bölgedeki kilise mimarisinde Batı etkilerinin varlığı göz ardı edilemez. Bu durum, Bizans işgali dönemlerinde yakın bölge etkileşimleriyle açıklanabilir. Batı etkisinin en belirgin şekilde görüldüğü örneklerden biri, Meryem Ana Kilisesi'dir. Bölgedeki kiliselerin kubbeleri genellikle Bizans mimari üslubuyla inşa edilmiş olup, Meryem Ana Kilisesi de bu üslubu yansıtan bir kubbeye sahiptir (De Villard, 2012, s.101). Bunun yanı sıra, kilisenin bölgesel (Doğu) özelliklerden ayrılan diğer bir unsuru, merkezi apsisin iç duvarlarının sütunlarla bölünmüş olmasıdır.

İslam mimarisi ise, 637 yılında Emevilerle birlikte bölgeye ulaşmış ve Turabdin mimarisi üzerinde etkili olmuştur. Bu bağlamda, Gertrude Bell, Turabdin kiliselerini 640 yılındaki Arap istilasından önce ve sonra olmak üzere iki döneme ayırmaktadır (Bell & Mango, 1982, s.vii). Mango'ya göre, Pers ve Arap istilası öncesinde kuzey Mezopotamya'daki bezemeler klasik özellikler taşırken, Arap istilasından sonra bu klasik gelenek Hristiyan topluluklar tarafından sürdürülmüştür (Bell & Mango, 1982, s.121).

Tarihsel Süreç İçinde Geçirdiği Değişim ve Onarımlar

Meryem Ana Manastırı'nın tarihsel süreç içinde geçirdiği değişimlere dair en eski bilgi, fotoğraf ve eskizler 1889 yılına tarihlenmektedir. Parry'nin 1892 yılına ait eskiz ve fotoğraflarında, manastır kilisesinin Turabdin bölgesinin en dikkat çekici yapılarından biri olduğu belirtilmiş olup, kilisenin kubbe çatısının konik formda ve kiremitle kaplandığı görülmektedir (Şekil 3.38). Kare planlı kubbe kasnağı ise tek kademeli olup, her köşesinde korint tarzı sütun başlarına oturan at nalı kemerli yedişer nişle süslenmiştir.

Kilisenin kubbe çatısı, 1901 yılında yeniden inşa edilmiştir. Getrude Bell'in 1909 yılına ait fotoğraflarında, kare kubbe kasnağının üst kısmına üç sıra taş örgüyle bir

platform yapıldığı ve bu platform üzerine taş bir kubbenin inşa edildiği gözlemlenmektedir. 1939 yılında gerçekleştirilen bir onarım süreci sonrasında ise kubbe çatısının mevcut hali şekillenmiştir. Bu onarıma ait üç Süryanice kitabe, kare kubbe kasnağının ikinci kademesinde yer almakta olup, onarım hakkında şu bilgileri içermektedir:

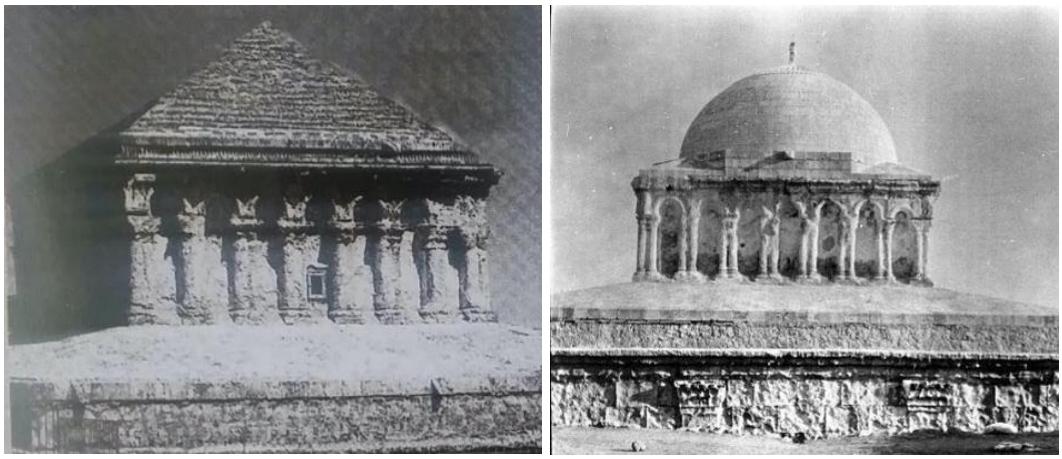
1. "Meryem Ana'nın kubbesi, Patrik Mor İğnatios I. Afrem döneminde, Turabdin Metropoliti Mor Timetoes ve manastır başrahibi Rahip Malke'nin katkılarıyla yenilenmiştir."

2. "Abdulkerim, Circo ve Elo kardeşleri Süleyman, bu kubbenin inşaatına ortak oldular. Rab onlardan razı olsun, isimlerini yaşam kitabında yazsın, miladi 1939."

3. "Midyatlı günahkâr İsa oğlu… için dua edin, miladi 1939." (Gül, 2019, s.38)

1939 yılında yapılan onarım ile kubbe çatısı, günümüzdeki şeklini almış; kare kasnağın ikinci kademesi inşa edilerek, kubbe ve sekizgen kasnak bu üst kademenin içine entegre edilmiştir. Bu ikinci kademe kasnağının üstü, 1892 yılında görülen konik çatının etkisiyle, az eğimli bir konik çatıyla örtülmüştür. Çatının zirve noktasına dekoratif amaçlı, dilimli küçük bir kubbe yerleştirilmiştir. İkinci kademe kasnak, birinci kademe ile benzer şekilde nişlerle süslenmiş, ancak ilk kademedeki düzenden farklı olarak her köşe, yan yana sıralanmış bitkisel bezemeli sütun başlarına oturan yuvarlak kemerli beşer nişle donatılmıştır. Hem alt hem de üst kademedeki nişlerin kemer yaylarında, kabartmalı haç figürleri, kutsal ruhu temsil eden güvercinler ve diğer Hristiyanlık temalı figürler yer almaktadır (Şekil 3.39).

Getrude Bell'in, Hah'ı ziyaret ettiği dönemde, kilisenin sadece iki yıl önce eklenen batı eklemeleri dışında önemli bir değişiklik geçirmediği, iç mekânın ise ilk inşaatçıların izlediği tasarıma sadık kalındığı ifade edilmiştir. Ancak, Bell'in kayıtlarında yer alan bilgilere göre, bir rahip, orijinal çatıyı kaldırarak yerine bir kubbe inşa etmeye karar vermiştir (Bell & Mango, 1982, s. 20). Bu eklenen kubbe, kilisenin eski yapısından açıkça ayırt edilebilecek bir özelliğe sahiptir. Bell'in açıklamalarına göre, taş kubbenin inşa edilmesinden önce, iç mekânı örten kiremitli, konik formda bir çatı bulunmaktaydı (Bell & Mango, 1982, s. 21). Parry'nin 1892 yılına ait eskiz ve fotoğraflarında da, orijinal konik çatının varlığına dair bu durum desteklenmektedir (Şekil 3.40, Şekil 3.43**).**

Şekil 3.38 Konik ve kiremitli çatı (Parry, 1889) Kubbeli çatı (Bell, 1907-09)

Şekil 3.39 Günümüzdeki çatı (Aslan, 2022)

Şekil 3.40 (Parry, 1895)

Kilisede geç dönemde gerçekleştirilen eklemelerden biri, batı duvarında yapılan değişikliklerdir. Bu eklemelerle birlikte, nartekse açılan kapı, eski kapının kapladığı alanla aynı büyüklükte olmasına rağmen yenidir (Bell & Mango, 1982, s. 21). Bell, batı duvarındaki kapı açıklığının geç döneme ait olduğunu belirtirken, diğer kısımların kilisenin erken dönemine ait olduğunu vurgulamaktadır (Bell & Mango, 1982, s. 54). Bu ayrımı, kilisenin güney cephesinden batıya doğru uzanan eğimli kornişe dayandırmaktadır. Güney cephesindeki antik korniş hizasına bakıldığında, mevcut kapı açıklığının orijinal açıklığa kıyasla daha dar olduğu anlaşılmaktadır. Bell, Parry'nin 1892 yılına ait fotoğrafından yararlanarak çizdiği kesitte, orijinal çatının hatlarını göstermekte ve narteks, apsis ile batı eklemelerinin çatılarının da değiştirildiğine dair izlere işaret etmektedir (Bell & Mango, 1982, s. 54). Bell'in tespit ettiği bu izler, sonraki dönemlerde yapılan onarımlara rağmen günümüzde hâlâ gözlemlenebilmektedir. Ayrıca, bu kısımdaki çeşitli değişiklikler ve eklemeler, kilisenin ilk inşasında kiremit çatının olup olmadığı konusunda bir tartışma yaratmaktadır.

Batı cephesindeki eklemeler, iki ayrı onarım dönemine ait izler barındırmakta olup, geç dönemde eklenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle narteksin batı sütunlarında görülen değişiklikler, bu bölümün başlangıçta bir revak olarak kullanıldığını, ancak batı eklemelerinin yapılmasıyla birlikte narteks olarak işlev kazandığını göstermektedir.

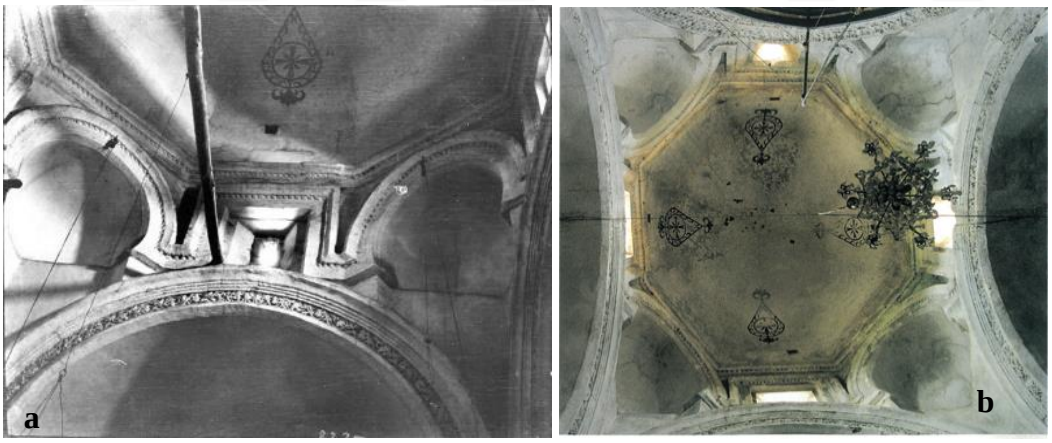
Kilisede özgün yapısal formlar konusunda tartışılması gereken unsurlardan biri, naos tavanının mimari şeklidir. Erken Hristiyan mimarisinde, iç mekanlarda kubbe inşa edilmeden önce, genellikle iç kemerli nişlerle donatılmış taş tamburlar kullanılmıştır. Ancak bu tür bir yapı, nadir bir örnek teşkil etmektedir. Meryem Ana Kilisesi'ndeki tambur duvarlarının sağlamlığı, bu yapının kiremitli ahşap bir çatıdan daha ağır bir örtüyle kaplanmasına olanak sağlamıştır (Bell & Mango, 1982, s. 54). Bu bağlamda, kilisenin kubbesinin hem iç hem de dış kısmının, 1907'deki restorasyon sürecinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı ve orijinal çatının tamamen ahşap olup olmadığı konusunda bir soru işareti ortaya çıkmaktadır.

Bell, orijinal çatının ahşap olmadığına dair şu gerekçeleri sunmaktadır:

1. *Kilisenin kubbesindeki alçak tamburun, günümüzde olduğu gibi, kubbeyi taşımak için her zaman yeterince sağlam olduğu görülmektedir; dolayısıyla bu durum, kubbenin yapılmaması için bir engel teşkil etmemektedir.*
2. *Parry'nin 1892 yılına ait fotoğraflarında, eğimli çatının ortasına dayanan kerestelerin yerleşimi ile ilgili olarak hafif bir dışbükeylik gözlemlenmektedir. Bu durum, orijinal çatının, ahşap kirişlerle desteklenen bir iç kubbe olduğunu göstermektedir* (Bell & Mango, 1982, s. 55).

Bu gözlemler, 1907'deki restorasyonda bulunan rahibin verdiği bilgilerle de uyumlu olup, orijinal çatının tamamen ahşap kirişlerle desteklenen bir yapı olduğunu desteklemektedir (Bell & Mango, 1982, s. 55).

Kilise kubbesinin mevcut tuğla dizisi, Bell'in 1909 yılında çektiği fotoğraflarda belirgin şekilde gözlemlenmektedir. Bu fotoğraflarda, kubbenin her dört köşesinde damla motifleri içinde haç deseniyle süslenmiş sıvalı dekoratif öğeler yer almaktadır. Bu döneme ait fotoğraflarda, kilisenin iç mekânındaki duvarlar, tavanlar ve süslemeli motiflerin tamamının sıvalı olduğu görülmektedir. Hollerweger'in 1999 yılına ait fotoğrafında da, bu sıvalı süslemelerin ve iç mekân düzeninin 21. yüzyıla kadar korunduğu anlaşılmaktadır (Şekil 3.41, Şekil 3.42).

Şekil 3.41 Kubbenin içten görünümü (a) (Bell, 1907)

Kubbenin içten görünüşü (b) (Hollerweger, 1999)

Şekil 3.42 Kubbenin içten görünümü (Aslan, 2019)

Kilisenin ve manastır yerleşiminin geçirdiği değişimler, Getrude Bell'in 1907-1909 yılları arasında çektiği fotoğraflarda belirgin şekilde gözlemlenmektedir. 1954 yılına ait hava fotoğraflarıyla karşılaştırıldığında, 1907 ile 1954 yılları arasında manastır yerleşiminde önemli bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, her iki döneme ait fotoğraflar birlikte değerlendirilmiştir. Söz konusu fotoğraflarda, manastırın orijinal girişinin kuzey yönden olduğu ve manastır kompleksine ait odaların kilisenin kuzeydoğusunda yer aldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde de ek mekanların bulunduğu bu girişin üzerindeki 1903 tarihli kitabe, bu kapı ve ona bağlı bazı mekanların bu tarihte eklendiğini doğrulamaktadır.

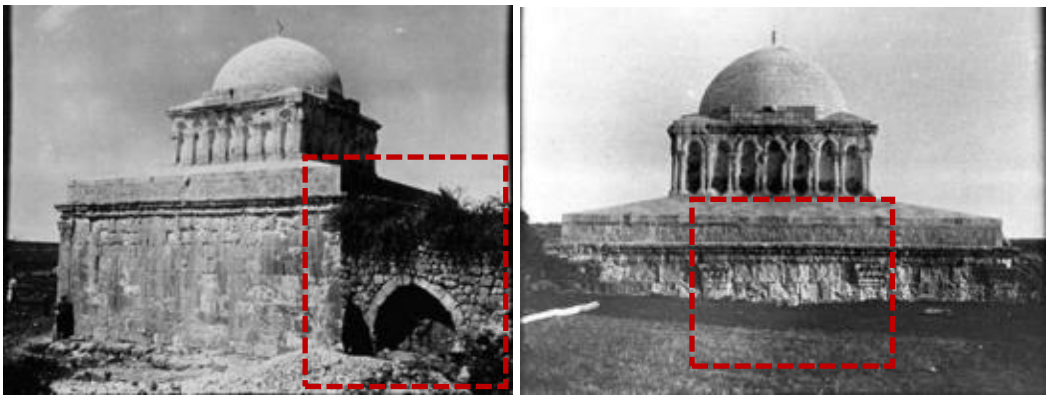
1907-1954 yılları arasındaki manastır yapısı, kilise, kuzeydoğu köşesinde bulunan zemin kat odaları ve üst katta güney cephesine bakan yaşam alanlarından oluşmaktadır. Günümüzde zemin kattaki odaların büyük bir kısmı özgün haliyle korunmuş olsa da, üst kattaki odanın, 1980 yılındaki onarımlar sırasında doğu kanadından yarıya kadar kesildiği anlaşılmaktadır. Bu değişim, odanın kesildiği tekne tonozunun yapısal izlerinden de tespit edilebilmektedir.

Şekil 3.43 Genel görünüm, (Bell, 1907)

Getrude Bell'in doğu cephesine ait fotoğrafında, kiliseye bitişik olarak yer alan kemerli niş (Şekil 3.44). 1980 yılı restorasyonları sırasında kaldırılmış ve yerine eyvanlı bir geçiş oluşturulmuştur. Sözlü kaynaklardan edinilen bilgilere göre, bu nişin bulunduğu alanda, 1980 onarımlarıyla kapatılan bir kuyu veya sarnıç olduğu belirtilmektedir. Benzer kemerli nişler, manastırın erken dönem ek mekanlarının sokak cephesi olan kuzey cephesinde de yer almaktadır. Ancak, bu nişlerin tarihi tam olarak bilinmeyen bir dönemde moloz taşlarla kapatılmış ve önlerine masif payandalar eklenerek günümüze kadar korunmuştur (Şekil 3.45).

Aynı dönemde, manastır kompleksinin teraslarının toprak damlı olduğu (Şekil 3.44) ve Rahip'in, Meryem Ana Manastırı'na ait gümüş kapaklı İncil'i taşıdığına dair fotoğraflarda görülen kilise avlusunun da sıkıştırılmış toprakla kaplanmış olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 3.46). Ayrıca, bu tarihlerde, kilisenin batı cephesinde yer alan yazlık apsisin de kapatıldığı gözlemlenmektedir.

Şekil 3.44 Kilise'nin 1907 fotoğrafları (Bell, 1982)

Şekil 3.45 Manastır kuzey cephesinde yer alan payandalar

Şekil 3.46 Kilise'nin 1907 fotoğrafları (Bell, 1982)

Kilise'nin batı cephesine ait fotoğraflarda, kilisenin batı kısmında üç sıra kabayonu taştan yapılmış korkuluklarla donatıldığı gözlemlenmektedir (Şekil 3.47). Ayrıca, batı cephesinin simetrik korniş silme hizaları ve terastaki alınlık eğimi, kilisenin özgün çatı izlerini ortaya koymaktadır. Bu eğimli çatı izleri, günümüzde de mevcut olup, kilisenin batısına cephe veren eyvanlı giriş ve simetrik mekanların sonraki bir dönemde eklenmiş olduğunu ve bu eklemelerin ilk aşamada taş veya kiremitli örtülü eğimli çatılarla örtüldüğünü göstermektedir. İlerleyen bir dönemde ise, bu çatıların teras çatıya dönüştürülmüş olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 3.47 Kilisesi'nin 1907 fotoğrafları (Bell, 1982)

Kduşkudşin, Süryani Ortodoks kilisesinin ana liturjik elemanıdır. Getrude Bell'in çizimlerinde, Meryem Ana Kilisesi'nin apsisinde kduşkudşin'in yer aldığı görülmektedir. Benzer şekilde, Elif Keser'in 2002 yılında çektiği fotoğrafta da kduşkudşin mevcut olup, bu öğenin Bell'den 2002 yılına kadar aynı şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak günümüzde, Meryem Ana Kilisesi'nde kduşkudşin kaldırılmış ve liturjik kullanım için apsise bir dua taşı yerleştirilmiştir (Şekil 3.48).

Şekil 3.48 Kduşkudşin (Keser, 2002) Taş altar (Aslan, 2019)

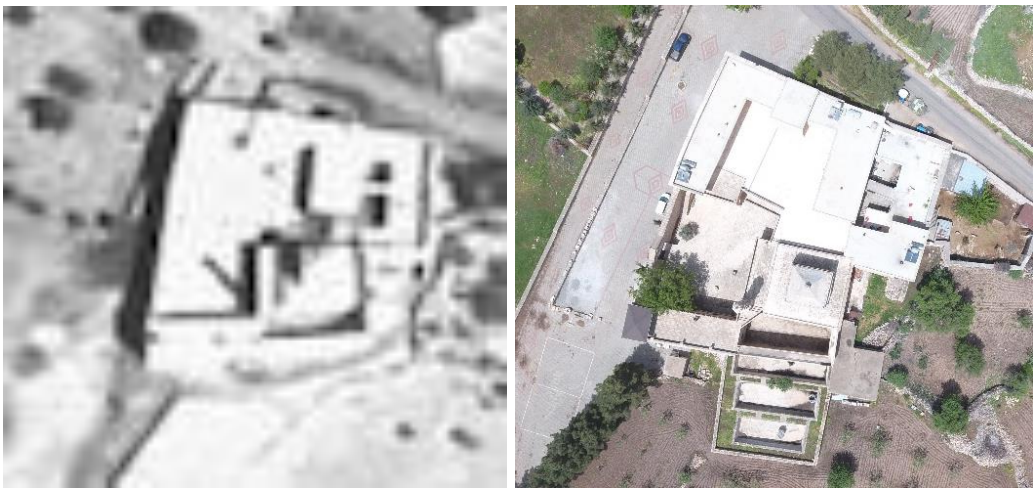
Kilise'nin çan kulesinde, 1960 ve 2006 yıllarına ait iki kitabe bulunmaktadır. 1960 yılına ait kitabe, çan kulesinin bu tarihte inşa edildiğini göstermektedir. 2006 yılına ait kitabe ise mevcut çan kulesinin yapım yılına işaret etmektedir. Sözlü kaynaklardan edinilen bilgilere göre, 1960 yılında inşa edilen çan kulesi, yıldırım çarpması sonucu hasar görüp yıkıldıktan sonra, 2006 yılında aynı tasarım ve biçimde yeniden inşa edilmiştir.

1969 yılında köye yeni bir yol yapımının ardından, bazı yapılar yıkılmış ve parsellizasyon sınırlarında değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Hava fotoğraflarından elde edilen verilere göre, bu çalışmalarla birlikte Meryem Ana Manastırı'nın batı

kısmında yol genişletilmiş ve mevcut batı kapısı bu dönemde açılarak kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca, 1954-1973 yılları arasında manastırın kuzeybatısına bir ön avlu inşa edilmiştir. Mevcut kuzeydoğu odalarının dış kısmında, güneye doğru uzanan bir medrese yapısı 1969 yılında inşa edilmiştir ve bu yapıda dini eğitim verilmeye başlanmıştır (Şekil 3.49). Manastırın üst katının kuzey cephesine, 1960'lı yıllarda kuzey-güney aksında uzanan mekanlar eklenmiş, 1970'li yıllarda ise bu eklemelere iki yeni birim daha eklenmiştir. Bu yeni yapılar, manastır sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla mutfak, depo ve misafirhane gibi odalardan oluşmaktadır (Şekil 3.51).

Şekil 3.49 Manastır'ın 1954 ve 1973 hava fotoğrafları (Hava Kuvvetleri arşivi, 2022)

Şekil 3.50 Manastır'ın 1984 (Hava Kuvvetleri arşivi, 2022) ve 2023 (Aslan, L) hava fotoğrafları

Şekil 3.51 Manastır kompleksi ve dönem yapıları

Kilise, tarihi bilinmeyen bir dönemde meydana gelen bir deprem sarsıntısından zarar görmüş olup, bu dönemde yapının güçlendirilmesi amacıyla doğu cephesine üç adet masif payanda eklenmiştir. 1984 yılına ait hava fotoğrafları ve günümüzdeki mevcut yapısal izler incelendiğinde, 1960-1970 yılları arasında eklenen bu üç masif payandadan ikisinin kaldırıldığı, kuzey yöndeki payandanın ise yeni inşa edilen yapının duvarı olarak kullanıldığının tespit edildiği anlaşılmaktadır (Şekil 3.52).

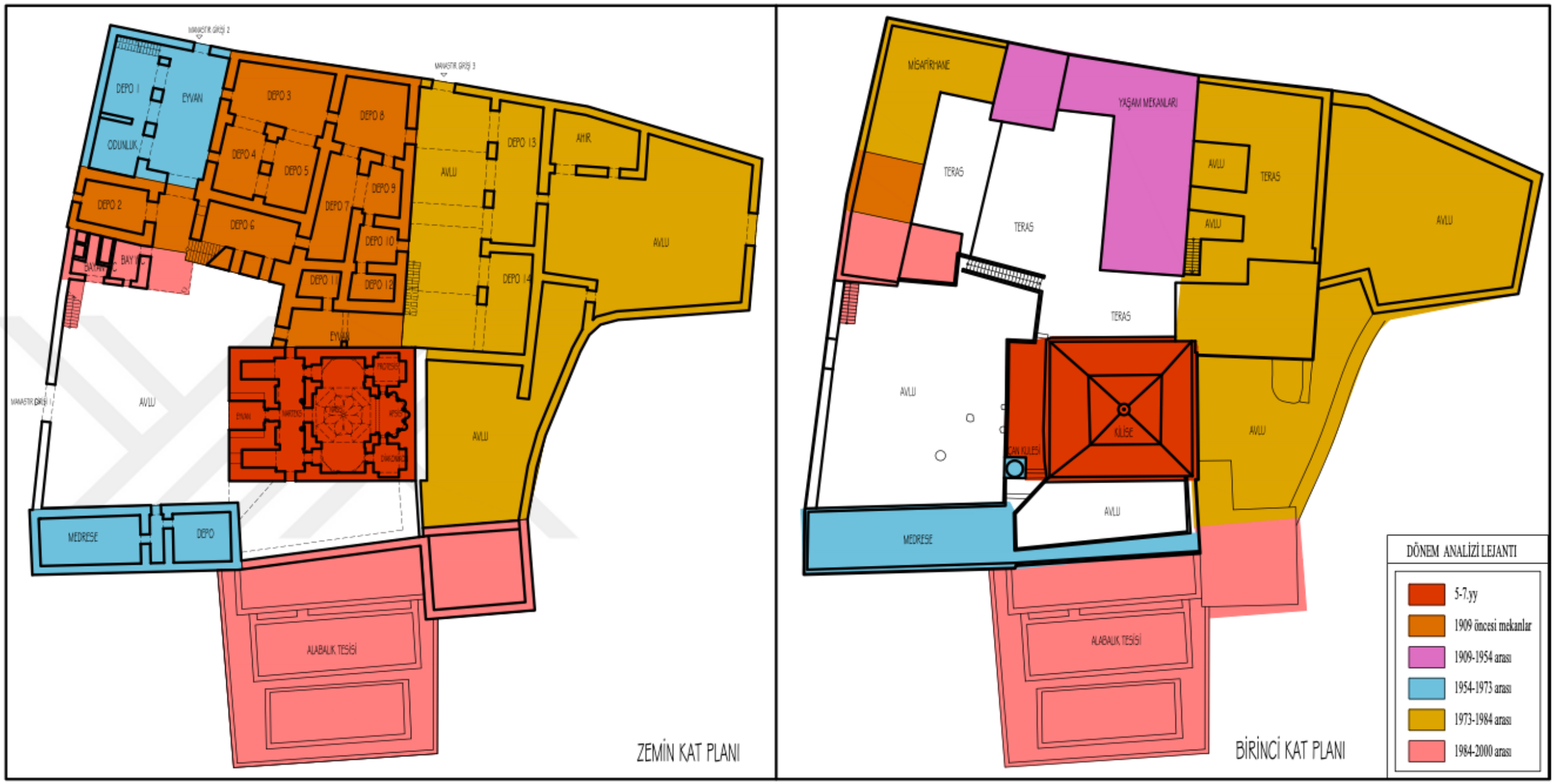
Şekil 3.52 Kilise'nin doğusunda kalan tek payanda üzerine inşa edilen yapılar

1980'lerde bölgede beton ve çimentonun yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla, taş duvarlı ve betonarme tavanlı mekanların inşası hız kazanmıştır. Meryem Ana Manastırı'na ait 1984 yılına ait hava fotoğrafında (Şekil 3.50) görüleceği üzere, bu dönemde yapının kuzeydoğu ve kuzeybatı kısımlarına birçok yeni ek mekan eklenmiştir. Zemin katta yapılan bu eklemeler, çoğunlukla ahır olarak kullanılmaya başlanmış, üst kata eklenen yapılar ise misafirhane, din adamı odası ve görevli odası olarak işlev kazanmıştır. 1954 yılında kuzeye eklenen ön avlu da, bu dönemde yapılan yeni yapılarla kapatılmıştır. Aynı dönemde, manastırın üst katına özellikle kuzeybatı köşesine eklenen yeni mekanlar, kilisenin cephesini kapatmış ve sokak cephesinden kilisenin silüetini olumsuz şekilde etkilemiştir.

Şekil 3.53 Meryem Ana Manastırı, dönemin Metropoliti ve köy sakinleri, (Gabriel Rabo Arşivi 1980)

1984 yılından günümüze kadar, 1990'lı yıllarda manastır kompleksinin güney kısmına, manastıra gelir sağlamak amacıyla bir alabalık tesisi inşa edilmiş ve bu tesise hizmet verecek havuzlar ile ek bir bina yapılmıştır. Ancak, bu tesis uzun bir süre kullanılmadan işlevsiz kalmış ve günümüze kadar öyle ulaşmıştır. Tesise eklenen bina ise, günümüzde manastırın ahırı olarak kullanılmaktadır. 2000'li yıllarda ise, manastır kompleksinin terasında, manastır işlerinde görevli aile için betonarme ıslak hacimler inşa edilmiştir.

Şekil 3.54 Meryem Ana Manastır zemin ve birinci kat dönem analizleri

2020 yılında, kilise mekanına herhangi bir müdahale yapılmadan, manastırın kuzey odalarının zemin katında restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, kuzey kısmındaki betonarme tavan döşemesi kaldırılarak yerine taş tonoz inşa edilmiştir. Mekanların çimento esaslı şap döşemesi kaldırılarak, düzgün kalker kesme taşlarla kaplanmıştır. Moloz taş duvarlarda derz dolgusu yapılmış ve kısmi sağlamlaştırmalar gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak, Meryem Ana Manastırı'nın mimarlık tarihindeki yeri, önemi ve geçirdiği onarımlar göz önünde bulundurulduğunda, bu yapı çok katmanlı bir yapıya sahip olup, üzerinde birçok özgün mimari öğe ve tarihi dönem izini taşımaktadır (Şekil 3.54). Ayrıca, yapının ilk kullanıcıları tarafından hala aktif olarak kullanılıyor olması, dinsel öğretiye dayalı olarak gelişmiş bir dizi üretim, gelenek ve bayramların varlığı, yapının nadir özelliklerinden biridir. Bunun yanı sıra, Anıtlı köyünün doğal ve kültürel değerleriyle bütünleşen bu manastır, köyün kültürel peyzajına ve silüetine önemli bir katkı sağlayan dini bir mimari yapıdır.

Manastırın tarihsel çevresi ve kültürel peyzajı göz önünde bulundurularak, sürdürülebilir koruma ilkelerine uygun restorasyon uygulamalarının yapılması büyük önem taşımaktadır. Son dönemlerde gerçekleştirilen betonarme eklemeler ve çimento esaslı malzeme kullanımı, yapının özgün malzemesine zarar veren müdahalelerdir. Ayrıca, manastır kompleksinin bütüncül bir restorasyon sürecinden geçmemiş olması, yapıda oluşan hasarların tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, yapının korunması ve onarılması için, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin bütüncül bir şekilde hazırlanması ve uygulanması gerekmektedir.

Köyün kırsal ve kültürel peyzajına önemli bir katkı sağlayan bu yapının, hem köy hem de Turabdin bölgesinin dini mimarisini anlamak açısından korunması büyük önem taşımaktadır. Manastırın, hem yapısal hem de kültürel açıdan mevcut cemaat ile birlikte varlığını sürdürebilmesi, bu değerlerin gelecek nesillere aktarılması açısından önemli bir rol oynamaktadır.

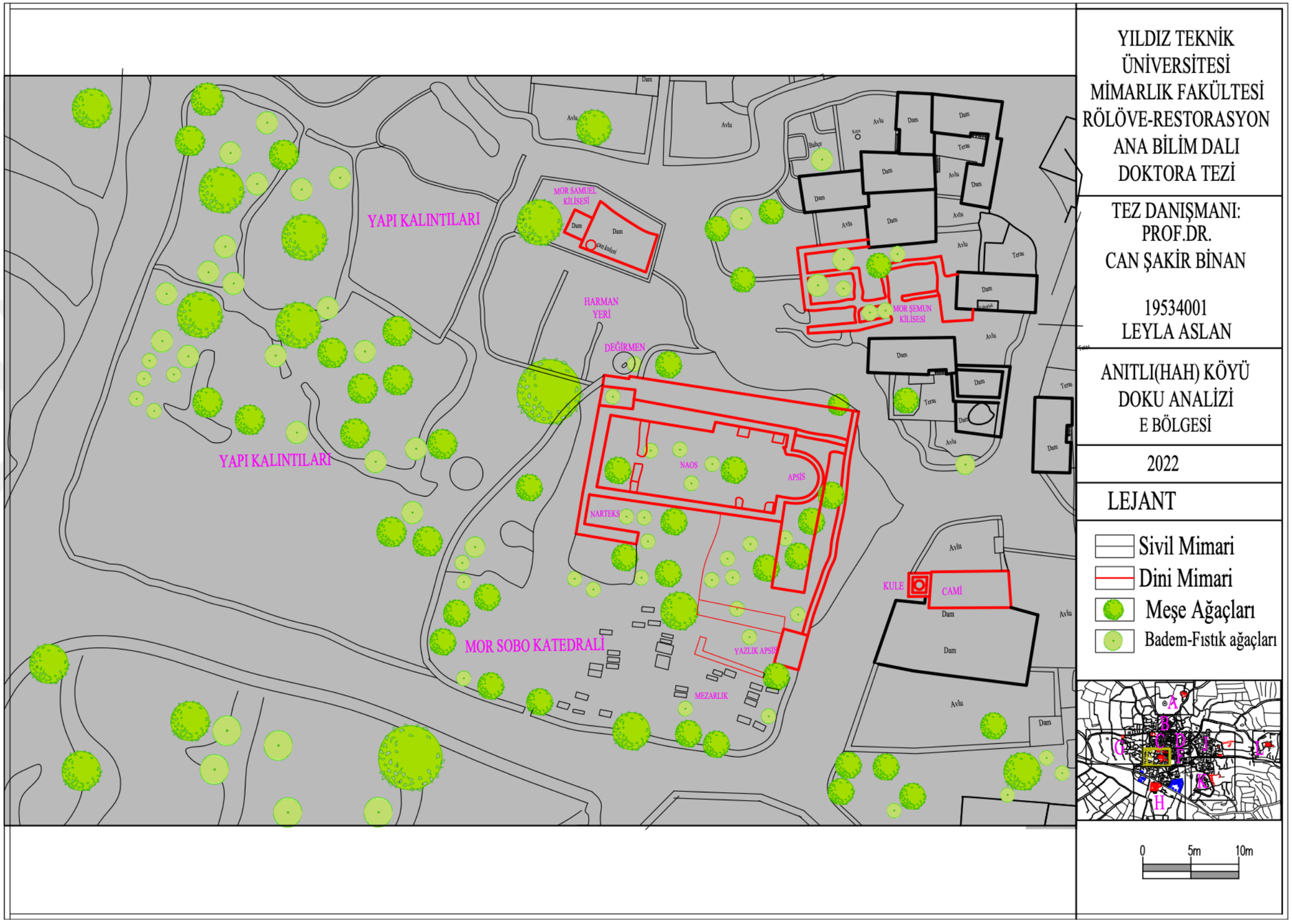
3.2.2.2 Mor Sobo Katedrali ve Çevresi

Mor Sobo Katedrali ve arazisi, köyün güney kesiminde geniş bir alanı kapsamakta olup Anıtlı (Hah) yerleşiminin en büyük kilisesi olarak öne çıkmaktadır. Günümüzde büyük ölçüde yıkılmış olan yapı, arkeolojik bir alan niteliği kazanmıştır. Katedralin güney kısmında yazlık apsis ve eski bir mezarlık yer

almakta, ayrıca harman yeri, Mor Samuel Kilisesi ve Mor Şemun Kilisesi bulunmaktadır (Şekil 3.55, Şekil 3.56). Doğu bölümünde ise özgün bir bütünlük arz eden ancak daha sonra açılan bir yol ile ayrılmış olan Mor Sobo Kulesi ve bir cami konumlanmıştır. Batı kısmında ise toprak dolguyla kaplanmış olan yapı kalıntıları gözlemlenmektedir.

Mor Sobo Katedrali ve çevresi, barındırdığı mimari yapılarla birlikte bir bütün oluşturmakta iken sonradan yapılan yollarla bu bütünlüğün bozulduğu anlaşılmaktadır. Meryem Ana Manastırı gibi, köyün pitoresk görünümünde önemli bir yere sahip olan Mor Sobo Katedrali, herhangi bir restorasyon çalışması görmemiş olmasına rağmen özgün mimari izlerini büyük ölçüde korumaktadır.

Katedralin çevresi, Anıtlı yerleşiminin tarihini anlamak için önemli ipuçları ve bulgular sunmaktadır. Bu noktada, alanda yapılacak arkeolojik kazıların, katedralin çevresindeki küçük boyutlu kiliselerle birlikte nasıl geliştiğini ve bir eğitim merkezi haline geldiğini aydınlatabilecek bilgiler sağlayacağı öngörülmektedir. Katedralin, yakın çevresinde bulunan dini ve sivil mimari yapılarla bütüncül bir yaklaşımla ele alınması, bölgenin tarihsel ve mimari dokusunun daha iyi anlaşılmasına olanak tanıyacaktır (Şekil 3.57**,** Şekil 3.58).

Şekil 3.55 Mor Sobo Katedrali ve çevresi vaziyet planı, E bölgesi

Şekil 3.56 Mor Sobo Katedrali ve çevresi hava fotoğrafı, 2022

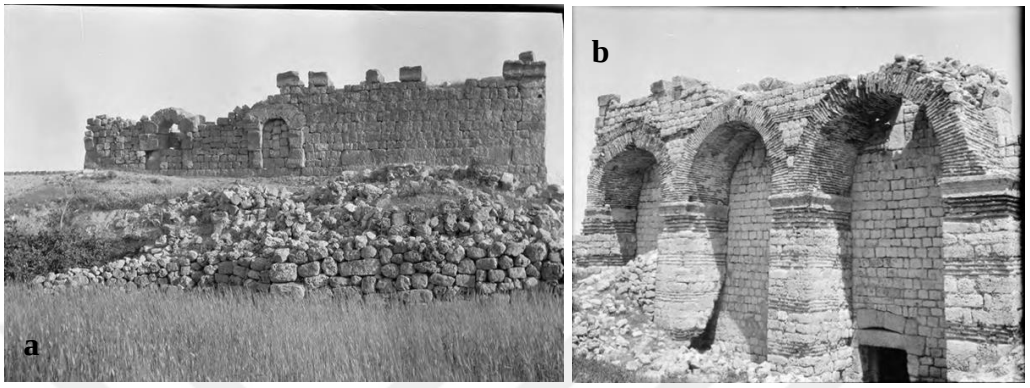

Şekil 3.57 Mor Sobo Katedrali kuzey batı görünüşü ve yakın çevresi; kule ve yazlık apsis

Şekil 3.58 Mor Sobo Katedrali ve çevresi batı görünüşü, 2022

Farklı dönemlerde yapıyı inceleyen Bell, Palmer ve Ahunbay'ın anlatımları ve çizimlerinden, Mor Sobo Katedrali'nin yaklaşık bir asırdır harabe durumda olduğu anlaşılmaktadır. Yapının 1909 tarihli eski fotoğrafları ile mevcut durumu karşılaştırıldığında da harabe durumunun günümüze kadar korunarak ulaştığı gözlemlenmektedir. **(**Şekil 3.59**,** Şekil 3.60).

Şekil 3.59 Kuzey cephe (a), Naos ve kemerleri (b) (Bell, 1909)

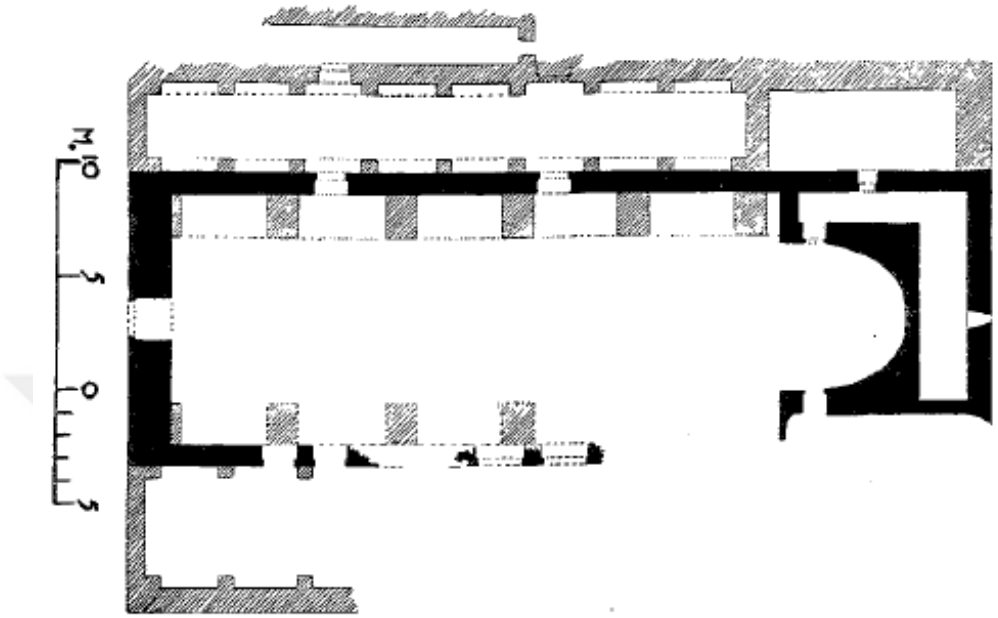

Şekil 3.60 Güneybatı cephesi (a), apsis (b) (Bell, 1909)

Yapı, Hristiyanlık inancından dolayı 4. yüzyılda öldürülen bir Pers prensi olan Mor Sobo'ya (? Pirgushnasp) adanmıştır (Palmer, 1990, s.31). Köy yerleşkesi içinde yer alan katedral, mimari özellikleri ve plan düzenine dayanılarak 6. yüzyıla tarihlenmektedir (Sinclair, 1989, s.245).

Gertrude Bell'in, köy kiliselerinde ve genel olarak Turabdin bölgesinde en çok uygulanan plan tipi olarak belirttiği parokial plan, Turabdin'de rastlanan en büyük örneğiyle burada temsil edilmektedir (Keser, 2002, s.65) (Şekil 3.61). Yapının naos kısmının kuzey ve batı duvarları ile apsisi korunmuş durumdadır; ancak güney duvarı, yani narteks, kapı lentosuna kadar yıkılmış ve toprak altında kalmıştır.

Doğu kenarında derin bir apsis bulunan kilisenin naosu, 11,20 x 27,30 metre boyutlarındadır. Doğu-batı aksında uzanan bu yapıda, apsis ile bağlantılı yan odalar ve farklı işlevlere hizmet ettiği düşünülen mekanlar yer almaktadır. Naosun kuzey ve güneyinde, eşit uzunluklara sahip iki dar mekan bulunmaktadır.

Şekil 3.61 Mor Sobo Katedrali planı, (Bell & Mango, 1982, s.17)

Narteksin batı kısmında sağlam kalan duvarlar, yapının temel seviyesine dair ipuçları sunmaktadır. Yalnızca kuzeydeki mekanların örtüleri sağlam durumdayken, naos ve narteksin örtüleri tamamen yok olmuştur. Bu bölümlerin tavan ve duvarlarına dair ayrıntılı bilgiler, yapılacak detaylı kazı ve temizlik çalışmaları ile ortaya çıkarılabilecektir.

Naosun kuzeyinde yer alan dikdörtgen planlı holün kuzey duvarında, aynı odanın naosa açılan kapıları ile hizalanmış iki kapı bulunmaktadır. Bu mekanın doğu duvarında bir mazgal pencere yer almakta olup (Şekil 3.61), doğu duvarının arkasında ise kuzey holüyle aynı genişliğe sahip ve kilisenin doğu sınırına kadar uzanan, tavanı tuğla tonozla örtülü bir oda bulunmaktadır.

Kuzey holünün kuzey duvarındaki kapılar, dar ve yarım beşik tonozla örtülü iki odaya açılmaktadır (Ahunbay, 1979, s.66). Orijinal işlevleri bilinmeyen bu iki sağır mekanın taş tonozlarında özenli bir işçilik dikkat çekmektedir.

Moloz yığınlarıyla kaplanmış güney duvarı, yani yıkılmış narteksten, naosa lentolu iki kapı aracılığıyla giriş sağlanmaktadır. Naosun batısında da bir kapı açıklığı

bulunmaktadır (Şekil 3.62**)**; ancak bu açıklığın kiliseye mi yoksa başka bir mekâna mı açıldığı, yapılacak kazı ve temizlik çalışmalarından sonra netlik kazanacaktır. Benzer şekilde, narteksten naosa geçişi sağlayan iki kapıya paralel olarak, naostan kuzey odasına da iki kapı ile giriş yapılmaktadır (Şekil 3.63).

Şekil 3.62 Naos batı cephesi girişi

Şekil 3.63 Mor Sobo Katedrali güney cephesi, 2022

Naosun doğusunda yer alan apsis, iç mekânda atnalı formuna sahipken dış cephede düz bir duvar görünümündedir. Apsisin doğu duvarının ortasında küçük bir pencere bulunmaktadır. Yapı içerisindeki en iyi korunmuş ve malzeme ile duvar örgüsü bakımından en nitelikli bölüm apsistir. Bu kısımda büyük boyutlu blok taşlar kullanılmış ve taşlar ince derz aralıklarıyla özenle örülmüştür.

Apsisin içi, aşağıdan yukarıya doğru sıralanmış profiller ve yukarıya dönük yarım akantus yapraklarıyla süslenmiş bir korniş ile çevrilidir (Şekil 3.64). Kornişin üstünden başlayan apsis tonozunun taşlarından dört sıra günümüze kadar korunmuştur. Ayrıca apsis duvarının başlangıç ve bitiş noktalarında, korniş hizasında, akantus motifleriyle süslenmiş iki başlık yer almaktadır.

Apsisten kuzey ve güney odalara birer kapı açılmaktadır. Apsisin kuzeyinden giriş yapılan kuzey oda, apsisin etrafını güneye doğru çevrelemektedir. Apsisin yuvarlak formu dış cephede yansımamış ve düz bir duvar olarak inşa edilmiştir.

Şekil 3.64 Apsis

Apsis ile naos arasındaki geçişi sağlayan bölümde, bemanın taş korkuluk levhalarından iki tanesi orijinal yerinde korunmuştur. Bu levhalardan kuzeyde bulunanında eşit kollu bir haç kabartması yer almakta olup, haç kollarının arasına çember içinde daha küçük haç motifleri yerleştirilmiştir. Güneyde bulunan levha ise kısmen kırılmış olmasına rağmen, üzerindeki kompozisyon hâlâ görülebilmektedir. Bu levha, bir şeritle iki kareye bölünmüş olup, her bir karede çember içine alınmış bir haç ve bu haçın etrafında dönen dört yarım daire içinde yonca yaprakları işlenmiştir (Ahunbay, 1979, s.73).

Bemanın, naos zemininden bir basamak kadar yükseltilmiş olması dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, taş korkulukların bu basamakla aynı hizaya getirilmemiş olması, bu elemanların devşirme malzeme olduklarını veya ikinci kez aynı yerde kullanıldıklarını göstermektedir (Şekil 3.65).

Ahunbay, bemanın çevresinde yoğun miktarda tessera kalıntısı tespit etmiş ve kilise döşemesinin orijinalinde mozaikle kaplı olduğunu öne sürmüştür (Ahunbay, 1979, s.73). Bu taş korkuluk levhalarının benzerleri, yapının batı cephesinde bulunan kalıntılar arasında da görülmektedir.

Şekil 3.65 Apsis ile naosu ayıran taş korkuluk levhalar (a)

Batı cephesinde yer alan taş levha (b)

Apsis bölümünün kuzeyinde yer alan ve 1,30 metre genişliğindeki koridorun tavanında iki farklı konstrüksiyon tekniği uygulanmıştır. Koridor, doğu kenarında büyük blok taşlarla inşa edilmiş bir kemerle bölünmüş olup, bu kemerin dışındaki tavan kısmı özenli bir işçilikle düz taş levhalarla kaplanmıştır (Şekil 3.66**).** Ahunbay'a göre, bu dar ve küçük mekânın tavanında iki farklı konstrüksiyon tekniğinin kullanılması ve bu tekniklerin birleşim detayları, burada bir tamiratın yapıldığını ve koridorun üzerinde ikinci bir katın inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir (Ahunbay, 1979, s.74).

Belgede yer alan tapınak mimarisi henüz ayrıntılı olarak araştırılmamış olsa da, bu tür mekanların güneş tapınağı veya sonraki bir dönemde kripta olarak işlev görmüş olabileceği öne sürülmektedir (Aslan, 2018, s.86). Bu bağlamda, Mardin'deki

Deyrulzafaran Manastırı'nın güneş tapınağı bölümü, benzer konstrüksiyon tekniklerine sahip olmasıyla dikkat çekmektedir.

Apsisin doğusunu çevreleyen doğu koridorunun tavanında ise üçüncü bir konstrüksiyon yöntemi uygulanmıştır. Bu bölümde kısmen korunan beşik tonoz tuğla tavan, kullanılan malzeme çeşitliliğini göstermektedir. Ayrıca, taş levhalarla kaplı koridorun kuzey duvarında bir kapı açıklığı bulunmakta ve bu kapıdan girilen kuzey odanın tavanı da tuğla beşik tonozla örtülüdür (Şekil 3.66**).** Apsisin kuzeydoğusunda yer alan bu mekanlardaki konstrüksiyon çeşitliliği ve cephe örgüsündeki farklılıklar, bu alanlarda farklı dönemlerde onarım ve değişiklikler yapıldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, yapının inşa süreci ve geçirdiği dönüşümler hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Şekil 3.66 Taş tavan (a) Tuğla tavan (b)

Yapının malzeme ve inşa tekniği, özellikle naos ve yan odalar üzerinde net bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Duvar boyunca belirli aralıklarla yerleştirilmiş olan duvar ayakları, basık tuğla kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Duvarlarda kullanılan Bizans tipi almaşık örgü, üç sıra kaba yonu taş ve dört sıra harç tabakasından oluşan tuğladan yapılmıştır. Bu örgü tekniği, hem ayaklar hem de ayak kemerleri üzerinde gözlemlenmektedir (Ahunbay, 1979, s.67). Naos bölümündeki niş kemerleri ise sade bir şekilde bezenmiş tuğla kemerler olup, bu kemerler kornişlere oturmaktadır. Ayak kemerlerinin tuğladan yapılmış, kemer aralarının ise taşlarla örülmüş olduğu görülmektedir. Bu yapı malzemeleri ve tekniği, yapının geç bir döneme ait olduğunu düşündürmektedir.

Naos duvar ayakları ve kemerleri, hiçbir noktada kilisenin yan duvarlarıyla doğrudan bir örgü bağına sahip değildir **(**Şekil 3.67). Bu durum, duvar ayaklarının

taş duvarlarla çağdaş olmadığını ortaya koymaktadır. Ayakların duvarlarla çağdaş olmadığını gösteren diğer bir özellik ise duvar ayaklarında kullanılan kaba yonu taş ve duvarlarda kullanılan moloz taş farklılığıdır. Naosun yan duvarlarıyla çağdaş olmayan bu duvar ayakları, hem kuzey hem de güneydeki bazı kapı ve pencerelerin önünü kısmen kapatmıştır. Mor Sobo Kilisesi'nin planına bakıldığında, bu durumun ayakların ve duvarların farklı zamanlarda inşa edildiğini gösterdiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, narteks (kilisenin güney holü) bölümünde de benzer bir durum gözlemlenmektedir. Narteksin batı bölümünde korunmuş olan üç kemer ayağından en doğudaki ayak, naosun kapı açıklığının önünü kısmen de olsa kapatmaktadır. Narteksin duvarlarında, naosun yan duvarlarından daha özenli taş işçiliği dikkat çekmektedir.

Ahunbay'a göre, naos ve narteksin içine yerleştirilen duvar ayakları, bir tamirat sırasında yeni bir örtü sistemi oluşturulmak üzere eklenmiş ve narteks duvarının bu süreçte belli bir yüksekliğe kadar yıkılması nedeniyle yeniden örülürken, bazı yerlerde temel taşlarıyla bağlantı kurmuştur (Ahunbay, 1979, s.68). Bell de Ahunbay'ın görüşünü destekleyerek, kilisenin çatısının da bir tamiratla değiştiğini ileri sürmektedir (Bell & Mango, 1982).

Mor Sobo Kilisesi'nin nef açıklığı, Turabdin bölgesindeki en geniş nef açıklığına sahip olan Mor Gabriel Manastırı'ndan daha geniştir. Bunun yanı sıra, Mor Gabriel Manastırı'nın duvarları, Mor Sobo Kilisesi'nden belirgin şekilde daha kalındır. Bu farklar nedeniyle, Getrude Bell, kilisenin ilk yapımında tonoz bulunmadığını ve sonraki bir dönemde yapılan restorasyon ile birlikte, Turabdin'deki diğer kiliselerde olduğu gibi tuğla tonoz eklenerek inşa edildiğini belirtmiştir (Bell & Mango, 1982, s.19).

Naos ile narteksin batı cephelerinde belirgin bir ayrım olmaması, narteksin naosa sonradan eklenmediğini göstermektedir. Bu durum, yapıda en büyük müdahalenin çatı onarımı sırasında yapıldığını ve bu onarım sırasında naos ve nartekse destek amacıyla duvar ayaklarının eklenmiş olduğunu ortaya koymaktadır (Şekil 3.67). Ayrıca, bu ayakların orijinal plana ait olan bazı kapı ve pencereleri kısmen de olsa kapatması, eklemelerin yapıldığı dönemi destekleyen bir diğer göstergedir. Metin Ahunbay, bu durumu vurgularken, Getrude Bell'in Mor Sobo Kilisesi'ne ait çizimlerinde naosun kuzey ve güney odalarını sonradan eklenmiş olarak gösterdiğini belirtmektedir (Ahunbay, 1979, s.69; Bell & Mango, 1982, s.17).

Kilisenin arkeolojik harabe haline gelmesinin ardından geçirdiği onarım ve dönemsel değişikliklerin tam olarak anlaşılabilmesi için kapsamlı bir kazı çalışması gerekmektedir. Mevcut kalıntılar üzerinde yapılan gözlemler, naos kısmının ikinci kemerinde bir sonraki döneme ait onarım izlerinin bulunduğunu göstermektedir. Duvar ayaklarını birbirine bağlayan kemerler, yapının erken döneminde tek sıra tuğla ile inşa edilmişken, sonradan yapılan onarımla bu kemerler çift sıra ve basık tuğla ile örülmüştür. Bu değişimin, bu tuğla kemerlerinin üzerinde yer alan taş ve tonoz izlerinden, burada bir galeri katının sonradan inşa edilmiş olduğunu düşündürmektedir (Şekil 3.68). Ayrıca, naosun batı duvarına ikinci bir duvar eklenmiş olup, bu yeni duvarda ahşap kiriş yuva izleri görülmektedir. Bu kiriş yuvalarının varlığı, ilgili kısımda bir ara katın bulunduğunu desteklemektedir **(**Şekil 3.68).

Şekil 3.67 Naos'un almaşık örgülü kemerleri

Şekil 3.68 Galeri katına ait pencere boşluğu (a)

Naos batı duvarı ahşap kiriş yuvarları (b)

Naosun kuzeyindeki oda, dikdörtgen planlı ve dar bir hol olarak tasarlanmıştır. Bu holün duvar ayakları, naos duvarlarıyla bağlantısı bulunmayan büyük taş bloklardan inşa edilmiştir. At nalı biçimindeki kemerler, sade profilli bir silme ile ayaklardan sınırlandırılmıştır. Getrude Bell, bu mekânı yapıya sonradan eklenmiş olarak tanımlamıştır (Bell & Mango, 1982, s.17). Ancak cephede belirgin bir örgü farklılığı bulunmaması, kuzey holünün başlangıçta var olduğunu ve ayak ile kemerlerin, yapının tavan örtü sistemi değiştirildikten sonra eklenmiş olduğunu göstermektedir. Naostan kuzey hole açılan kapıların varlığı, özgün planda kuzeyde bir mekanın bulunduğunu desteklemektedir. Ayrıca, Turabdin bölgesindeki yapılarla uyumlu olarak, bu mekânda görülen iskele taşları da, bu kısmın ilk dönemden beri mevcut olduğunu ve kilisenin cephe sınırını belirlediğini göstermektedir. Holü örten beşik tonoz, naos ve güney holün aksine korunarak günümüze ulaşmıştır. Tonoz örtüsünde, moloz taş kullanımının yanı sıra yer yer tuğla kullanımı da gözlemlenmektedir. Kemerlerin altında bir taş sırası ve dört tuğla sırası arasında ahşap kiriş yuvaları bulunmaktadır. Ahunbay, bu yuvaların, tonoz kalıbı iskelesi için fazla sık yerleştirildiğini ve bu yuvaların daha önceki dönemin ahşap örtüsüne ait kiriş yuvaları olduğunu belirtmektedir (Ahunbay, 1979, s.70) (Şekil 3.69**).** Açıklıklar, tuğla tonoz kalıbı iskelesine uygun şekilde 2,5-3 metre aralıklarla yerleştirilmiştir.

Şekil 3.69 Naos kuzey odası (a) Kiriş yuvaları (a)

Kuzey holün kuzey duvarında yer alan iki kapı, dar ve uzun iki mekâna açılmaktadır. Kilisenin kuzey cephesi toprak altında kaldığı için, bu mekânların cephe sınırları belirgin bir şekilde algılanamamaktadır. Orijinal işlevleri tam olarak belirlenememekle birlikte, Metin Ahunbay bu mekânların kemik deposu olarak kullanılmış olabileceğini öne sürmüştür (Ahunbay, 1979, s.71). Turabdin bölgesindeki Hristiyan dini yapılarında, dışarıya açılmayan sağır mekanlar sıkça

kullanılmaktadır. Bu mekânların tek bir işlevi olmayıp, dini yapının çeşitli ihtiyaçlarına yönelik çoklu fonksiyonlar taşıyan depolama ve sığınak alanları olarak tasarlandığı düşünülmektedir. Ayrıca, işlevsel gereksinimlerin yanı sıra, yapım tekniğinin getirdiği bir zorunluluk sonucu bu tür mekanların oluştuğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Mor Sobo Kilisesi'ndeki sağır mekanların, tonoz yapımı sırasında duvara gelen yükü hafifletmek amacıyla inşa edilmiş olduğu öngörülmektedir. Benzer teknik uygulamaların Bizans yapılarında da tonoz yapımında amfora kullanımıyla ilişkilendirildiği bilinmektedir. Ayrıca, kilisenin kuzey cephesinde batı tarafındaki holün, yapıya sonradan eklendiği, cephe örgüsündeki farklılıklarla anlaşılmaktadır. Turabdin kiliselerinin bir dönem kırma çatılı olduğu ve sonrasında düz dam uygulamalarıyla alınlık arası mekânlarla kapatıldığı gözlemlenmektedir. Bu durumda da benzer bir uygulama görülmektedir ve üçgen alınlık arasına yerleştirilen bu mekânların sonraki bir dönemde inşa edildiği cephe örgüsünden anlaşılmaktadır (Şekil 3.70).

Şekil 3.70 Doğu cephesi

3.2.2.3 Mor Sobo Katedrali Yazlık Apsis

Mor Sobo Katedrali'nin güneyinde geniş bir alana yayılan mezarlık alanı yer almakta olup, bu alanın içinde, kilisenin doğusunda, Turabdin bölgesindeki birçok kilise ve manastırda bulunan serbest duran bir yazlık apsis bulunmaktadır **(**Şekil 3.71**).** Sıcak yaz aylarında ayinler için kullanılan bu bağımsız apsisler, günümüzde Anıtlı Meryem Ana Manastırı'nda da kullanılmaktadır. Mor Sobo Kilisesi'nin avlusunda yer alan yazlık apsisin önünde bir taş altar da mevcuttur. Korunarak günümüze ulaşan bu yazlık apsis, bölgedeki diğer örneklerle kıyaslandığında, Mor

Kuryakos Kilisesi, Mor Dimet Kilisesi, Mor Şemun D'Zeyte Kilisesi ve Meryem Ana Manastırı'ndan daha büyük ölçülerdedir. İçten atnalı formda olan yazlık apsisin dış cephesi düz olup, sade bir kornişle çevrelenmiştir. Apsis tonozunun üzengi hizasında, tarihleri 1135 ile 1295 yılları arasında değişen yedi Süryanice kitabe bulunmaktadır. Bu yazıtlarda, iki papaz, üç diyakoz ve iki metropoliti anıldığı belirtilmektedir (Palmer, 1990, s.220). Apsisin en önemli süslemesi, İkonaklast dönemi etkisiyle yapılan büyük taş haç kabartmasıdır (Şekil 3.72). Meryem Ana Kilisesi'ndeki taş haç kabartmasından farklı olarak, bu kabartmada güvercin motifi bulunmamaktadır. Yazlık apsiste kullanılan taş bloklar, Mor Sobo Kilisesi'ndeki apsisin taşlarıyla benzer nitelikte olup, kilise içindeki apsisten farklı olarak, yazlık apsisin tavanı korunmuş durumdadır ve bindermeli bir şekilde örülen blok taş tavan düzeni dikkat çekmektedir.

Şekil 3.71 Yazlık apsis ve önünde yer alan mezarlık, 2022 (a)

Yazlık apsis ve önünde yer alan mezarlık (b) (Bell, 1909)

Şekil 3.72 Yazlık apsis ve haç motifi

3.2.2.4 Mor Sobo Katedrali Kulesi

Mor Sobo Kilisesi kalıntılarının güneydoğusunda, orijinal işlevi hakkında farklı görüşler bulunan bir kule yer almaktadır. Palmer'e göre, bu yapı bir inziva kulesidir (Palmer, 1990, s.100). Getrude Bell ise bu kuleyi, Hah'taki Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi'ne ait kuleden farklı olarak tanımlamış ve bunun yerine, Mercimekli (Hapısnas) Mor Loozor Manastırı'ndaki kuleyle benzer olduğunu belirtmiştir (Bell & Mango, 1982, s.117). Ancak, Mor Loozor Manastırı'ndaki mevcut inziva kulesi ile karşılaştırıldığında, Mor Sobo Katedrali'ndeki kule, iç yapı ve duvar dokusu açısından belirgin farklılıklar göstermektedir. Turabdin bölgesinde inşa edilen inziva kuleleri, genellikle köylerin dışında, manastır komplekslerinin bir parçası olarak yer almaktadır. Bununla birlikte, Mor Sobo Katedrali'nin köydeki merkezi konumu göz önüne alındığında, bu yapının inziva işlevine sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Mor Sobo Katedrali'nin bir dönem bilimsel bir merkez olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda, bu kulenin astronomik gözlemler için bir gözetleme kulesi ya da sonraki bir dönemde katedralin çan kulesi olarak hizmet vermiş olabileceği düşünülmektedir. Günümüzde ise herhangi bir işlevi bulunmamaktadır. Bell'in 1909 yılına ait fotoğraflarıyla karşılaştırıldığında, kulenin etrafındaki yapılarda yıkımların görülmesine karşın, kulede günümüze kadar herhangi bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır (Şekil 3.73).

Şekil 3.73 Kulenin batı görünüşü (a), 2023 Kulenin kuzey görünüşü (b) (Bell, 1909)

Kuleye, günümüzde cami olarak kullanılan yapının terası üzerinden, doğudaki kapı açıklığı aracılığıyla giriş yapılmaktadır. Kulenin dış duvarlarında kesme taş, iç duvarlarında ise bir sıra moloz taş ve beş sıra tuğla malzeme kullanılarak bir yapı düzeni oluşturulmuştur **(**Şekil 3.74**)**.

Şekil 3.74 Kulenin girişi (a), kulenin içi (b)

3.2.2.5 Anıtlı (Hah) Köyü Camisi/Mescidi

Mor Sobo Kulesi çevresindeki harabe kalıntılarının üzerine yeni yığma yapılar inşa edilmiştir; bunlardan biri de 1959 yılında inşa edilen köyün ilk camisi olup, yeni yapılaşmanın bir parçasıdır (Şekil 3.75). Bu tarihe kadar köyde çoğunlukla Süryani dini mimarisi ile inşa edilmiş yapılar bulunurken, Müslüman nüfusun varlığıyla birlikte caminin inşa edildiği görülmektedir. Minaresiz olarak inşa edilen cami, Müslüman nüfusun ibadet ihtiyaçlarını karşılayacak büyüklükte olup, mescit tipolojisinde tasarlanmıştır. Günümüzde cami/mescit, Mor Sobo Kulesi ile bitişik olup, kuleyle bütünleşmiş bir yapı halindedir **(**Şekil 3.76**)**.

Şekil 3.75 Mor Sobo Kulesi ve yanında inşa edilen mescit

Şekil 3.76 Mescidin avlusu ve kuzey cephesi

3.2.2.6 Mor Samuel Kilisesi

Mor Samuel Kilisesi, Mor Sobo Katedrali'nin birkaç metre kuzeyinde yer almaktadır. İki yapı arasında harman yeri ve bir el değirmeni bulunmaktadır. Etrafındaki toprak dolgu alanları göz önünde bulundurulduğunda, bu alanın Mor Sobo Katedrali ile bütünleşik bir mekân oluşturduğu düşünülmektedir (Şekil 3.77).

Kilise'nin üzerinde yapım tarihine ait bir kitabe bulunmamaktadır. Getrude Bell'in şapel olarak adlandırdığı kiliseyi (Bell & Mango, 1982, s.111), Sinclair 7. yy'a tarihlendirmektedir (Sinclair, 1989, s.245). Andrew Palmer'in '*Samuel'in Hayatı*'ndan aktardığı şekli ile; Samuel Nyohto yani Hah köyünü ziyaret eder ve

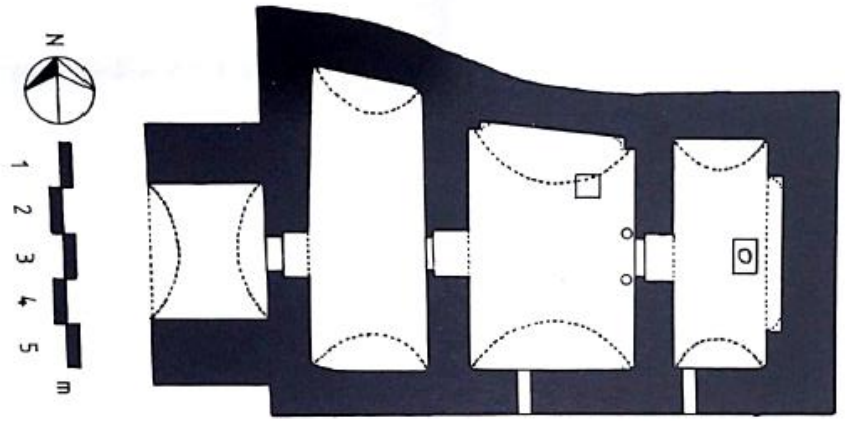
köy sakinleri, onun adına büyük kilisenin (yani Mor Sobo Katedrali) kuzeyine bir manastır inşa etmiştir (Palmer, 1990, s.31). Söylenceye göre; '*Hah köyüne büyük bir veba hastalığı bulaşır ve köylüleri tedavi etmek için Mor Gabriel Manastırı'nda rahip görevi yapan Mor Samuel ve Mor Şemun köye gidip köylüleri tedavi eder. Bu durumdan sonra köylüler iki aziz adına bir anıt dikmeye karar verirler'*. Mor Samuel'in hayatına dair kayıtlarda, bu kilisenin öncesinde büyük bir manastırın varlığına işaret edilmektedir. Günümüzde yapı çevresindeki dolgu alanı, bu durumu desteklemektedir. Bu nedenle, kilise adını Mor Samuel Manastırı'ndan almıştır (Wiessner, 1983, s.120). Ayrıca, antik taşların devşirme olarak kullanılması, bu alanda 5. yüzyılın başlarında yapıların bulunduğunun bir göstergesidir (Palmer, 1990, s.31). Kilisenin güney cephesindeki kapatılmış kemer açıklığı ise, özgün yapının güney yönünde devam ettiğini göstermektedir.

Şekil 3.77 Mor Samuel Kilisesi ve çevresi

Kiliseye giriş, batı cephesinden sağlanmakta olup, batı cephesinin önünde eyvanlı bir giriş bulunmaktadır. Yaklaşık 2,54 metre derinliğinde ve 3 metre genişliğinde olan bu eyvanlı giriş, Meryem Ana Kilisesi'nin girişine benzer bir yapıdadır (Şekil 3.78). Taş sundurma işlevi gören bu girişler, Turabdin bölgesindeki pek çok kiliseye, belirli bir döneme ait olarak eklenmiştir. Eyvanlı girişin cephesinde düzgün kesme taşlar kullanılmıştır. Bu taşlar arasında, özgün kompozisyonundan

kopmuş ve birbirine kenetlenen taşlar da yer almaktadır. Eyvanın at nalı şeklindeki kemerinin kilit taşında düz kabartmalı bir haç motifi yer almaktadır. Ayrıca, madalyon içine yerleştirilmiş Malta Haçı kabartmalı büyük bir taş, giriş eyvanının güney kısmına yerleştirilmiştir.

Şekil 3.78 Mor Samuel Kilisesi planı (Wiessner, 1983)

Mor Samuel Kilisesi batı cephesi ve giriş eyvanı

Düz çatılı küçük bir kilise olan yapı, 12,33 x 6,84 metre ölçülerine sahip olup, Bell'in manastır tipi plan (Bell & Mango, 1982, s.ix) olarak adlandırdığı tipolojiye sahiptir. Kilise, manastır tipi planın klasik düzeni olan narteks, naos ve apsis şeklinde organize edilmiştir. Narteks, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, batıdan lentolu bir kapı ile 1,60 metre yükseklikte giriş yapılmaktadır. Beşik tonoz ile örtülü olan narteks, doğuda 6,18 metre, batıda ise 6,73 metre genişliğindedir. Narteksin duvarlarındaki bu ölçü farkı, yapının yeniden inşa

edildiğine işaret etmektedir. Kilisenin tüm mekanlarında olduğu gibi, iç duvarlar orta büyüklükteki moloz taşlardan inşa edilmiştir. Narteksin güney duvarında, güney cephesinden de görülebilen kapatılmış bir kemer açıklığı yer almaktadır. Ayrıca, 2019-2020 yıllarında gerçekleştirilen onarım sırasında eklenen kemerli bir pencere de mevcuttur. Kuzey duvarda lentolu bir kapı açıklığı yer almakta, doğu duvarında ise naosa geçişi sağlayan lentolu bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu kapıların sağında, solunda ve üst kısmında, kare taş panolar üzerine işlenmiş haç motifleri yer almaktadır.

Naos, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, beşik tonozla örtülmüş ve orta büyüklükteki moloz taşlardan inşa edilmiştir. Naosa giriş, narteksten 1,71 metre yüksekliğinde ve 0,75 metre genişliğinde, lentolu ve yekpare üç taştan oluşan bir kapı açıklığı ile sağlanmaktadır. Naosun güney duvarında, 2019 yılındaki onarımlar sırasında özgün taş profilli pencerenin değiştirilmesiyle oluşturulmuş büyük kemerli bir pencere bulunmaktadır. Naosun doğu duvarında ise, taş bir basamağın ardından Turabdin'e özgü motiflerle bezenmiş bir kapı açıklığı ile apsise geçilmektedir (Şekil 3.79). Kapının süslemeleri dikkatlice vurgulanmış olup, iki farklı döneme ait iki kapı yer almaktadır. Kapı açıklığının lentosunun üzerinde, daha geniş bir ikincil profilli lento yer almakta ve bu kapının alınlığının özgün ilk kapının kalıntıları olduğu düşünülmektedir. Alınlığın alt kısmı tahrip olmuş, ancak altına kilisenin sonraki bir döneminde, onarımlar sırasında sağlam bir kapı yerleştirilmiştir. Narteksten naosa geçiş kapısı, onarım dönemine ait olup, bu geçiş sadedir. Naosun apsisini vurgulamak amacıyla, narteksen naosa geçişi sağlayan kapının, bu onarım döneminde apsis giriş kapısı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. İlk kapı lentosu, dikdörtgen levhalı olup, sırasıyla akantus yaprakları, kıvrılmış dallar arasında üzüm salkımları, asma yaprakları ve akantus yaprakları motifleriyle profillenmiş üç silme düzeniyle süslenmiştir. Kapının üzerinde yer alan özgün kapıya ait dikdörtgen alınlığın silmesindeki motifler, diğerlerinden farklıdır. Bu silmeler sırasıyla yan yana dizilmiş daireler içinde simetrik iki bitkisel süsleme ve üç şeritli örgü zincirinden oluşmaktadır. Alınlığın ortasında ise, madalyon içinde çarkıfelek motifli kabartmalı bir kare pano yer almaktadır.

Şekil 3.79 Naostan apsise girilen motifli kapı ve detayları

Apsis, kuzey-güney doğrultusunda 5,10 metre genişliğinde ve 2,07 metre derinliğinde dikdörtgen planlı olup, beşik tonozla örtülmüş ve orta büyüklükteki moloz taşlardan inşa edilmiştir. Apsisin doğu duvarında, 0,37 metre derinliğinde kemerli bir niş bulunmaktadır. Doğu duvarının 0,52 metre önünde ise, 1,17 metre yüksekliğinde basamaklı bir taş altar yer almaktadır (Şekil 3.80). Özgün formunu koruyan bu altar, düz taş bir taban üzerine yekpare bir ayak ile yükselmekte ve üzerine basit bir pilastır başlığı taş levha olarak yerleştirilmiştir. Kuzey duvarında

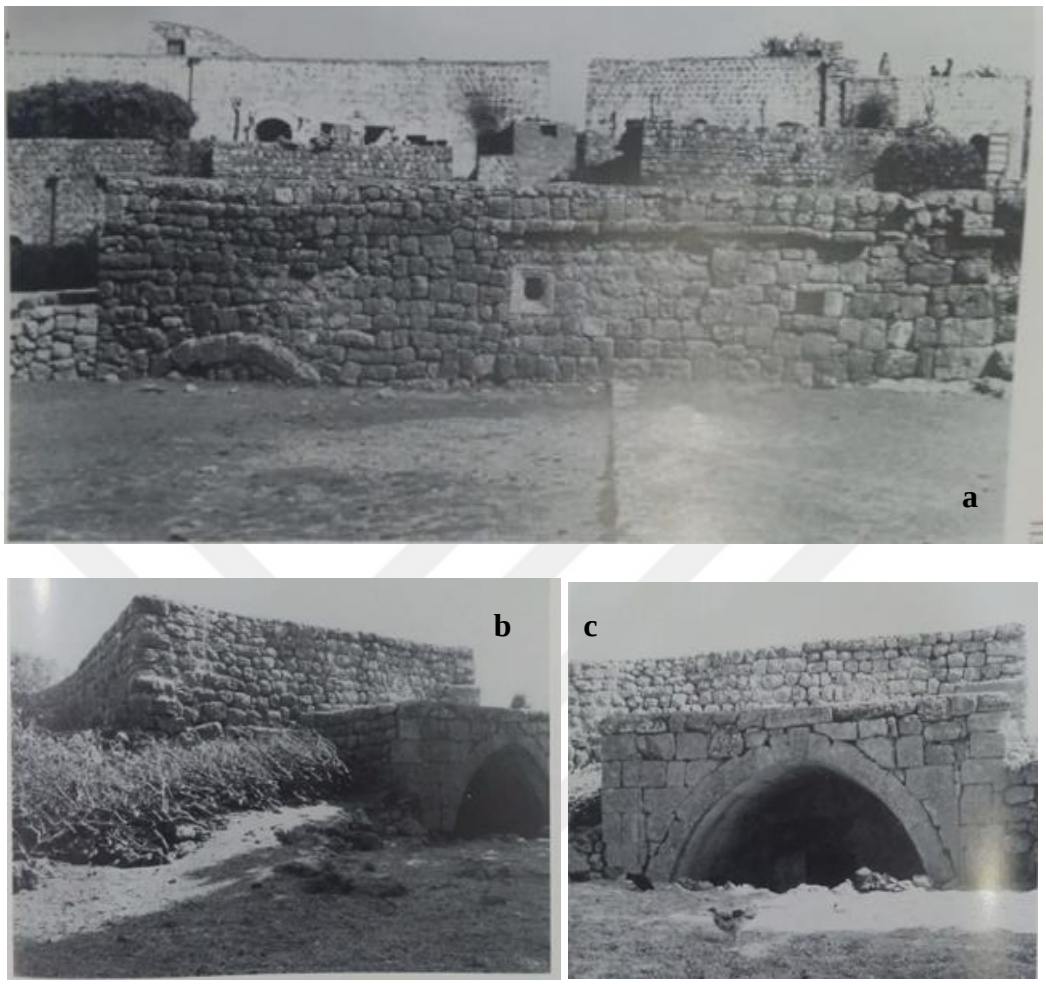
yer alan özgün pencere ise, 2019-2020 yıllarındaki onarımlar sırasında değiştirilerek daha büyük bir kemerli pencere haline getirilmiştir.

Şekil 3.80 Apsiste yer alan özgün taş altar

Yapının özgün kotu toprak yığını altında kaldığından, temelleri görünmemektedir. Cephelerde ise moloz, kesme taş ve devşirme taş plakalar kullanılmıştır. Güney cephesinde kapatılmış bir kemer açıklığı yer almaktadır. Kilisenin eski fotoğraflarından, 2019 yılına kadar herhangi bir değişikliğe uğramadığı anlaşılmaktadır (Şekil 3.81**,** Şekil 3.82). Ancak, kilise 2019-2020 yıllarında onarıma tabi tutulmuş olup, bu onarım sırasında özgün cephe düzeni değiştirilmiştir. 2017 yılına ait fotoğraflarda, güney cephesinde yalnızca iki tepe açıklığı bulunan kilisede, yapılan onarımlar ile birlikte iki büyük kemerli pencere açılmış ve özgün pencere profili değiştirilmiştir (Şekil 3.83). 2017 yılındaki fotoğraflara göre; güney cephesinin ortasında taştan yapılmış bir pencere profili gömülü olarak yerleştirilmiş, basit çerçeveli diğer pencere ise apsis kısmına denk gelecek şekilde konumlandırılmıştır. Doğu cephesinde, cepheyi bir korniş gibi dönen ve dışa doğru çıkıntı yapan bir sıra yassı taş levha bulunmaktadır. Ayrıca, doğu cephesinde düzenli ve düzensiz, kaba ve moloz taşların bir arada kullanıldığı karışık bir taş dizisi mevcuttur. Kuzey cephesinde ise orta büyüklükteki moloz taşlar tercih edilmiştir. Mor Samuel Kilisesi'nin batı ve doğu cephelerinde kullanılan taşlar, Mor Sobo Kilisesi'nin doğu cephesinde kullanılan taşlarla

benzerlik göstermektedir. Bu kiliselerin birbirine yakın konumda olması, yeniden inşa sırasında taşların devşirilerek kullanıldığını düşündürmektedir.

Şekil 3.81 Mor Samuel güney cephesi (a),

Mor Samuel çevresi (b) ve girişi (c) (Wiessner, 1983)

Şekil 3.82 Mor Samuel Kilisesi güney cephesi (a)

Mor Samuel Kilisesi özgün pencere (b), 2017

Şekil 3.83 Kilise güney cephesi (a), 2019

Kilise eyvanlı girişi (b)

2019 yılına ait onarım çalışmaları sonucunda, yapıda bulunan dönemsel izlerin büyük ölçüde kaybolduğu gözlemlenmiştir. Ancak 2017 ve daha önceki yıllara ait fotoğraflar, yapının özgün izlerinin hala anlaşılabilir olmasını sağlamış ve bu sayede dönemin belirlenmesine yönelik değerlendirmeler yapılabilmiştir. Mevcut yapılar, kendi içinde tek bir döneme ait olup, genel olarak bir önceki yapının kalıntıları üzerinde gerçekleştirilmiş onarım ve yeniden inşa süreci ile şekillenmiştir. Bu süreçte, önceki yapıya ait bazı mimari elemanlar da kullanılmıştır. Kilisenin özellikle kuzey duvarı, düz bir çizgiden sapma

göstermektedir. Batıdan doğuya doğru daralan bir açı ile ilerleyen bu sapma, kilisenin tüm kuzey iç duvarlarında da izlenmektedir. 2019 yılına ait onarımlar nedeniyle özgün yapıya dair kesin tespitler yapmak güç olsa da, ilk yapı kompleksinin batı kısmında yoğunlaştığına dair bulgular bulunmaktadır. 2017 yılına ait fotoğraflarda, yapının güney kısmında batı duvarına ait bazı temel kalıntıları görünmektedir. Bu kalıntıların kapsamlı bir kazı ile ortaya çıkarılması durumunda, yapıya ait hangi duvar bileşenlerinin ilk yapı kompleksine ait olduğu daha net bir şekilde tespit edilebilecektir.

3.2.2.7 Mor Şemun Kilisesi

Mor Şemun Kilisesi, Anıtlı'daki Mor Sobo Katedrali'nin birkaç metre kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kilise'nin üzerinde yapım tarihine ait bir kitabe bulunmamaktadır. Andrew Palmer'in *'Samuel'in Hayatı'*ndan aktardığı şekli ile; Samuel Nyohto yani Hah köyünü ziyaret eder ve köyün sakinleri, onun adına büyük kilisenin kuzeyine bir manastır inşa etmiştir (Palmer, 1990, s.31). Söylenceye göre Hah köyüne büyük bir veba hastalığı bulaşır ve köylüleri tedavi etmek için Mor Gabriel Manastırı'nda rahip görevi yapan Mor Samuel ve Mor Şemun köye gidip köylüleri tedavi eder. Bu durumdan sonra köylüler iki aziz adına bir anıt dikmeye karar verirler. Mor Samuel kilisesi Mor Sobo'nun kuzeyine Mor Şemun ise kuzeydoğusuna inşa edilmiştir (Şekil 3.84).

Şekil 3.84 Mor Şemun Kilisesi ve çevresi

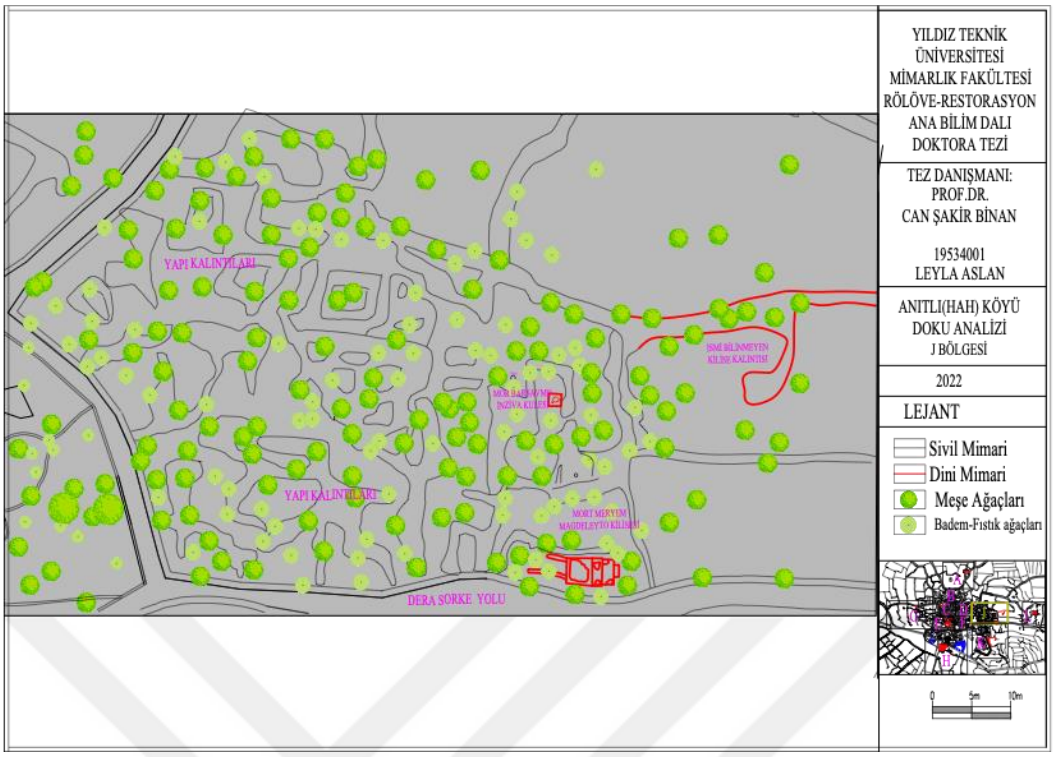
Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olan kiliseye, güneybatı köşesinde kısmen kapatılmış bir kemerli kapıdan giriş yapılmaktadır (Şekil 3.85). Tavanı ve doğu duvarı tamamen yıkılmış olan yapı, moloz taş yığınlarıyla dolmuştur. Kilise, içindeki yeşeren ağaçlar ve moloz yığınları nedeniyle ayrıntılı bir şekilde incelenememekle birlikte, kemerli geçişler ve tonozlu birimlere sahip olduğu gözlemlenmiştir.

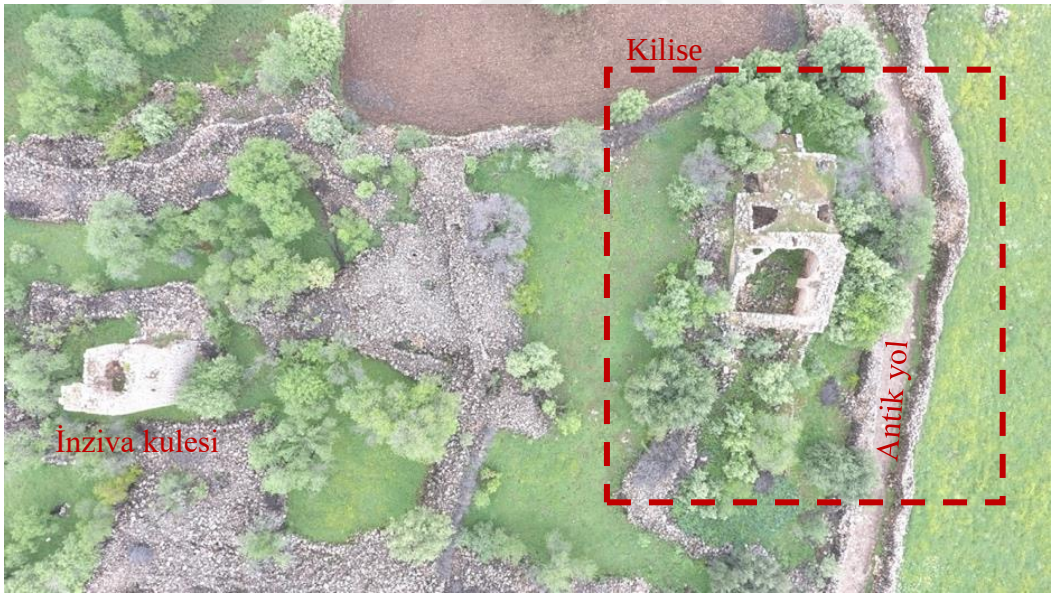
Şekil 3.85 Mor Şemun Kilisesi batı görünüşü

3.2.2.8 Deyr Habis Manastır Bölgesi ve Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi

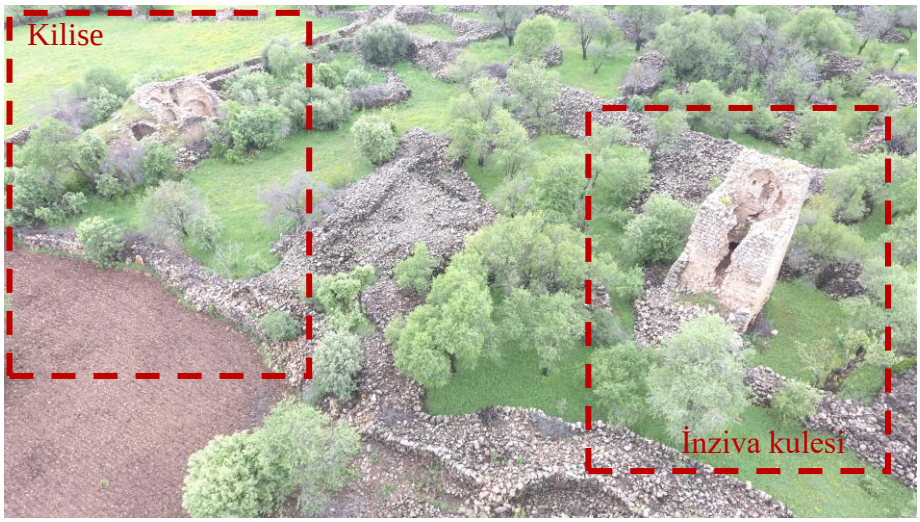
Köyün doğusunda yer alan ve halk arasında 'Deyr Habis' (inziva bölgesi) olarak bilinen önemli alan, köyün kuzeydoğusunda yer alan moloz yığınları ve Bethkustan (Bakısyan) köyüne giden patika yolu üzerindeki tarlalarla çevrilidir. Bu bölge, meşe, badem ve zeytin ağaçlarıyla kaplı alan içinde kalmaktadır (Şekil 3.87Şekil 3.88Şekil 3.86). Köyün yaklaşık 500 m doğusunda bulunan bu alan, Turabdin'de nadiren kullanılan 'Meryem Magdalayto' adını taşıyan kilise, halk arasında *'habis'* olarak adlandırılan kilisenin kuzeyinde yer alan üç katlı inziva kulesi ve kilise ile bağlantılı manastır kompleksinin kalıntıları, temel ya da duvarları bulunmaktadır.

Şekil 3.86 Deyr Habis bölgesi ve çevresi vaziyet planı, 2023

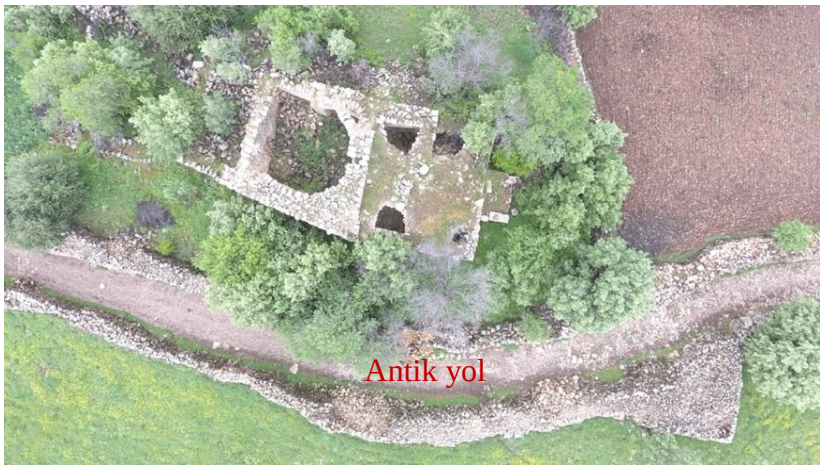
Şekil 3.87 Antik yolu ile Deyr Habis bölgesi havadan görünüşü, 2023

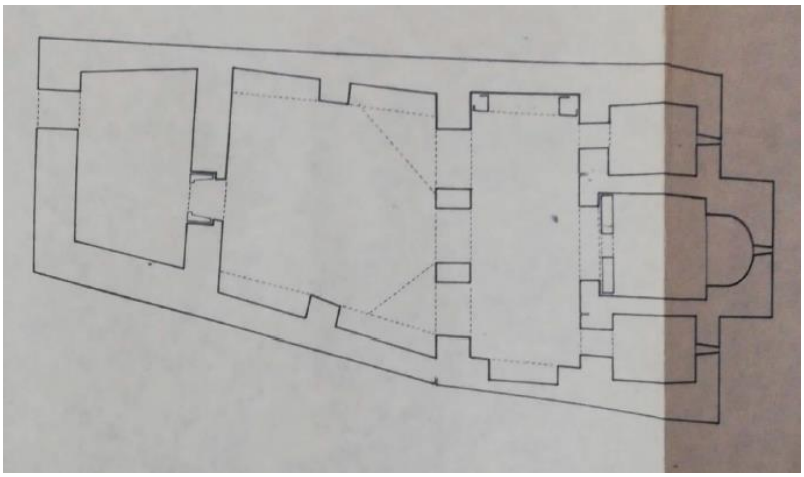
Şekil 3.88 Deyr Habis bölgesi doğudan görünüş, 2023

Manastır bölgesinde yer alan kilisenin kitabesi bulunmadığından, yapım tarihi kesin olarak belirlenememektedir. Yapının ilk dönemi hakkında kesin bir tarih vermek mümkün olmasa da, yapım tekniği göz önünde bulundurulduğunda, bu kilise, 5. ile 8. yüzyıllar arasında bölgede inşa edilen kilise yapıları arasında yer alabilir. Ayrıca, Ahunbay, kilisenin yapım tekniğini esas alarak, Turabdin'in erken Orta Çağ yapıları arasında sınıflandırmaktadır (Ahunbay, 1979, s.77). Kilisenin büyük kısmı tahrip olmuş olsa da, yapının strüktürü, bezemeleri ve mimarisi hakkında bazı bölümler günümüze ulaşmıştır.

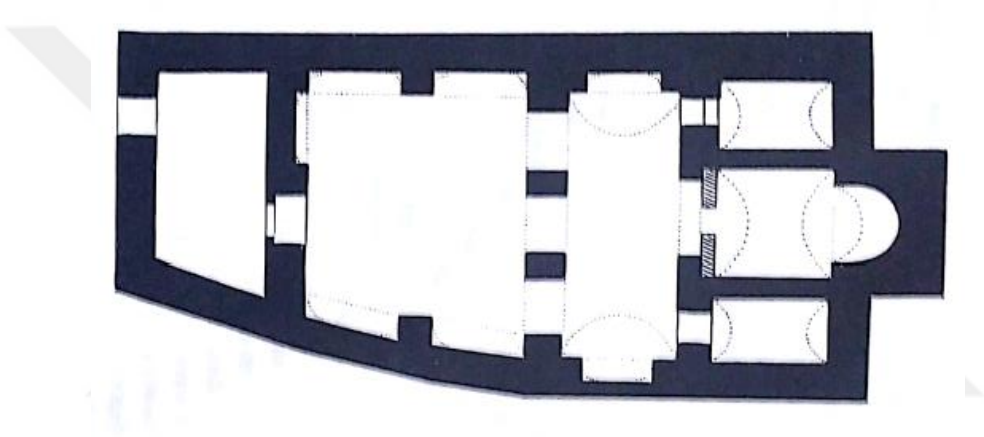
Kilisenin yaklaşık ölçüleri 20,5x9,5 m olup, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Giriş, batı cephesinde bulunan kapı açıklığından sağlanmaktadır. Yapının mekânları sırasıyla dış narteks, naos, iç narteks ve üç bölümlü ayin odalarından oluşmaktadır (Şekil 3.89**,** Şekil 3.90 ve Şekil 3.91).

Şekil 3.89 Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi ve antik yol hava fotoğrafı, 2023

Şekil 3.90 Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi planı (Ahunbay, 1979)

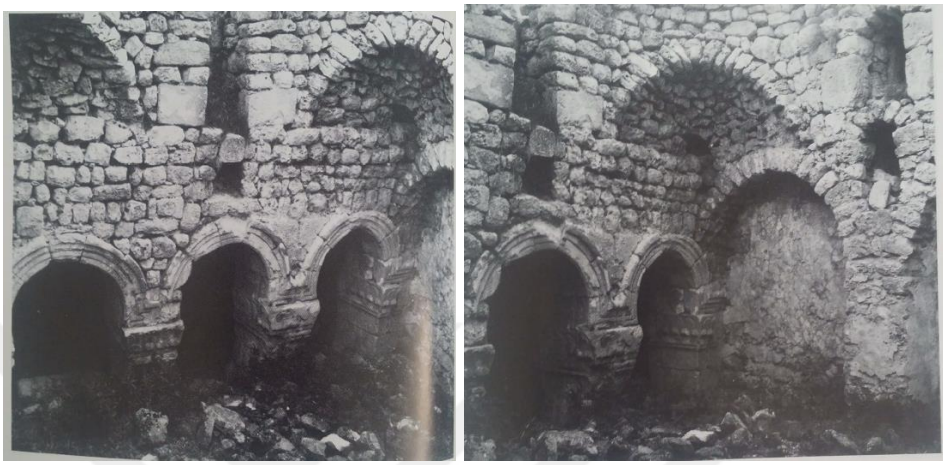

Şekil 3.91 Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi planı (Wiessner, 1983, s.3)

Yaklaşık 3 m genişliğindeki dış narteksin önünde bir avlu bulunmaktadır. Dış narteksin girişinin konumu, yapının güney duvar hattındaki sapma ile uyumlu olarak, kuzeydoğu köşesine yerleştirilmiştir. Dış narteksin beşik tonozu tamamen yıkılmış olup, tonozun başlangıç noktaları hala görülebilmektedir. Dış narteksten naosa geçişi sağlayan kapı, batı duvarında yer almakta ve özgün taşlarla örülmüştür; duvar ise moloz taşlardan inşa edilmiştir. Beşik tonozu yıkılmış olan dış narteksten, bir kapı açıklığı ile naosa geçilmektedir. Bu kapının lentosu kırılmış olup, batı yüzeyinde dikdörtgen içinde bir Malta Haçı ve haçın her iki yanında madalyonlar içinde Malta Haçı kabartmaları yer almaktadır. Lentonun üzerinde, alt kısmı iç bükey olan yarım daire biçimli bir hafifletme kemeri ve bu kemerin üzerinde moloz taştan yapılmış bir kemer bulunmaktadır.

Yaklaşık 5,80x7 m ölçülerindeki naos mekânı, kareye yakın bir plana sahip olmakla birlikte, doğu ve batı duvarları arasındaki ölçü farklılıkları ve kilisenin güney

cephesindeki kırılma ile dikkat çekmektedir. Naosun dört köşesinde bulunan tromplardan, mekânın kubbe ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. Tromplar dışında, kubbe kasnağının kalıntıları da günümüze ulaşmıştır. Trompların arasındaki her bir köşede, tepe pencereleri yer almaktadır. Naos mekânındaki tepe pencereleri dışında, kilisenin diğer tüm bölümleri sağırdır (Şekil 3.92**,** Şekil 3.93).

Şekil 3.92 Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi naosu (Wiessner, 1983)

Şekil 3.93 Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi naosu (2022)

Kilisenin yıkılmış kubbesi, Meryem Ana Kilisesi'nden etkilenmiş olmakla birlikte, iki yapının tromplarındaki geometrik farklılıklar dikkat çekicidir. Meryem Ana Kilisesi'nde tromplar, belirli bir geometrik forma sahip çeyrek küre biçiminde tasarlanmışken, Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi'nin trompları, belirgin bir geometrik şekilden sapmaktadır. Meryem Ana Kilisesi ve erken İslam dönemi Kuzey Mezopotamya'sında, Suriye ve Anadolu geleneklerinde kullanılan Helenistik trompların aksine, bu kilisede moloz ve kaba yonu taş mimarisiyle yapılan İrani tromp tipi tercih edilmiştir (Ahunbay, 1979, s.77). Bu tür tromp, bölgede nadiren görülmekte olup, yakın çevreden bilinen tek örneği Yeşilli (Benabil) köyündeki Mor Stefanos Kilisesi'dir (Ahunbay, 1979, s.79).

Naosun kuzey ve güney duvarlarında yer alan kemerli nişler, pilastırlara oturmaktadır. Naosun doğu duvarında ise iç narteks ile naos arasındaki geçişi sağlayan üç bölümlü, at nalı şeklinde kemerli açıklıklar yer almaktadır. Bu kemerli geçişler, kesme ve blok taşlardan inşa edilmiş olup, kilisenin kaliteli ve eski taşlarının kullanıldığı bölgelerdir. Bu taşlar, Turabdin bölgesinde erken dönem kilise yapılarında kullanılan taşlarla aynı niteliktedir. Kesme taşla örülmüş kemerler arasındaki açıklıklar ve duvar bağlantılarında ise onarımın geç döneme ait malzemeleri kullanılmıştır. Wiessner'e göre, bu durum, ilk yapının yıkımının kemerli geçişlerin üst bölgesine kadar ulaştığını ve mevcut sütunlar ile kemerlerin, kilisenin ilk yapısına ait olduğunu göstermektedir (Wiessner, 1983, s.8).

İç narteks, üç kemerli arkadın gerisinde, kuzey-güney doğrultusunda uzanan yaklaşık 2,95 x 7,20 m ölçülerine sahip dikdörtgen bir mekândır. Yerden yüksekliği 7,74 m olup, moloz taşla yapılmış beşik tonozu kısmen korunmuştur. Bu mekân, ölçüleri ve yapım tekniği bakımından dış narteksle benzerlik göstermekte olup, içerisinde yer alan vaftiz kurnası nedeniyle vaftiz odası ya da iç narteks olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Çalışma kapsamında, bu alan iç narteks olarak adlandırılmıştır. Moloz taş beşik tonozu, kilisenin yeniden yapımına işaret eden geç bir dönemi yansıtmaktadır (Wiessner, 1983, s.6). İç narteksin duvarları, orta büyüklükteki moloz taşlardan oluşmaktadır. Mekânın kuzey ve güney duvarlarında birer niş bulunurken, doğu duvarında apsis ve yan odalara geçişi sağlayan kapı açıklıkları yer almaktadır.

Apsise geçiş, 1,93 m genişliğindeki at nalı kemerli bir açıklık ile sağlanmakta olup, yan odalara geçiş ise lentolu, daha dar kapı açıklıkları ile yapılmıştır. Apsis ve protesis kısımları korunmuşken, diakonikon bölgesi defineciler tarafından yağmalanmıştır. Apsis, doğu cephesinden yaklaşık 2 m dik açıyla çıkıntı yapmaktadır. Apsise geçişi sağlayan kemerli açıklığın yan taraflarına, geç döneme ait malzeme kullanılarak yapılmış farklı yüksekliklerde iki taş korkuluk yerleştirilmiştir (Şekil 3.94). Bu taş korkulukların alt kısmında, yaklaşık 1,75 m genişliğinde ve 0,42 m yüksekliğinde, Turabdin bölgesinde erken dönem kilise yapılarında sıkça karşılaşılan bir kapı lentosuna benzer bir taş destek bulunmaktadır. Bu taşın devşirme malzeme olarak kullanıldığı ve taş korkuluğun apsis geçişine yerleştirildiği dönemde, eşik görevi görmek amacıyla yerleştirildiği düşünülmektedir (Wiessner, 1983, s.11). Benzer bir taş kullanımına, Anıtlı'daki

Mor Sobo Katedralinin apsis taş korkuluklarının altında da rastlanmaktadır. Apsisin batısına yerleştirilen taş portal ya da korkuluk kullanımı, Turabdin bölgesindeki birçok kilisede özgün olarak karşımıza çıkmaktadır. Wiessner'e göre, bu gelenek, özgün portalin yıkılmasının ardından geç dönemde malzeme ile yeni taş korkuluklar yapılarak *'liturjik bir zorlama'* gerçekleştirildiğini göstermektedir (Wiessner, 1983, s.12).

Yarım daire planlı olan apsiste, eski malzeme kalıntıları gözlemlenmektedir. Kesme taş yassı levhalardan yapılmış zemin döşemesi yağmalanmış durumdadır. Apsis tavanı, düzgün kesme taştan yapılmış bir beşik tonoz ile örtülmüş olup, yarım daire planındaki kısmı kesme taştan yapılan bir yarım kubbe ile kapatılmıştır. Yarım kubbenin tepe noktası, beşik tonozdan daha aşağıda yer almakta olup, yarım kubbeli alan, bir kemer açıklığı ile ayrılmıştır. Apsisteki bu tavan kademelendirilmesi, yarı kubbenin çatısının, tonozlu kısmın çatısı ile, yani üçgen alınlığıyla bağlandığını doğu cephesinden de görülmektedir.

Şekil 3.94 Apsis girişi (a), apsis bölümü (b), 2021

Apsis taş tavanının üzerinde, kireç esaslı özgün sıva kalıntıları gözlemlenmektedir. Apsisin doğusunda, küçük bir tepe penceresi yer almaktadır. Dikdörtgen planlı olan protesis, yaklaşık 1,70 m genişliğinde ve 2,78 m derinliğindedir. Bu alan, kesme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir ve apsis malzemesi gibi, önceki yapıya ait malzemeler in situ olarak kullanılmıştır (Wiessner, 1983, s.10). Yan odalardan diakonikon mekanına, kazı molozları nedeniyle girilememektedir. Ancak, kapı açıklığından elde edilen verilere göre, diakonikonun, protesise benzer bir yapıda olduğu düşünülmektedir. Bu mekânın lentosu, iç narteks kısmında yer almaktadır.

Naos gibi, apsis ve yan odalarda da, kapı lentosu kısmına kadar erken malzeme ile koruma sağlanmış, ancak lento hatlarının üst kısmından itibaren geç döneme ait malzeme kullanımı görülmektedir.

Genel olarak, Turabdin bölgesindeki yapılar, yapı kabuklarının tüm köşelerinde blok taşlarla birleştirilip güçlendirilmiştir. Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi'nde de benzer bir kullanım gözlemlenmektedir. Kaba ve moloz taştan yapılan duvarlar ve örtülerle inşa edilen kilisede, doğu cephesi ve kısmen apsis ile yan odaların yer aldığı güney cephesi ise kesme ve blok taşlardan yapılmıştır. Doğu cephesinde, blok taştan yapılmış saçak kornişleri dikkat çekmektedir **(**Şekil 3.95).

Şekil 3.95 Apsis doğu cephesi saçak kornişleri

Kilisenin genel yapısında moloz taş kullanımı öne çıkarken, apsis duvarları ve apsis tavanı düzgün kesme taşlarla inşa edilmiştir. Apsise geçişi sağlayan kapının alt sövesi, naostan apsise geçiş kemerlerinin profilleri, sütun başlıkları ve sütun ayaklarında kesme taş kullanılmıştır. Turabdin bölgesine özgü olan kesme taş kemer profillerinin üzerinde, duvar örgüsü kaba yonu ve moloz taşla devam etmektedir (Ahunbay, 1979, s.78). Taş malzeme dışında, özellikle apsis ve iç narteks bölümünde, korunan kireç esaslı sıva kalıntıları yer almaktadır. Naos bölümünde, dış etkenlere açık olan alanlarda da yer yer kireç esaslı sıva kalıntıları bulunmakta olup, moloz taş yüzeyi sıva ile kaplanmıştır. Yapı genelinde devşirme taş kullanımı yaygındır; özellikle doğu cephesinin kuzey köşesinde, Malta haçının bir daire içine oyulduğu devşirme bir kesme taş dikkat çekmektedir. Kilisede herhangi bir ahşap ya da demir doğramanın korunmaması ve tuğla kullanımının bulunmaması da önemli bir özelliktir. Farklı bir malzeme kullanımı olarak, naostan apsise geçiş bölümündeki moloz beşik tonozda, çok sayıda topraktan yapılmış akustik küpler yer almaktadır (Şekil 3.96). İç narteks ve naos kısmında; vaftiz

kurnasına ait başlık taşı, taş altar gövdesi, dua taşları kalıntıları, çoğunlukla haç bezemeli taşlar ve küçük boyutlarda kırılmış keramik kap kalıntıları bulunmaktadır.

Şekil 3.96 Tavanda yer alan akustik küpler

Kilisenin bezemeleri, özellikle doğu kısmında yoğunlaşmaktadır. Doğu bölümünde, kemerli iç narteksin kemerli geçişlerinde basit dekoratif profiller yer almaktadır. Bu basit dekoratifli kemer profilleri, başlangıçta tipik bir Suriye tarzını yansıtarak devam eder ve yine tipik Suriye tarzına sahip olan diğer kemer profiliyle bağlantısının hemen öncesinde son bulmaktadır (Wiessner, 1983, s.9). Üç dekoratif sıradan oluşan kemer plastırları ve sütun başlıkları, sade bir antik süsleme anlayışına sahiptir (Şekil 3.97, Şekil 3.98). Geç Korint sütun başlıklarının üst katmanı, Turabdin'e özgü bir geleneksel akantus yaprağı motifi taşımaktadır (Wiessner, 1993, s.9). Blok taş malzeme ile yapılmış olan sütun başlıklarındaki akantus yapraklarında, saplar yerine geometrik motifler işlenmiştir. Kemerli güney geçişinin sütun başlıklarının güney yüzlerinde, Malta haçı şeklinde madalyonlar yer almaktadır. Ayrıca, apsise geçişi sağlayan kapının alt sövesinde, dikdörtgen blok bir taş üzerinde üzüm ve asma yaprağı motiflerinin yer aldığı bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Bu taşın ön yüzünün ortasında, yaklaşık 24x24 cm boyutlarında bitkisel bezemeli bir kabartma yer almaktadır ve bu taşın bir kapı lentosu olduğu düşünülmektedir.

Şekil 3.97 Naos giriş kapısı (a), naos kemerleri (b), 2021

Şekil 3.98 Naos giriş kapısı (a), naos kemerleri (b) (Wiessner, 1983)

Yapının geçirdiği onarımların izleri, özellikle güney cephesinde, naos ile iç narteks olarak adlandırılan ve apsis ile naos arasındaki kemerli odanın duvarlarının birleşim noktalarında malzeme farklılığı ve ayrım olarak belirginleşmektedir. Bu ayrımda, taş çatı taşlarının kullanıldığı gözlemlenmektedir. Ayrıca, kemerli odanın apsis güney odası ile birleştiği cephede de bir malzeme değişikliği görülmektedir. Ancak, malzeme değişikliğinin olmadığı bu bölümde, yatay olarak yerleştirilmiş olan apsis güney odasının blok taş saçak kornişi üzerinde yeni bir onarıma ait moloz taş sıralarına rastlanmaktadır (Ahunbay, 1979, s.78). Apsis doğu cephesinde korunmuş olup dışa doğru taşmakta, bu cephede taş saçak kornişleri ve çatı kiremitleri devam etmektedir. Apsisin dışa taşan kısmındaki çatı eğimi doğuya doğru iken, doğu odalarındaki taş üçgen alınlıklar incelendiğinde, diğer mekanlardaki çatı eğimi

kuzey-güney yönündedir. Batı ve kuzey cephelerindeki onarımlar ise toprak ve moloz yığınının engellemeleri nedeniyle tam olarak gözlemlenememekle birlikte, bu cephelerde orta büyüklükteki moloz taşların hâkim olduğu gözlemlenmektedir.

Ahunbay yapıyı iki farklı yapım dönemi olarak analiz etmiştir. İlk dönem, doğudaki üçlü kutsal bölüm ve bunların önündeki kuzey-güney yönünde uzanan mekânı kapsamaktadır (Ahunbay, 1979, s.79). Ahunbay'ın tarif ettiği bu plan tipi, Gertrude Bell'in Turabdin bölgesine ilişkin olarak adlandırdığı, naos ve naosun doğusunda bulunan üçlü kutsal bölümden oluşan manastır tipi planın bir örneğidir (Bell-Mango, 1982). İlk dönemde inşa edilen yapı, özgün ve kaliteli parçalara sahipken, zamanla büyük ölçüde yıkılmış ve kalan kalıntılardan yeni bir iç organizasyona sahip bir kilise inşa edilmiştir. Yapının doğu kısmında korunan orijinal kilise kalıntıları, manastır kilisesinin önceki yapısının şekli ve kalitesi hakkında çıkarımlar yapılmasına olanak sağlamaktadır (Wiessner, 1983, s.5).

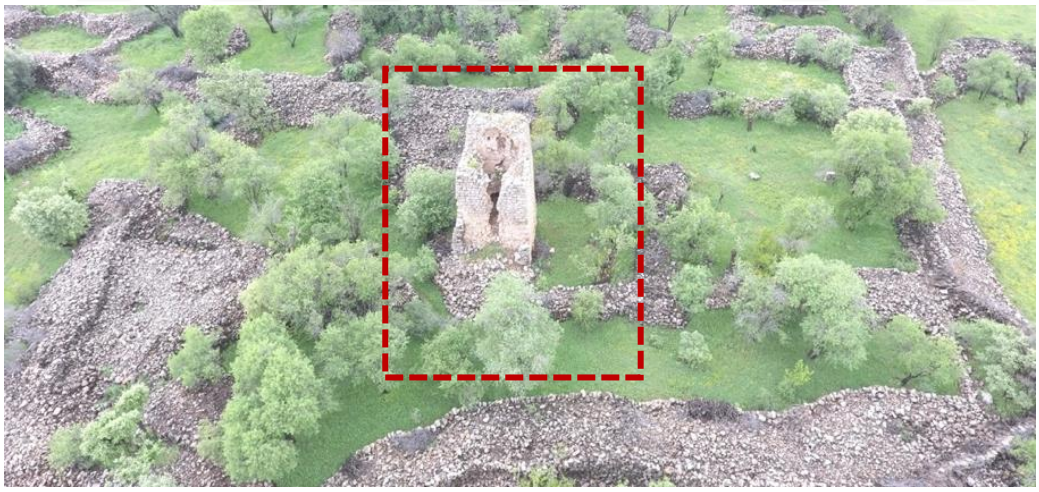
İkinci yapım dönemi, ilk dönemdeki batı cephesinin tamamen yıkılması ve yerine kemerli bir cephenin inşa edilmesiyle başlamıştır. Ayrıca, apsisin önündeki mekânın tonozu daha yüksek olarak moloz taş ile yenilenmiştir (Ahunbay, 1979, s.79). Bu dönemde geç ve kaba malzeme kullanımı belirgindir. Wiessner'e göre, bu dönemde kilise, yaklaşık 0,50 m derinliğinde bir sıva tabakası ile kaplanmıştır (Wiessner, 1993, s.12). Günümüzde naos ve apsis bölümlerinde korunan kireç esaslı sıvalar, yapıdaki geç döneme ait kaba malzemenin yüzeyini kaplamak amacıyla yeniden inşa sırasında kullanılan malzemelerdir. Apsis bölümünde orijinal olarak muhafaza edilen kesme taş tavan, bu alanın ilk yapısına ait tavanın da aynı şekilde korunmuş olabileceğini göstermektedir. Batı cephesindeki kemerli geçişlerin önünde, kubbeli bir yeni naos ve beşik tonozlu bir narteksin eklenmiş olması, yapının ikinci dönemdeki mimari müdahalesini yansıtmaktadır. İlk dönem kilisesi ile naos ve narteks mekanlarının güney duvarlarındaki kırılma, kompleksin güney yönündeki çevresel baskılardan kaynaklanarak ortaya çıkmıştır (Ahunbay, 1979, s.79).

Kilisenin güneyinden geçen patika yolu, ilginç bir özellikte olup, tamamı Süryani nüfusuna sahip Bakısyan köyüne ulaşmaktadır. Bu patika yolunun hangi tarihten itibaren kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, kilisenin güney duvarındaki kırılmanın belirlenmesinde rol oynamış olabileceği düşünülebilir. Kilisenin güney duvarındaki hareket ve malzeme farklılıklarına dair yapılan

gözlemler, önceki yapının yıkımının özellikle batı ve kuzey cephelerini etkilediği sonucuna ulaşılmasını sağlamaktadır (Wiessner, 1993, s.5).

3.2.2.9 Mor Barsavmo İnziva Kulesi

Deyr Habis Manastır kompleksi içerisinde, Turabdin bölgesinde nadir görülen bir inziva kulesi yer almaktadır. Mort Meryem Magdaleyto Kilisesi'nin yaklaşık 45 m kuzeyinde konumlanan bu kule, hem Mor Gabriel Manastırı'nda günümüze kadar korunan inziva kulesine hem de Şırnak il sınırlarında yer alan Haberli (Basebrin) köyündeki Mor Barsavmo Manastırı'nın kulesine benzer bir yapı özelliği taşımaktadır (Şekil 3.99Şekil 3.100). Socin, bu yapıyı "kale benzeri bina" olarak tanımlamış olsa da, Turabdin bölgesinde inziva kültürünün yaygınlığı göz önünde bulundurularak, bu yapının daha doğru bir şekilde inziva kulesi olarak adlandırılması gerekmektedir. Yapı üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamakla birlikte, kilise ile benzer inşa tekniği ve yapım özellikleri gösterdiğinden, bu kulenin de kilise ile aynı döneme, yani 5. yüzyıla tarihlendirildiği kabul edilmektedir. Ayrıca, kulenin üst kat örtüsüne ait trompların korunmuş olması ve bu trompların Mort Meryem Magdaleyto Kilisesi'ndeki tromplarla benzerlik göstermesi, yapının tarihlendirilmesini desteklemektedir.

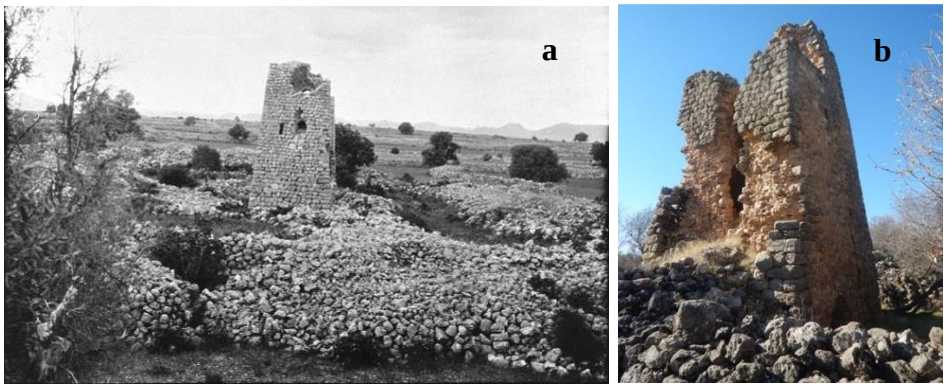
Şekil 3.99 Mor Barsavmo Kulesi ve çevresi, 2022

Şekil 3.100 Mor Barsavmo Kulesi havadan görünüşü, 2022

İnziva kulesi, 10,75 m yüksekliğinde ve 5x5 m ölçülerinde kare planlı bir yapıdır. Kuleye giriş, doğu cephesinde belirgin olmayan bir açıklık aracılığıyla sağlanmaktadır. Ancak doğu cephesindeki dış duvarın büyük kısmı tahrip olmuş olduğundan, özgün kapı formu da zarar görmüştür. Yapı, üç katlı olarak tasarlanmış olup, ilk iki katı tonoz ile örtülüdür. Üst katın örtüsü ise, trompları korunmamakla birlikte, kubbe olarak kabul edilen tavanın büyük ölçüde yıkıldığı gözlemlenmiştir (Şekil 3.101).

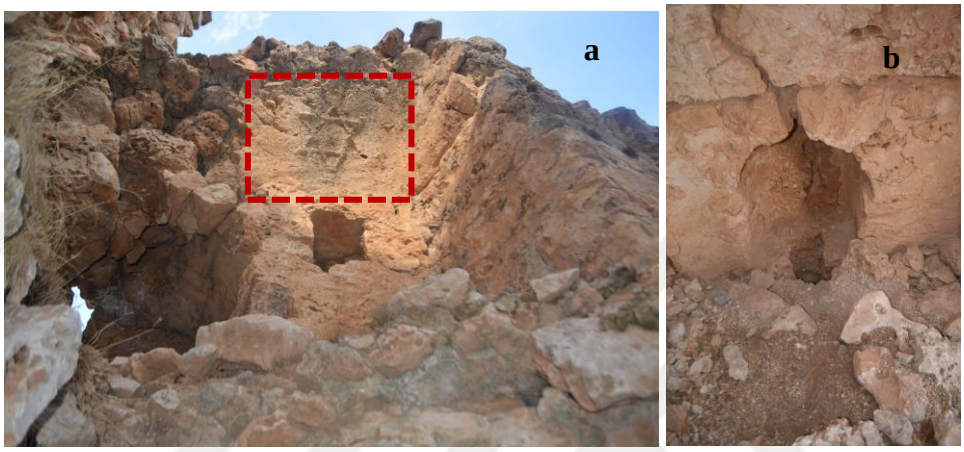
Kulenin kare planı, iç mekan düzenine de yansımıştır. İlk katın kuzey duvarında yer alan niş, kuzey cephede bulunan bir sarnıçla bağlantılıdır. Turabdin bölgesinde inziva kulelerinin çoğu, benzer şekilde, su temini için bir sarnıçla ilişkilendirilmiştir. Bu sarnıçlar, inzivaya çekilen din adamlarının kuleden inmeden su ihtiyaçlarını karşılamalarına olanak tanımıştır. Kulenin üst katlarına, tonozlu geçişin üzerinden dar bir açıklık ile erişim sağlanmaktadır.

Şekil 3.101 Mor Barsavmo Kule'sinin güney görünüşü (a) (Bell, 1909)

güneydoğu görünüşü (b), 2022

Kule'nin iç ve dış duvarlarında büyük ve derin çatlaklar gözlemlenmektedir. Bu nedenle, kulenin üst katına çıkılması, yapının yıkılma riski nedeniyle mümkün olmamıştır. Ancak, ara kattan yapılan incelemelere göre, üst katın trompu üzerinde, kireç sıvası ile yapılmış, Davut Yıldızı'na benzer bir kabartma yer almaktadır. Ayrıca, üst katta üç adet mazgal tipi tepe penceresi bulunmaktadır. Kulenin inşasında kaba yonu ve moloz taşlar bir arada kullanılmıştır. İç duvarlarda ise kireç sıva uygulamasına rastlanmaktadır (Şekil 3.102).

Şekil 3.102 Kule içinde yer alan Davut Yıldızı figürü (a)

Kule içinde yer alan kuyu (b)

3.2.2.10 Mor Serkis- Mor Bakos Manastırı ve Çevresi

Hah'ın 1 km kuzeyinde yer alan manastır, asker azizler Mor Serkis ve Mor Bakos'a adanmıştır (Hollerweger, 1999, s.175). Turabdin'e özgü süslemeler ve motifler taşıyan bu manastırda, 11., 12. ve 13. yüzyıla ait mezar kitabelerinin yanı sıra, kilisenin naosunun girişinde, kilisenin 691 yılında inşa edildiğini belirten bir yazıt yer almaktadır (Wiessner, 1983, s.21). Manastırda, yılın iki günü, Mor Serkis ve Mor Bakos azizlerinin günlerinde ayin düzenlenmektedir. Özgün mimari yapıya sahip kiliseye, 2012 yılında bir çan kulesi eklenmiştir.

Manastır kompleksinin güneyinde, Süryanilere ait bir mezarlık bulunmaktadır. Mezarlık, moloz taşlarla örülmüş bir avlu duvarı ile çevrelenmiş olup, güney duvarındaki bir kapıdan avluya giriş yapılmaktadır. Kilise yapısı, manastır kompleksinin kuzeydoğusunda konumlanmıştır (Şekil 3.104, Şekil 3.105). Kilisenin doğu duvarı ve naosa bağlanan kuzey odanın kuzey duvarı, avlu duvarı ile bütünleşmiştir. Kilise, Turabdin manastır kiliselerinin çoğunda olduğu gibi,

kompleksin diğer bölümleriyle bağlantılıdır. Kilisenin güney duvarlarına, manastırın hizmet mekanları eklenmiş olup, üst katta din görevlisi için iki oda bulunmaktadır. Manastır kompleksinin avlusunda yer altından birbirine bağlantılı birden fazla sarnıç yer almaktadır (Şekil 3.103, 3.Şekil **3.106**).

Şekil 3.103 Manastır giriş kapısı, Manastır avlusunda yer alan sarnıçlar

Şekil 3.104 Mor Serkis- Mor Bakos Manastırı yakın çevresi hava fotoğrafı

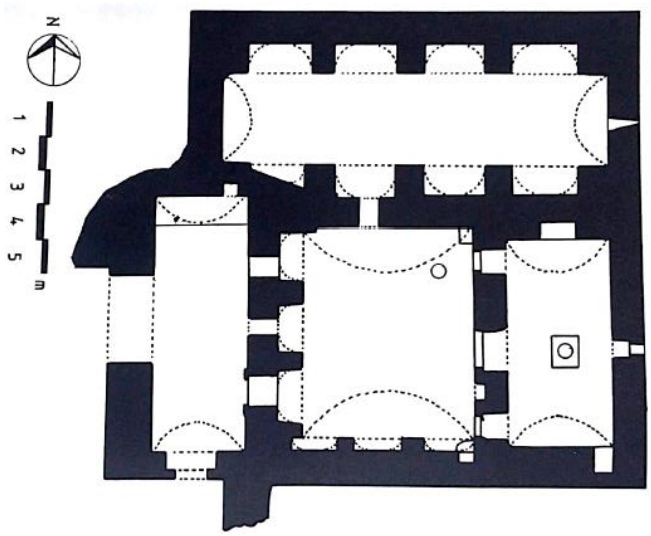
Şekil 3.105 Mor Serkis- Mor Bakos Manastırı güneybatı görünüşü

Şekil 3.106 Mor Serkis- Mor Bakos Manastırı yakın çevresi vaziyet planı

Kilise, kuzey- güney doğrultusunda dikdörtgen formlu olup, manastır plan tipinin örneğidir. Kilisenin naosunun önünde, güney ve batıdan giriş yapılan revak şeklinde kurgulanmış iki kemerli geçişe sahip bir mekân yer almaktadır (Şekil 3.107). Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olan bu mekânın güneyindeki giriş, silme içine alınmış kemerli bir kapı ile sağlanırken, batıdaki giriş kemerli bir açıklıktır. Beşik tonozla örtülü olan bu mekânın kuzey kısmında mezarlar yer almaktadır. Bu mezarlardan ortadakinde, Mor Serkis ve Mor Bakos'a ait kemikler bulunmaktadır. Süryani Ortodoks mimarisinde, bir kilisenin bir azize adanması üç şekilde gerçekleşir: birincisi, azizin mezarının adanan kilisede bulunması; ikincisi, mezarın bulunduğu kiliseden alınan bir kemik parçasının yeni kiliseye gömülmesi; üçüncüsü ise, azizin mezarı yoksa veya bulunamıyorsa, ilk adandığı kiliseden bir taş parçasının alınarak kiliseye adanması. Bu kilisede de, azizlerin mezarlarının bulunduğu ilk kiliseden alınan kemiklerin gömülmesiyle, bu azizlere ithaf edilmiştir.

Bu mekânın doğu duvarında, özgün süsleme taş parçaları devşirme olarak yerleştirilmiş olup, bu taşlardan yapılmış iki pencere ve naosa geçişi sağlayan kemerli bir kapı bulunmaktadır. Doğu duvarının güneyindeki pencere, özgün kapının kapatılmasıyla oluşturulmuştur. Tipik Turabdin kiliseleri kapısı olan bu kapı, silmelerle kademelendirilmiş yekpare üç taş levhadan oluşmaktadır. Lento levhasının ortasında daire içine alınmış bir kabartma yer almaktadır. Yüzey kaybı nedeniyle kabartmanın bezemesi net bir şekilde okunamamaktadır. Pencere olarak kapatılan kapının alt kısmında devşirme olarak kullanılan kabartmalı bir taş levha yer almaktadır. Bu taş levha, sekizgen içine alınmış daire içine yerleştirilmiş haç bezemesi taşımaktadır. Turabdin kiliselerinde bu tür taş levhalar, apsis bölümüne geçişte korkuluk olarak kullanılmaktadır. Benzer devşirme taş kullanımı, Anıtlı'daki Mort Meryem Magdaleyto Kilisesi'nde de görülmektedir. Özgün olarak korunan şekli ise, Anıtlı'daki Mor Sobo Kilisesi'ne aittir. Kapatılıp pencere haline getirilen bu kapı gibi, doğu duvarının kuzeyindeki pencere de sonradan eklenmiştir. Kullanılan devşirme malzemeler ve duvar örgüsü farklılıkları, naosun batı duvarının eski kilise bileşenleri kullanılarak yeniden inşa edildiğini göstermektedir (Şekil 3.108, Şekil 3.109).

Şekil 3.107 Mor Serkis- Mor Bakos Manastırı Kilise planı (Wiessner, 1983, s.16)

Şekil 3.108 Kilise güneybatı görünüşü (a), narteksin kuzeyinde yer alan mezarlar (b) (Wiessner, 1983)

Şekil 3.109 Kilise güneybatı görünüşü (a), narteksin kuzeyinde yer alan mezarlar (b), naosun kapatılmış kapısı (c), 2022

Naos, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup beşik tonozla örtülmüştür. Duvarlarda moloz taş ve kaba yonu taş malzeme bir arada kullanılmış, onarımlar sırasında ise yüzeyler kireç badana ile kaplanmıştır. Naosun doğu cephesinde kemerli nişler ve bir kapı açıklığı, batı cephesinde ise apsise geçişi sağlayan üç adet lentolu kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu üç kapı açıklığı, liturjik önemlerine bağlı olarak yükseklik ve genişlik açısından farklı boyutlarda tasarlanmıştır. Merkezi giriş 1,10 metre genişliğinde ve 2 metre yüksekliğindedir. Kuzeyde yer alan yan kapı 0,60 metre genişliğinde ve 1,55 metre yüksekliğinde iken, güneydeki yan kapı 0,65 metre genişliğinde ve 1,87 metre yüksekliğindedir.

Tüm kapı açıklıkları lentolarla taçlandırılmış olup, lentoların üzerinde yapısal yükü hafifletmek amacıyla yassı kemerler yer almaktadır. Wiessner'e göre, merkezi kapı açıklığının üzerinde *Haikal* ibaresi ve muhtemelen Mor Serkis ve Mor Bakos Kilisesi'nin 691 yılında inşa edildiğini belirten bir yazıt bulunmaktadır (Wiessner, 1983, s.21). Kapıların arasında mum yerleştirilmesi için nişler bulunmaktadır.

Naosun güney duvarında, mekânın aydınlatılmasını sağlayan kemerli bir tepe penceresi yer alır. Aynı duvarda, kemerli bir niş içerisinde özgün taş bir vaftiz teknesi korunmuş durumdadır. Bunun yanı sıra, naosun içinde T formunda, özgün taş bir altar da bulunmaktadır.

Naosun iç duvarlarında çeşitli farklılıklar gözlenmektedir. Güney duvarında yer alan üç kemerli nişten batıda bulunanı, naosun batı duvarının önüne doğru taşmaktadır. İç duvarlarda birçok onarım dönemine ait sıva katmanları bulunmasına rağmen, mevcut sıvalı yüzeylerin analizi sonucunda, naosun güney duvarının kesme ve kaba yonu taşlardan, kuzey duvarının ise moloz taşlardan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, özellikle naosun batı ve kuzey duvarlarının bir onarım sürecinden geçtiğini göstermektedir. Geç dönem onarımlarında kullanılan moloz taşların düzensizliklerini gidermek amacıyla duvarlar yoğun bir şekilde sıvanmıştır.

Naosun kuzey duvarında, yapıya sonradan eklenen bir kuzey mekâna açılan bir kapı açıklığı yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bu mekân, beşik tonoz ile örtülüdür. Tonoz yapısı moloz taş malzemeden inşa edilmiş olup sıva uygulanmamıştır. Mekânın doğu duvarında bir tepe penceresi ve kemerli bir niş, kuzey ve güney duvarlarında ise sıralı olarak yerleştirilmiş kemerli nişler bulunmaktadır. Pilastırlarla sınırlandırılmış bu kemerli nişler, neredeyse eşit

derinlik ve genişlikte olup, yükseklikleri ortalama 2,23 metre, genişlikleri ise 1,80-1,97 metre arasında değişmektedir. Cephe örgüsündeki farklılıklar, bu odanın kilisenin ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla sonradan eklendiğini işaret etmektedir.

Naosun doğu duvarında yer alan kapı açıklıklarından apsise geçilmektedir. Apsis, naos gibi kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup beşik tonozla örtülüdür. Apsisin merkezinde, önünde bir basamak bulunan T formlu taş bir altar bulunmaktadır. Zemini özgün inkara şap ile kaplanmıştır. Apsisin doğu ve kuzey duvarlarında birer kemerli niş yer almaktadır. Moloz taş ve kaba yonu taşların kullanıldığı apsis, sonraki onarımlar sırasında kireç badana ile kaplanmıştır (Şekil 3.110).

Şekil 3.110 Mor Serkis- Mor Bakos Manastırı Kilise naosu (a)

T Formlu Altar (b)

Turabdin bölgesindeki kiliselerde, farklı dönemlerin mimari üsluplarının yanı sıra aynı döneme ait yapılarda dahi duvar işçiliğinde kronolojik farklılıklar gözlenebilmektedir. İncelenen kilisenin hem cephelerinde hem de iç mekânlarında, çeşitli onarım ve müdahale izleri bulunmaktadır (Şekil 3.111). İç mekândaki sıva katmanlarının analizi, apsis ve naosun güney duvarının kesme taşlarla inşa edilmiş olduğunu ve diğer duvarlara kıyasla daha erken bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, apsis ve naosun kilisenin birinci dönemine, yani erken döneme ait mekânlar olduğunu işaret etmektedir.

Naosun önüne eklenen ve revak işlevi gören mekân ise cephe örgüsündeki farklılıklardan anlaşılacağı üzere yapıya ikinci dönemde eklenmiştir. Bununla

birlikte, naosun kuzey duvarı geç dönemde moloz taş kullanılarak yeniden inşa edilmiştir. Bu duvarın, kuzeye eklenen oda ile birlikte örüldüğü belirlenmiştir. Bu nedenle, naosun kuzeyindeki oda ve zemin kattaki diğer ek yapılar, kilisenin üçüncü dönemi olarak değerlendirilmektedir.

Turabdin bölgesindeki medrese ve din adamlarının ihtiyaçlarına yanıt vermek amacıyla Tanzimat döneminden itibaren yapılara ek mekânlar ilave edilmiştir. Bu dönemde özellikle yapıların üst katlarında yeni mekânlar inşa edilmiştir. Mor Serkis ve Mor Bakos Manastırı'nın üst katlarındaki odalar da bu doğrultuda 19. yüzyıla tarihlenen en geç dönem yapılarından biri olarak değerlendirilmektedir.

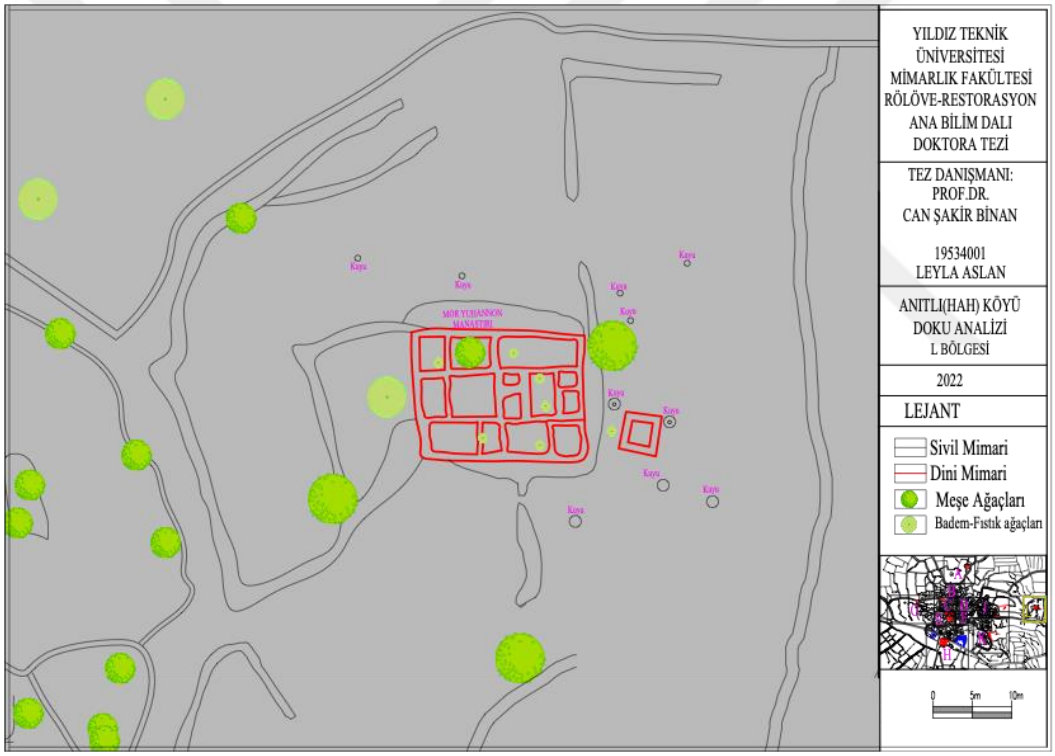
Şekil 3.111 Manastır'ın doğu cephesi ve cephe örgü farklılıkları

3.2.2.11 Mor Yuhannon Manastırı (Deyra Sorke) ve Çevresi

Mor Yuhannon Manastırı, halk arasında bilinen adıyla Deyra Sorke, Hah'ın doğusunda, köy merkezine yaklaşık 600 metre mesafede, moloz yığınları ile çevrili bir düzlükte konumlanmıştır. Yapı, çevresel etkilere tamamen açık olup günümüzde arkeolojik bir harabe niteliği taşımaktadır. Manastır kompleksinin mevcut kalıntıları incelendiğinde, yaklaşık 25x25 metre boyutlarında bir alanı kapladığı anlaşılmaktadır. Bu alan, kilise yapısının yanı sıra manastırın işlevselliğini destekleyen çeşitli mekânlardan oluşmaktadır (Şekil 3.113**,** Şekil 3.112).

Mevcut durumda harabe halinde olan manastır yapısında, çevre duvarlarının izleri, kilise planı ve kilisenin güney cephesine eklenmiş odaların özellikleri belirlenebilmektedir. Simetrik bir düzenleme ile kilisenin kuzey ve güneyine yerleştirilen manastır odalarından, kuzeyde yer alan odalar büyük ölçüde toprak ve taş yığınlarının altında kalmıştır. Bu nedenle kuzey bölümü detaylı bir şekilde incelenememektedir.

Manastır kompleksinin avlusunda, kilise dışında, üstleri kapatılmış olan sarnıç ve kuyular da tespit edilmiştir (Şekil 3.114). Bu yapılar, manastırın su temini ve depolama ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tasarlanmış önemli unsurlardır. Bu veriler, Mor Yuhannon Manastırı'nın geçmişteki işlevsel ve mimari bütünlüğünü ortaya koymaktadır.

Şekil 3.112 Mor Yuhannon Manastırı yakın çevresi vaziyet planı

Şekil 3.113 Mor Yuhannon Manastırı ve kalıntıları

Şekil 3.114 Manastır çevresinde yer alan sarnıçların havadan görünüşü

Getrude Bell, kiliseyi 740 yıllına tarihlendirmektedir (Bell & Mango, 1982, s.115). Bell, kilisenin narteksten naosa açılan kapı profilinin etrafını dönen yazıtta, İsa'nın annesi Meryem için Ortodoks kilisesinde kullanılan tabir olan Theotokos isminin kullanılmasından dolayı, manastır kilisesinin Meryem Ana'ya adındığı belirtmektedir (Bell & Mango, 1982, s.116). Bu kapı çerçevesinde Süryanice alfabesinin Estrangelo yazı şekli ile yazılmış yazıt yer almaktadır. Çerçeveyi dönen bu yazıtların ilkinde yazılan ifade şu şekildedir: *'G… (Patrik) titizlikle ve o zaman Theotokos'un bu kilisesini ona yardım edenin hizmetiyle yaptı……. ve kutsal Athanasius Patriği ve saygıdeğer Mar Lazarus piskoposunun günlerinde İskender'in elli biri (ve özenle ….)'* (Jacques, 1972, s.231).

Bell ve Mango, manastır kilisesinin yazıtını analiz ederek, yapı ile ilişkili tarihsel bağlamı açıklığa kavuşturmuşlardır. İlgili dönemde görev yapan Patrik Athanasius, Athanasius III (724–740), ve Turabdin'in Lazarus Piskoposu'nun 735/6 Konsili ile bağlantısı yazıtta belirtilmiştir (Bell & Mango, 1982, s.116). Bu veriler ışığında, yazıtın 739/740 yıllarına tarihlendirildiği ifade edilmiştir. Bölgedeki 7. ve 8. yüzyıla ait diğer kiliselerin mimari ve plan özellikleri de bu tarihle uyum göstermekte olup, söz konusu kronolojik değerlendirmeyi desteklemektedir (Keser, 2002, s.76).

Alman araştırmacı Gernot Wiessner de bu tarihi kabul etmekle birlikte, yazıtın işlendiği lentonun kilisenin en eski unsuru olduğunu öne sürmüştür. Ancak, Hah Köyü'nde yer alan Meryem Ana (El Hadra) Manastırı'nın yapım tarihi kesin olarak belirlenemediğinden, aynı köyde Meryem Ana'ya ithaf edilmiş iki kilise bulunmasının gerekliliğini sorgulamıştır (Wiessner, 1983, s.19).

Bell ve Mango ayrıca, narteksten naosa geçiş sağlayan kapı açıklığındaki dekoratif motiflerin benzerliği nedeniyle bu kiliseyi Anıtlı'daki Mor Samuel Kilisesi ile aynı döneme tarihlendirmiştir. Bununla birlikte, söz konusu motiflerin Hah'daki Meryem Ana Kilisesi'nden farklı olduğunu da vurgulamışlardır (Bell & Mango, 1982, s.116). Bu değerlendirme, kilisenin sanat tarihi bağlamında özgün kimliğini ortaya koymaktadır.

Wiessner, yapının kuzey tarafında, tamamen kapalı ve diğer odalarla bağlantılı bir mekânın bulunduğunu belirtmiştir. Turabdin bölgesindeki birçok kült yapısında olduğu gibi, bu mekânın mezar odası veya bir mezar odaları kompleksi olabileceğini ileri sürmüştür (Wiessner, 1983, s.14). Bölgedeki geleneklere göre, din adamları genellikle kilise içerisine, özellikle apsis bölümüne yakın alanlara defnedilmektedir.

Bu tür mezar odaları, genellikle düşük bir kotta konumlandırılmış ve küçük bir açıklıkla erişilebilir şekilde tasarlanmıştır. Düşük kot ve dar kapı açıklıkları, mekânların tamamıyla kapatılmasını ve dışarıdan fark edilmesinin zorlaşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bu tür mekânların ayrıntılı kazılar yapılmadan kesin işlevleri hakkında bir hükme varılması zordur. Ancak Wiessner'in değerlendirmesi, bu kapalı mekânların mezar odası ya da odalarını işaret etme olasılığını güçlü bir şekilde desteklemektedir.

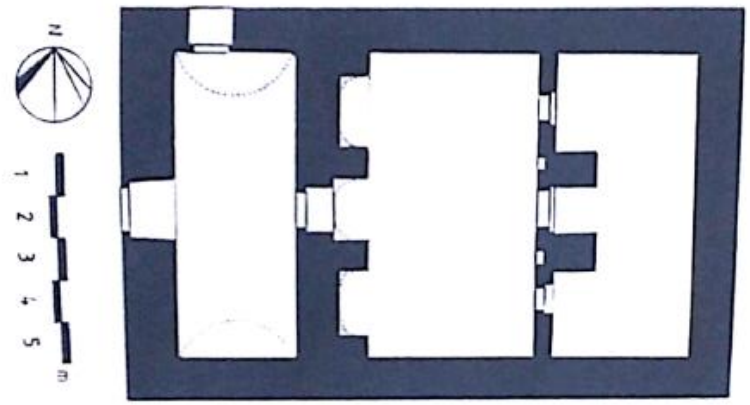

Şekil 3.115 Mor Yuhannon Manastırı Hava fotoğrafı, 2023

Manastırın merkezinde yer alan Meryem Ana Kilisesi, narteks, naos ve apsisten oluşan üçlü düzenlemeye sahip bir manastır tipi kilise planına sahiptir. Mevcut kalıntılara dayanarak, her üç mekânın da kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olduğu anlaşılmaktadır **(**Şekil 3.115**,** Şekil 3.116). Kilisenin cephe duvarları moloz taştan inşa edilmiş olup, iç mekân duvarlarında ve kapı açıklıklarında erken döneme ait kesme taş bloklar kullanılmıştır.

Bell'in kayıtlarına göre, kilisenin özgün taş işçiliği, kapı açıklığının arkasında yer alan kemerde görüldüğü gibi kesme taşlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte, kesme taş kapı açıklığının çevresindeki kaba moloz taş örgü, muhtemelen daha sonraki bir yeniden inşa dönemine aittir (Bell & Mango, 1982, s.116). Bu durum, Anıtlı'daki diğer kiliselerde olduğu gibi, yapının eski kilisenin yıkılmasının ardından eski temeller üzerine ve önceki yapı malzemeleri kullanılarak yeniden inşa edildiğini göstermektedir.

Sonraki yeniden inşa sürecinde kullanılan moloz taş duvarlar ve tavan örgüsünün büyük bir kısmı günümüzde yıkılmış durumdadır. Ancak özgün yapı malzemesi olan kesme taş bloklar büyük ölçüde korunarak günümüze ulaşmıştır. Bu durum, yapının farklı dönemlere ait inşa ve onarım izlerini yansıtan bir örnek teşkil etmektedir.

Şekil 3.116 Mor Yuhannon Manastırı Kilise'si planı (Wiessner, 1983)

Mevcut kalıntılara dayanarak, kilisenin dış duvarlarının kalınlığı batı cephesinde yaklaşık 1,15 metre, kuzey ve güney cephelerinde ise yaklaşık 1 metre olarak ölçülmüştür. Apsis'in doğu duvarı tamamen çökmüş olmasına rağmen, moloz taş hattının genişliği ve yerinde duran köşe taşı, doğu duvarının kalınlığının yaklaşık 1,05 metre olduğunu göstermektedir.

Narteks'e giriş, kilisenin batı cephesindeki düz yüzeyli ve keskin kenarlı kesme taş bloklarla yapılmış bir kapı açıklığıyla sağlanmaktadır. Bu monolit taş lentolu kapının üzerinde, kilit taşı bulunan yassı bir hafifletme kemeri yer almaktadır. Lentoda, yüzey kaybı nedeniyle tam okunamamakla birlikte, Malta haçına benzer bir motif madalyon içerisinde işlenmiştir. Ayrıca, kapı açıklığını çerçeveleyen kesme taşların sağ ve sol kısımlarında, simetrik olarak yerleştirilmiş ve madalyon içerisine alınmış Yunan haçı kabartmaları bulunmaktadır.

Kapının batı yüzü doğu yüzüyle benzer bir düzene sahiptir, ancak herhangi bir motif içermemektedir. Kapı açıklığının doğu yüzünde kullanılan özgün ve nitelikli taş işçiliği, çevresindeki moloz taş duvar örgüsünden belirgin şekilde farklılaşmaktadır. Bu durum, kapı açıklığının daha önceki yapının bir parçası olduğunu ve eski yapının yıkılması sırasında bu kısmın zarar görmediğini veya yeniden inşa sürecinde orijinal katmanlarla büyük ölçüde bağlantılı olarak yeniden kullanıldığını göstermektedir (Wiessner, 1983, s.16) (Şekil 3.117**,** Şekil 3.118).

Narteks, yaklaşık 2,80 metre derinliğinde ve 7,20 metre genişliğinde bir mekân olup, yapının örtü sistemi hakkında bilgi veren korunan unsurlar arasında yer almaktadır. Narteksin beşik tonoz örtüsü, moloz taş kullanılarak inşa edilmiş ve günümüze kısmen ulaşmıştır.

Kuzey duvarında yer alan, yaklaşık 0,83 metre genişliğindeki bir açıklık, mekânsal bütünlük açısından dikkat çekicidir. Turabdin'deki manastır komplekslerinin mimari özellikleri göz önüne alındığında, bu kompleksler genellikle kapalı, açık ve yarı açık olmak üzere çeşitli işlevlere sahip ve birbirine bağlı mekânlardan oluşmaktadır. İçe dönük bir tasarım anlayışına sahip olan bu tür kilise ve manastırların açık alanları ve avluları, yüksek çevre duvarları ile çevrelenerek kompleksin cephe örgüsüyle uyumlu bir bütünlük oluşturmuştur.

Bu bağlamda, narteksin kuzeyindeki açıklık, ilk bakışta kapalı bir alana giriş gibi görünmekle birlikte, aslında kilise ile manastır odaları arasındaki geçişi sağlayan ve çevre duvarlarıyla sınırlandırılmış bir iç avluya açılmaktadır. Bu mekânsal düzenleme, manastır kompleksinin içe dönük yapısını ve fonksiyonel bağlantılarını yansıtmaktadır. Ayrıca, bu bölgede herhangi bir tonoz kalıntısının bulunmaması, açıklığın bir iç avluya açıldığını desteklemektedir.

Şekil 3.117 Mor Yuhannon Manastırı Kilise'si güneybatı görünüşü (a), narteks giriş kapısı (b), naos giriş kapısı (c) (Wiessner, 1983)

Şekil 3.118 Mor Yuhannon Manastırı Kilise'si narteks (a), narteks giriş kapısı (b), naos giriş kapısı (c), 2022

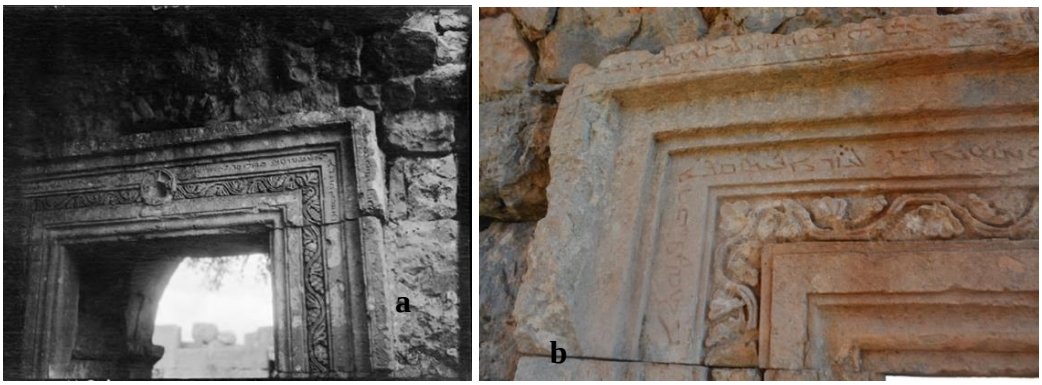
Kilise'nin günümüze ulaşan en önemli unsurlarından biri, narteksin doğu duvarında yer alan ve narteksten naosa geçişi sağlayan kapı açıklığıdır (Şekil 3.119**).** Bu kapı açıklığının özgün çerçevesi, kilisenin önceki yapısına ait kalıntılarla benzer özellikler taşımaktadır ve avludan nartekse geçişi sağlayan kapı çerçevesiyle paralellik göstermektedir. Kapı açıklığı, yatay bir monolit taş lento ve simetrik olarak yerleştirilmiş 0,5 metre genişliğinde iki dikey monolit taştan oluşmaktadır. Lentonun üzerinde hafifletme kemeri yer almakta olup, bu kemer yapının dekoratif unsurlarına katkı sağlamaktadır.

Kapı açıklığı, kademeli silmelerle çerçeveye alınmış olup, ortadaki silme kuşağı üzüm salkımları ve asma yapraklarıyla bezeli bir program sergilemektedir. Bu bezeme programı, bölgedeki tipik 7-8. yüzyıl süsleme özelliklerini yansıtmaktadır (Altan, 2022, s. 43). Silme kuşağının üzerinde yer alan üzüm salkımları ve asma

yaprakları figürlerinin üst kısmında ise, çevirisi yapılmış yazıtların yer aldığı iki silme kuşağı bulunmaktadır. Lentonun ortasında, yüzey kaybından dolayı alt kısmı okunamayan, Malta haçına benzeyen bir haç kabartması yer almaktadır.

Kapı çerçevesindeki haç motifleri, önceki gelenekleri tekrar etmekle birlikte, kuzey Mezopotamya'daki diğer örnekleriyle benzerlik gösterir. Bu bağlamda, Dara, Nusaybin'deki Mor Yakup Kilisesi ve Deyrul Zafaran Manastırı gibi yapılar örnek verilebilir (Bell & Mango, 1982, s.116). Kapı açıklığının doğu yüzü, bu dekoratif unsurlarla zenginleşmişken, batı yüzü sade bir tasarıma sahiptir ve naos tarafında kemerli bir açıklığa açılmaktadır. Narteksin güney duvarı tamamen çökmüş olup, moloz yığınları altında kaldığından, bu alanda herhangi bir geçiş olup olmadığı henüz incelenememiştir.

Wiessner, aynı plan ve ölçülere sahip Turabdin kiliselerinde, naostan apsise geçişi sağlayan kapıların bezemeli olmadığını, buna karşın narteksten naosa geçiş kapılarının genellikle süssüz olduğunu belirtmektedir (Wiessner, 1983, s.21). Bu gözlem, yapının doğu kısmının, orijinal kilisenin yıkılmasının ardından gerçekleştirilen bir inşa sürecine ait olabileceğini veya bölgedeki kiliselerin doğu bölümlerinin liturjik olarak farklılaşarak değişime uğramasından kaynaklanan bir kompleksin parçası olduğunu düşündürmektedir.

Şekil 3.119 Naos kapısı üzerinde yer alan Estrangeli kitabe (a) (Bell, 1909)

Naos kapısı üzerinde yer alan Estrangeli kitabe (b), 2022

Naos, yaklaşık 3,97 m derinliğinde olup, genişliği apsis ve nartekse eşit olarak 7,20 m'dir. Naosun tavanı çökmüş ve tonoz örtüsünün kalıntıları kısmen korunmuş olsa da, tamamlayıcı yapısal elemanlar mevcut değildir. Batı duvarında, pilastırlar üzerine oturan üç kemerli niş bulunmaktadır (Şekil 3.120). Ortadaki kemer, naosa

giriş sağlayan kapı açıklığının üzerinde yükselmektedir. Kemer ve sütunlarda kullanılan malzeme, iyi kesilmiş kesme taşlardan yapılmıştır ve bu malzeme kullanımı, batı girişinin vurgulanmak istendiğini gösterir. Batı duvarının inşası ve malzeme kullanımı, Turabdin kiliselerinde tipik olan dini mimari özellikleri yansıtmaktadır. Naosun tavanının çökmesi nedeniyle moloz taş yığını naos içinde birikmiş olup, kapı açıklıkları kısmen görünür durumdadır. Apsise geçiş, benzer manastır kilise planlarında olduğu gibi, naostan üç kapı açıklığı ile sağlanmıştır. Liturjik olarak önemli olan ortadaki kapı, diğerlerinden daha geniş ve yüksek olup, geçişin simgesel önemini vurgulamaktadır. Bu kapıların sağ ve sol taraflarına, özenle kesilmiş nişler yerleştirilmiştir. Doğu duvarı, bu üç kapı açıklığının üst kısmına kadar korunmuş olup, kapı açıklıkları kesme taşla inşa edilmiştir. Bu kapıların malzemesi, eski yapının parçası olarak anlaşılmaktadır. Yenileme çalışmaları sırasında, lentonun üst hizasından itibaren kullanılan moloz taş duvarlar büyük ölçüde yıkılmış ve hem naos hem de apsiste birikmiştir. Naosun kuzey ve güney duvarları, moloz taş birikintileri nedeniyle analiz edilememektedir.

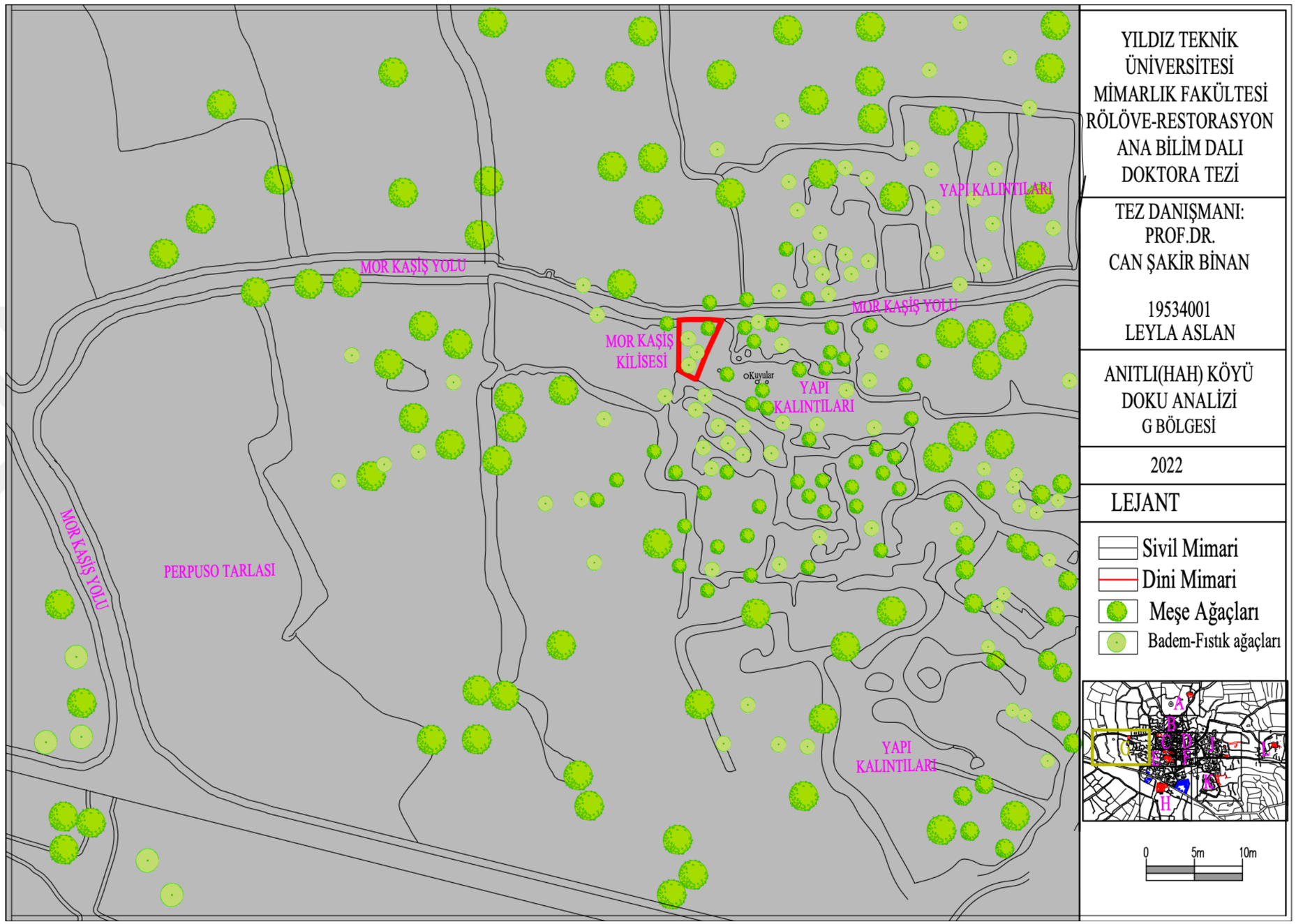
Şekil 3.120 Naos batı duvarı

Yapının en büyük tahribatı apsis bölümünde gerçekleşmiş olup, yıkılan duvarlar ve tavan kalıntıları moloz yığını ile dolmuştur. Apsisin tavanı tamamen çökmüş olduğundan ve korunmuş herhangi bir kalıntısı bulunmadığından, kesin bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Ancak, benzer plan tipine sahip kiliselerdeki apsis tavan yapılarından hareketle, apsisin tavanının moloz taş beşik tonoz şeklinde olduğu öngörülebilir. Naosun doğusundan apsise geçişi sağlayan üç kapı açıklığına rağmen, mevcut kalıntılardan apsisin bölümlere ayrıldığına dair bir

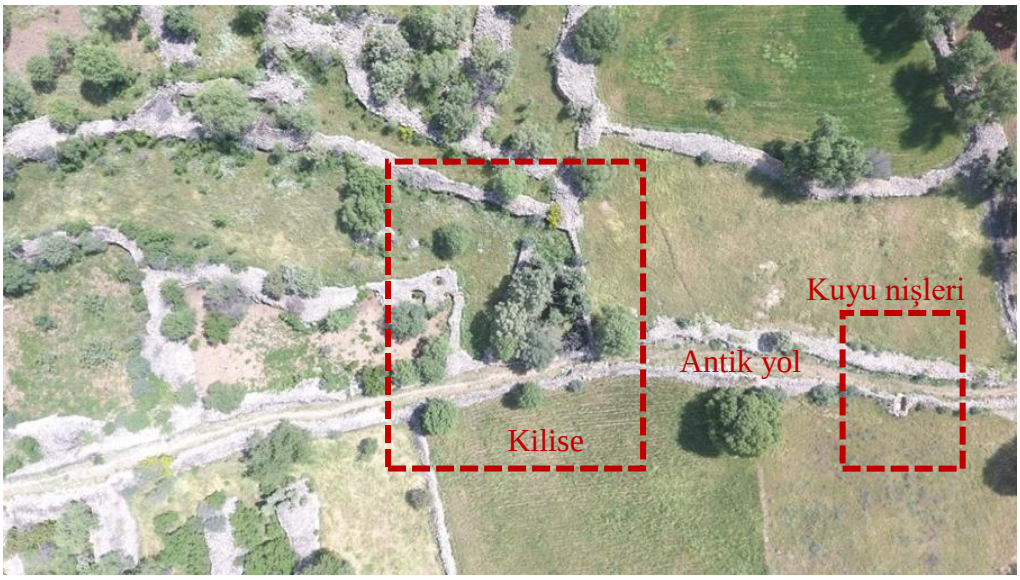
izlenim edinilememektedir. Doğudaki moloz taşlar arasında herhangi bir bölme duvarına rastlanmamıştır. Turabdin bölgesindeki benzer plan ve ölçüye sahip manastır kiliselerinde de apsiste özgün bir bölme duvarı bulunmamaktadır.

3.2.2.12 Mor Kaşiş Kilisesi ve Çevresi

Mor Kaşiş Kilisesi ve çevresindeki kalıntılar, köyün batısında yer almaktadır. Kiliseye, hem Perpuso tarlasından hem de köy içinden geçen antik Mor Kaşiş yolu ile ulaşılmaktadır (Şekil 3.121**,** Şekil 3.122). Antik yol güzergahı üzerinde, cephe oluşturmuş kuyu nişleri yer almaktadır. Kilise yapısı küçük boyutlara sahip olmakla birlikte, çevresinde birçok temel kalıntısı ve birbirine yer altından bağlanan kuyu ve sarnıçlar bulunmaktadır. Günümüzde yıkılmış olan eski yapıların taşlarıyla tarlalara yapılan duvar hattı üzerinde, bu duvarlarda eski yapılara ait devşirme taşların yer yer kullanıldığı gözlemlenmektedir.

Şekil 3.121 Mor Kaşiş Kilisesi yakın çevresi vaziyet planı

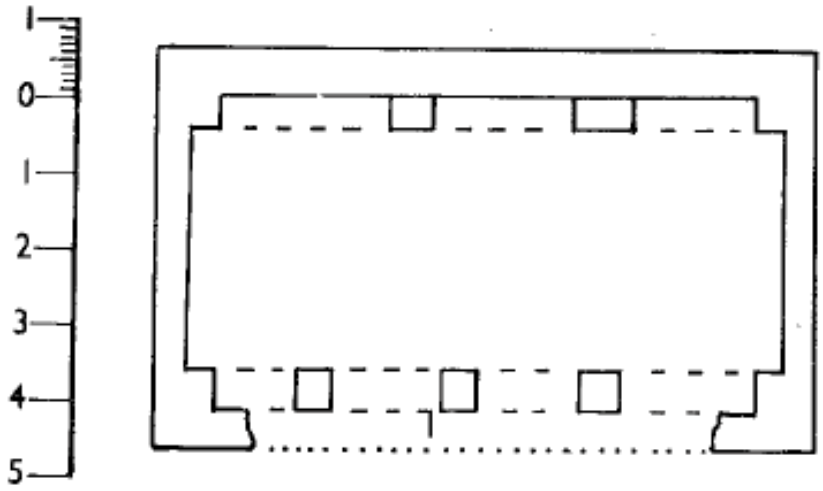
Şekil 3.122 Mor Kaşiş Kilisesi, antik yollar ve yakın çevresi hava fotoğrafı

Şekil 3.123 Kilise içinde yer alan yazıtlı ve Haç figürlü taş (a)

Mor Kaşiş Kilisesi etrafında yer alan sarnıçlar (b)

Köyün yaklaşık 250 metre batısında yer alan kilisenin üzerinde herhangi bir yazıt bulunmamakta olup, inşa tarihi kesin olarak belirlenememektedir. Yapının girişi güney cephesinden sağlanmakta olup, tavanı tamamen yıkılmıştır; buna karşın, güney duvarı dışında, beden duvarlarının büyük bir kısmı ayakta kalmaktadır. Kilise içinde kullanıma dair belirgin bir obje bulunmamakla birlikte, yerde kare formunda bir taşın üzerinde haç figürü ve Süryanice yazılmış küçük bir yazıt yer almaktadır (Şekil 3.123). Getrude Bell, yapının doğuya yönelimli olduğunu belirtmiş, ancak işlevinin kesin olarak bilinmediğini ifade etmiştir (Bell & Mango, 1982, s.113). Bununla birlikte, kilisenin adının Mor Kaşiş olması ve bir azize adanmış olması nedeniyle, yapının Hristiyanlık döneminde kilise ya da şapel olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Şekil 3.124 Mor Kaşiş Kilisesi Planı (Bell, 1982, s.113)

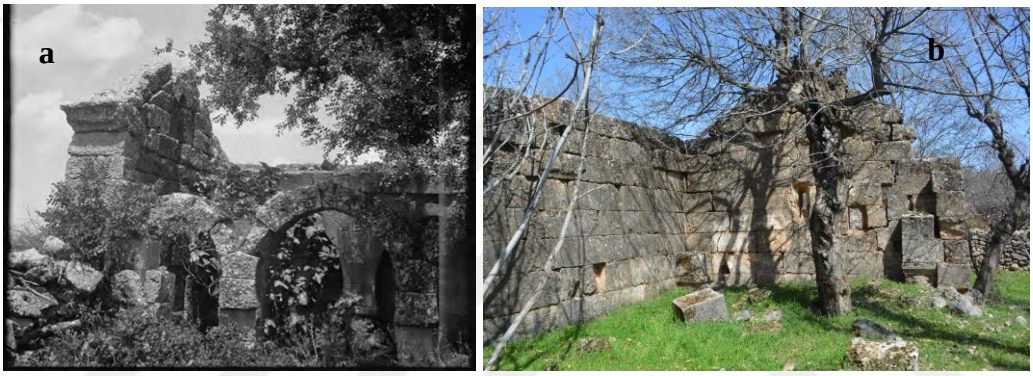
Doğu-batı aksında dikdörtgen planlı olan kilise, düzgün kesme büyük blok taşlardan inşa edilmiştir **(**Şekil 3.124). Turabdin bölgesinde, özgün çatı üçgen alınlıklarıyla günümüze ulaşan yapılar oldukça sınırlıdır ve bu kilise, bu tür yapılar arasında yer almaktadır (Şekil 3.125**,** Şekil 3.126). Hem doğu hem de batı cephesinde çatı alınlıkları ve kornişler korunmuş durumdadır. Kaynaklarda sınırlı bilgi bulunan bu yapıyı, Getrude Bell, *"tanımlanamayan bina"* olarak nitelendirmiştir (Bell & Mango, 1982, s.113). Bell'in çizmiş olduğu *"tanımlanamayan bina"*ya ait planın Mor Kaşiş Kilisesi'ne ait olduğu tespit edilmiştir.

Bell'in çizimleri ve 1909'daki eski fotoğraflarına dayanarak, yapının güney cephesinde yer alan at nalı kemerler, yapının girişini oluşturan unsurlar olarak görülmektedir. Bell, bu kemerlerin şeklinin dördüncü yüzyılın sonundan altıncı yüzyıla kadar Kuzey Suriye'deki tipik örneklerle benzerlik taşıdığını belirtmiştir (Bell & Mango, 1982, s.113). Bu kemerler günümüzde yıkılmış olsa da, temel kalıntıları kısmen korunmaktadır. Yapının güney kısmında, kemerlerin yer aldığı sütun temelleri görülmektedir. Yapının doğusu, Turabdin bölgesindeki diğer kilise apsislerinden farklı bir düzenlemeye sahiptir; ancak doğu duvarında yer alan mazgal pencere, bu bölümün apsis olarak işlev gördüğünü düşündürmektedir. Yapının iç kısmında, ağaçların yoğun olması nedeniyle doğu tarafında bir altar veya kalıntısının bulunup bulunmadığı tespit edilememiştir. Kuzey duvarında, herhangi bir açıklık olmamakla birlikte, dayanma sütunlarına ait temel kalıntıları bulunmaktadır. Hem doğu hem de batı duvarlarında alınlık kısmında bir mazgal

tepe penceresi yer almaktadır. Yapıda herhangi bir tonoz kalıntısı bulunmamakla birlikte, Bell yapının yan kemerlere sahip ahşap çatılı bir oda olduğunu belirtmiştir (Bell & Mango, 1982, s.113); ancak ahşap kiriş yuvalarına rastlanmamıştır.

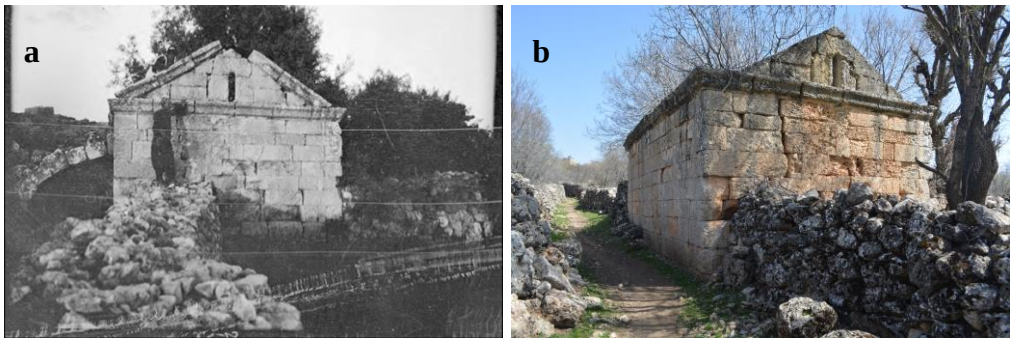
Bell'in Mor Kaşiş Kilisesi'nin batı cephesinden çektiği fotoğraf, o dönemde kilisenin kuzeyine dayanan kemerli bir mekânın varlığını göstermektedir. Günümüzde bu mekân tamamen yıkılmış olup, bu bölümde Mor Kaşiş Kilisesi'ne bağlanan antik yol yer almaktadır (Şekil 3.126).

Yapının duvar sistemi, cephedeki kornişler, içe dönük cepheler ve kemerli, profilsiz mazgal pencereler, hem Turabdin hem de Kuzey Suriye kiliselerinde yaygın olarak görülen tipik mimari unsurlardır.

Şekil 3.125 Mor Kaşiş Kilisesi güney cephesi (a) (Bell, 1909)

Mor Kaşiş Kilisesi iç görünüşü (b), 2022

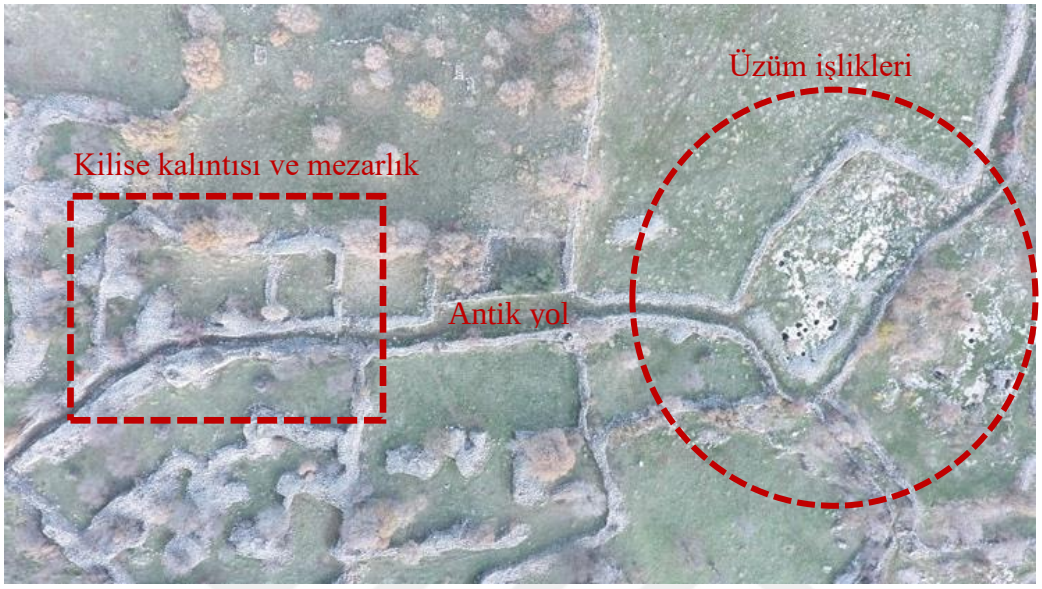
Şekil 3.126 Mor Kaşiş Kilisesi batı cephesi (Bell, 1909)

Mor Kaşiş Kilisesi kuzeybatı görünüşü, 2022

3.2.2.13 Mor Gevergis Kilisesi ve Çevresi

Köyün 500 metre güneydoğusunda konumlanan kilise ve çevresindeki kalıntılara, antik döneme ait bir yol üzerinden ulaşılmaktadır. Kilise çevresinde, hem Süryani

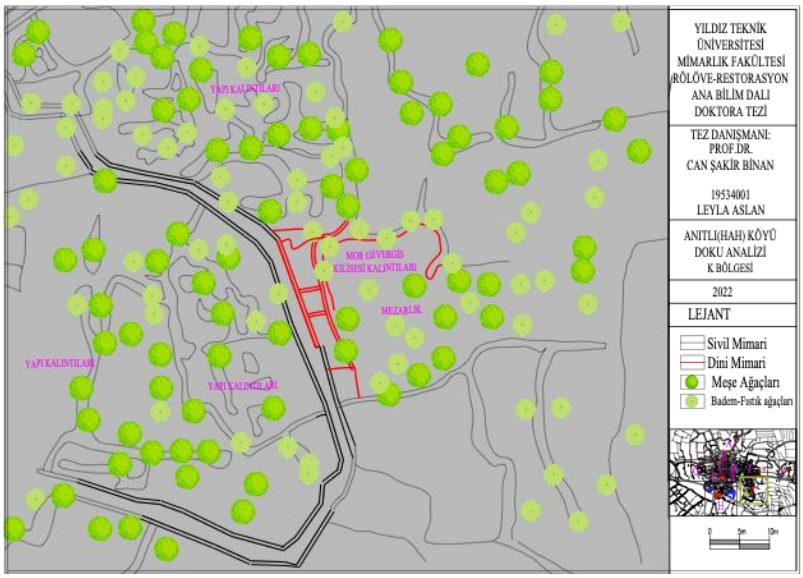
hem de Müslüman toplumlarına ait mezarlık alanları yer almaktadır. Etrafında bulunan çeşitli yapı kalıntıları, köyün büyüklüğü ve antik yerleşim sınırları hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Kilise'nin güney yönünde ise geniş bir üzüm işlik alanı yer almaktadır (Şekil 3.127**,** Şekil 3.128 ve Şekil 3.129).

Şekil 3.127 Mor Gevergis Kilisesi, mezarlık, üzüm işlikleri ve çevresi hava fotoğrafı

Şekil 3.128 Mor Gevergis Kilisesi antik yol ve çevresindeki kalıntılar

Şekil 3.129 Mor Gevergis Kilisesi ve çevresi vaziyet planı

Mor Gevergis Kilisesi'nin büyük bir kısmı toprak ve moloz yığınları altında kalmış olduğundan, yapının mimari özelliklerine dair ayrıntılı bir tanımlama yapmak mümkün olmamaktadır. Mevcut kalıntılar, kilisenin boyutları göz önünde bulundurulduğunda, yapının şapel tipi bir plan düzenine sahip olduğunu göstermektedir. Yapıya ait herhangi bir kitabe tespit edilmemiştir. Ancak, kiliseye ait bir altar taşı kalıntısı, yapının çevresinde düzensiz bir şekilde yer almaktadır.

3.2.2.14 Mor Muşe Ukomo (Etiyopyalı) (Deyr Reş) Kilisesi

Mor Muşe Kilisesi'ne erişim, tarihi Deyr Reş antik yolu üzerinden yaya olarak sağlanmaktadır **(**Şekil 3.130**).** Bu yol aynı zamanda Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi ve Mor Yuhannon Manastırı'na ulaşım için de kullanılmaktadır. Bununla birlikte, yakın dönemde yapılan yeni yol sayesinde, araçla kilisenin önüne kadar gidilebilmektedir. Mor Muşe Kilisesi, Anıtlı Köyü'ne uzak bir konumda yer alan yapılar arasındadır.

Mor Yuhannon Manastırı'nın doğusunda ve köyün yaklaşık 1,5 km uzağında, halk arasında 'Deyr Reş' olarak adlandırılan küçük bir kilise yapısıdır. Yapıda yapım veya onarım tarihi ile ilgili bir kitabe olmadığından ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Wiessner'e göre kilise Hah köyüne uzak olup, Hah'ın doğu mahallerinin yıkılmasından sonra inşa edilmiş olabilceğini belirtmiştir (Wiessner, 1993, s.14).

Yapı, küçük ve orta boyutlardaki moloz taşlarla inşa edilmiş olup, çevredeki yapıların taşlarının yeniden kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Ancak, bu durumun doğrulanabilmesi için ayrıntılı bir arkeolojik kazı çalışması gerekmektedir. Turabdin bölgesindeki kiliselerin genellikle daha önce var olan bir kilise ya da tapınağın temeli üzerine inşa edilmesi göz önünde bulundurulduğunda, bu yapının da önceki bir yapının kalıntılarının kullanımıyla yeniden inşa edilmiş olabileceği ihtimali değerlendirilmelidir.

Şekil 3.130 Mor Muşe Kilisesi havadan görünüşü ve antik yollar

Geç döneme tarihlendirilen bu kilise, kaba ve moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir. Tavanı tamamen çökmüş durumdayken, duvarlarının büyük bir kısmı günümüze kadar korunmuştur. Yapı, taş yığınlarının altında kaldığından dolayı plan şeması tam olarak anlaşılamamaktadır. Kilisenin önünde yer alan kuyular ve çevredeki yıkılmış çevre duvarı kalıntıları, bu alanın kilisenin avlusu olarak kullanıldığını düşündürmektedir (Şekil 3.131).

Mevcut duvarlardan ve kilisenin yönelişinden naos ve apsisin kuzey- güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı mekanlar olduğu anlaşılmaktadır. Wiessner Mor Yuhannon manastırının kuzey odaları gibi, bu kilisenin de kuzeyde yer alan girilemeyen odasını mezar odası olarak belirtmektedir (Wiessner, 1993, s.14). Kilisede herhangi bir motif veya taş süslemeye rastlanmamıştır. Kiliseye giriş, batı cephesinden üç yekpare taştan oluşan bir kapı açıklığı ile sağlanmaktadır (Şekil 3.132).

Şekil 3.131 Mor Muşe Kilisesi hava fotoğrafı

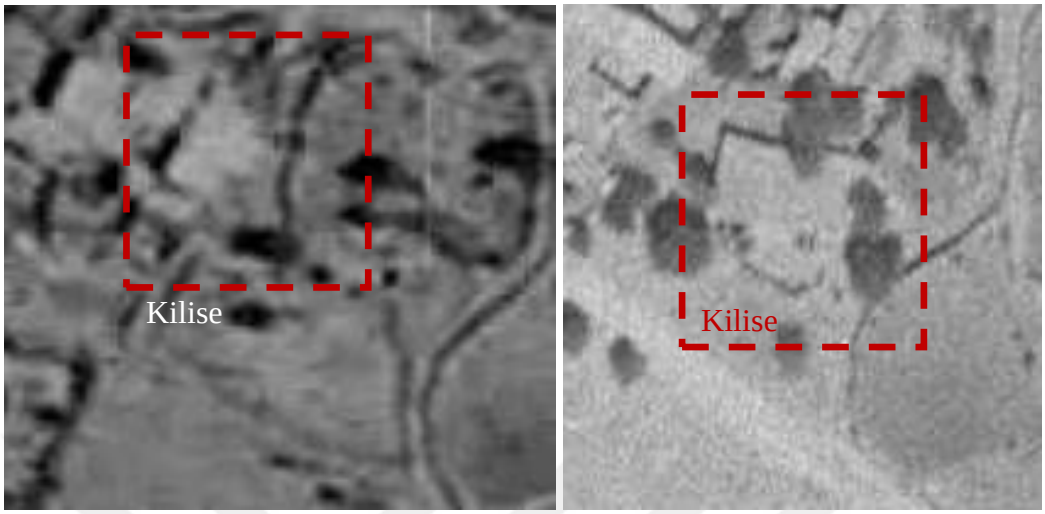
Şekil 3.132 Mor Muşe Kilisesi batı cephesi görünüşü ve avlusu

3.2.2.15 Mor Osyo Kilisesi

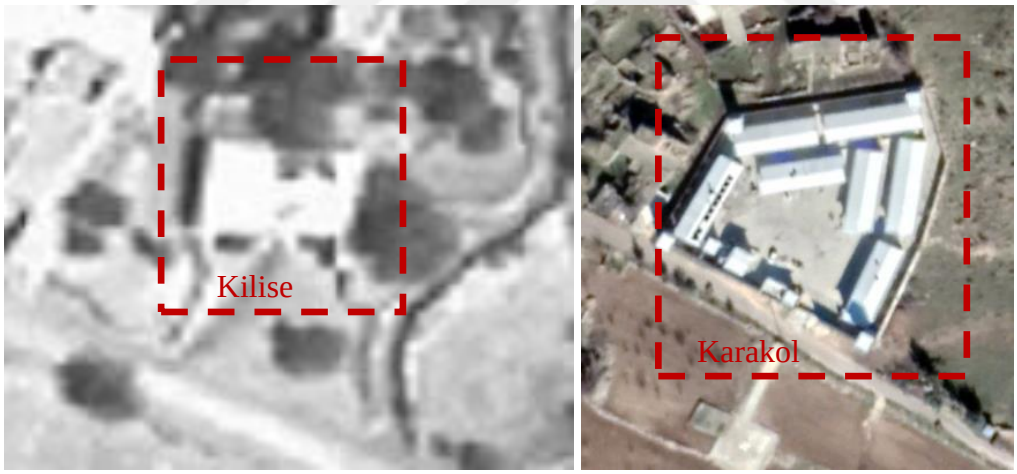
Köy yerleşimi içerisinde konumlanan kilise, tarihsel kayıtlara göre Mor Osyo Kilisesi olarak bilinmektedir. 1954 yılına ait hava fotoğrafları ve sözlü anlatımlara göre, bu kilise 1984 yılında inşa edilen Karakol binasının bulunduğu alanda yer almaktaydı. Mor Osyo Kilisesi'nin, 1954, 1973 ve 1984 yıllarına ait hava fotoğraflarından dikdörtgen planlı ve avlulu bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.

1984 yılında Anıtlı Jandarma Karakol Komutanlığı'nın inşası sırasında, kilise ile birlikte yakın çevresindeki bir konut yapısının da yıkıldığı belirtilmektedir (Şekil 3.133**,** Şekil 3.134). Karakol yapım sürecinde kilisenin belgelenmemesi nedeniyle,

yapı hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Günümüzde, Mor Osyo Kilisesi'nin bulunduğu alanda Anıtlı Jandarma Karakol Komutanlığı yer almaktadır.

Şekil 3.133 Mor Osyo Kilisesi 1954 ve 1973 yılı hava fotoğrafı (Hava Kuvvetleri Arşivi, 2022)

Şekil 3.134 Mor Osyo Kilisesi 1984 (Çevre Şehircilik Bakanlığı arşivi, 2022) 2023 yılı hava fotoğrafı

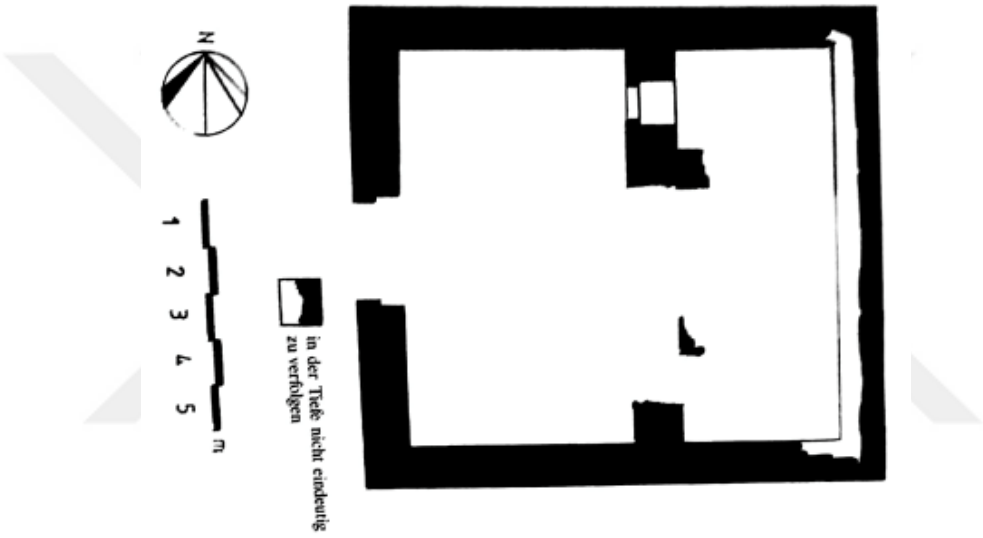
3.2.2.16 Mor Kavme Manastırı ve Çevresi

Hah Köyü'nün kuzeybatısında, antik bir yol üzerinden ulaşılan Mor Kavme Manastırı hakkında mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Köyden en uzak mesafede yer alan manastır yapılarından biri olan bu yapı, kitabe bulunmaması nedeniyle tarihlendirilememiştir. Büyük ölçüde yıkılmış ve moloz taş

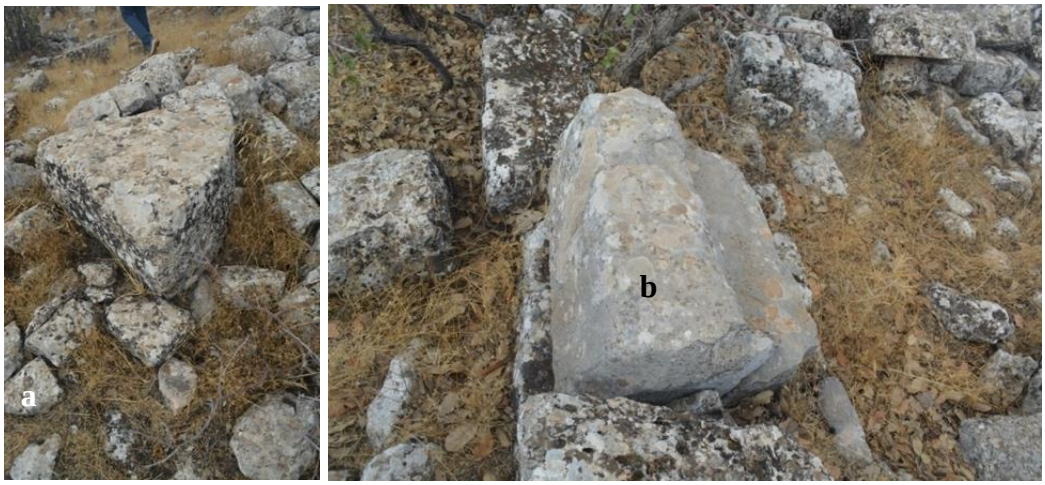
yığınları altında kalmış olması sebebiyle plan şeması hakkında kesin bir bilgi elde edilememektedir.

Yapıya ait kalıntılar arasında yer alan üçgen formlu taş tambur, bu yapının bir inziva manastırı olarak kullanılmış olabileceğini ve bu taşın bir inziva kulesine ait olduğunu düşündürmektedir (Şekil 3.136). Bu değerlendirme, Mercimekli Mor Loozor Manastırı'nın inziva kulesinde benzer formlu taşların kullanımıyla karşılaştırmalı olarak yapılmıştır.

Mevcut kalıntılar ayrıca, Mor Kavme Manastırı'nın birçok mekâna sahip geniş bir manastır kompleksi olduğunu işaret etmektedir (Şekil 3.137, Şekil 3.138).

Şekil 3.135 Mor Kavme Manastırı Kilisesi planı (Wiessner, 1983)

Şekil 3.136 Üçgen tambur taş (a) Taş söve (b)

Şekil 3.137 Mor Kavme Manastırı kalıntıları (Wiessner, 1983)

Şekil 3.138 Mor Kavme Manastırı kalıntıları, 2023

3.2.2.17 Mor Şalito Kilisesi Kalıntıları

Hah Köyü'nün kuzeyinde, köy içerisinde yer alan Mor Şalito Kilisesi, toprak dolgu ile kaplanmış olup günümüzde arkeolojik bir alan niteliği taşımaktadır. Yapının tamamen toprak altında kalmış olması nedeniyle mimari özellikleri hakkında bilgi edinilememektedir. Ancak, alanda gözlemlenen kuyular ve dağınık temel izleri yapının varlığına işaret etmektedir.

Kilisenin yeri ve konumu, saha incelemeleri ile sözlü kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda tez çalışması kapsamında tespit edilmiştir **(**Şekil 3.139).

Şekil 3.139 Mor Şalito Kilisesi toprak dolgu alan

3.2.2.18 İsmi Bilinmeyen Dini Yapı Kalıntısı 1

Hah Köyü'nün kuzeydoğusunda, Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi ve Mor Barsavmo İnziva Kulesi'nin kuzeyinde yer alan bu alan, moloz taş yığınlarıyla kaplıdır. Yapının tamamen yıkılmış ve moloz taş yığınları altında kalmış olması nedeniyle plan şeması ve hangi tür bir dini yapı kalıntısı olduğu hakkında kesin bilgiye ulaşılamamaktadır.

Alanda tespit edilen Süryanice bir kitabe taşı bulunmakla birlikte, yüzeyindeki aşınma nedeniyle yazıt okunamamıştır. Yapının yeri ve konumu, tez çalışması kapsamında gerçekleştirilen arazi incelemeleri sonucunda belirlenmiştir (Şekil 3. 140**).**

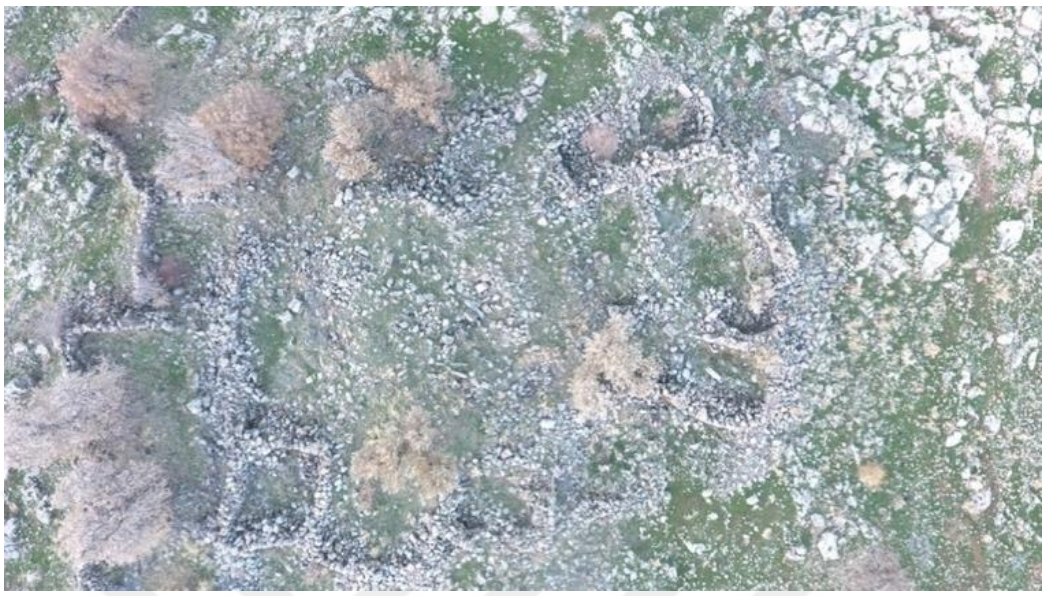
Şekil 3. 140 Yapı kalıntısı (a) Süryanice taş kitabe (b)

3.2.2.19 İsmi Bilinmeyen Dini Yapı Kalıntısı 2

Hah Köyü'nün güneyindeki tepelik alanda yer alan bu yapı hakkında mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yapı, tez çalışması kapsamında yapılan arazi incelemeleri sırasında, alandaki nitelikli taşlardan yola çıkılarak bir dini yapı olarak tespit edilmiştir. Yapının tamamı yıkılmış ve moloz taş yığınları altında kalmış olduğundan, plan şeması ve hangi dini yapıya ait olduğuna dair kesin bir bilgi verilememektedir (Şekil 3.141).

Yapının etrafında, antik taş ocağı ve kaya mezarlarının bulunması, bu alanın geçmişte önemli bir yerleşim veya dini kompleks olabileceğini düşündürmektedir.

Yapı ve çevresi, günümüzde bir arkeolojik alan olarak kabul edilmektedir (Şekil 3.142).

Şekil 3.141 İsmi Bilinmeyen Dini yapı kalıntısının hava fotoğrafı

Şekil 3.142 Yapıda yer alan sütun taşları

3.2.3 Anıtlı (Hah) Köyü Arkeolojik Değerler

Anıtlı'da bir Bizans köyünün Arap fethinden sonraki geçirdiği değişimi katmanlı olarak gösteren ilk kazı ve sondaj çalışmaları, 2012 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı adına Mardin Müze Müdürlüğü tarafından Mor Sobo Katedrali'nde gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 13.03.2012 tarihli ve 55966 sayılı kazı ve sondaj yazısına dayalı olarak, arkeologlar, sanat tarihçileri ve 25 işçi ile başlanmıştır (Ş.K.V. K. B. K arşivi, 2022).

Kazı sonuç raporuna göre, çalışmalar 09.09.2012 tarihinde yüzey temizliği ve otların temizlenmesi ile başlamış, ardından apsis ve naos bölümlerinde devam edilmiştir. Apsis bölümünde yapılan ilk çalışmalarda, toprak dolgusu temizlenerek

seviye indirme işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, ortaya çıkan kesme taş bloklar numaralandırılarak yerinde korunmuştur. Ayrıca, üzerinde Süryanice yazılar bulunan taş bloklar ve az miktarda krem renginde ve deve tüyü tonlarında seramik parçaları bulunmuştur. Kemerlerden düşen kesme taş blokları ve kemerlerden kopan büyük tuğla kalıpları, in situ olarak bırakılmıştır (Şekil 3.143).

Apsis kısmının doğu duvarının orta kısmında bir pencere ve apsisin kuzeybatı yönünde bir kapı açığa çıkarılmıştır. Kazılar sırasında, 2 metre derinliğinde toprak dolgu ile kaplı olan apsis zemini tespit edilmiş ve zeminin tamamının tahrip olmuş olduğu, ancak mozaik parçalarıyla kaplanmış olduğu ortaya konmuştur. Apsisin kapısı önünde, bitkisel bezemelere sahip ve üzerinde bir sıra Süryanice yazı bulunan taş blok bulunmuştur (Şekil 3.144).

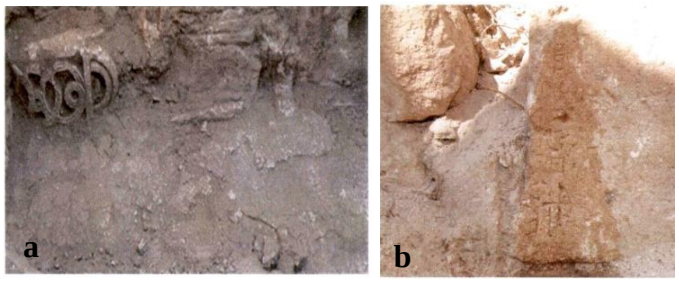
İkinci aşama kazı çalışmaları, naos bölümünün doğu ucunda gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde, toprak dolgu kaldırılarak duvarlardan düşen kesme taş bloklar numaralandırılarak yerinde korunmuş, küçük duvar taşları ise kilisenin bahçesine yerleştirilmiştir. Naosun güney duvarının tam ortasında yapılan kazı çalışmalarında, yan yana yer alan iki kapı açığa çıkarılmıştır.

Müze Müdürlüğü'nün kazı sonuç raporuna göre, yapılan kazılarda envanter özelliği taşıyan herhangi bir esere rastlanmamıştır. Alanın temizlenmesi, düşme tehlikesi taşıyan taş ve tuğlaların onarımı gerçekleştirilmiş ve çalışmalar 01.11.2021 tarihinde bütçenin sona ermesiyle tamamlanmıştır (Kazı Sonuç Raporu, 2021) (Ş.K.V. K. B. K arşivi, 2022).

Şekil 3.143 Çalışma yapılan kazı alanı (a)

Üzerinde Süryanice yazı bulunan taş (b)

Şekil 3.144 Apsis zemininde bulunan mozaik parçası kalıntıları ve antik taş (a)

Apsiste yer alan üzerinde dikey Süryanice yazı bulunan taş (b)

Hah Harabeleri, 1. derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiş olup, bu alanın hem içinde hem de çevresinde tescil edilmemiş birçok arkeolojik kalıntı yer almaktadır. Özellikle kilise ve manastır yapılarında, taşınabilir durumda ve korunaksız şekilde pek çok antik kalıntıya rastlanmıştır. Alanda tespit edilen arkeolojik kalıntılar arasında çok sayıda sütun başı, antik motiflerle süslenmiş taşlar, pişmiş toprak parçaları, taş kitabeler, vaftiz kurnaları ve çömlekler bulunmaktadır (Şekil 3.145).

Şekil 3.145 Anıtlı köyü içinde rastlanan arkeolojik ögeler

Anıtlı (Hah) Köyü'ndeki Mor Sobo Katedrali dışında, alanda herhangi bir arkeolojik kazı veya yüzey araştırması gerçekleştirilmemiştir. Bilimsel bir çalışma yapılmadığı için, alandaki buluntular farklı şekillerde kullanılmaktadır. Taşınabilir nitelikteki bazı taşlar genellikle hayvan yemlikleri olarak kullanılmakta, bunun yanı sıra yapıların inşasında ve avlu duvarlarında devşirme malzeme olarak da değerlendirilmiştir (Şekil 3.146).

Şekil 3.146 Antik mimari ögelerin hayvan yemliği olarak kullanılması

3.2.3.1 Antik Taş Ocakları

Köyün Kam Mevkisi'nde, antik döneme ait büyük bir taş ocağı bulunmaktadır. Antik taş kesim izlerinin tespiti, köyün veya Mor Kavme Manastırı'nın taş ihtiyacını karşılamak amacıyla bu ocağın kullanıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, köyün güneyinde yer alan Şıkera Sor Mevkisi'nde de benzer şekilde bir taş ocağı bulunmaktadır. Bu taş ocağının yanında, ismi bilinmeyen bir kilise veya manastır kalıntısının yer aldığı düşünülmektedir ve bu yapı, köy için taş temini amacıyla kullanılmış olabilir (Şekil 3.147).

Şekil 3.147 Mor Kavme yolu taş ocağı (a)

Köyün güneyindeki taş ocağı izleri (b)

3.2.3.2 Antik Kireç Ocakları

Köyün kuzeybatısında, Kam Mevkisi'nde birçok kireç kuyusu tespit edilmiştir. Bu kireç kuyuları, taş ocağına yakın bir konumda yer almakta olup, köyün veya Mor Kavme Manastırı'nın kireç ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmıştır. Bunun yanı sıra, köyün kuzeyinde, köy yerleşimi içinde de antik döneme ait çok sayıda kireç kuyusu bulunmaktadır (Şekil 3.148, Şekil 3.149).

Şekil 3.148 Kam Mevkisinde yer alan kireç kuyuları

Şekil 3.149 Hah Kalesi kuzeyinde yer alan kireç kuyuları

3.2.3.3 Antik Kaya Mezarlar

Köyün Nızarı Bersiko Mevkisi'nde, iki farklı tip kaya mezarına rastlanmıştır. İlk grup kaya mezarları, doğal kayanın oyulmasıyla oluşturulmuş oda tipi mezarlardır (Şekil 3.150**)**. Diğer mezar tipi ise, zeminde yer alan lahit şeklindeki kaya mezarlarıdır (Şekil 3.151).

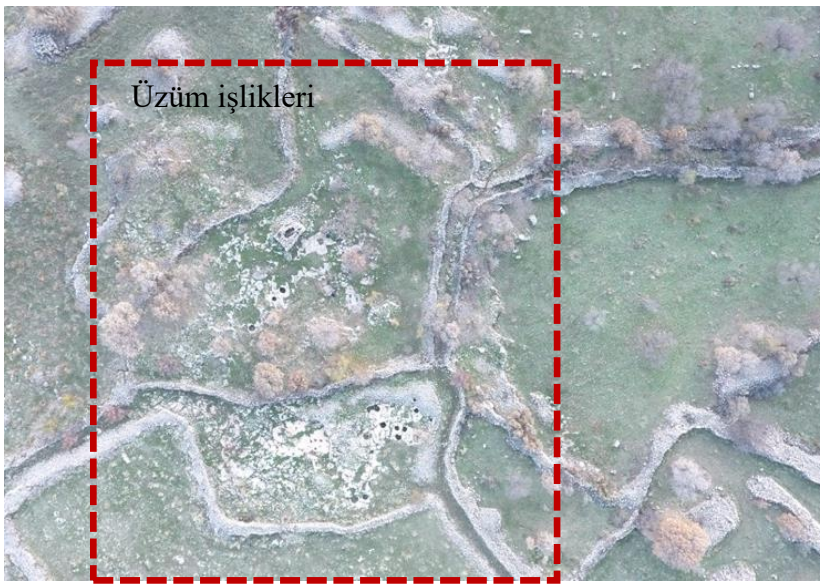
Şekil 3.150 Doğal kaya oyulmasıyla yapılmış kaya mezarlar

Şekil 3.151 Zeminde lahit şeklinde kaya mezarlar

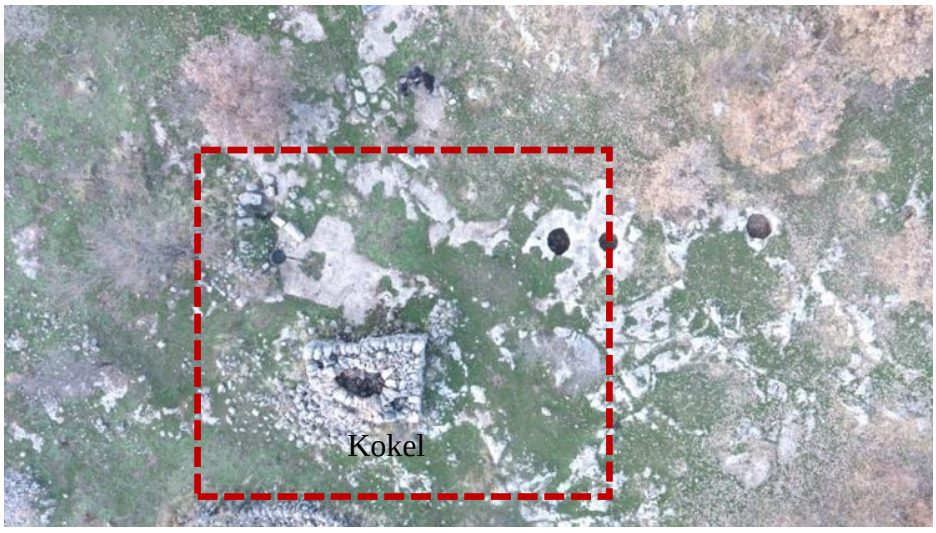
3.2.3.4 Antik Üzüm İşlikleri

Alanda yer alan, kaynaklarda yer almayan ve tescilleri yapılmamış önemli arkeolojik değerlerden biri, üzüm işlikleridir. Bu işlikler, çalışma kapsamında yerel halktan alınan sözlü bilgiler doğrultusunda tespit edilmiştir. İlk olarak, köy içindeki Mor Gevergis Kilisesi kalıntılarına yakın bir alanda yer alan ve büyük bir alanı kapsayan üzüm işliği belirlenmiştir. Hava fotoğraflarından da gözlemlendiği üzere, hem yer altı hem de yer üstü sarnıçlarla birbirine bağlanan bu alan, üzümlerin toplanıp ayıklandığı ve kurutulduğu bir merkezdir. Ayrıca, bu alanda, yöre halkı tarafından *"Kokel"* olarak adlandırılan hizmet yapıları da yer almaktadır.

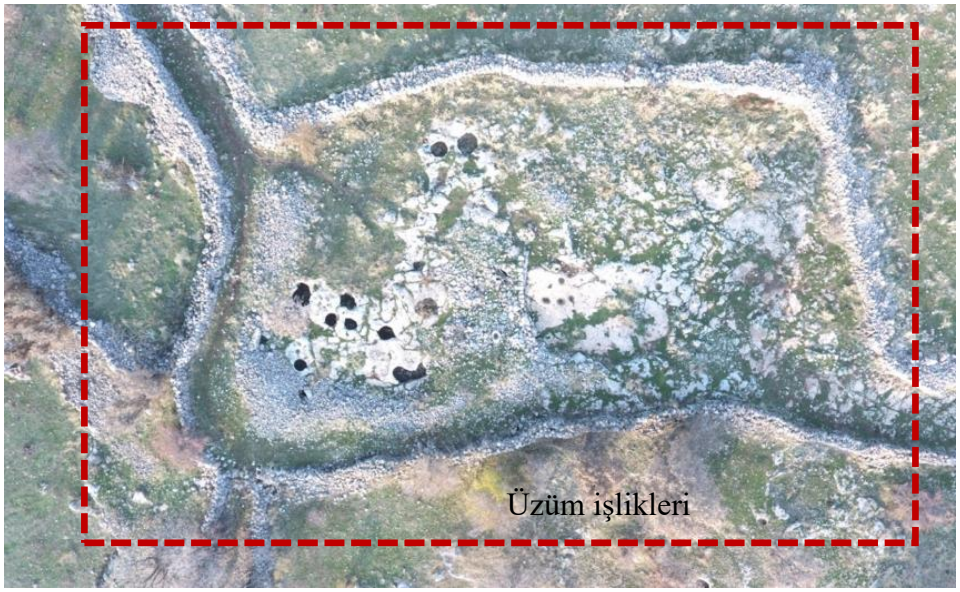

Şekil 3.152 Üzüm işlikleri hava fotoğrafı, 2022

Bu alanda çok sayıda sarnıç bulunmakla birlikte, büyük kısmı toprak dolgu ve molozlarla dolmuş olduğundan, sarnıçların boyutları ve derinlikleri hakkında kesin bir bilgi verilememektedir. Mardin Zınnar bağlarının güneyinde bulunan Çel Bira (Kırk Kuyu) alanı, şarap üretim yeri olarak tanımlanmıştır (Altan, 2022, s. 115). Bu alan, Anıtlı'da tez çalışması kapsamında tespit edilen üzüm işliği bölgesiyle büyük benzerlik göstermektedir. Ancak, buranın şarap üretim ve depolama alanı mı yoksa suyun toplanıp kullanılması için mi inşa edildiği konusunda net bir görüş oluşturulabilmesi için, bölgenin yeme-içme kültürünü yansıtan topografya ile uyumlu özellikte bir alan olması nedeniyle, bilimsel araştırmaların yapılması gerekmektedir (Şekil 3.152**,** Şekil 3.153**,** Şekil 3.154).

Şekil 3.153 Üzüm işlikleri ve Kokel hava fotoğrafı, 2022

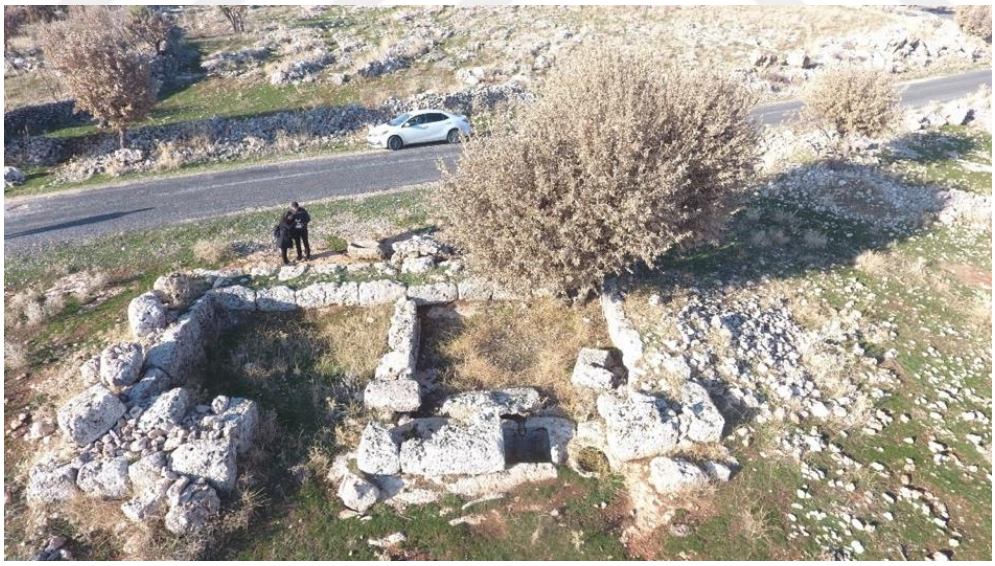

Şekil 3.154 Üzüm işlikleri hava fotoğrafı, 2022

Yöre halkı tarafından *"Ma'serto"* olarak adlandırılan ve ana kayadan kesilen bir üzüm işliği alanı, Anıtlı (Hah) ve Alayurt (Bakısyan) köyleri arasında yer alan Reka Seyida Mevkisi'nde bulunmaktadır. Basit bir *mahserto*, hafif eğimli bir zemin üzerinde, suyun aktığı kanallar ile birbirine bağlanan sarnıçlardan oluşmaktadır (Soileau, 2017, s. 32) (Şekil 3.155**,** Şekil 3.156).

Şekil 3.155 *Ma'serto* hava fotoğrafı

Şekil 3.156 *Ma'serto* hava güney görünüşü

3.2.3.5 Antik Harman Yeri

Köyün kuzeybatısındaki Kam Mevkisi'nde, harman yeri olarak kullanılan ve ana kayanın oyulmasıyla oluşturulmuş bir alan bulunmaktadır. Verimli tarım

arazilerine sahip olan Anıtlı'da, bu harman yeri günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir. Yoğun tarım üretiminin yapıldığını gösteren bu arkeolojik kalıntı, bölgedeki tahıl üretiminin varlığını ortaya koymaktadır (Şekil 3.157).

Şekil 3.157 Harman yeri

3.2.3.6 Hah Kalesi Kalıntıları

Anıtlı'da bulunan kırsal yerleşim, Hah kalesi[1] olarak adlandırılan tepedeki kapalı konut kompleksinin etrafında konumlanmaktadır. Yazılı bir kaynak bulunmamakla birlikte, yerel halktan alınan bilgilere göre, bu komplekste 20. yüzyılın başına kadar kuzeydoğu ve güneybatı yönlerinde birer burç yer alıyordu (Şekil 3.158).

[1] Hah Kalesi, bulunduğu kapalı konut kompleksinin yapısal özellikleri ve sözlü kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, 19. yüzyıl sonlarına kadar kale burçlarını bünyesinde barındırmış olup, bu özellikleri nedeniyle halk arasında "Hah Kalesi" olarak anılmaktadır.

Kompleksin güneybatısında bazı izler bulunmakta olup, kuzeydoğuda ise burcun tarif edildiği geç döneme ait bir yapı inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı kompleks içindeki yapılarda devşirme malzeme kullanımı gözlemlenmektedir. Ayrıca, kompleksin temelinde erken döneme ait olduğu düşünülen temel izlerine rastlanmıştır (Şekil 3.159).

Şekil 3.158 Kuzeydoğu burç izi

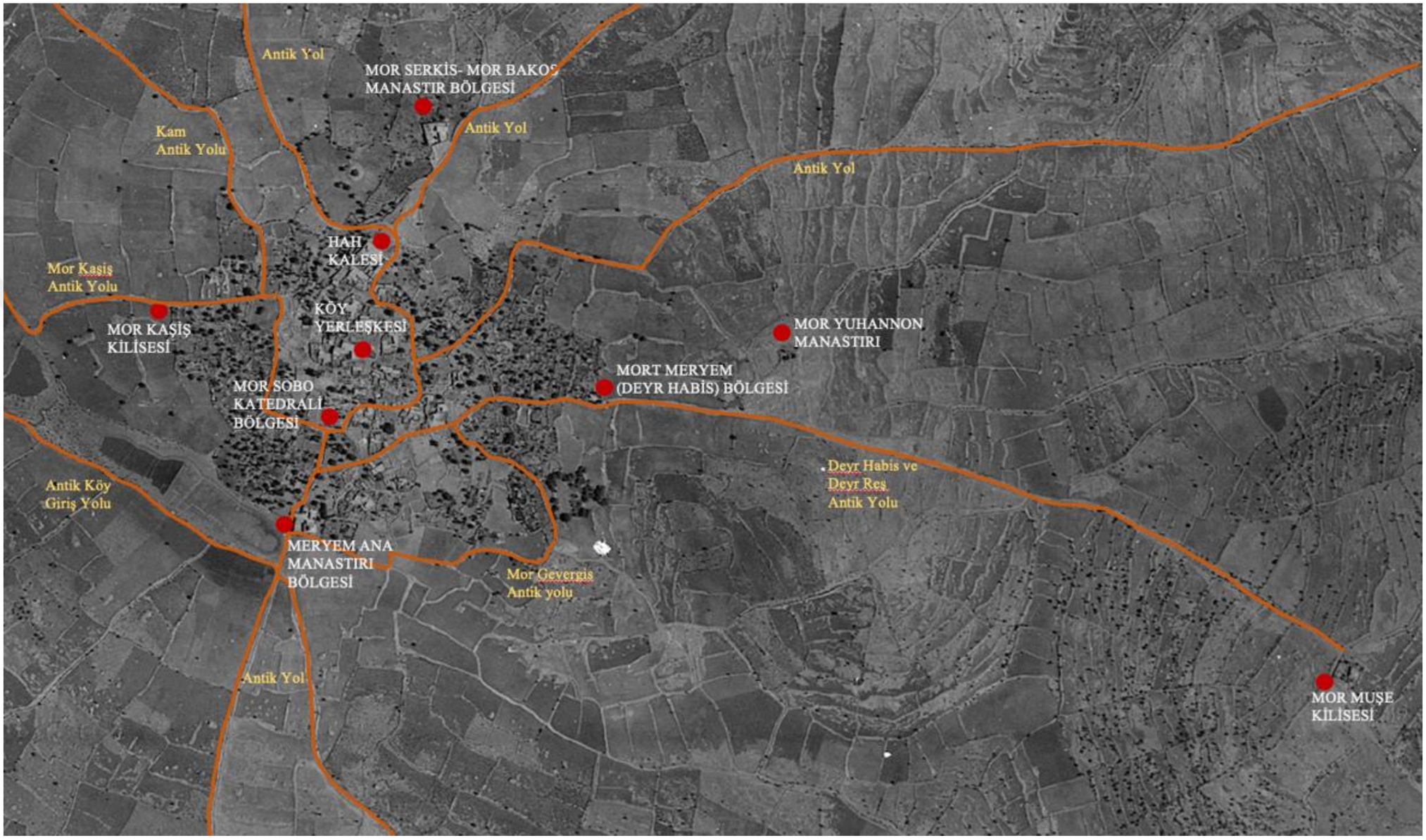
Şekil 3.159 Erken döneme ait taşlar (a), Erken dönem temel izleri (b)

3.2.3.7 Antik Yollar

Anıtlı'nın eski hava fotoğraflarından ve mevcut izlerden yapılan tespitler, özellikle dini yapılarla bağlantılı antik yolların varlığını ortaya koymaktadır. Bu yollar, bulundukları dini yapıların adlarıyla anılmakta ve bu adlar, aynı zamanda ilgili mevki isimlerine de yansımıştır. Örneğin, Meryem Magdeleyto Kilisesi ile Mor Yuhannon Kilisesi'ne ulaşan yol, halk arasında "Deyr Habis Yolu" olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca, Mor Muşe Kilisesi'nin halk arasında "Deyr Reş" olarak biliniyor olmasından dolayı, bu kiliseye giden yol da "Deyr Reş Yolu" olarak kullanılmaktadır (Şekil 3.160).

Deyr Habis ya da Dera Sorke antik yolu güzergahı üzerinde, sırasıyla Meryem Ana Manastırı, köyiçi, Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi, Mor Barsavmo Kulesi ve Mor Yuhannon Manastırı yer almaktadır (Şekil 3.161). Bu yolun devamı ise, Mor Muşe Kilisesi'ne kadar uzanarak Deyr Reş antik yolu olarak adlandırılmaktadır (Şekil 3.162).

Mor Kaşiş Kilisesi'ne ulaşan yol, Mor Kaşiş Yolu olarak adlandırılmakta olup, Mor Kavme Manastırı'na giden yol ise Kam Yolu olarak bilinmektedir. Mor Kaşiş Antik Yolu güzergahı, Meryem Ana Manastırı ile başlayarak, Mor Sobo Katedrali ve çevresi, köyiçi ve nihayetinde Mor Kaşiş Kilisesi'ne kadar devam etmektedir (Şekil 3.163). Kam Antik Yolu güzergahı ise, Meryem Ana Manastırı ile başlayıp, Mor Sobo Katedrali ve çevresi, köyiçi ve son olarak Mor Kavme Manastırı ile son bulmaktadır (Şekil 3.164).

Şekil 3.160 1954 hava fotoğrafı üzerinden Anıtlı Köyü Antik yollar haritası

Şekil 3.161 Dera Sorke antik yolu

Şekil 3.162 Mor Muşe Kilisesi ve Deyr Reş antik yolu

Şekil 3.163 Mor Kaşiş antik yolu

Şekil 3.164 Mor Kavme antik yolu

Özel bir ismi olmamakla birlikte, Mor Gevergis Kilisesi, Mor Muşe Kilisesi, Mor Serkis ve Mor Bakos Manastırı ile bağlantılı olan yollar, 1969 yılında inşa edilen yeni yol öncesinde kullanılan köyün eski antik yolunu oluşturmakta olup, bu güzergah da mevcuttur (Şekil 3.167). Mor Gevergis Antik Yolu güzergahı, Meryem Ana Manastırı ile başlayıp, üzüm işlikleri ile devam ederek Mor Gevergis Kilisesi'ne bağlanmaktadır (Şekil 3.165). Bu yol, Deyr Habis Antik Yolu ile birleşerek sona ermektedir. Mor Serkis ve Mor Bakos Antik Yolu güzergahı ise, Meryem Ana Manastırı ile başlayıp, Mor Sobo Katedrali ve çevresi, köyiçi ve nihayetinde Mor Serkis ve Mor Bakos Manastırı'na kadar devam etmektedir (Şekil 3.166). Bu veriler, çalışma kapsamında hazırlanan Kültürel Peyzaj Değerleri Haritası'nda gösterilmiştir.

Şekil 3.165 Mor Gevergis ve üzüm işlikleri antik yolu

Şekil 3.166 Mor Serkis ve Mor Bakos Manastırı antik yolu

Şekil 3.167 1969 da yapılan yeni yol ile köyün eski antik yolu

3.2.3.8 Özel Doğal Kaya Şekillenmeleri

Anıtlı köyü, tarım ve ham toprak arazileriyle geniş bir alana yayılmakta olup, özellikle doğal kaya yapılarında farklı tip kaya şekillenmeleri gözlemlenmektedir. Bu kayalar, özellikle rüzgârın etkisiyle, Anıtlı'ya özgü bir form kazanmıştır. Mor Yuhannon Manastırı çevresindeki doğal kaya platformu, bu kaya şekillenmelerine örnek teşkil etmektedir (Şekil 3.168).

Şekil 3.168 Mor Yuhannon Manastırı etrafındaki doğal kaya şekillenmeleri

Bunun dışında, Mor Kavme Manastırı'na giden yolda da özgün doğal kaya şekillenmeleri gözlemlenmiştir (Şekil 3.169).

Şekil 3.169 Mor Kavme Manastırı'ndaki doğal kaya şekillenmeleri

3.2.4 Anıtlı (Hah) Köyü Doğal Değerler

3.2.4.1 Meşe, Badem ve Zeytin Ağaçları

Anıtlı'nın çevresindeki dağlık alanlarda yoğun meşe ağaçları bulunmaktadır (Şekil 3.170**).** Doğal olarak gelişen meşe ormanları, yerel halk tarafından odun temini ve hayvancılık faaliyetleri için kullanılmaktadır. Ayrıca, Anıtlı'nın çevresinde yer alan harabe halindeki kalıntılar arasında da çok sayıda meşe ağacının büyüdüğü gözlemlenmektedir (Şekil 3.171).

Bunun yanı sıra, köyün çevresinde bulunan çok yıllık badem ve zeytin ağaçları, Anıtlı'nın peyzajında önemli bir yer tutmaktadır.

Şekil 3.170 Mor Yuhannon Manastırı'ndan köyün meşe ağacı popülasyonu

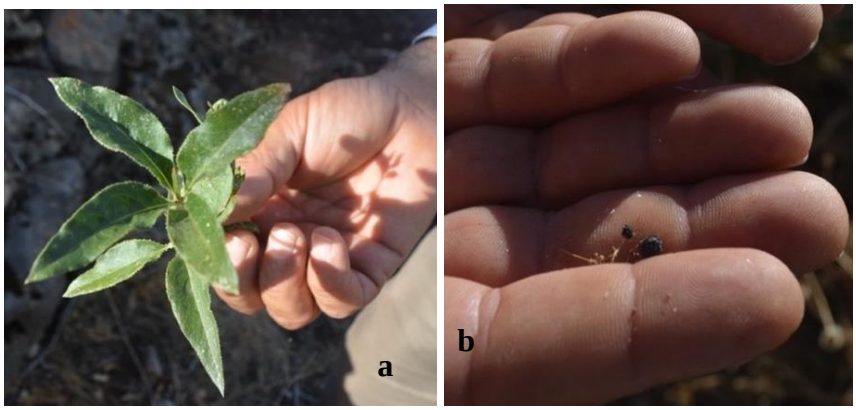

Şekil 3.171 Mort Meryem Magdeleyto Kilise'sinden köyün meşe ağacı popülasyonu

3.2.4.2 Yabani Bitkiler

Anıtlı'da günümüzde aktif bir su kaynağı bulunmamakla birlikte, geçmişteki su kaynaklarının etkisiyle, bölge, Turabdin'in en yeşil kırsal yerleşimlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, Anıtlı ve çevresinde gelişmiş bir etnobotanik kültürünün varlığını desteklemektedir. Doğal florasında, yöreye özgü kullanım biçimlerine sahip birçok yabani bitki yetişmektedir. Bunlar arasında Ebegümeci, semizotu, kara dut, beyaz dut, alıç, yaban kirazı, sumak, karameşe, derenanesi, kuşburnu, gelincik ve hardal gibi yenilen ve şifa amaçlı kullanılan bitkiler bulunmaktadır (Yılmaz, 2023). Bu yabani bitkilerin bazıları dini ritüellerde de kullanılmaktadır; örneğin, Paskalya bayramında yumurta boyamak için kullanılan Basal bitkisi bunlardan biridir (Akgül, 2008). Ayrıca, bölgede sadece Anıtlı

köyünde bulunan ve yöresel adı "Ronis" olan yabani bitkiden, Hattatlık yapan Köy Muhtarı Habib Doğan, mürebbep yapmaktadır (Şekil 3.172).

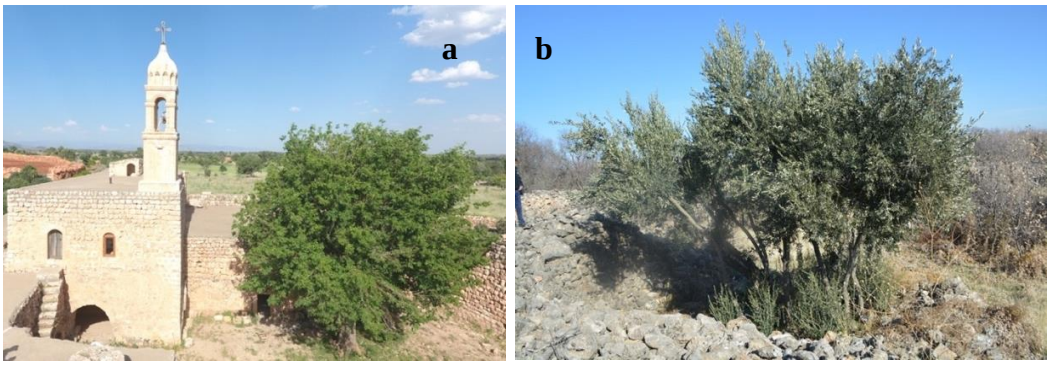
Şekil 3.172 Ronis Bitkisi (a) Ronis Bitkisi kurumuş hali (b)

3.2.4.3 Anıtsal Ağaçlar

Köy yerleşimi içerisinde, tescilli ağaç olmayıp, anıt ağaç özelliği taşıyan birçok çok yıllık ağaç bulunmaktadır. Mor Samuel Kilisesi önünde yer alan, en az 400 yıllık Kara Ağaç, Mor Serkis ve Mor Bakos Manastırı içerisinde bulunan simgesel bir badem ağacı, Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi ve çevresindeki çok yıllık zeytin ağaçları bu ağaçlardan bazılarıdır (Şekil 3.173**,** Şekil 3.174). Ayrıca, günümüzde meydan olarak kullanılan Meryem Ana Manastırı ile köyün girişinin birleştiği noktada anıtsal bir dut ağacı yer almaktadır. Çok yıllık ağaçlar, genellikle dini yapıların içinde ve çevresinde simgesel bir anlam taşıyarak konumlandırılmıştır. Yerleşim alanında, bu tür ağaçlar arasında anıtsal dut, zeytin, ceviz ve badem ağaçları da yer almaktadır.

Şekil 3.173 Mor Samuel Kilisesi Karaağaç

Şekil 3.174 Mor Serkis-Mor Bakos Manastırı içinde yer alan dut ağacı (a)

Mor Meryem Magdeleyto Kilisesi çevresinde bulunan çok yıllık zeytin ağaçları (b)

3.2.4.4 Tarım ve Çiftçilik Faaliyetleri

Yerleşim, köyün toplam yüzölçümünün küçük bir kısmını kapsamakta olup, geri kalan alanlar mera, ormanlık ve tarım arazilerinden oluşmaktadır. Köyde tarım ve hayvancılık, özellikle büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, başlıca geçim kaynaklarıdır ve bu nedenle yerleşim alanı içinde ve çevresinde yoğun bir şekilde tarım faaliyetleri gerçekleştirilmektedir (Şekil 3.175). Bu tarım alanları, kültürel mirasın sürdürülebilmesi için önemli ana kaynaklardır. Verimli topraklara sahip olan Anıtlı'da, kuru tahıl ürünlerinin yetiştirildiği geniş tarım alanları bulunmaktadır. Ayrıca, zeytin, ceviz, badem, fıstık ve diğer meyve ağaçları, yerleşim halkının geçim kaynağını oluştururken, doğal peyzajda da önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle fıstık, Meryem Ana Manastırı çevresinde yoğun olarak yetiştirilmiş olup, manastırın ekonomisinin temel kaynaklarından biri olmuştur (Şekil 3.176). Köyün çevresindeki verimli bağlar ise, Süryani dini öğretisinin etkisiyle gelişen şarap üretiminin temel kaynağını teşkil etmektedir.

Şekil 3.175 Köy içinde hayvancılık faaliyetleri

Şekil 3.176 Meryem Ana Manastırı fıstık ağaçları

3.2.4.5 Su Kaynakları

Köyde faal bir su kaynağı bulunmamakla birlikte, yaz aylarında toprak alan olarak kullanılan, kışın ise yağmur sularının birikmesiyle oluşan bir göl mevcuttur (Şekil 3.177, Şekil 3.178). Bunun yanı sıra, köy içinde ve çevresinde birçok kuyu ile birbirine bağlı sarnıçlar yer almaktadır. Bu kuyu ve sarnıçlardan bazıları kurumuş olsa da, bir kısmı halen kullanılmaktadır. Antik döneme ait olduğu düşünülen, yer üstünde izleri görülen bazı su yolları, yerleşimde eski zamanlarda aktif bir su kaynağının varlığını göstermektedir. Ayrıca, köy sakinlerinden elde edilen sözlü bilgilere göre, köyün kuzeyinde, Hah yerleşimi ile Mor Serkis Mor Bakos Manastırı arasında bulunan alanda, geçmişte bir göl bulunmaktaydı. Günümüzde kurumuş olmasına rağmen, bu alanda hâlâ aktif bir su kaynağı ve kuyusu bulunmaktadır (Şekil 3.179). Bu antik yer altı su kaynakları, Anıtlı'nın diğer Turabdin köylerinden farklı olarak yeşil bir peyzaj dokusu oluşturmasına olanak sağlamıştır. Bu yeşil doku, birçok bitki ve hayvan türü için yaşam alanı oluşturmuştur (Şekil 3.180**,** Şekil 3.181).

Şekil 3.177 Kışın göl olan saha

Şekil 3.178 Yazın toprak saha olan alan

Şekil 3.179 Hah yerleşimi ile Mor Serkis Mor bakos Manastırı arasında kalan su kaynağı yeri

Şekil 3.180 Köy içinde yer alan kuyu ve sarnıçlar

Şekil 3.181 Köy içinde yer alan kuyu, sarnıç ve su yolları

3.2.5 Anıtlı (Hah) Köyü Somut Olmayan Değerler

Anıtlı (Hah) köyü, Süryani kültürüne, gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı bir yaşamın sürdürüldüğü, cemaatin kendi yaşam pratikleri doğrultusunda varlığını devam ettirdiği bir yerleşim alanıdır. Köyün çevresi ve peyzajı, bu somut olmayan kültürel değerlerin izlerini taşıyan öğelerle şekillenmiştir. Bu değerler, köyün sosyal, dini ve ekonomik yaşamını belirleyen geleneksel pratikler, ritüeller ve toplumsal normlar aracılığıyla peyzajda somutlaşmaktadır. Bu bağlamda, köydeki yapılar, yollar, tarım alanları ve doğal çevre, Süryani halkının tarihsel ve kültürel kimliğini yansıtan önemli göstergeler sunmaktadır.

3.2.5.1 Dini Bayramlar ve Özel Günler

Süryani cemaatinde dini kültür, toplumsal yapının merkezinde yer alan önemli bir unsurdur. Bu kültürün sürekliliğini sağlamada, özellikle Süryani köylerinde bulunan kilise ve manastırların varlığı büyük rol oynamıştır. Anıtlı köyü de, tamamının Süryani nüfusuna sahip olması nedeniyle, dini referansların güçlü bir şekilde yansıdığı bir yerleşim alanıdır. Dini özel günler ve ayinler, köylülerin bir araya gelmesini sağlayan önemli toplumsal bağlardır. Ayrıca, köyden göç etmiş Anıtlı sakinlerinin bu dönemde köye dönmesi, bu kültürel değerlerin korunması ve devamlılığının sağlanmasında önemli bir etkiye sahiptir.

Süryani dini kültüründe, yıl boyunca çeşitli bayramlar kutlanmakta olup, bu bayramlar kutsallıkla iç içe geçmiştir. Bayram öncesinde tutulan oruçlar ve uygulanan perhizler, kilise merkezli bir şekilde gerçekleştirilir. Bayram kutlamaları ise, toplumsal dayanışmayı ve paylaşımı pekiştiren bir sosyal etkinlik olarak, cemaatin ortaklaşa bir araya gelmesini sağlar. Dini kültürün toplumsal birleştirici rolü, günlük sosyal yaşamda büyük bir yer tutmaktadır.

Cemaatin bayramları, Rabbani ve Rabbani olmayan bayramlar olarak iki gruba ayrılır. Rabbani bayramlar, İsa'nın doğumundan göklere yükselişine kadar yaşadığı olaylar ve Kutsal Ruh ile ilgili kutlamaları içerir. Bu bayramlarda, katılımcıların ayine katılması beklenir ve dünyevi işlerden kaçınılması gerektiği kabul edilir (Ete, 2010, s. 60).

Süryani cemaatinde önemli bir yer tutan Rabbani bayramlar şunlardır: 1 Ocak Yeni Yıl ve Mesihin Sünneti, 6 Ocak Vaftiz Bayramı, 15 Ocak Meryem Ana Ekinler Bayramı, 25 Mayıs Meryem Ana Müjde Bayramı, 15 Nisan Paskalya Bayramı, 24 Mayıs Mesih'in Göğe Yükseliş Bayramı, 23 Haziran Pentikost, 6 Ağustos Tecelli Bayramı, 25 Aralık Noel Bayramı, 15 Ağustos Meryem Ana İntikal Bayramı ve Meryem Ana Doğuş Bayramı (Ete, 2010, s. 60-61).

Süryani cemaatinde en önemli bayramlardan biri olan Paskalya, halk arasında 'Yumurta Bayramı' olarak da bilinir ve oruç bitimiyle başlar. Bu bayramda, Müslümanlar ve çevre köylüler arasında bayramlaşma yapılır, yumurtalar hediye edilip birbirine tokuşturulur. Yumurtalar, İsa'nın ölüyken dirilişini simgeler ve bayramdan bir gün önce soğan kabuklarıyla haşlanarak kırmızı renge bürünür. Kırmızı, İsa'nın kanını, yumurtanın beyaz kısmı İsa'nın bedenini ve temizliğini, yumurtanın içindeki sarı kısım ise aydınlığı temsil eder (İris, 2003, s. 213) (Şekil 3.182).

Şekil 3.182 Meryem Ana Manastırı ve Paskalya Bayramı yumurtaları (Bünyamin Aydın arşivi,2023)

25 Mayıs'ta kutlanan Meryem Ana Müjde Bayramı, Süryaniler arasında 'Siboro' olarak bilinir. Bu bayramda, mayasız hamur yoğrularak bir kaba konur. Kaba yerleştirilen hamurun üzerine, tarlalarda yetiştirilen tüm tahıllardan serpilir. Ardından, hamurun üstüne birer kırmızı ve beyaz ip yerleştirilir ve bu hamur üzerinde ilahi okunur. Mayalanan hamurdan, evdeki eski maya, yenisiyle değiştirilir. Bereketli olması için, tahıllar arasına bir parça hamur konulur. Beyaz ve kırmızı ipler birbirine örülüp, ev halkına dağıtılır (Ete, 2010, s. 63). Renklerin sembolik anlamları ise, beyazın İsa'nın Tanrı olduğunu, kırmızının ise İsa'nın insan olduğunu simgelemesidir (Suryaniler.com, n.d.) (Şekil 3.183).

Şekil 3.183 Meryem Ana Müjde bayramı (Gazete Sabro, n.d.).

Rabbani olmayan bayramlar, Süryani takviminde azizlerin anma günleri olarak kutlanır. Her azizin adını taşıyan kilise veya manastırda düzenlenen ayin ve dualar eşliğinde, cemaatin katılımıyla bu günler bayram olarak kutlanır. Bu bayramlar, belirli azizlerin yaşamlarının anılması amacıyla düzenlenen dini etkinliklerdir. Süryani takvimine göre Rabbani olmayan bayramlar şunlardır: 7 Ocak Vaftizci Yuhanna'nın şehit edilmesi, 8 Ocak Mor Stefanos, 19 Ocak Kartminli Mor Şemun, 3 Şubat Mor Barsavmo, 8 Şubat partik Mor Severius, 13 Şubat Patrik III. İlyas, 3 Mart Aziz Mor Efrem, 9 Mart Sebastiyan' ın Kırk Şehidi, 20 Nisan Mor Evgin, 23 Nisan Mor Gevergis, 11 Mayıs Nusaybinli Mor Yakup, 12 Mayıs Mor İzozel, 15 Mayıs Mor Samuel, 1 Haziran Mor Şemun Dzeyte, 29 Haziran Elçi Mor Petrus ve Pavlos, 3 Temmuz Elçi Mor Tuma, 15 temmuz Mor Kuryakos ve Annesi Yuliti, 31 Temmuz Mor Yakup Burud'ano, 1 Ağustos Mor Şmuni ve Yedi Oğlu, 31 Ağustos Mor Gabriel'in elinin kesilişi, 1 Eylül Mor Melke, 1 Ekim Mor Abay, 7 Ekim Mor

Serkis ve Mor Bakos, 29 Kasım Suruçlu Mor Yakup, 4 Aralık Mort Barbara ve Mort Yulyana, 10 Aralık Mor Behnam ve kardeşi Sara, 23 Aralık Mor Gabriel (Ete, 2010, s. 65) günüdür.

Azizlerin anma günlerinde, adlarını taşıyan kiliselerde azizin yaşam hikayesi anlatılarak ayinler düzenlenir. Anıtlı köyünde yer alan kiliselerde de, aktif olarak kullanılmayanlar dâhil olmak üzere, her azizin anma gününde ayin yapılır. Bu uygulama, kilisenin korunmasını ve bulunduğu yerin kutsal statüsünü pekiştirir.

Bunun yanı sıra, Meryem Ana Manastırı'na ait arazilerde fıstık ve buğday ekimi gerçekleştirilmektedir. Bu ekimler, manastırın ekonomik faaliyetlerine katkı sağlamak amacıyla yapılır. Hasat dönemi geldiğinde, bu arazilerdeki ürünler Anıtlı köylüleri, çevredeki köyler ve Avrupa'daki Süryani cemaat üyeleri tarafından toplanır (Şekil 3.184). Hasat süreci, aynı zamanda bir şenlik özelliği taşır. Manastırda toplu yemekler düzenlenerek, cemaatin birlikteliği pekiştirilir ve toplumsal dayanışma güçlendirilir (Şekil 3.185**,** Şekil 3.186).

Şekil 3.184 Köylülerin Manastırı'nın fıstıklarının toplanması, (Bünyamin Aydın arşivi, 2023)

Şekil 3.185 Köylülerin şenlik havasında toplu katılımı ve yemek yemesi, (Bünyamin Aydın arşivi, 2023)

Şekil 3.186 Köylülerin Manastırın fıstıklarını kurutması ve manastırda serilmesi, (Bünyamin Aydın arşivi, 2023)

Buğday ve buğdaydan elde edilen ürünler, asırlardır Mezopotamya'da yetiştirilen temel tahıl ürünleri arasında yer almaktadır. Temmuz ayı civarında hasada uygun hale gelen bu ekinler, şenlik havası içinde tarladan toplanır. Fıstık hasadı gibi, buğday hasat zamanı da Anıtlı köylüleri ve çevredeki köylüler, Manastır'a ait buğdayın ekimi ve biçilmesinde çalışarak manastırın ekonomik faaliyetlerine katkıda bulunurlar (Şekil 3.187).

Şekil 3.187 Köylülerin Manastırın buğdayını ekip biçmesi (Bünyamin Aydın arşivi, 2023)

Bölgedeki Meryem Ana'ya adanmış kiliseler sayıca sınırlıdır. Bu kiliselerden biri olan Anıtlı Meryem Ana Kilisesi, köy ile birlikte varlık gösterdiği için, 15 Ağustos'ta kutlanan Meryem Ana İntikal Bayramı, tüm Süryaniler için büyük bir

manevi öneme sahiptir. Meryem Ana Kilisesi'nin inşa edilmesiyle birlikte kutlanmaya başlanan bu bayram, zamanla köklü bir gelenek halini almıştır. Bu sebeple, hem Turabdin bölgesindeki hem de Avrupa'daki Süryani cemaati, Meryem Ana'yı anmak amacıyla her yıl bu manastırda bir araya gelmektedir. Süryaniler için son derece kutsal kabul edilen bu günde, farklı bölgelerden rahip, rahibe ve din görevlileri katılım göstermektedir. Kilise tarafından hazırlanan yemekler, ayine katılanlara ikram edilerek, günün manevi atmosferine katkı sağlanır. Gün boyunca, bu özel günün anlamını vurgulayan ayinler düzenlenir ve ilahiler okunur (Şekil 3.188).

Şekil 3.188 15 Ağustos Meryem Ana günü, (Bünyamin Aydın arşivi, 2023)

Anıtlı'da bulunan kiliselere adını veren azizlerin anma günlerinde, bu azizlerin onuruna düzenlenen bayramlar gerçekleştirilmektedir. Bunlardan biri, aktif olarak kullanılan Mor Sarkis Mor Bakos Manastırı'dır ve bu manastır adına her yıl bir ayin düzenlenmektedir. Bu bayramda, Turabdin bölgesindeki birçok Süryani, anma törenine katılarak ayinlere katılmaktadır. Anma töreni, bazen Meryem Ana Manastırı'nda, bazen de Mor Sarkis ve Mor Bakos Manastırı'nda yapılmaktadır (Şekil 3.189).

Şekil 3.189 Mor Serkis ve Mor Bakos günü, (Bünyamin Aydın arşivi, 2023)

3.2.5.2 Azizlerin Yaşam Hikayeleri

Meryem Ana Kilisesi Kuruluşu ve Perpuso Tarlası

Meryem Ana Kilisesi'nin kuruluşunu İsa'nın doğumuna bağlayan bir efsaneye göre; *'Yahudiye ülkesinde, bir kralın doğumunun müjdelendiğine inandıkları parlak yıldızın izini süren on iki bilge kral, Ninova'dan yola çıkarlar. Kutsal çocuğa saygılarını sunmak için Hah kralı Hanna'ya vardıklarında içlerinden üçü Kudüse gider ve yeni doğan çocuğu bulup ona sunular sunarlar. Kendilerine anı olarak verilen çocuğun bezini (? kefeni) Hah'a getirler. Bezi yakıp külünü aralarında paylaşmaya karar verdiklerinde, aleve atılan bez herbirininin üzerinde bir kral resmi olan on iki altın madalyona dönüşür. Bu mucizeye tanık olduklarında, Kurtarıcının inancına dönüşerek Hah'ta Meryem Ana adına sonsuza kadar ayakta kalacak bir anıtı kurmaya karar verirler'* (Parry, 1889, s.327-328) (Şekil 3.190). Bu mucizenin gerçekleştiğine inanılan yer, Hah göletinin yanı yani Meryem Ana Manastırı'nın kuzeybatısındaki tarla olup, günümüzde de köylüler arasında Süryanice *'Parpuso'* yani *paramparça* olarak anılmaktadır.

Şekil 3.190 Hah İncil'inden (1227), İsa'nın Doğumu (Hollerweger, 1999)

Mor Sobo Yaşam Öyküsü

Arapçadan Süryaniceye çevrilen *Doğu Şehitleri* adlı eserde, Habib Doğan'ın tercümesiyle yer alan Mor Sobo (veya Doğu Süryani kaynaklarında Mor Sava), II. Şapur döneminde yaşamıştır. Kral Şapur, günümüzdeki Şırnak iline bağlı İdil ilçesine gelerek geniş çaplı katliamlar gerçekleştirmiş ve Ahvaz şehrine çok sayıda esir göndermiştir. Bu dönemde Kral Şapur, tüm Güneş'e tapmayan Hristiyanları toplatmaya yönelik bir genelge çıkarmış ve onlardan biat etmelerini istemiştir. Ancak, insanlar bu talebi reddederek inançlarına sadık kalmış ve buna karşılık işkence görerek esir düşmüşlerdir.

Yargıç Zomensof'un Firguşensof adında tek bir oğlu vardır. Firguşensof, Anastas adında bir arkadaşı ile çocukluk yıllarından itibaren kiliseye gitmiş ve bu süreçte Hristiyanlıkla tanışmıştır. Bu dini kabul eden Firguşensof, bir gece rüyasında Aziz Mor Kuryakos'u görür. Aziz, ona *"Kardeşim Firguşensof, git şehitlerin yanına, onlar seni bekliyor"* şeklinde seslenir. Firguşensof rüyasından uyanınca, Hristiyanlarla birlikte olmak için onlardan yardım talep eder. Başlangıçta bazı Hristiyanlar bu durumu şüpheyle karşılasalar da, sonrasında onu kabul ederler. Firguşensof vaftiz edilir ve *"yaşlı"* anlamına gelen Sobo ismi verilir. Babası, oğlunun din değiştirmesini kabul edemez ve onu büyüyle etkilenmiş olarak görür. Ardından Yargıç Zomensof, Hristiyanlara karşı şiddet uygulamaya başlar; onların derisini yüzdürür ve kiliseleri yakmak için emir verir. Yargıç, oğlunun tekrar Mecusi inancına dönmesi için yalvarsa da, Sobo inancına sadık kalır ve Hristiyanlıkta ısrar eder (Aktaş & Akyüz, 1992).

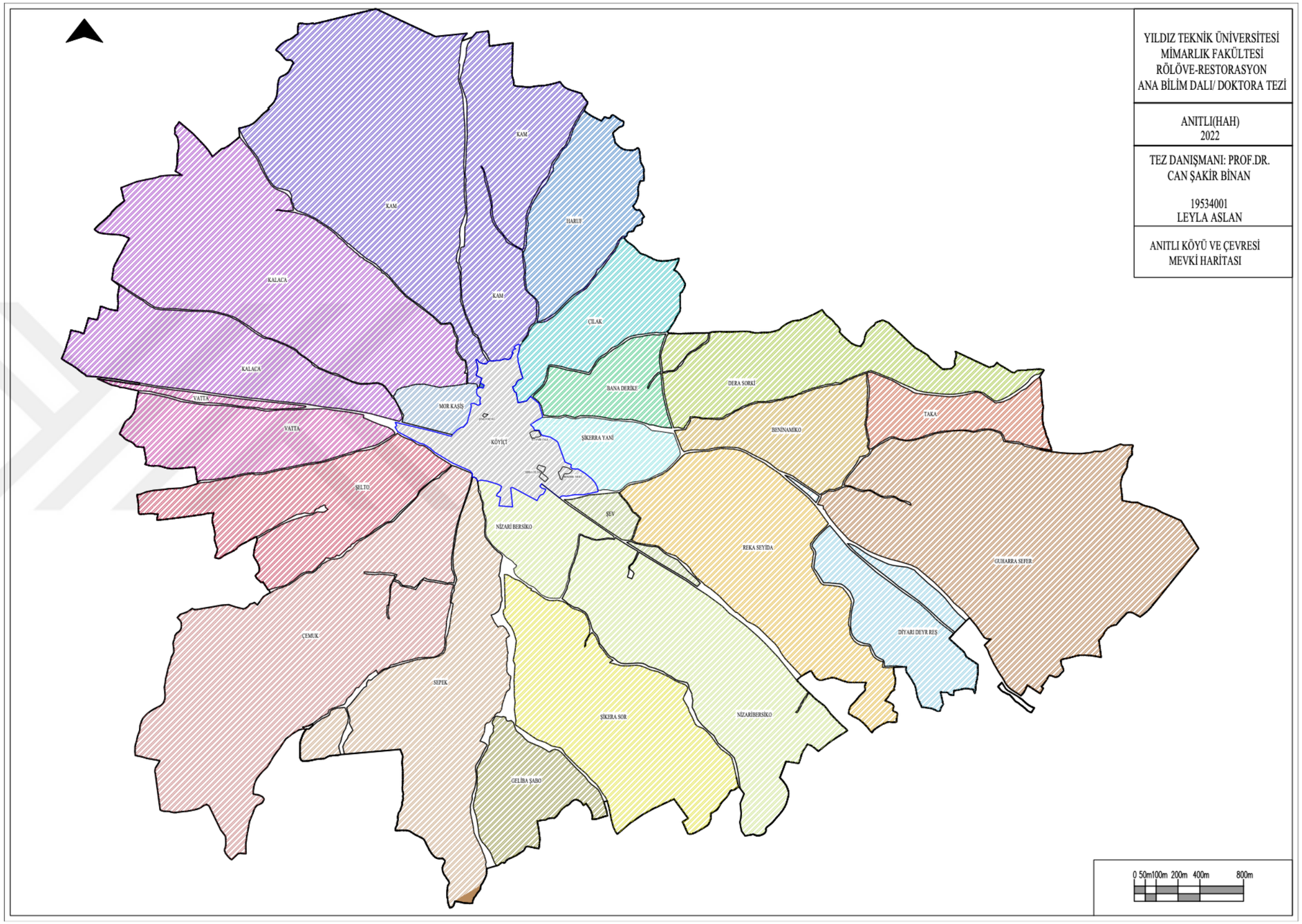
Mor Serkis- Mor Bakos Yaşam Öyküsü

Siirt Vakayinamesi'ne göre, Mor Serkis, Roma İmparatoru Maksimyanos'un akrabası ve yoldaşıydı. Mor Bakos ise, saygınlık bakımından Mor Serkis'in hemen ardından gelmekteydi. Babil Kralı'nın yanındaki peygamber Daniyel'e ulaştıklarında, Maksimyanos'a da eşlik ediyorlardı. İmparator, kurban sunmak üzere tanrıların başının olduğu kutsal mekâna geldiğinde, iki aziz geride kalmıştı. İmparator, onlara inançlarını sormuş ve onlar da Hristiyan olduklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine, İmparator, azizlerden inançlarını terk etmelerini ve kendi tanrılarına tapmalarını istemiştir. İnançlarında ısrar eden azizlere, pek çok işkence yapılmıştır (Şer, 2010, s.73).

Mor Bakos, ölümüne kadar kırbaçlanmış, Mor Serkis ise ağır işkencelere maruz kaldıktan sonra boynu vurulmuştur. Cesetleri, yırtıcı hayvanlara atılmış ancak hayvanlar cesetlere yaklaşmamıştır. İki azizin takipçileri, cesetlerini alarak Reşafa'ya gömmüş ve mezarlarının başına bir kilise inşa etmiştir (Şer, 2010, s.74).

3.2.5.3 Köy Mevkileri

Kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü bilgiler, alan araştırmalarında değerli veri kaynakları teşkil etmektedir. Bu çalışma kapsamında, daha önce ele alınmamış ve belgelendirilmemiş kültürel ve doğal değerlerin tespitinde, sözlü gelenekler önemli bir yer tutmuştur. Bu noktada, köy sakinleriyle gerçekleştirilen görüşmelerde, her bir mevki ve oradaki yapılar ya da tarihi olaylar, yöresel isimleriyle anılmakta olup, bu isimler mekânlarla özdeşleştirilmiştir. Köy sakinlerinin sağladığı bilgiler doğrultusunda elde edilen veriler, Anıtlı Köyü ve çevresi mevki haritasına işlenmiştir. Yapılarla ilişkilendirilen mevki isimleri şunlardır: Mor Kaşiş Mevki (Mor Kaşiş Kilisesi), Kam Mevki (Mor Kavme Manastırı), Dera Sorki Mevki (Mor Yuhannon Manastırı, yöresel adıyla Deyra Sorke), Bana Derike Mevki (Mort Meryem Kilisesi), Diyarı Deyr Reş Mevki (Mor Muşe Kilisesi). Ayrıca, Taka Mevki adı, bölgede bulunan tek bir niş kalıntısından dolayı bu şekilde anılmaktadır; yöre halkı, "niş" olarak adlandırdığı yapıyı *"taka"* ismiyle ilişkilendirerek bu mevkiye bu ismi vermiştir. Diğer mevki adları ise, köy sakinlerinin aile büyüklerinin isimleri ya da o bölgedeki toprak özelliklerinden kaynaklanan yöresel adlandırmalardır (Şekil 3.191).

Şekil 3.191 Anıtlı (Hah) öyü mevki haritası

3.2.5.4 Mutfak ve El Sanatları

Buğday ve Buğday ürünleri

Mezopotamya'nın verimli topraklarında buğdayın uzun bir geçmişi bulunmaktadır ve buğday, en yaygın kullanılan tahıl ürünlerinden biridir. Buğdayın işlenmesi ve tüketimi geniş bir alanı kapsamaktadır. Özellikle buğday hasadı sırasında, buğday haşlanarak bulgur haline getirilir. Anıtlı köyünde, bu işlem sıklıkla bir bayram havasında gerçekleştirilmekte olup, köy halkı için birlik ve beraberliği pekiştiren bir etkinlik olmuştur (Şekil 3.192). Gabriel Rabo'nun 1983 yılına ait fotoğraflarında, nüfusun o dönemde yoğun olduğu ve buğdayın haşlanmasının bir bayram coşkusuyla yapıldığı gözlemlenmektedir (Şekil 3.193). Bunun yanı sıra, buğday, Süryani toplumu için kutlama, yas, anma gibi çeşitli ritüellerde de önemli bir sembol haline gelmiştir (KMKD Hezvone, 2022, s.4). Buğday, bulgur olarak ana yemeklerde kullanıldığı gibi, buğday unuyla Süryaniler, kliçe ekmeği, tandır ekmeği ve paskalya çöreği gibi pek çok farklı ekmek çeşidi de üretmektedirler (KMKD Hezvone, 2022, s.4).

Şekil 3.192 Anıtlı'da bulgurun haşlanması ve kurutulması, (Gamze Ay arşivi,2022)

Şekil 3.193 Bulgur haşlayan köylüler (Gabriel Rabo arşivi, 1983)

Üzüm ve üzüm ürünleri

Bölgenin coğrafi yapısı bağcılığın önemli bir ekonomik ve kültürel faaliyet olarak varlık göstermesini sağlamaktadır. Bağlarda, üzüm yetiştiriciliği ve bu üzüm ürünlerinden pekmez ve şarap üretimi yapılmaktadır. Bu üretime dair pek çok fiziksel kalıntı mevcut olup, harçsız taş yapım teknikleriyle inşa edilmiş, *"Kokel"* adı verilen bağ kulübeleri bu geleneği simgelemektedir. Ayrıca, üzüm presleme işlemi için kullanılan, *"Mahser"* adı verilen işlikler, hem ortak hem de bireysel kullanıma yönelik olarak varlık göstermektedir. Arkeolojik alanlarda ise geniş alana yayılan antik sarnıçlar ve su kanallarıyla donatılmış işlikler yer almaktadır.

Günümüzde de bu üzüm kültürü devam etmektedir. Anıtlı köyünde üzümden elde edilen pekmez ve şarap üretimi, hem günlük kullanım hem de ticaret amacıyla yapılmaktadır. Özellikle şarap üretimi, Süryani kültürüyle özdeşleşmiş ve bölgedeki şaraplar, *"Süryani şarabı"* olarak tanınmıştır (KMKD Hezvone, 2022, s.6). Anıtlı köylüleri, kendi bağlarında yetiştirdikleri üzümlerden ev yapımı şarap üretmekte ve bu şarapları yemeklerde, düğünlerde, ayinlerde ve sosyal toplantılarda tüketmektedirler.

Yemek Kültürü

Süryaniler, haftanın belirli günlerinde, özellikle Çarşamba ve Cuma günleri, hayvansal gıda tüketmeyen oruç tutmaktadırlar. Bu nedenle, et ürünleri Süryani

mutfağında sınırlı bir yer tutmakta olup, daha çok tahıl ürünleriyle beslenme yaygın bir pratiktir (KMKD Hezvone, 2022, s.8).

Süryani yemek kültürü, hem doyurucu hem de özel zamanlarda ritüel olarak hazırlanan yemeklerle şekillenen, Turabdin bölgesinin karakteristik mutfak öğelerinden biridir. Gabula, keçeleko, şemborek, tırşık, kıtel, işkembe dolması, kaburga dolması, harire (pekmez tatlısı) ve içli köfte gibi yemekler, Süryani mutfağının temel bileşenleri arasında yer almaktadır (KMKD Hezvone, 2022, s.8).

Bunun yanı sıra, Anıtlı ve çevresindeki köylerin etrafında yetişen ve yemeklerde yaygın olarak kullanılan sumak, kişniş, menengiç ve badem gibi bitkiler, Süryani mutfağının zenginleşmesine katkı sağlamaktadır. Bu bitkiler, hem yemeklere lezzet katmakta hem de bölgenin yerel ekosisteminden beslenen bir kültürel çeşitliliği yansıtmaktadır.

Taş Ustalığı

Bölgedeki birçok yapıda, Süryani taş ustalarının emeği önemli bir yer tutmaktadır. Süryaniler, telkâri, bakırcılık ve taş ustalığı gibi geleneksel zanaat dallarında aktif olarak yer almaktadır. Taş işçiliği, günümüzde de Anıtlı köyünde konutlar ve dini yapılar için sürdürülen bir meslek olarak varlığını sürdürmektedir. Makineleşmiş taş atölyelerinin artan etkisiyle taş ustalarının sayısı azalmış olsa da, Anıtlı, bu geleneği yaşatan nadir yerlerden biridir. Köyün din öğretmeni Bünyamin Aydın ve ailesi, taş işçiliği geleneğini sürdüren önemli figürler arasında yer almaktadır. Anıtlı'da kullanılan, işlenmesi kolay olan Midyat taşı, taş ustaları tarafından çeşitli motifler ve kitabelerle zenginleştirilerek bu geleneğin örneklerini oluşturmaktadır (Şekil 3.194**,** Şekil 3.195).

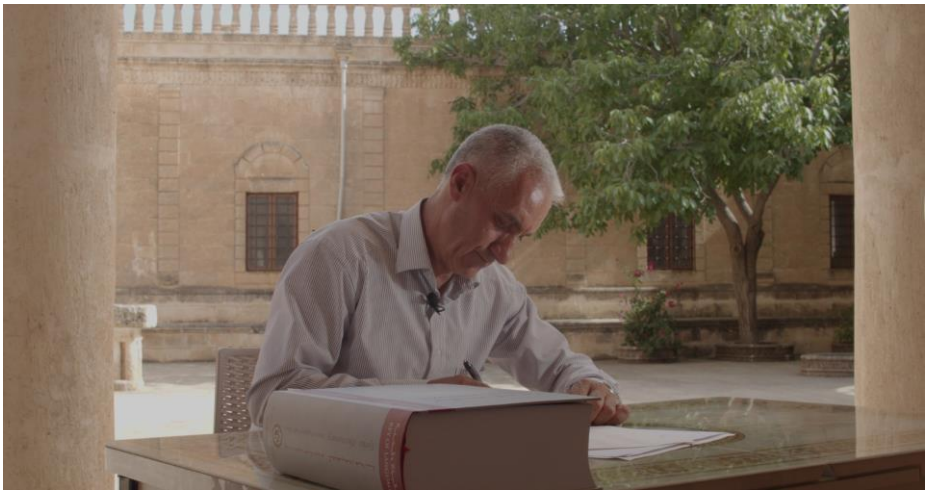
Şekil 3.194 Taş ustalığı, (Bünyamin Aydın, 2023)

Şekil 3.195 Taş işlemeciliği ve taşa Süryanice yazı yazma, (Bünyamin Aydın arşivi, 2023)

Hatatlık

Hatatlık, erken Hristiyanlık dönemlerinden günümüze ulaşan önemli bir gelenek olup, Süryani kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Süryani hat sanatı, genellikle din adamları tarafından yaşatılmakta ve geliştirilmiştir. Batı Süryani yazısı ile yazan birçok hattat bulunmasına karşın, bilinen ilk Süryanice hat yazısı olan Estrangelo ile yazan hattat sayısı oldukça sınırlıdır (Demiralp & Işık, 2023, s. 160). Mardin'de Estrangelo yazısıyla yazan ve bu geleneği sürdüren tek hattat, Anıtlı köyünden Muhtar Habib Doğan'dır. Günümüzde özellikle mezar taşlarında, bu yazı türüyle çeşitli bilgiler aktarılmaktadır (Şekil 3.196**,** Şekil 3.197, Şekil 3.198).

Şekil 3.196 Habib Doğan hat yazarken (Demiralp & Işık, 2023, s. 160).

Şekil 3.197 Habip Doğan'ın Estrangelo tipinde yazdığı hat yazı (Demiralp & Işık, 2023, s. 161).

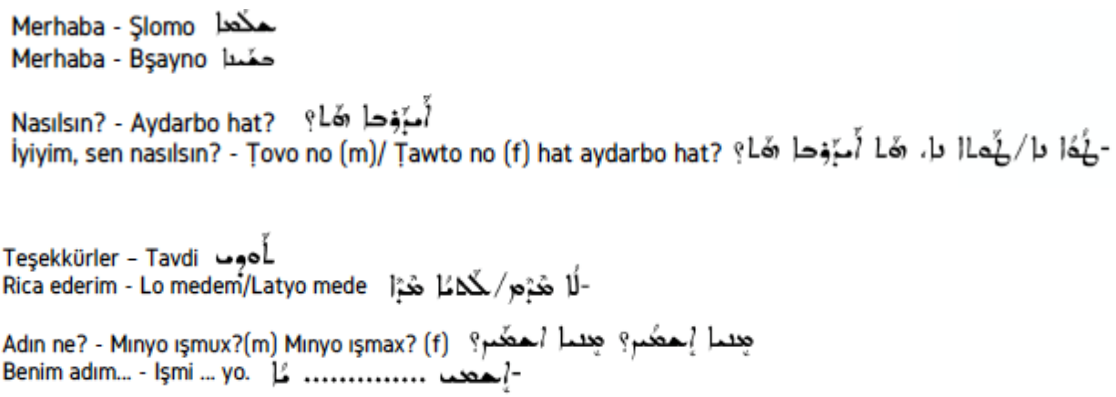
Şekil 3.198 Habip Doğan'ın hazırladığı bir mezar taşı (Demiralp & Işık, 2023, s. 163)

3.2.5.5 Dil

Süryanice

Kadim dillerden biri olan Aramice'nin bir lehçesi olan Turoyo, Süryanice'nin halk dili versiyonu olup, özellikle Turabdin bölgesinde hala halk arasında konuşulmaktadır (KMKD Hadoyo, 2022, s.6). Bu dil, dünya genelinde tehdit altındaki diller arasında yer almaktadır. Somut olmayan kültürel mirasın önemli bir unsuru olan dillerin korunması ve yaşatılması büyük bir öneme sahiptir. Anıtlı

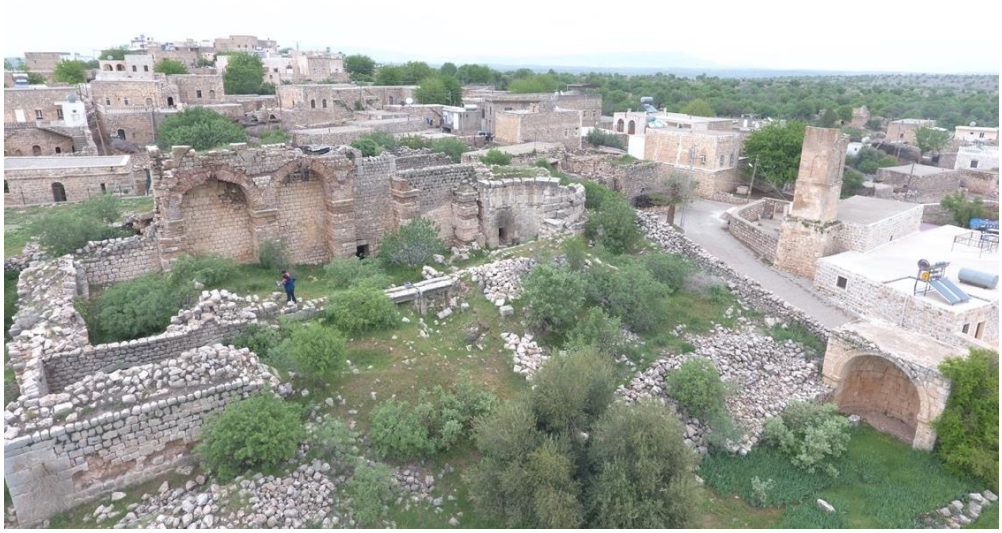
köyü, bu dilin konuşulup yaşatılması açısından yaşayan bir örnek teşkil etmektedir. Köydeki çocuklar ve yaşlılar, aktif bir şekilde kendi dillerini günlük yaşamlarında kullanarak dilin sürdürülebilirliğine katkıda bulunmaktadırlar (Şekil 3.199).

Şekil 3.199 Türkçe, Süryanice konuşma kılavuzu (KMKD Hadoyo, 2022, s.6).

3.2.5.6 Bakı Noktaları

Anıtlı köyü, Süryani cemaatinin kültürel, doğal ve arkeolojik varlıkları ile zengin bir tarihi ve kültürel mirasa sahip olup, özgün bir doğal ve kültürel manzara sunmaktadır. Köyün her noktasında ayrı bir pitoresk görsellik mevcut olup, bu manzarada dini yapılar, doğal varlıklar ve geleneksel yerleşim dokusu bütünsel bir uyum içinde yer almaktadır. Bu görsel ve kültürel zenginlikler arasında; köyün girişinden Meryem Ana Manastırı ile geleneksel köy yerleşiminin görünümü (Şekil 3.201), köyün güneyinde yer alan ismi bilinmeyen kilise ve kaya mezarlarının bulunduğu tepeden Meryem Ana Manastırı ve köy yerleşkesine bakış (Şekil 3.202), Mor Sarkis ve Mor Bakos Manastırı'ndan Hah Kalesi ve köy yerleşiminin görünümü, Mor Kaşiş Kilisesi'nden köy yerleşkesine bakış (Şekil 3.204**)** Mor Yuhannon Manastırı'ndan köy yerleşkesi (Şekil 3.203**)**, Mor Serkis ve Mor Bakos Manastırı, Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi, Mor Barsavmo İnziva Kulesi ve Meryem Ana Manastırı'na bakış, Hah Kalesi'nden köyün panoramik görünümü, Mor Kavme Manastırı'ndan Anıtlı köyü ve çevre köylere bakış, Mor Sobo Manastırı'ndan köy yerleşkesine bakış gibi önemli görsel referanslar bulunmaktadır **(**Şekil 3.200).

Şekil 3.200 Mor Sobo manastırından köy yerleşkesine bakış

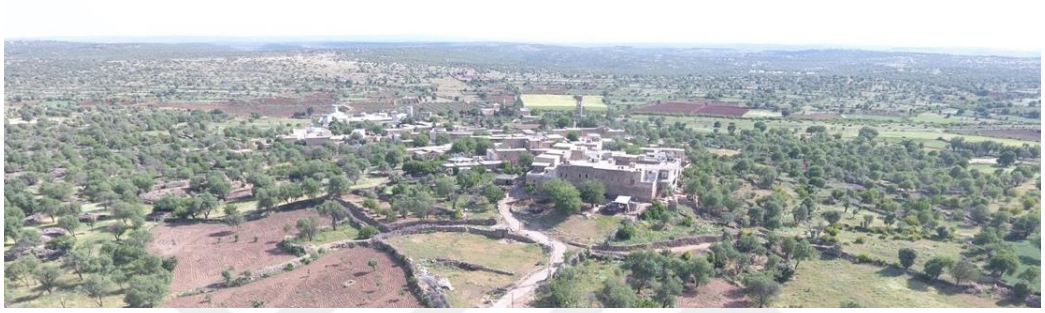
Şekil 3.201 Köyün girişinden görünen Meryem Ana Manastırı ve geleneksel köy yerleşimi,

Şekil 3.202 Köyün güneyi olan ismi tepeden bakış

Şekil 3.203 Mor Yuhannon Manastırı'ndanbakı noktası

Şekil 3.204 Mor Sarkis ve Mor Bakos Manastırı'ndan Hah Kalesi ve köy yerleşkesine bakış

4
MARDİN MİDYAT ANITLI(HAH) KÖYÜ KÜLTÜREL PEYZAJ DEĞERLERİNE YÖNELİK DEĞERLENDİRME

Son yıllarda, köyye dönüşler ve Turabdin bölgesindeki diğer köylerde artan turizm baskıları nedeniyle kırsal alanların karakteristik yapılarında hızla büyük değişiklikler yaşanmıştır. Anıtlı köyü, kültürel ve doğal değerleri ile kültürel peyzaj alanı özellikleri taşıyan bir yerleşim olarak, bu alanların sürdürülebilir bir koruma anlayışı ile yönetilmesi gerekmektedir. Alanın evrensel değerleri göz önünde bulundurularak, bütüncül bir koruma yaklaşımının benimsenmesi esastır. Bu doğrultuda, Anıtlı köyünde kültürel peyzaj değerlerinin dikkate alındığı değerlendirmeler yapılarak, karakter alanlarına özgü bir planlama ile kapsamlı bir yönetim planının oluşturulması gereklidir.

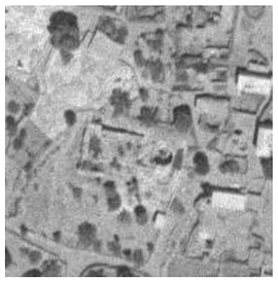
Bu çalışma, köyün mevcut değerlerinin yanı sıra, yıllar içinde geçirdiği değişimi göz önünde bulundurarak bir koruma anlayışı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Alanın planlama eksiklikleri, güvenlik sorunları, turizm baskısı, yasal ve yönetsel zorluklar ile yeni ihtiyaçlar tespit edilerek, bu unsurlara yönelik çözüm önerileri sunulmuştur. Bu bağlamda, yerleşme alanı ve sınırları, döneme ait analizler ve kültürel peyzaj değerleri kronolojik olarak ele alınmış ve 1954 yılından günümüze kadar olan süreçte alanın kültürel peyzajında yaşanan değişiklikler belgelenmiştir. Bu veriler ışığında, köyün değerlerinin yaşatılması amacıyla çeşitli öneriler geliştirilmiş ve kültürel peyzajın korunması ile yönetilmesi için bir koruma yaklaşımı önerilmiştir. Ayrıca, Turabdin bölgesindeki bazı köyler incelenmiş ve bu köylerin kültürel peyzaj değerleri ile karşılaşılan koruma sorunları ele alınmıştır. Bu köylerin Anıtlı köyü ile karşılaştırılması yapılarak, Anıtlı köyü özelinde geliştirilecek koruma yaklaşımının benzer ilkeler çerçevesinde diğer köylerde de uygulanabilirliği için önerilerde bulunulmuştur.

4.1 Yıllara Göre Kültürel Peyzaj Değerleri Değişiminin Değerlendirilmesi

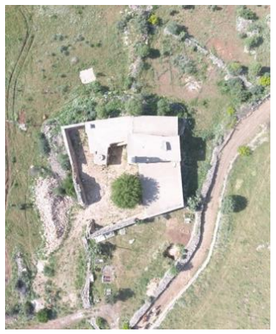
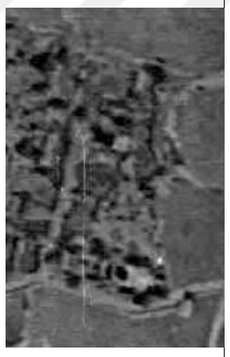
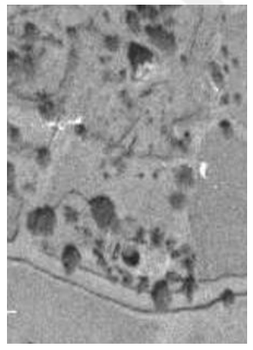
Anıtlı, barındırdığı kültürel ve doğal değerlerle tarih boyunca önemli bir kırsal ve kentsel yerleşim alanı olmuştur. Günümüzde bu değerlerini büyük ölçüde korusa da, tarihsel süreç içerisinde belirli dönemlerde önemli değişimler geçirmiş ve geçirmeye devam etmektedir. Kültürel peyzajı, sınırlarının değişmesi dışında, geçmişten günümüze kadar sürdürülebilir bir şekilde varlık göstermiştir. Anıtlı, kırsal, arkeolojik ve doğal değerlerin bir arada bulunduğu bir yerleşim olarak, kültürel peyzaj değerleri 1954 öncesi, 1954 yılı, 1954-1973 yılları, 1973-1984 yılları ve 1984-2022 yılları arasında belgelenmeye çalışılmıştır. Bu haritalar oluşturulurken altlık olarak, 1954 ve 1973 yıllarına ait Hava Kuvvetleri arşivindeki hava fotoğrafları, 1984 yılına ait Çevre ve Şehircilik Bakanlığı arşivindeki hava fotoğrafları ile 2022 yılına ait yazarın kendi çektiği hava fotoğrafları kullanılmıştır.

Bu yıllara ait kültürel peyzaj değerlendirilmesi, yerleşme alanı ve sınırlarının kronolojik analizi, yerleşim alanı dönemsel analizi ve kültürel peyzaj değerleri analizi olmak üzere üç ana haritalama yöntemi ile bu değişim tanımlanmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında, Anıtlı yerleşiminin kültürel peyzaj değişiminde önemli rol oynayan dini yapıların yıllar içindeki kütlesel değişim tablosu hazırlanmıştır (Tablo 4.1). Bu değişimler incelendiğinde, özellikle Meryem Ana Manastırı ve günümüzde yerine Anıtlı Jandarma Karakolu inşa edilen Mor Osyo Kilisesi'nde önemli değişiklikler tespit edilmiştir. Meryem Ana Manastırı, her dönemde aktif bir dil, din ve kültürel etkinlik merkezi olarak faaliyet göstermiş ve bu doğrultuda farklı ihtiyaçlar çerçevesinde yapısal eklemeler yapılmıştır.

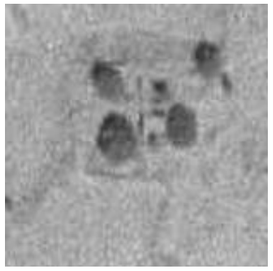
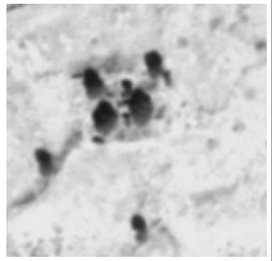
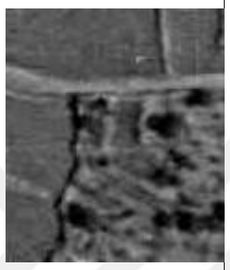
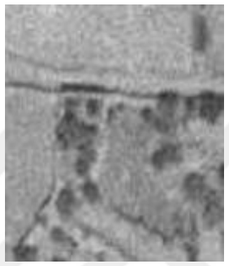
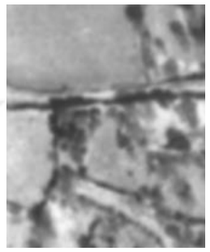
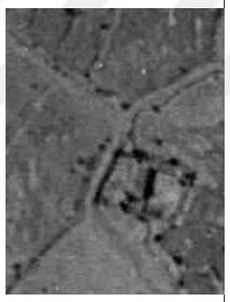
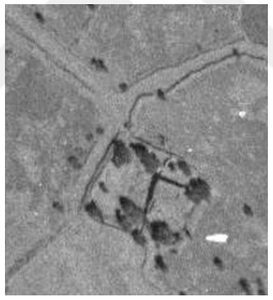
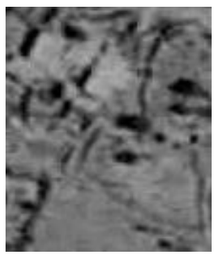
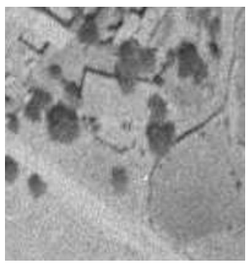
Tablo 4.1 Dini yapıların yıllar içerisinde kütlesel değişimi tablosu

ANIT ADI	1954 HAVA FOTOĞRAFI	1973 HAVA FOTOĞRAFI	1984 HAVA FOTOĞRAFI	2022 HAVA FOTOĞRAFI	DEĞERLENDİRME
MERYEM ANA MANASTIRI					-1969 yılında köye yeni yol yapılmıştır. -Yapının kuzeyine ön avlu eklenmiştir. -1969 yılında, kilisenin güney kısmına bir medrese yapısı eklenmiştir. -1954 ile 1973 yılları arasında, kilisenin doğusuna üç payanda ilave edilmiştir. -1960 yılında, kiliseye bir çan kulesi eklenmiştir. -1980 yılında, doğudaki üç payanda, bu tarihte yapılan ek mekanlarla birlikte beden duvarı olarak kullanılmıştır. -1990'lı yıllarda, manastırın güneyine bir alabalık tesisi kurulmuş ve güneydoğuya bu tesis için ek mekanlar yapılmıştır. -2000'li yılların başlarında, betonarme ıslak hacimler ve birimler, manastırın doğusuna eklenmiştir. -2006 yılında, yıldırım çarpması sonucu eski çan kulesi yıkılmış ve yerine yeni bir çan kulesi inşa edilmiştir.
MOR SOBO KATEDRALİ VE YAKIN ÇEVRESİ					Mor Sobo Katedrali ve çevresi, 1954 yılından itibaren önemli bir değişim geçirmeyerek, arkeolojik bütünlüğünü büyük ölçüde korumuştur. Yapının 1954 yılında çevresiyle bir bütün olarak planlandığı, sonraki yıllarda ise patika yolların açılarak Mor Şemun ve Mor Samuel kiliselerinin kullanımına ayrıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, bu dönemde katedralin kuzey kısmının harman yeri ve değirmen olarak kullanılması için ayrıldığı gözlemlenmiştir. Katedral çevresindeki mevcut ağaçların ise günümüze kadar korunduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4.2 Dini yapıların yıllar içerisinde kütlesel değişimi tablosu (devamı)

HAH KALESİ					Hah Kalesi veya Hah Kasrı, 20. yüzyılın başlarına kadar burçlu bir savunma yapısı olarak kullanıldığı söylenmekte olup, 1954 yılından sonra büyük bir değişim geçirmemiştir. Yapının, beş ailenin yaşadığı kapalı bir konut kompleksi olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Etrafındaki mevcut ağaçların ise günümüze kadar olduğu şekilde korunduğu gözlemlenmiştir.
MOR SERKİS-MOR BAKOS MANASTIRI					Mor Serkis ve Mor Bakos Manastırı, 1954 yılından itibaren büyük bir değişiklik geçirmemiştir. Ancak, 2022 yılı itibariyle yapılan restorasyon çalışmaları kapsamında, manastırın avlusunun batısındaki toprak dolgu alan kaldırılarak avlu genişletilmiştir. Manastırın etrafındaki ve avlu içindeki mevcut ağaçların ise günümüze kadar sağlıklı bir şekilde ulaşmış olduğu gözlemlenmiştir.
MORT MERYEM MAGDELEYTO KİLİSESİ					Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi ve Der Habis bölgesi, 1954 yılından itibaren önemli bir değişim geçirmemiştir. Kilisenin etrafındaki ve yıkılan kilise içinde yeşeren mevcut ağaçlar, günümüze kadar sağlıklı bir şekilde varlıklarını sürdürmüştür.

Tablo 4.3 Dini yapıların yıllar içerisinde kütlesel değişimi tablosu (devamı)

MOR YUHANNON MANASTIRI					Mor Yuhannon Manastırı, 1954 yılından bu yana önemli bir değişiklik geçirmemiştir. Manastırın etrafındaki mevcut ağaçlardan, kuzeydoğuda bulunan meşe ağacı günümüze kadar sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürürken, diğer ağaçlar ise kesilmiştir.
MOR KAŞİŞ KİLİSESİ					Mor Kaşiş Kilisesi, 1954 yılından bu yana herhangi bir büyük değişikliğe uğramamıştır. Kilisenin etrafındaki mevcut ağaçlar, ayrıca yıkılan kilise alanında yeşeren bitkiler de günümüze kadar varlıklarını sürdürmüştür.
MOR MUŞE KİLİSESİ					Mor Muşe Kilisesi, 1954 ve 1973 yıllarına ait hava fotoğraflarında büyük ölçüde ayakta kalmış olarak görülmektedir. Ancak, 1984 ve 2022 yıllarına ait hava fotoğraflarında, kilisenin büyük bir kısmının yıkıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, kilisenin çevresindeki ağaçların çoğunun kesildiği de gözlemlenmiştir.
MOR OSYO KİLİSESİ					Mor Osyo Kilisesi, 1954, 1973 ve 1984 yıllarına ait hava fotoğraflarında dikdörtgen planlı ve avlulu bir yapı olarak görülmektedir. 1984 yılında Anıtlı Jandarma Karakol Komutanlığı'nın inşası sırasında, Mor Osyo Kilisesi ve yakınındaki bir konut yapısı yıkılmıştır. Günümüzde, kilisenin yerinde Anıtlı Jandarma Karakol Komutanlığı bulunmaktadır.

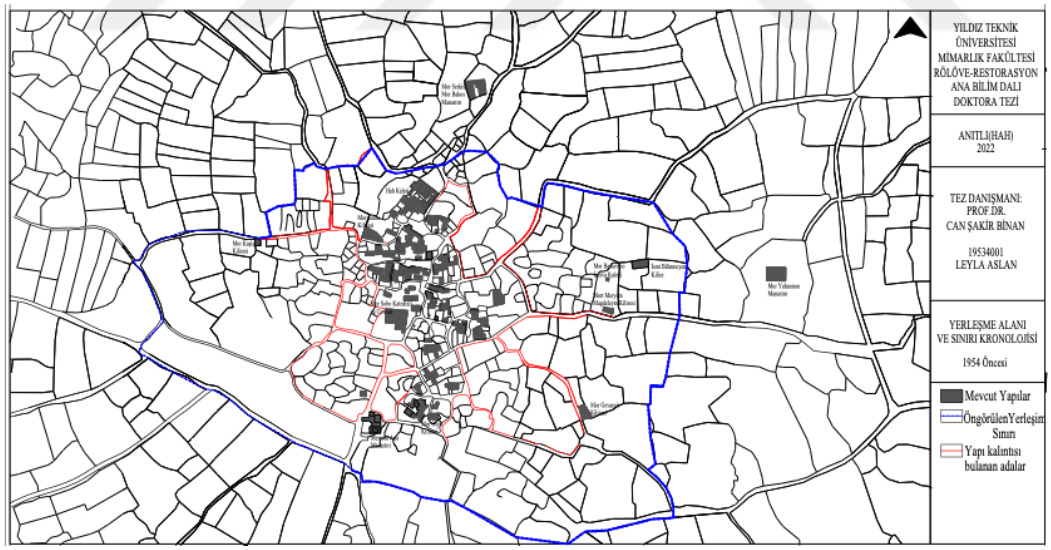
4.1.1 1954 Yıllı Öncesi Anıtlı Yerleşimin Kültürel Peyzaj Değerlendirmesi

Anıtlı köyüne ait en eski hava fotoğrafı 1954 yılına ait olmakla birlikte, bu çalışmada 1954 öncesi döneme dair değerlendirmeler de yapılmıştır. 1954 yılına ait hava fotoğrafları (Şekil 4.1**)** ve Getrude Bell'in 1907-1909 yıllarına ait Anıtlı'da çektiği fotoğraflar, bu döneme ait verilerin temel kaynakları olarak kullanılmıştır. Ayrıca, alanda çekilen drone fotoğrafları ve çevredeki yapı kalıntılarından elde edilen izler yardımıyla 1954 öncesi dönemdeki kültürel peyzaj değerleri ve izleri öngörülmeye çalışılmıştır. Bu süreçte, sözlü kaynaklardan (köy sakinleri), mevcut izlerden, 1954 yılına ait hava fotoğraflarından, Getrude Bell'in fotoğraflarından ve 2022-2023 yıllarına ait drone fotoğraflarından elde edilen veriler bir araya getirilmiştir. Getrude Bell'in fotoğraflarındaki dini ve sivil mimari yapıların öngörülen kütleleri, haritalara işlenmiştir.

Şekil 4.1 1954 yılına ait hava fotoğrafı (Hava Kuvvetleri Arşivi, 2022)

Alanda yapılan incelemeler ve güncel drone fotoğrafları, Anıtlı köyünün yerleşim alanının günümüzden çok daha geniş bir alana yayıldığını ortaya koymuştur. Yerleşimin, her dört tarafında kilise ve manastırların sınır oluşturacak şekilde, tepeden ovaya doğru yayılacak şekilde geliştiği tespit edilmiştir. Yerleşimin karakteri, tepe bölgesinde bitişik nizamda yoğunlaşırken, çevreye doğru özellikle sivil yapılarda avlulu düzenin tercih edildiği gözlemlenmiştir. Öngörülen yerleşim sınırı içinde antik yollar, sarnıçlar ve değirmenler yer almaktadır. Arkeolojik bir kazı yapılmadan kesin bir sınır belirlemek mümkün olmamakla birlikte, bu mimari kalıntılar ve öğeler üzerinden, kültürel ve doğal değerleri kapsayacak şekilde bir yerleşim sınırı öngörülüp haritaya işlenmiştir. Yerleşime yakın mesafede bulunan ancak çevresinde geleneksel yapı kalıntılarının bulunmadığı Mor Serkis-Mor Bakos Manastırı ve Mor Yuhannon Manastırı, öngörülen yerleşim sınırı dışında tutulmuştur. Ayrıca, yerleşim sınırı tespit edilirken mevcut kalıntılardan yerleşimin dört tarafının dini yapılarla çevrelendiği anlaşılmaktadır. Güneyde Meryem Ana Manastırı, kuzeyde Mor Serkis-Mor Bakos Manastırı, doğuda Mor Meryem Magdeleyto Kilisesi ve batıda Mor Kaşiş Kilisesi, bu sınırı belirleyen yapılar arasında yer almaktadır (Şekil 4.2).

Şekil 4.2 Yerleşim alanı ve sınırı kronolojisi, 1954 öncesi

Anıtlı köyündeki anıtsal yapılardan en fazla değişikliğe uğrayan yapı Meryem Ana Manastırı'dır. 1909 yılına ait Getrude Bell fotoğrafında, manastırın kilise ve iki katlı "I" planlı bir ek mekâna sahip olduğu açıkça görülmektedir **(**Şekil 4.3**,** Şekil 4.4**,** Şekil 4.5). Bu nedenle, manastırın bu dönemdeki kütle izi haritada belirtilmiş

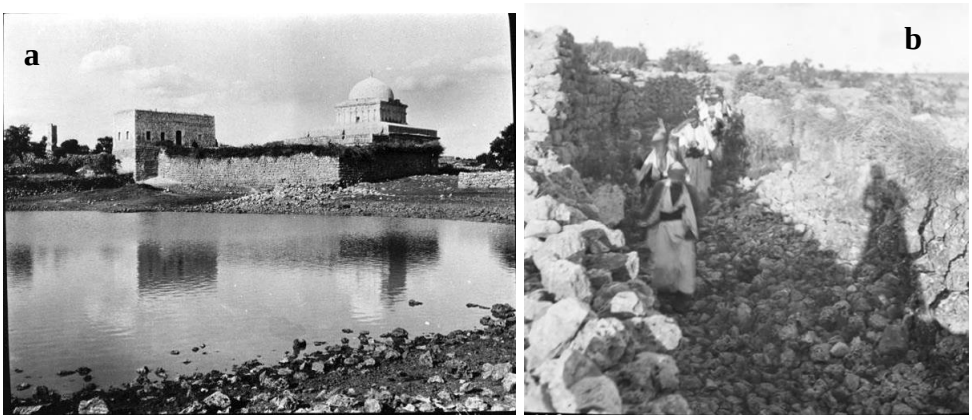
ve manastırdaki bu değişim belgelenmiştir. Ayrıca, Bell'in 1909 yılı fotoğrafında, Meryem Ana Manastırı'nın önünde yer alan bir göl de gözlemlenmektedir. Fotoğrafta görülen göl, günümüzde yaz aylarında halı saha olarak, kışın ise gölet olarak kullanılmaktadır. Aynı fotoğraf karesinde yer alan Mor Sobo Katedrali'nin kulesi, katedralin o dönemdeki arkeolojik harabe durumunun, günümüze kadar herhangi bir değişiklik göstermediğini ortaya koymaktadır.

Şekil 4.3 Anıtlı (Hah) köyü ve Meryem Ana Manastırı güney görünüşü (Bell, 1909)

Şekil 4.4 Meryem Ana Manastırı kuzey görünüşü ve arkada Mor Sobo Katedrali (Bell, 1909)

Şekil 4.5 Meryem Ana Manastırı kuzeybatı görünüşü ve önündeki gölet (a) (Bell, 1909),

Antik Patika yollarda yürüyen askerler (b) (Bell, 1909)

1954 öncesi dönem analizine göre, Anıtlı yerleşiminin sivil mimari yapıları, tepeden ovaya doğru yayılarak 17.-19. yüzyıl Mardin ve kırsalının tipik özelliklerini yansıtmaktadır ve geleneksel konut yapılarının özelliklerini taşımaktadır. Dini yapılar ise farklı dönemlere tarihlenmiş olup, 1. yüzyıl, 5-8. yüzyıl ve 12. yüzyıl arasında inşa edilmiştir. Batı sınırını oluşturan Perpuso tarlası, 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Efsanevi bilgilere ve tarladan çıkan antik taşlara dayanarak, ilk Meryem Ana Kilisesi'nin temellerinin burada atılmış olabileceği öngörülmüştür. Bu sebeple, bu tarla 1. yüzyıl olarak tarihlendirilmiştir. Turabdin bölgesindeki dini yapılar, 5-8. yüzyıllar arasında yoğun olarak inşa edilmiştir. Yerleşimdeki dini yapıların tarihlendirilmesi, "dini yapılar" kısmında detaylı olarak ele alınmış olup, haritalarda genel olarak 5-8. yüzyıl tarih aralığı kullanılmıştır. Bu dönemde inşa edilen dini yapılar arasında Mor Serkis-Mor Bakos Manastırı, Mort Meryem Kilisesi, Mor Barsavmo Kulesi, Mor Yuhannon Manastırı, İsmi Bilinmeyen Kilise, Mor Gevergis Kilisesi ve Mezarlığı, Mor Osyo Kilisesi, Mor Sobo Katedrali ve çevresi, Mor Şalito Kilisesi ve Meryem Ana Manastırı yer almaktadır. 12. yüzyılda, Turabdin bölgesindeki kilise ve manastırlarda inşa ve onarımlar yapılmış olup, yerleşimdeki 12. yüzyıla ait dini yapılar arasında Mor Kaşiş Kilisesi bulunmaktadır. Yerleşimdeki dini ve sivil yapıların bütünlüğünden oluşan bir yerleşim karakteri ortaya çıkmış ve bu yapılar arasında yıkım ve onarım izleri görülmektedir **(**Şekil 4.6).

Şekil 4.6 Yerleşim dönem analizi, 1954 öncesi

Anıtlı'nın kültürel peyzaj değerleri, kırsal ve doğal peyzaj alanlarından oluşmakta olup, geleneksel yerleşim dokusu, tarım alanları ve arazi yapısı, arkeolojik değerler, somut olmayan miras alanları, korunan bölgeler ve tescilli olmayan yapılar gibi unsurlar çerçevesinde analiz edilmiştir.

1954 öncesi geleneksel yerleşim dokusunda, kırsal yerleşim dokusu ve tespit edilen antik yollar gösterilmiştir. Çoğunlukla dini yapılarla bağlantılı olan bu antik yollar, dini yapılara ulaşımı sağlayacak şekilde bir güzergâh olarak belirlenmiştir ve bu yollar boyunca birçok kuyu ile sarnıçlar bulunmuştur. Anıtlı köyü, Turabdin bölgesinde sahip olduğu geniş tarım arazileriyle, bu alanları koruyabilen yerleşimlerden biri olmuştur. Etrafındaki badem, meşe, dut ağaçları, zeytinlikler ve üzüm bağları, günümüzde de aynı kullanım biçimiyle devam etmektedir.

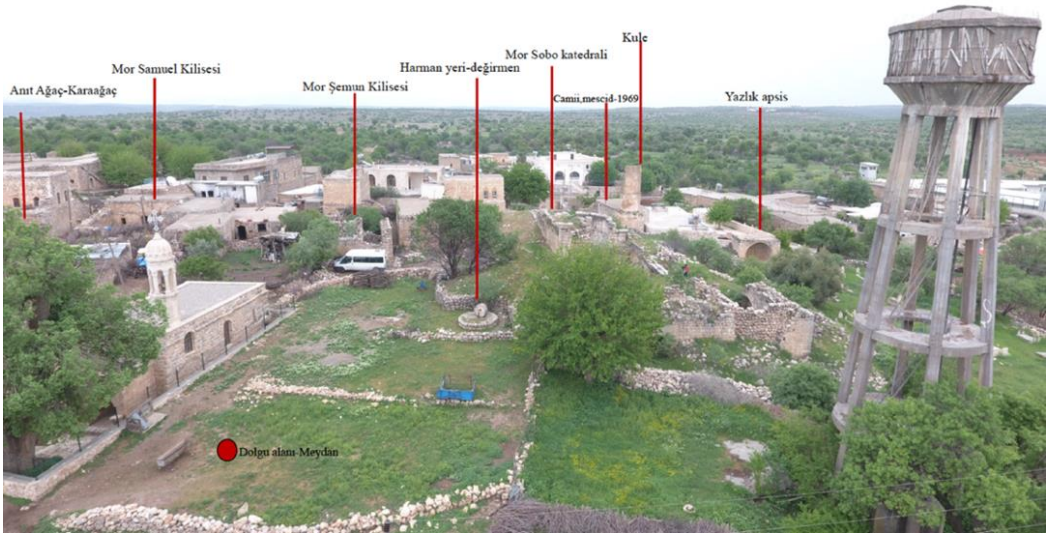
Yerleşimin kültürel peyzajında önemli bir yer tutan tarım alanları ve arazi yapısına bakıldığında, öngörülen tarım alanlarının yerleşim içinde bahçe, yakın çevresinde bağ ve dış çeperde tarla kullanımı şeklinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Özellikle üzüm işliklerinin çevresinde bağ arazileri yer almakta olup, bu bağlarda ve yerleşim içinde, harçsız moloz taş ile yapılan bağ kulübeleri (yerel adıyla *'Kokeler'*) gözlemlenmektedir. 1909 yılına ait Getrude Bell fotoğrafında da, bu dönemde de tarım faaliyetleri için kullanılan geleneksel bağ kulübeleri yer aldığı görülmektedir.

Bunun yanı sıra, Anıtlı'nın kimliğini ve kültürel peyzajını oluşturan bağ, bahçe ve tarım alanları, kilise ve manastırlar etrafında ve yerleşimin çeperinde yayılmaya devam etmiştir. 1909 yılına ait Getrude Bell fotoğrafında, Meryem Ana

Manastırı'nın batı cephesinin önünde bir göl yer almakta olup, bu göl günümüzde yazın kuruyarak toprak saha olarak kullanılmakta, kışın ise yağmur suyu ile dolmaktadır. Yerleşim içinde bulunan badem, zeytin ve meşe ağaçları, çok yıllık olup, anıt ağaç özelliği taşıyan simgesel ağaçlar da peyzajda önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle dini yapıların avluları içinde ve yakınlarında bulunan karaağaçlar gibi anıt ağaçlar, köy sakinlerinin ayin sonrası dinlenmek için kullandığı kamusal alanlar olarak günümüze kadar kullanılmaktadır.

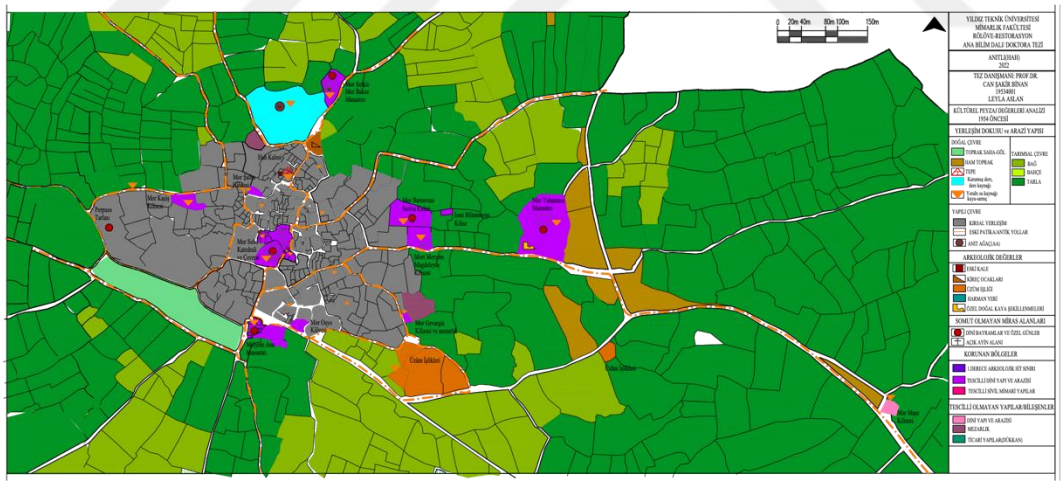
Anıtlı'nın coğrafi bilgi sistemiyle oluşturulan eş yükselti eğrileri haritasına göre, yerleşimin en yüksek noktası *'Hah Kalesi'* olarak adlandırılan komplekstir. Köy sakinlerinden edinilen bilgilere göre, Hah Kalesi'nin kuzeyinde bulunan arazi, geçmişte kullanılan ancak sonradan kuruyan bir dere yatağıydı. Alanda yapılan incelemelerde, bu alanda büyük bir sarnıca rastlanmış olup, bu su kaynağı günümüzde aktif olarak kullanılmaktadır.

Anıtlı, birçok medeniyetin izlerini taşıyan katmanlı bir yerleşim olması nedeniyle zengin bir arkeolojik mirasa sahiptir. Bu değerler, yerleşim içinde ve çevresinde yayılmakta olup, Anıtlı'nın kurulumunda ve inşa sürecinde etkili olmuştur. Arkeolojik değerler arasında *'Hah Kalesi'*, kireç ocakları, taş ocakları, kaya mezarları, arkeolojik kilise kalıntıları, mezarlıklar, üzüm işlikleri, harman yerleri ve özel doğal kaya şekillenmeleri yer almaktadır. Ayrıca, yerleşimin merkezinde bulunan Mor Sobo Katedrali ve çevresi, alanın katmanlı yapısını yansıtan bir dizi arkeolojik kalıntıyı barındırmaktadır. Çevresinde henüz bir arkeolojik kazı yapılmamış olsa da, Katedralin büyüklüğü ve etrafındaki iki kilise, kule ve kalıntılar, buranın büyük bir kompleks olduğuna dair izler sunmaktadır. Bu nedenle, bu alan 'Mor Sobo Katedrali ve Çevresi' olarak adlandırılmış ve sonraki dönemlerde etrafında sivil mimari yapılar, değirmen ve harman yerlerinin inşa edilmesiyle farklılaşmıştır (Şekil 4.7).

Şekil 4.7 Mor Sobo Katedrali ve çevresi karakter alanları, 2022

Anıtlı'nın kültürel peyzajında önemli bir yer tutan somut olmayan miras alanları, yerleşim içindeki kamusal alanlar ile dini yapılarda yapılan açık/kapalı ayinler, dini bayramlar ve özel günleri kapsamaktadır. Anıtlı, tüm bu kültürel peyzaj değerleriyle, söz konusu tarihsel dönemde bir toplumun yaşam tarzına ait karakteristik alanlarını bütüncül bir şekilde yansıtmaktadır (Şekil 4.8).

Şekil 4.8 Kültürel peyzaj değerleri analizi, 1954 öncesi

4.1.2 1954 Dönemi Anıtlı Yerleşimin Kültürel Peyzaj Değerlendirmesi

Anıtlı'nın 1954 yılına ait kültürel peyzaj değerlendirmesi, 1954 Hava Kuvvetleri arşivine ait hava fotoğraflarından referans alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu tarihte yerleşim sınırının küçüldüğü ve mevcut yapı sayısının belirgin bir şekilde azaldığı gözlemlenmektedir. Harabeye dönüşen yapıların bulunduğu alanlarda, bu alanların

büyük ölçüde ağaçlarla kaplandığı tespit edilmiştir. Yerleşimin batı ve doğusunda yer alan birçok yapının harabe haline gelerek toprak dolgu altında kaldığı anlaşılmaktadır.

1954 öncesinde dairesel bir yerleşim dokusuna sahip olduğu öngörülen Anıtlı, 1954 yılı itibarıyla kuzey-güney aksında doğrusal bir yerleşim biçimine evrilmiştir. Bu doğrultuda yerleşim sınırları kuzeyde Mor Serkis-Mor Bakos Manastırı, güneyde ise Meryem Ana Manastırı ile belirlenmiştir. Ayrıca, köye giriş yolu, antik yol olarak tanımlanan ve Meryem Ana Manastırı'nın güneybatısında yer alan, göl ile sınır teşkil eden yol olmuştur.

1954 yılına ait hava fotoğraflarından elde edilen verilerle, bu dönemdeki dini ve sivil mimari yapılar, kütlesel yerleşim alanı ve sınır kronolojisi haritasına işlenmiştir (Şekil 4.9).

Şekil 4.9 Yerleşim alanı ve sınırı kronolojisi, 1954

Bu dönemde yerleşim alanının küçülmeye başlamasıyla birlikte, dokuyu oluşturan sivil yapılar harabeye dönüşmüş ve harabe alanlarında odunsu ağaçlar yeşermiştir. Bu sebeple, söz konusu alanlar artık yeşil alan olarak tanımlanmış ve dönemin harita analizlerinde bu alanlar yeşil olarak işaretlenmiştir. Geriye kalan yerleşim dokusunun ise 17-19. yüzyıllara tarihlendiği belirlenmiştir. Efsanevi verilere dayanan ve 1. yüzyıla tarihlenen Perpuso tarlasının ise bu dönemde tarla olarak kullanıldığı görülmektedir. Kilise ve manastırların tarihlendirilmesi ise 1954 öncesi haritasındaki gibi korunarak, haritalarda belirtilen yapılarla uyumlu bir şekilde gösterilmiştir (Şekil 4.10).

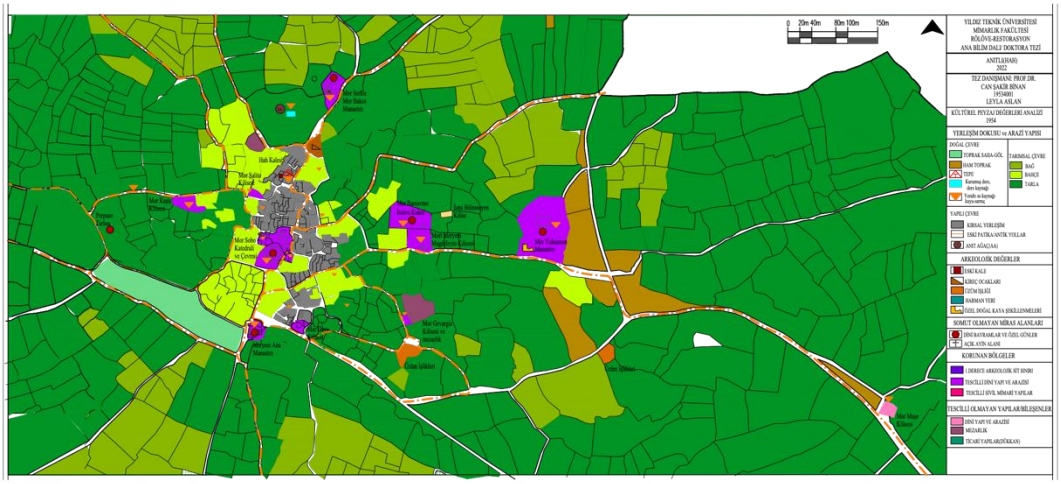

Şekil 4.10 Yerleşim dönem analizi, 1954

Anıtlı'nın kültürel peyzaj değerleri analizinde, yerleşim bu dönemde geniş tarım arazilerini korumuş olmakla birlikte, yapıların harabeye dönüşmesiyle bazı arazilerin yerleşim içinde bahçe olarak kullanılmaya başlandığı tespit edilmiştir. Antik yolların güzergâhları ise bu tarihte de belirgin bir şekilde tanımlanmıştır. Mor Sobo Katedrali ve çevresi, 1954 öncesi tarihlendirmede, bütün bir alan olarak ve yol geçişi olmadan öngörülmüşken, 1954 yılı itibarıyla Mor Sobo Katedrali ile kulesi arasında bir patika yol açıldığı gözlemlenmiştir. 1954 öncesi dere olarak gösterilen arazi ise bu dönemde kurumuş ve tarla ile bahçeye dönüşerek işlevini değiştirmiştir. Bağ, bahçe ve tarım alanları; kilise ve manastırların etrafında ve yerleşimin çeperinde yayılarak, aynı işlevle kullanılmaya devam etmiştir. Yerleşimin peyzajında önemli bir yere sahip ağaçların bu dönemde de korunduğu anlaşılmaktadır.

1954 öncesi kullanım şekliyle, arkeolojik değerler ve somut olmayan kültürel değerler çoğunlukla bu tarihte de benzer biçimde devam etmiştir. Bununla birlikte, *'Hah Kalesi'* artık savunma amacıyla kullanılan bir kompleksten, beş ailenin yaşadığı, tek girişli ve burçlarının yıkıldığı kapalı bir konut kompleksine dönüşmüştür. Anıtlı, bu dönemde kültürel peyzaj değerlerini korumuş olmakla birlikte, sivil mimari yapıların sayısının azaldığı, yerine yeşil alanların geçtiği ve kullanılmayan yapıların harabe haline gelerek arkeolojik kalıntılara dönüştüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu karakter alanları artık hem yeşil alanlar hem de arkeolojik değerler olarak değerlendirilmiştir. Nüfusun azalmasına rağmen ayakta

kalan kilise ve manastırların hala kullanılmaya devam etmesi, yerleşimin dini karakterini koruduğunu göstermektedir (Şekil 4.11).

Şekil 4.11 Kültürel peyzaj değerleri Analizi, 1954

4.1.3 1954-1973 Dönemi Anıtlı Yerleşimin Kültürel Peyzaj Değerlendirmesi

1954-1973 yıllarına ait kültürel peyzaj değerlendirmesi, Hava Kuvvetleri'nin 1954 ve 1973 yıllarına ait hava fotoğraflarından alınan verilerle yapılmış ve yerleşimdeki değişimler belgelenmiştir. Bu dönemde, antik yerleşim önemli değişiklikler geçirmiş ve Cumhuriyet dönemi etkilerinin yerleşim üzerinde belirginleştiği gözlemlenmiştir.

Yerleşim dokusunda, geleneksel yapım teknikleriyle yeni yapıların inşa edilmesiyle birlikte dokunun yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Özellikle Mor Sobo Katedrali çevresinde ve doğusunda mevcut yapılara ek yeni yapıların eklendiği tespit edilmiştir. 1954 yılındaki yerleşim dokusunun, bu dönemde günümüzdeki şeklini almaya başladığı görülmektedir. Anıtlı'daki imar ve inşa faaliyetlerinin arttığı bu yıllarda, köyün gelişimine etki eden önemli bir değişiklik, 1969 yılında Meryem Ana Manastırı önünden geçen yeni yolun yapılmasıdır (Şekil 4.12).

Şekil 4.12 1973 yılına ait hava fotoğrafı, (Hava Kuuvvetleri arşivi, 2022)

1954 yılına ait hava fotoğraflarında hâlâ kullanılan antik yol, Meryem Ana Manastırı ile göl güneyinden geçen güzergâh, bu dönemde kullanılmamaya başlanmıştır. Yeni yol ise, göl ve Meryem Ana Manastırı'nın güneyinden geçecek şekilde açılmıştır. Bu gelişme ile Meryem Ana Manastırı, köy ile bütüncül bir silüet oluştururken, yeni yolun açılmasıyla bu silüet ayrılmıştır. Dolayısıyla yerleşim sınırı, yeni yolun kuzeyindeki Anıtlı yerleşimi ve güneyindeki Meryem Ana Manastırı olarak yeniden belirlenmiştir (Şekil 4.13).

Köyün ilk okul yapısı, 1966 yılında, köy girişinde ve yeni yol üzerinde konumlanacak şekilde inşa edilmiştir. Mor Sobo Kulesi çevresindeki harabe kalıntılarının üzerine yeni yığma yapılar yapılmış ve 1959 yılında köyün ilk camisi inşa edilmiştir. Bu dönemde, köyde Süryani dini mimarisi eserlerinin dışında, Müslüman nüfusun bulunması nedeniyle cami de yapılmıştır. Minaresiz olarak inşa edilen cami, Müslüman nüfusun ibadet ihtiyacını karşılayacak büyüklükte ve mescit tipolojisinde olmuştur.

Dini yapılar üzerine yapılan incelemelerde, özellikle Meryem Ana Manastırı'nda bu tarihler arasında birçok eklemenin yapıldığı görülmektedir. Hava fotoğraflarından ve mevcut çan kulesi üzerindeki Süryanice kitabe metninden, kiliseye 1960 yılında çan kulesi eklendiği anlaşılmaktadır. Bu tarihe kadar manastırda bir çan kulesi izine

rastlanmamıştır. Ayrıca, 1969 yılında Meryem Ana Manastırı'nın avlusunun güneyine, günümüzde de dini eğitim vermek amacıyla kullanılan bir medrese yapısı inşa edilmiştir. Hava fotoğraflarından ve yerinde yapılan incelemelerden, bu dönemde manastırın kuzeydoğusuna yeni ek mekanlar yapıldığı ve kilisenin doğusuna güçlendirme amacıyla üç payanda eklendiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, bu inşa faaliyetleri, 1960'lı yıllarda yerleşimde dil, kültür, eğitim ve din faaliyetlerinin arttığını ve köyde dini ve kültürel yapının çeşitlendiğini göstermektedir.

1954 yılı itibarıyla kuzey-güney aksında doğrusal bir yerleşim dokusuna sahip olan Anıtlı, bu tarihlerde yapılan ilk okul yapısı ve yeni yol ile birlikte doğu-batı aksında bir değişim sürecine girmiştir. 1973 yılına ait hava fotoğraflarının analizi sonucunda, köyün bu dönemdeki yerleşim düzeni ve yapı kütleleri, yerleşim alanı ve sınır kronolojisi haritasına işlenmiştir.

Şekil 4.13 Yerleşim alanı ve sınırı kronolojisi, 1954-1973

Bu dönemde, harabeye dönüşmüş yapıların bulunduğu alanların ağaçlarla kaplandığı ve toprak dolgu altında kaldığı tespit edilmiştir. Söz konusu alanlar, yeşil alan olarak kullanılmaya devam etmiş ve dönem analizi haritalarında bu şekilde gösterilmiştir. Geriye kalan yerleşim dokusu ise 17-19. yüzyıllar olarak aynı tarihleme ile korunmuştur.

Daha önceki dönemlere ait yapıların tarihlendirmeleri aynı şekilde muhafaza edilirken, 1959 yılında inşa edilen cami ve 1966 yılında yapılan ilk okul yapısı,

1954-1973 tarih aralığında inşa edilen yapılar olarak dönem analizi haritasında gösterilmiştir (Şekil 4.14).

Şekil 4.14 Yerleşim dönem analizi, 1954-1973

Bu dönemde gerçekleştirilen inşa faaliyetleri, Anıtlı'nın günümüzdeki kültürel peyzajının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Antik yerleşim siluetinin korunduğu Anıtlı'da, Cumhuriyet dönemi etkilerinin yoğun bir şekilde görüldüğü tespit edilmiştir. Manastır içerisinde yapılan medrese yapısı ile din eğitimi, köy içerisinde inşa edilen ilk okul yapısı ile örgün eğitim imkânlarının sağlanması ve yeni yolun açılması ile kırsal yerleşimlere daha kolay ulaşımın mümkün hale gelmesi, köyün karakter alanlarında belirgin değişimlere yol açmıştır. Bu süreçte dil, kültür, eğitim ve din faaliyetlerini doğrudan etkileyen inşa faaliyetleri, yerleşimin hem somut hem de somut olmayan değerlerinin korunması için bir çaba harcandığını göstermektedir.

Anıtlı'nın kültürel peyzaj değerlerinin analizi, bu dönemde geniş tarım arazilerinin korunmasına rağmen, yeni yol ve okul yapısının yeşil alanların bir kısmını dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Mor Sobo Kulesi'nin doğusunda, katedral kompleksine ait olduğu düşünülen arkeolojik kalıntılar üzerine cami inşa edilmesi, yerleşimin karakter alanında bir değişimi işaret etmektedir. Buna karşın, antik yolların güzergâhlarının bu dönemde de belirginliğini koruduğu ve bağ, bahçe ile tarım alanlarının, kilise ve manastırlar etrafında yerleşimin çeperinde aynı işlevle kullanıldığı görülmektedir.

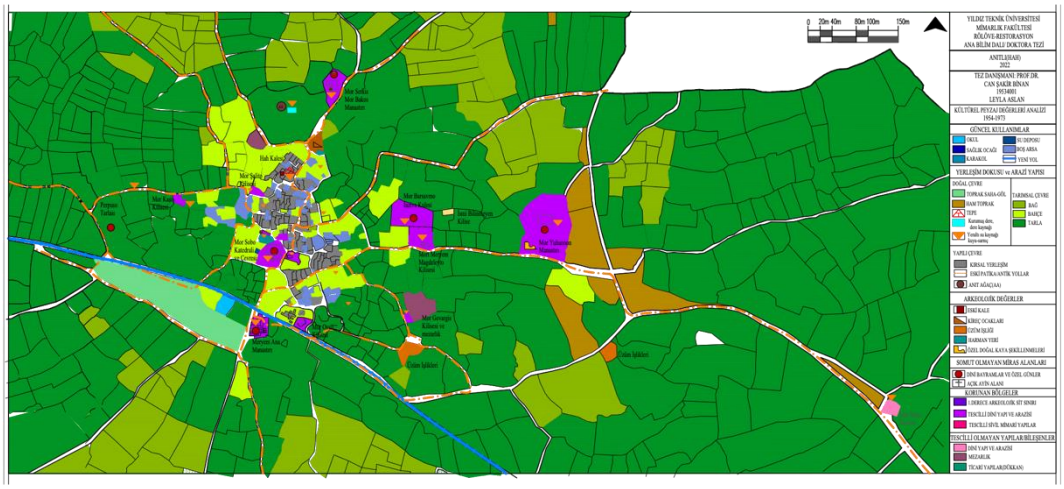
Yerleşimin peyzajında önemli bir yere sahip olan ağaçların bu dönemde de korunduğu hava fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Ayrıca, Mor Sobo Katedrali'nin kuzeyinde bulunan ve günümüzde değirmen ve harman yeri olarak bilinen alanın, bu dönemde de bu işlevle kullanılmaya başlandığı tespit edilmiştir.

Hem dini hem de geleneksel yaşamı yansıtan bu inşa faaliyetleri, Anıtlı'da nüfusun artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayakta kalan kilise ve manastırların kullanımda kalması ve eklemelerle genişletilmesi, yerleşimin Süryani dini karakterini koruyarak büyüdüğünü göstermektedir. Aynı zamanda, cami inşa edilmesi ile Müslüman nüfusun da yerleşime entegre olduğu ve Anıtlı'nın dini mimari mirasının çeşitlilik kazandığı anlaşılmaktadır.

Katmanlı yapısıyla birçok medeniyetin izlerini barındıran Anıtlı, bu dönemde arkeolojik değerlerini korumayı sürdürmekle birlikte, bazı arkeolojik karakterdeki alanların geleneksel yaşam pratiklerine hizmet edecek şekilde işlev değiştirdiği gözlemlenmiştir. Bu duruma, Mor Sobo Katedrali ve çevresindeki arkeolojik kalıntıların kuzeyine inşa edilen harman yeri, değirmen ve cami yapısı örnek olarak gösterilebilir.

Bu bağlamda Anıtlı, bu dönemde hem mevcut kültürel peyzaj değerlerini koruyarak hem de gerçekleştirilen yeni inşa faaliyetleriyle farklı bir kültürel peyzaj karakteri kazanarak katmanlı ve çok kültürlü bir yerleşim yerine bürünmüştür. Kilise ve manastırlara yapılan eklemeler ile köydeki ilk cami yapısı, bu çok kültürlü kimliği pekiştiren unsurlar arasında yer almıştır.

Bu süreçte, Anıtlı'nın kültürel peyzajı; hem Süryani Ortodoks hem de Müslüman toplulukların yaşam tarzlarını yansıtan somut ve somut olmayan değerleriyle şekillenmiş, bu çok katmanlı kimlik günümüze kadar aynı işlevsellikle devam etmiştir. Bu durum, yerleşimin iki farklı dini ve kültürel yapıyı aynı mekânda uyum içerisinde barındırarak, toplumsal ve mekânsal süreklilik sağladığını göstermektedir (Şekil 4.15).

Şekil 4.15 Kültürel peyzaj değerleri analizi, 1954- 1973

4.1.4 1973-1984 Dönemi Anıtlı Yerleşimin Kültürel Peyzaj Değerlendirmesi

1973-1984 yıllarına ait kültürel peyzaj değerlendirmesi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın 1984 yılına ait hava fotoğrafı temel alınarak gerçekleştirilmiş ve bu dönemde yaşanan mekânsal değişiklikler belgelenmiştir (Şekil 4.16). Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren yerleşimde inşa faaliyetlerinin artış gösterdiği anlaşılmıştır.

Bu dönemde, yeni yol üzerinde köy sakinlerinin günlük ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla taş duvarlı, betonarme tavanlı dört adet dükkân yapısının inşa edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca, caminin güneyinde, Müslüman bir aile için geleneksel yapım teknikleri kullanılarak yeni bir konut yapısı inşa edilmiştir. Yerleşim alanı ve sınırları, 1973 yılındaki durumunu büyük ölçüde korumakla birlikte, yeni yolun varlığı sebebiyle Meryem Ana Manastırı'na doğru bir yapılaşma hareketi gözlemlenmiştir.

Şekil 4.16 1984 yılı hava fotoğrafı (Çevre Şehircilik Bakanlığı arşivi, 2022)

Meryem Ana Manastırı, önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de aktif bir şekilde kullanılmaya devam etmiş ve bu süreçte büyütülmüştür. Manastırın kuzeybatı cephesinde yer alan avlu alanı, bu yıllarda yeni yapılarla kapatılmıştır. Günümüzde manastırın birçok mekânının bu dönemde inşa edildiği belirlenmiştir. Gabriel Rabo'nun arşivine ait eski fotoğraflar, bu dönemde manastırda gerçekleştirilen yapıların onarımı ve inşasını denetlemek amacıyla dönemin Metropoliti tarafından ziyaretler yapıldığını ortaya koymaktadır **(**Şekil 4.17**,** Şekil 4.18**,** Şekil 4.19**).** Bu fotoğraflarda cemaat yoğunluğu açıkça görülmekte, manastıra hizmet amacıyla kuzey, doğu ve üst katlara yeni mekânların inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 4.17 Meryem Ana Manastırı ve dönemin Metropoliti'nin ziyareti, (Gabriel Rabo arşivi, 1980)

Şekil 4.18 Meryem Ana Kilisesi, Gabriel Rabo ve manastır öğrencileri, (Gabriel Rabo arşivi, 1979)

Şekil 4.19 Meryem Ana Kilisesi İncili ve köy sakinleri, (Gabriel Rabo arşivi, 1981)

Kilisenin doğusunda, daha önce güçlendirme amacıyla yapılmış olan iki payandanın, manastır bakımından sorumlu olan ailenin konaklama ihtiyacını karşılamak üzere bir konut kompleksine dönüştürüldüğü tespit edilmiştir. 1984 yılı hava fotoğrafları ışığında köyün bu tarihteki yerleşim düzeni, yapıları ve sınırları kronolojik bir harita üzerine işlenmiş ve analiz edilmiştir **(**Şekil 4.20).

Şekil 4.20 Yerleşim alanı ve sınırı kronolojisi, 1973-1984

Bu dönemdeki inşa faaliyetleri, yerleşimde dil, kültür, eğitim ve dini aktivitelerin arttığını göstermektedir. Köyde din öğretmeni olarak görev yapan Gabriel Rabo'nun arşivinden alınan ve öğrencileriyle birlikte kilise içinde çekilen fotoğraflar, somut olmayan kültürel değerlerin yaşatılmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır (Şekil 4.18, Şekil 4.19).

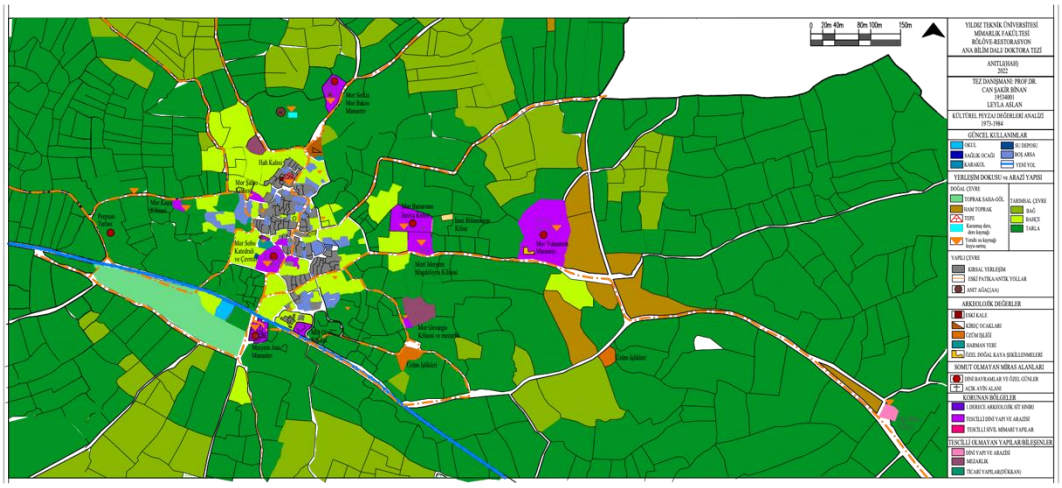
Bu dönemde harabeye dönüşen yapıların bulunduğu alanların, ağaçlarla kaplandığı ve toprak dolgu altında kaldığı tespit edilmiştir. Bu alanların yeşil alan olarak kullanımına devam edilmiş, bu durum dönem analizi haritalarına yeşil alan olarak yansıtılmıştır. Yerleşim dokusu ise 17-19. yüzyıllar arasında tarihlendirilen biçimini korumuştur. Önceki tarihlere ait yapıların dönem analizleri aynı şekilde muhafaza edilmekle birlikte, caminin güneyine inşa edilen konut kompleksi ile yeni yol üzerinde yapılan dört dükkân, 1973-1984 tarih aralığına ait dönem analizi haritasına eklenmiştir (Şekil 4.21).

Şekil 4.21 Yerleşim dönem analizi, 1973-1984

Anıtlı'nın kültürel peyzaj değerleri analizine göre, bu dönemde geniş tarım arazilerinin korunduğu görülmüştür. Bağ, bahçe ve tarım alanları; kilise ve manastır çevrelerinde ve yerleşimin çeperlerinde yayılmış ve aynı işlevle kullanılmaya devam edilmiştir. Yerleşimin peyzajında önemli bir yer tutan ağaçların bu dönemde de korunduğu tespit edilmiştir.

Bu noktada, Anıtlı bu dönemde kültürel peyzaj değerlerini korumaya devam etmekle birlikte, Cumhuriyet dönemi ile kazandığı peyzaj karakterini yeni inşa faaliyetleriyle daha da geliştirmiştir. Bu süreç, Anıtlı'nın somut ve somut olmayan değerleriyle hem Süryani Ortodoks hem de Müslüman toplulukların yaşam tarzlarına ait karakter alanlarını bütüncül bir şekilde yansıttığını ve bu işlevlerin günümüze kadar devam ettiğini göstermektedir (Şekil 4.22).

Şekil 4.22 Kültürel peyzaj değerleri analizi, 1973-1984

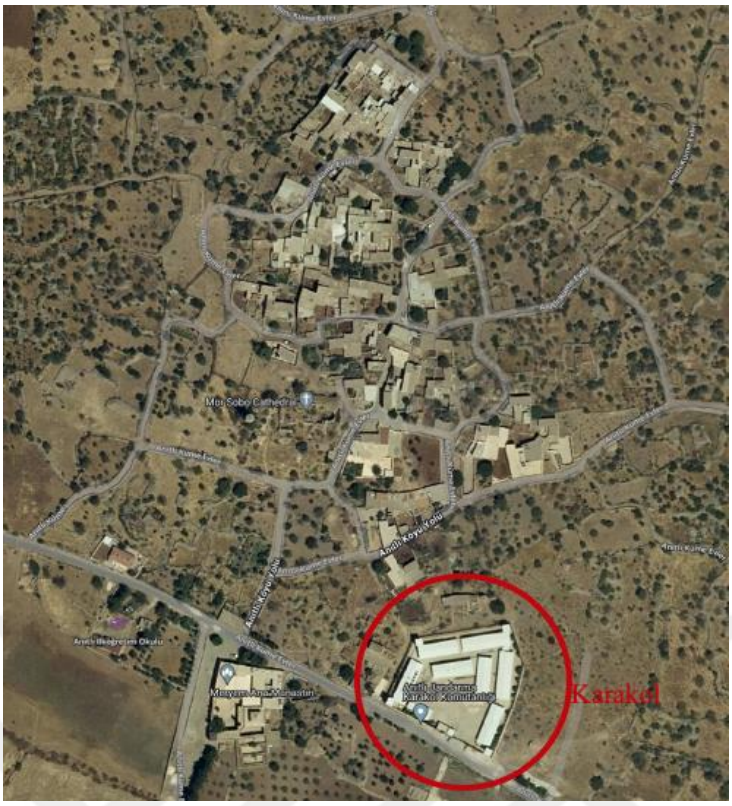
4.1.5 1984-2022 Dönemi Anıtlı Yerleşimin Kültürel Peyzaj Değerlendirmesi

1984-2022 yılları arasında Anıtlı'nın kültürel peyzajı, Hava Kuvvetleri'nin 1984 yılına ait hava fotoğrafı ile drone çekimleri sonucu elde edilen fotogrametrik veriler temel alınarak analiz edilmiştir. Bu dönemde yerleşim, bölgenin ekonomik ve politik dinamiklerine bağlı olarak önemli değişimlere uğramıştır. 1980'lerden itibaren nüfusun büyük bir kısmının Avrupa'ya göç etmesi nedeniyle, hem somut hem de somut olmayan kültürel değerlerde azalma yaşanmıştır. Ancak, köyde kalan sınırlı nüfus, bu değerleri koruma çabalarını sürdürmüştür. Göçlerle birlikte, ilk kullanıcılarına ait yapılar metruk hale gelmeye başlamış, bu durum yerleşimin fiziksel dokusunu da etkilemiştir.

Bu dönemde yerleşimin en dikkat çekici ve silüeti değiştiren yapılarından biri, 1984 yılında güvenlik gerekçesiyle inşa edilen Karakol kompleksidir **(**Şekil 4.23). Önceki haritalar ve köy sakinlerinden alınan bilgilere göre, Karakol'un bulunduğu alanda Mor Osyo Kilisesi bulunmaktaydı; ancak, karakol yapısının inşası sırasında kilise yıkılmıştır. Karakol, 2011 yılına kadar U-planlı bir yapı olarak varlığını sürdürmüş, 2018'de yeniden inşa edilerek daha büyük bir kompleks haline getirilmiştir. 2024 yılı hava fotoğraflarında görüldüğü üzere, eklenen üç güvenlik kulesiyle birlikte kompleks, yerleşimin tarihi dokusunun önüne geçerek görsel baskınlık yaratmıştır **(**Şekil 4.24).

Şekil 4.23 (Google earth, 2011)

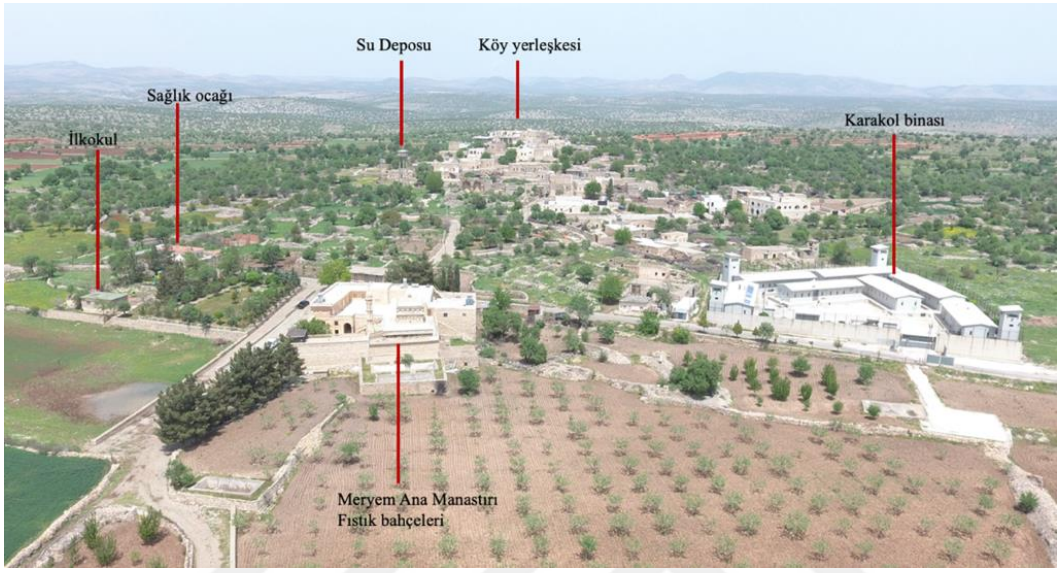
Şekil 4.24 (Google earth, 2024)

Benzer şekilde, 1985 yılında inşa edilen su deposu da köyün silüetinde belirgin bir etki yaratmıştır. 1966'da yapılmış olan ilk okul binası yıkılmış, yerine yeni bir okul yapısı inşa edilmiştir. Köyde sağlık hizmetlerine yönelik ilk yapı ise 2010 yılında inşa edilen sağlık ocağı olmuştur. Bu dönemde, Mor Sobo Katedrali ve çevresindeki Mor Samuel Kilisesi, Mor Şemun Kilisesi ve camiye patika yollar açılmıştır. Toprak yol olan bu yolların bir kısmı 2020 yılına doğru parke taş ile kaplanmıştır.

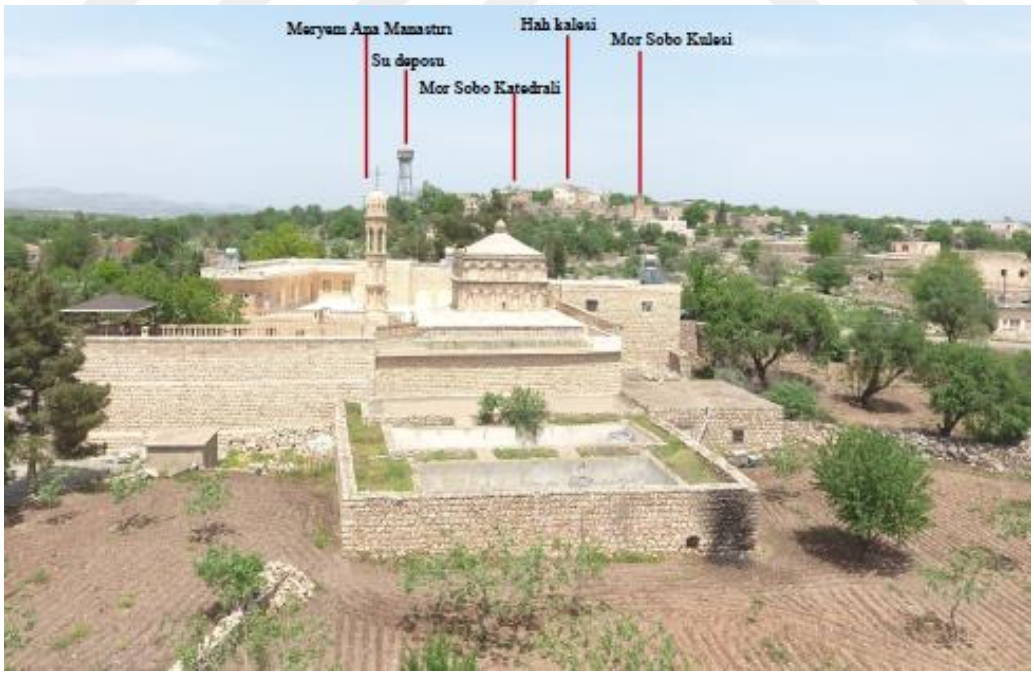
Meryem Ana Manastırı da bu dönemde eklemeler almıştır. Kuzey girişinin kullanımı bırakılarak, avlunun batıya doğru genişletilmesi ile batıdan giriş kullanılmaya başlanmıştır. 1990'larda manastırın güneyine, gelir sağlamak amacıyla alabalık tesisi için havuzlar ve ek bir yapı inşa edilmiştir; ancak, bu yapı zamanla işlevini yitirmiş ve günümüzde ahır olarak kullanılmaktadır. 2000'lerde manastırın terasında görevli aileler için betonarme ıslak hacimler eklenmiştir. 2020'de manastırın kuzey odalarında, kilise mekanına müdahale edilmeden, betonarme döşemelerin kaldırılarak tonozların örüldüğü ve zeminlerin kalker taşla kaplandığı restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Bu yıllarda geleneksel yapım teknikleri yerini yoğun bir şekilde beton ve çimento kullanımına bırakmıştır. Bununla birlikte, Karakol kompleksi ve su deposu, köyün

silüetini olumsuz etkilemiştir. Yeni yol açılmış olmasına rağmen, Meryem Ana Manastırı köy ile bütüncül bir silüet oluşturmayı sürdürmüş, ancak yeni yapıların baskısı altında kalmıştır **(**Şekil 4.25, Şekil 4.26). Bu dönemde yerleşim alanı kuzey-güney aksında önceki sınırlarını korumuş, doğuda Karakol yapısı, batıda ise sağlık ocağı ile sınırlanmıştır.

Şekil 4.25 Meryem Ana Manastırı ve çevresi karakter alanları, 2022

Şekil 4.26 Meryem Ana Manastırı güney cephesi ve çevresi karakter alanları, 2022

1959 yılında yapılan cami, Müslüman nüfusun köyü terk etmesiyle birlikte işlevini yitirmiştir. 2017'ye kadar nüfusun azalmasıyla birçok yapı metruk hale gelmiş, ancak köye dönüşlerin başlamasıyla yaz aylarında artan yoğunluk sonucu tarihi yapılara yanlış ve niteliksiz müdahaleler yapılmıştır. Bu durum, köyün geleneksel tarihi dokusunun tahrip olmasına yol açmıştır. Bu süreçte Anıtlı, hem kültürel değerlerini koruma hem de modernleşme çabaları arasında kalmış; farklı katmanlara sahip bir yerleşim olarak dönüşüm sürecini sürdürmüştür.

Anıtlı yerleşimi, 29 Eylül 2009 tarih ve 2592 sayılı Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu (K.T.V.K.K.) kararıyla "Hah Harabeleri" adı altında 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescillenmiştir. Bu karar doğrultusunda, arkeolojik sit sınırları ile yerleşimin öngörülen alanı ve sınırı, yeni yapılan inşa faaliyetleri de dönemlerine göre analiz edilerek haritalara işlenmiştir.

1954 öncesi dönem analizinde tespit edilip tarihlendirilen ve *"Parpuso Tarlası"* olarak bilinen alanın, 2009 yılında ilan edilen arkeolojik sit sınırlarının dışında kaldığı belirlenmiştir. Hem somut olmayan miras değeri hem de arkeolojik niteliği olan bu tarlanın sit alanı sınırlarının dışında bırakılması, yerleşimin yasal statüsünün belirlenmesinde yapılan eksikliklerden biridir. Bu durum, kültürel mirasın kapsamlı bir şekilde tespit edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Bu bilgiler, yerleşim alanı ve sınırı haritasına işlenerek belgelenmiştir. Bu tespitler, Anıtlı'nın arkeolojik ve kültürel değerlerinin daha bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi ve korunması gerektiğini vurgulamaktadır **(**Şekil 4.27).

Şekil 4.27 Yerleşim alanı ve sınırı kronolojisi, 1984-2022

Bu dönemde harabeye dönüşmüş yapıların bulunduğu alanların ağaçlarla kaplandığı ve toprak dolgu altında kaldığı gözlemlenmiştir. Bu alanların yeşil alan olarak kullanımının sürdüğü tespit edilmiştir. Bu nedenle, dönem analizi haritalarında bu bölgeler yeşil alan olarak işaretlenmiş, yerleşim dokusunun geri kalanı ise 17-19. yüzyıl tarihlemeleriyle aynı şekilde korunmuştur.

Önceki dönemlere ait yapıların dönem analizleri değişmeden muhafaza edilirken, 1984-2022 tarihleri arasında inşa edilen sağlık ocağı, karakol, su deposu ve Meryem Ana Manastırı'na yapılan eklemeler, bu dönem analiz haritasına işlenmiştir (Şekil 4.28). Bu eklemeler, yerleşimin mimari karakteri ve tarihi dokusundaki değişimlerin belgelenmesi açısından önem taşımaktadır.

Bu dönemde gerçekleştirilen inşa faaliyetleri, Anıtlı'nın günümüzdeki kültürel peyzajını şekillendirmiştir. Antik yerleşim siluetinin büyük ölçüde korunduğu Anıtlı'da, bu yıllarda inşa edilen karakol kompleksi ve su deposu, tarihi dokunun bozulmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, manastır içinde yer alan medrese yapısı sayesinde din eğitimi günümüze kadar kesintisiz devam etmiştir. Dil, kültür, eğitim ve din faaliyetleri, yerleşimin somut ve somut olmayan değerleri ile birlikte korunmaya çalışıldığını göstermektedir.

Şekil 4.28 Yerleşim dönem analizi, 1984-2022

Kültürel peyzaj değerleri analizinde, Anıtlı'nın geniş tarım arazilerini bu dönemde de koruduğu gözlemlenmiştir. Antik yolların bu dönemde de belirginliğini koruduğu tespit edilmiştir. Ancak, karakol kompleksi ve sağlık ocağının inşası, bu yapılara tahsis edilen yeşil alanların kaybına yol açmıştır. Özellikle, Mor Osyo

Kilisesi'nin yıkılarak yerine karakol kompleksinin inşa edilmesi, bu alanın karakterini önemli ölçüde değiştirmiştir.

Yerleşimdeki yeraltı su kaynakları olan sarnıç ve kuyuların yalnızca aktif olarak kullanılan yapılarla ilişkilendirildiği görülmüştür. Bağ, bahçe ve tarım alanları, kiliseler ve manastırların çevresinde, yerleşim sınırlarında yayılarak bu dönemde de aynı işlevle varlıklarını sürdürmüştür. Bununla birlikte, nüfus azalması nedeniyle tespit edilen iki üzüm işliğinin kullanım dışı kaldığı ve bu alanlara bitişik bağların kuruyarak çorak arazilere dönüştüğü belirlenmiştir.

Yörede *"Kokel"* adıyla bilinen bağ evlerinin büyük bir kısmı 2000'li yıllarla birlikte yıkılmış ya da kullanım dışı kalmıştır. Az sayıda bağ evinin kısmen kullanılmaya devam ettiği görülse de bu yapılar yerleşimin karakterinde gözle görülür bir kayba işaret etmektedir. Bu değişimler, Anıtlı'nın tarihi dokusu ve geleneksel kullanım biçimlerinde önemli bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir.

Meryem Ana Manastırı'nın güneyinde yer alan ve manastıra ait olan geniş arazi, önceki dönemlerde olduğu gibi tarla olarak kullanılmaya devam ederken, bu dönemde arazinin üretim biçiminde değişikliğe gidilerek fıstık ağaçları dikildiği tespit edilmiştir. Manastır ekonomisi için değerlendirilen bu arazi, yeşil alan karakterini korumuş, ancak tarımsal üretim şekli dönüşüme uğramıştır. Yerleşimin peyzajında önemli bir yere sahip olan ağaçların bu dönemde de korunduğu gözlemlenmiştir.

Bununla birlikte, Mor Sobo Katedrali'nin kuzeyinde yer alan değirmen ve harman yeri, bu tarihlerde işlevini kaybetmeye başlamış ve kullanım dışı kalmıştır. Bu dönem, Anıtlı için iki zıt dinamiği barındıran bir süreç olmuştur: Göçlerle birlikte nüfusun azalması ve bu bağlamda geleneksel yapıların metruklaşması, diğer yandan köye geri dönüşlerle hızlı inşa faaliyetlerinin artması.

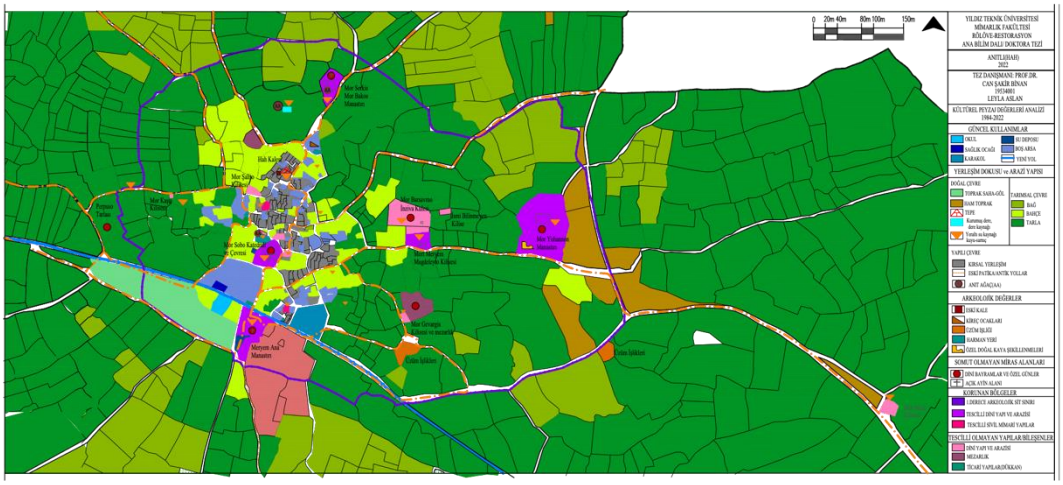
2010 yılına kadar köyde yaşanan yoğun göçler, yerleşim nüfusunun azalmasına ve tarihi yapıların terk edilerek bozulmasına yol açmıştır. Ancak, 2010 yılından sonra Avrupa'dan köye geri dönüş yapan sakinlerin, metruk durumda olan geleneksel evlerde onarım yapma girişimlerinde bulunmaları dikkat çekmektedir. Bu süreçte, yerel bilgi ve tekniklerden yoksun yapılan hızlı ve uygun olmayan restorasyon uygulamaları ve eklemeler, tarihi dokunun bozulmasına neden olmuştur.

Geleneksel konut yapılarının yanı sıra, 2010 sonrasında köy cemaatinin kısıtlı imkanlarla gerçekleştirdiği kısmi onarım çalışmaları, özellikle dini yapılarda da görülmüştür. Ancak bu kısmi müdahaleler, genellikle bilimsel restorasyon kriterlerinden uzak bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu durum, yerleşimin somut mirasının korunması adına önemli fırsatlar yaratmakla birlikte, geleneksel mimarinin niteliği üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

2001 yılı ile günümüz arasında Koruma Bölge Kurulu tarafından tescil edilen yapılar, harita üzerinde belirtilmiş olup, tescil edilmemiş dini yapılar ise ayrı bir lejant ile gösterilmiştir. Bu dönemde, Anıtlı'nın arkeolojik değerleri korunmuş olmasına rağmen, arkeolojik karakter özelliği taşıyan bazı alanların işlev değiştirdiği gözlemlenmektedir. Örneğin, Mor Osyo Kilisesi'nin yerine inşa edilen Karakol, Mor Sobo Katedrali'nin kalıntıları üzerine yapılan Su Deposu ve sivil mimari kalıntılar üzerinde yapılan Sağlık Ocağı gibi yapılar, yerleşimin tarihi dokusunun dönüştüğünü ve bu alanda yeni işlevlerin ortaya çıktığını göstermektedir.

Bu dönemde, Anıtlı kültürel peyzaj değerlerini koruma çabaları sürdürülmekle birlikte, yeni inşa faaliyetleri, bu peyzaj üzerinde koruma sorunlarına yol açmıştır. Göçler ve köyün geri dönüşlerle yaşadığı sosyal dönüşüm, geleneksel yerleşim dokusunun farklılaşmasına neden olmuştur. Özellikle son yıllarda, geleneksel yapılara benzer şekilde taş kaplamalı yeni yapılar inşa edilmiştir. Bu yeni yapılar, eski ile yeninin ayrımını zorlaştırarak, yapıların restitüsyon izlerinin silinmesine yol açmıştır. Ayrıca, metruklaşan bazı yapılar yerine inşa edilen daha büyük ve kitlesel yapılar, taş kaplama ve betonarme yapım teknikleri ile yapılmıştır.

Anıtlı'da kilise ve manastırlar her dönemde varlıklarını sürdürmüş, ancak Mor Osyo Kilisesi, yıkılarak günümüze ulaşmamıştır. Bu dini yapının karakter alanı, işlev değişikliklerine uğramıştır. Cemaatin zaman içindeki artış ve azalışına bağlı olarak koruma çabaları da değişkenlik göstermiş olsa da, dini yapılar ve arkeolojik kalıntıların her dönemde aynı işlevle kalması için çaba gösterilmiştir. Ancak, son dönemde yapılan inşa faaliyetleri ve uygunsuz müdahaleler, köyün silüetini olumsuz yönde etkilemiş olsa da, Anıtlı günümüze kadar somut ve somut olmayan değerleriyle bir yaşam alanı olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir **(**Şekil 4.29).

Şekil 4.29 Kültürel peyzaj değerleri analizi, 1984-2022

4.1.6 1954 Öncesinden Günümüze Kültürel Peyzaj Değişimi

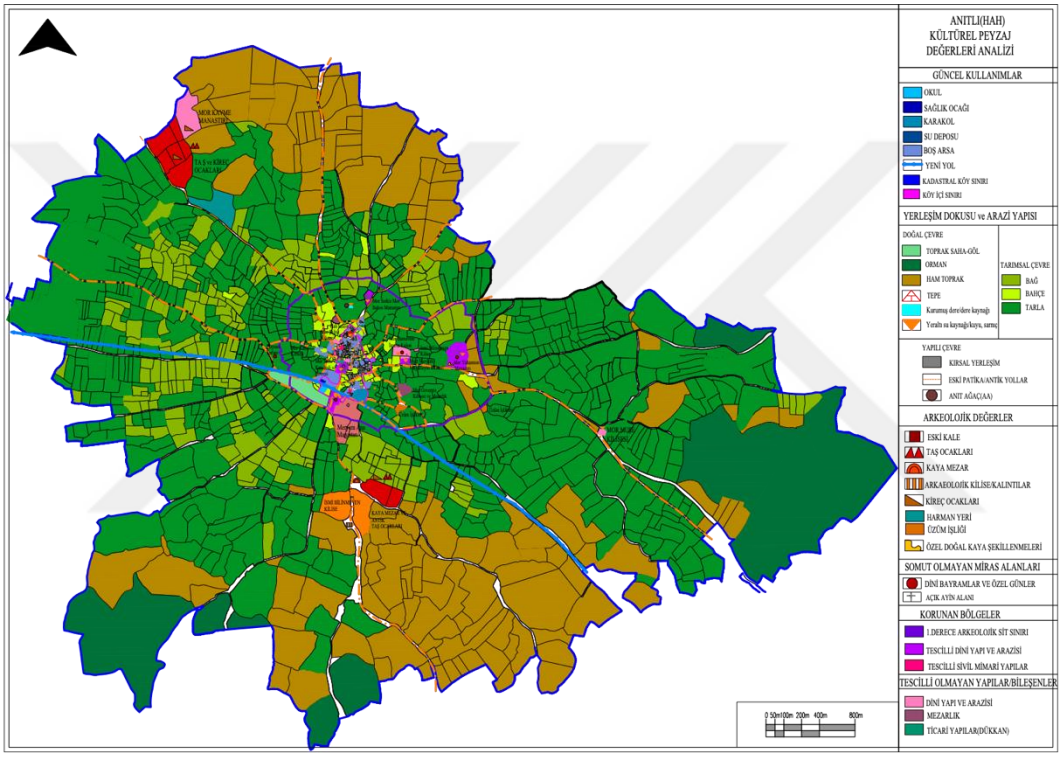
Anıtlı yerleşimi, 1954 öncesinden itibaren çeşitli dönemlerde nüfus değişimlerine maruz kalmasına rağmen, somut ve somut olmayan kültürel değerlerini koruma çabası göstermiştir. Kronolojik haritalardan anlaşıldığı üzere, söz konusu yerleşim alanı geçmişte oldukça zengin bir sivil ve dini mimari yapıya sahipken, savaşlar, yıkımlar ve göçler gibi süreçlerin etkisiyle bu yapıların önemli bir kısmı metruk hale gelmiş veya arkeolojik kalıntılar ve harabeler haline dönüşmüştür.

Yerleşim planı incelendiğinde, başlangıçta dairesel bir yerleşim düzenine sahip olan Anıtlı'nın, 20. yüzyıldan itibaren kuzey-güney aksında doğrusal bir yerleşim modeline evrildiği görülmektedir. Antik dönemden kalan dini yapılar, cemaat tarafından aktif olarak kullanılmadığında kütlesel olarak fazla değişim göstermemekle birlikte, Meryem Ana Manastırı gibi bazı yapılar farklı dönemlerde eklemeler ve onarımlarla yenilenmiştir. Diğer yandan, Mor Sobo Katedrali ve çevresi, 1984 yılından itibaren Mor Şemun ve Mor Samuel Kilisesi, harman yeri ve değirmen yapıları ile yeni bir karakter kazanmıştır **(**Şekil 4.30).

1954 sonrası Cumhuriyet dönemi etkileri, yerleşimde okul, sağlık ocağı, yeni yol ve cami gibi köy halkına hizmet eden yapıların inşasıyla kendini göstermiştir. Özellikle 1959 yılında bir cami inşa edilmesi, Anıtlı'nın Hristiyan dini mimari kimliğinin yanında, Müslüman dini mimari kimliği de kazanmasına yol açmıştır. Ancak, 1984 yılında Mor Osyo Kilisesi'nin yıkılarak güvenlik gerekçesiyle bir karakol binası yapılması, 1985'te su deposu inşası ve 2009 yılında yerleşimin

tamamının 1. derece arkeolojik sit alanı ilan edilmesi, köyün tarihi ve kültürel peyzajını önemli ölçüde etkilemiştir.

Arkeolojik sit alanı ilan edilmesi, yerel halkın yapıların onarımı ve bakımı konusundaki girişimlerini zorlaştırmış; bu durum, uygunsuz müdahalelerin artmasına neden olmuştur. Geleneksel tarihi dokunun küçülmesiyle birlikte, ekilebilir alanlarda ve bağcılık gibi tarımsal faaliyetlerde de azalma meydana gelmiştir. Özellikle üzüm işlikleri çevresinde geçmişte var olan bağ alanlarının günümüzde kuruyarak çorak araziye dönüştüğü gözlemlenmiştir.

Şekil 4.30 Anıtlı köyü kadastral sınır içinde kültürel peyzaj değerleri analizi, 2022

Anıtlı yerleşimindeki dini yapılar incelendiğinde, 1954 öncesinden günümüze Meryem Ana Manastırı dışında diğer dini yapıların tarihlendirilmesinde herhangi bir değişikliğin olmadığı gözlemlenmiştir. Meryem Ana Manastırı, 1889 yılına ait fotoğraflardan anlaşıldığı üzere, zamanla yapılan eklemelerle büyütülmüş ve günümüze kadar dini faaliyetlerini aktif olarak sürdürmüştür.

Yerleşimde somut olmayan kültürel bir değer olarak öne çıkan *Parpuso Tarlası*, 1954 öncesinde efsanelere dayalı bilgiye göre 1. yüzyıla tarihlendirilmişken, 1954 sonrasında yeşil alan olarak kullanılmaya başlanmış ve 20. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Anıtlı'nın tarihi ve kültürel kimliğini anlamak adına önemli bir

alan olan bu arazi, 2009 yılında alınan 1. derece arkeolojik sit kararı kapsamında yerleşim sınırlarının dışında bırakılmıştır.

Dini ve sivil mimari yapılar genel olarak dönemsel bir değişiklik göstermemiş olmakla birlikte, 1959 yılından itibaren köy sakinlerinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde çeşitli kamusal yapılar inşa edilmiştir. Bu yapılar, yerleşimin modernleşme sürecinde toplumsal ihtiyaçları karşılamış ve köy dokusuna yeni bir katman eklemiştir.

Anıtlı yerleşiminde, 1954 öncesinden günümüze kadar yapılan analizlere göre, sivil mimari yapıların büyük ölçüde kullanıcısız kalarak harabeye dönüştüğü ve bu yapıların bulunduğu alanların köy içerisinde tarla ve bahçe olarak değerlendirilmesiyle yerleşimin karakter alanında önemli değişiklikler meydana geldiği tespit edilmiştir.

Yerleşimin su kaynakları incelendiğinde, 1954 öncesinde mevcut olan dere ve yer altı su kaynaklarının büyük bir kısmının kuruduğu, buna karşılık köy sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kuyuların aktif olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Özellikle, nüfusun yoğun olduğu 1980'lere kadar kullanılan üzüm işlikleri ve çevresindeki bağların günümüzde arkeolojik kalıntılar haline geldiği ve bu alanlarda bulunan yeşil dokunun büyük ölçüde kaybolduğu görülmektedir.

Yerleşim savunma mimarisine dair önemli bir örnek olan "Hah Kalesi", 1954 sonrasında işlevsel bir değişim geçirerek beş evden oluşan kapalı bir konut kompleksine dönüşmüştür. Meryem Ana Manastırı'nın batısında yer alan göletin ise her dönemde aynı işlevle kullanılmaya devam ettiği belirlenmiştir.

Antik yollar açısından değerlendirildiğinde, köyün eski yollarından birçoğunun halen kullanımda olduğu, ancak yeni yolların yapılmasıyla özellikle Deyr Reş yolu (Mor Muşe Kilisesi'ne giden yol) ve köyün eski giriş yolunun kullanılmaz hale geldiği tespit edilmiştir. 1954 sonrasında yerleşim içindeki bazı yeşil alanların kamusal yapıların inşasıyla kullanım amacının değiştiği, bu nedenle yeşil alan karakterinin bozulduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, Mor Osyo Kilisesi'nin yıkılarak yerine bir karakol yapısının inşa edildiği belgelenmiştir.

Anıtlı Köyü, sahip olduğu geniş tarım alanlarıyla çevresindeki yeşil dokuyu koruyabilen nadir yerleşimlerden biri olmuştur. Yerleşimin çevresinde bulunan badem, meşe, dut ağaçları, zeytinlikler ve üzüm bağları, kullanım sıklığının zaman

içinde azalmasına rağmen, mevcut nüfus tarafından ekilip biçilerek korunmuştur. Bu bağlamda, Anıtlı'nın kültürel peyzajını oluşturan tarımsal alanlar, kilise ve manastır çevrelerinde yoğunlaşarak yerleşimin çeperine doğru yayılmıştır.

Yerleşimde tarım faaliyetleri ile bağlantılı olarak inşa edilen *"Kokel"* adı verilen yapılar, özellikle 1984 yılından sonra çoğunlukla kullanılmaz hale gelmiş ve kısmen yıkılmıştır. Katmanlı bir yerleşim özelliği taşıyan Anıtlı'da, önemli sayıda arkeolojik değer tespit edilmiştir. Ancak bu arkeolojik unsurların büyük bir kısmının henüz detaylı bir araştırmaya konu olmadığı anlaşılmaktadır. Kireç ocakları, taş ocakları, kaya mezarları, arkeolojik kiliseler ve kalıntıları, üzüm işlikleri ve mezarlıklar, Anıtlı'nın günümüze kadar ulaşan önemli arkeolojik miraslarındandır.

Yerleşim merkezinde bulunan Mor Sobo Katedrali ve çevresi, alanın katmanlı yapısına dair pek çok arkeolojik bulguyu barındırmaktadır. Çevrenin büyük ölçüde toprak dolgu altında kalmış olmasına rağmen, kapsamlı bir arkeolojik kazı ile Anıtlı'nın arkeolojik peyzajını zenginleştirecek yeni verilere ulaşılacağı öngörülmektedir.

Anıtlı'nın kültürel peyzajında somut olmayan miras unsurları da önemli bir yer tutmaktadır. Yerleşimde bulunan kamusal alanlar ve dini yapılarda gerçekleştirilen açık/kapalı ayinler, dini bayramlar ve özel günler, yerel kimliğin ve toplumsal hafızanın sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır. Ancak nüfusun azalmasıyla birlikte, bazı kilise ve manastırlarda, adlarını aldıkları azizlerin onuruna düzenlenen özel günlerin artık kutlanmadığı görülmektedir. Buna rağmen, Süryani cemaatine özgü birçok dini bayram ve özel gün halen cemaat tarafından kutlanmaya devam etmektedir.

Bu unsurlar, Anıtlı'nın kültürel peyzajını şekillendiren somut ve somut olmayan miras değerlerini korumanın önemini ortaya koymaktadır. Gelecekte yapılacak detaylı arkeolojik ve mimari çalışmalar, bu katmanlı yerleşimin tarihi ve kültürel kimliğini daha derinlemesine anlamaya olanak sağlayacaktır.

Değişen politik, sosyal ve demografik koşullara rağmen, Anıtlı yerleşimi, ikamet eden Süryani topluluğu aracılığıyla dini ve geleneksel yaşam tarzını koruyarak antik dönemden günümüze kadar kültürel peyzajını sürdürülebilir kılmaya çaba göstermiştir. 1954 öncesinden bugüne uzanan süreçte, yerleşimin alanı ve sınırları

ile ilgili veriler, dönem analizi ve kültürel peyzaj değerleri analizi haritaları aracılığıyla ayrıntılı bir şekilde belgelenmiştir.

Bu kapsamda, Anıtlı yerleşimi ve çevresiyle ilgili yapılan çalışmalar, bölgenin tarihi, mimari ve peyzaj değerlerini kapsamlı bir şekilde tespit etmeye yöneliktir. Buna ek olarak, daha geniş ölçekte gerçekleştirilen incelemelerle yerleşimin kültürel peyzajını etkileyen değerler, mevcut sorunlar ve olası tehditler güncel olarak analiz edilmiştir. Bu çalışmalar, Anıtlı'nın tüm kadastral sınırlarını içerecek şekilde gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular, Anıtlı Kültürel Peyzaj Değerleri Analizi Haritası'nda **(**Şekil 4.30**)** detaylandırılmıştır.

Bu tür analizler, Anıtlı'nın kültürel peyzajının hem korunması hem de sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi adına önemli bir temel teşkil etmektedir.

4.2 Anıtlı (Hah) Köyü Kültürel Peyzaj Değerlerine Yönelik Tehditler

Kırsal mimari, bulundukları coğrafyanın yaşam biçimleri ve yapı teknolojilerinin ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendirdiği, insanların ortak tarihsel mirasını somut ve somut olmayan değerler bağlamında bir arada barındıran özgün alanlardır. İnsan ve doğanın ortak katkısıyla şekillenen bu yerleşimler, aynı coğrafyada ortak özellikler taşımakla birlikte, bireylerin kendine özgü yaşam pratikleri nedeniyle farklılaşmaktadır. Turabdin bölgesinde yer alan birçok kırsal yerleşim, ortak kültürel ve yapısal niteliklere sahiptir. Ancak, yaşayan bir kültürün devamlılığı açısından özgün bir örnek oluşturan Anıtlı (Hah) Köyü, tamamen terk edilmeden günümüze kadar geleneksel pratiklerini sürdürmeyi başarmış nadir kırsal yerleşimlerden biridir.

Cemaatinin ve ilk kullanıcılarının hâlen aktif olarak kullandığı Anıtlı, somut ve somut olmayan miras ile doğal ve kültürel değerleri bir arada barındırmaktadır. Bu özelliği, Anıtlı'yı bölgedeki diğer kırsal yerleşimlerin şekillenme dinamiklerini anlamak için önemli bir referans noktası haline getirmektedir. Ancak son yıllarda değişen ihtiyaçlar, turizm baskısı ve köye dönüş hareketleri, kırsal yerleşimlerin ortak koruma sorunlarını gündeme getirmiştir.

Anıtlı'nın kültürel peyzajını tehdit eden unsurlar, yıllara göre kültürel peyzaj değişimlerini içeren analiz haritalarından tespit edilen dönüşüm ve değişimler doğrultusunda belirlenmiştir. Turabdin bölgesindeki kırsal yerleşimler, ortak değerlere ve sorunlara sahip olmakla birlikte, kendilerine özgü potansiyelleri barındırmaktadır. Bu potansiyeller, yerleşimlere özgü tehditlerin de farklılaşmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, Anıtlı'nın üst ölçekli haritaları temel alınarak tehdit unsurları detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

Anıtlı'nın kültürel peyzajını tehdit eden unsurlar, şu dört ana başlık altında incelenmiştir (Tablo 4.4):

1.Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Tehditler: Değişen demografik yapılar, geleneksel yaşam biçimlerinin dönüşümü ve ekonomik faaliyetlerin azalması.

2.Politik Tehditler: Bölgesel ve ulusal ölçekteki politik dinamiklerin yerleşim üzerindeki etkileri.

3.Koruma Alanında Yasal ve Yönetsel Tehditler: Yeterli olmayan mevzuat, uygulamada karşılaşılan yönetimsel sorunlar ve koruma süreçlerindeki prosedürel zorluklar.

4.Doğa ve Çevresel Tehditler: İklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi ve çevresel bozulmalar.

Tablo 4.4 Anıtlı (Hah) köyü kültürel peyzaj değerlerine yönelik tehditler

TEHDİTLER	**ANITLI (HAH) KÖYÜ KÜLTÜREL PEYZAJ DEĞERLERİNE YÖNELİK TEHDİTLER**
Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Tehditler	-Nüfus Kaybı, Terk -Ekonomik kaynak yetersizliği -Altyapı ve ulaşım yetersizliği -İşsizlik -Tarımda Makineleşme -Sağlık, Eğitim ve Kültür hizmetlerinin yetersizliği -Mülkiyet Sorunları

Tablo 4.5 Anıtlı (Hah) köyü kültürel peyzaj değerlerine yönelik tehditler (devamı)

	-Park ve ziyaretçi karşılama alanının bulunmaması -Alışveriş için aktif bir ticari alanın olmaması
Politik Tehditler	-Güvenlik gerekçesiyle köy içinde yapılan karakol yapısı -Köye dönüşlerle beraber hızlı bir şekilde yapılan kopya yapılar
Koruma Alanında Yasal ve Yönetsel Tehditler	-Köyün tamamının arkeolojik sit alanı olması -Mitolojik ve arkeolojik öneme sahip olan *'Parpuso tarlası'* nın arkeolojik sit sınırları dışında bırakılması -1. grup yapıların koruma alanlarının belirlenmesinde yapılarla ilişkili doğal ve arkeolojik çevrenin göz ardı edilmesi -Son 20 yıl içinde, Mardin ve kırsal alanlarında kültürel varlıkların tespit ve tescili sürecinde 3 farklı Koruma Bölge Kurulu'nun değişmesi, yerel halkın ve ilgili paydaşların değişen uygulama ve kararlara uyum sağlamasında zorluklar -Tespit ve tescil işlemlerinin tamamlanmamış olması -Bütüncül bir arkeolojik kazı yapılmamış olması -Yasal boşluklar ve denetim eksikliği -Kırsal dokuya uymayan yapım tekniklerinin uygulanması
Doğa ve Çevresel Tehditler	-Doğal afetler -Hava koşulları -Baraj etkisiyle iklim ve bitki örtüsünde değişim -Vandalizm

Bu çerçevede, Anıtlı'nın kültürel peyzajını koruma ve sürdürülebilirliğini sağlama noktasında, kapsamlı bir yaklaşımın benimsenmesi ve tehdit unsurlarının yerel potansiyellerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Gelecekte yapılacak kapsamlı araştırma ve koruma çalışmaları, bu özgün kırsal yerleşimin değerlerini hem bölgesel hem de ulusal ölçekte destekleyecektir.

4.2.1 Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Tehditler

Geleneksel yerleşimlerin en belirgin özelliklerinden biri, kendi kendine yetebilen bir ekosisteme sahip olmalarıdır. Bu ekosistem, burada süregelen yaşamın doğrudan şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İlk kullanıcıları tarafından oluşturulan kırsal yerleşimlerde nüfus hareketlerinin dengede tutulması, bu ekosistemin sürdürülebilirliğini sağlamada kritik bir faktördür. Turabdin bölgesindeki birçok kırsal yerleşimde belirli dönemlerde büyük nüfus hareketleri yaşanmış olsa da, Anıtlı Köyü, tamamen terk edilmeyen nadir yerleşimlerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Antik dönemden günümüze, Anıtlı'nın nüfusu çeşitli yıkımlar, savaşlar ve politik olaylarla azalmış; bu durum yerleşim alanı ve sınırlarının küçülmesine yol açmıştır. 1954 öncesi ve 2002 yıllarına ait haritalar, köyün sınırlarının bu süreçte daraldığını açıkça göstermektedir. Ancak, Anıtlı, en büyük nüfus kaybını 1980'lerde yaşamıştır. Politik ve ekonomik nedenlere bağlı olarak gerçekleşen bu kısmi terk, köydeki birçok dini ve sivil mimari yapının metruk hale gelmesine neden olmuştur. Bu süreç, Süryani geleneksel yaşamına ait somut olmayan kültürel değerlerin de kaybına yol açmış ve köyün özgün ruhunun zayıflamasına sebep olmuştur.

Nüfus kaybı ve bakımsızlık nedeniyle metruklaşan yapıların büyük bir kısmı, köyde hayvancılık için uygun alanların bulunmaması nedeniyle ahır olarak kullanılmaktadır. Ancak bu durum, yapıların korunabilirliği açısından ciddi sorunlar yaratmaktadır. Ahır olarak kullanılan bu yapılarda oluşan kimyasal atıklar, yapıların malzemelerine zarar vererek hızlı bir yıpranma ve tahribat sürecini tetiklemektedir **(**Şekil 4.31**)**.

Bu noktada, Anıtlı'nın mimari mirasının korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için, terk edilen yapıların işlevsellik kazanmasını hedefleyen restorasyon ve yeniden kullanım projelerinin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, köydeki nüfus kaybının önüne geçmek adına, ekonomik ve sosyal

teşvikler içeren kapsamlı bir kalkınma planının uygulanması büyük önem taşımaktadır. Anıtlı, taşıdığı kültürel ve mimari değerler ile yalnızca Turabdin bölgesi için değil, aynı zamanda geleneksel kırsal yerleşimlerin korunması açısından da örnek teşkil edecek potansiyele sahiptir.

Şekil 4.31 Metruk yapıların ahır olarak kullanılması

Anıtlı’da yerel halk, sahip olduğu somut ve somut olmayan mirasın değer ve niteliklerinin bilincindedir. Bu bilinçle, hem kendi olanaklarını hem de Avrupa’da yaşayan cemaat üyelerinin katkılarını kullanarak dini yapıların bakım ve onarım çalışmalarını gerçekleştirmektedirler. Ancak, yerleşimdeki çok sayıda dini yapının varlığı ve ekonomik kaynakların yetersizliği, bu bakım ve onarım çalışmalarının düzenli olarak yapılmasını engellemektedir.

Ekonomik kısıtlılıkların yanı sıra, dini ve sivil mimari yapıların mülkiyet durumları da koruma sürecini olumsuz etkilemektedir. Birçok yapının mülk sahiplerinin Avrupa’da yaşıyor olması, onarım çalışmalarının planlanması ve uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Sahiplerinin yeterince ilgilenememesi, bu yapıların metruk hale gelmesine ve hızla bozulmalarına neden olmaktadır.

2010’lu yıllardan itibaren Anıtlı’nın nüfusunda, özellikle yaz aylarında, belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Avrupa ve büyük şehirlere göç etmiş eski köy sakinleri, yaz aylarını ve önemli günleri köyde geçirmeye başlamışlardır. Bunun yanı sıra, köyde bulunan dini yapıların kültürel ve tarihsel önemi ile UNESCO'nun yarattığı popülerlik, yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekerek yaz aylarında Anıtlı'nın nüfusunu önemli ölçüde artırmıştır. Ancak bu durum, yerleşimin demografik yapısını değiştirmiş ve turizm baskısı sonucu oluşan ihtiyaçların karşılanamaması, doğal kaynaklar üzerinde ciddi bir baskı yaratarak yerleşimin mevcut doğal ekosistemini olumsuz etkilemiştir.

Aynı dönemde, Avrupa’da yaşayan bazı köy sakinleri, özellikle yaz aylarında köye dönerek hem kendi mülklerini hem de köydeki dini yapıların bakım ve onarımlarını gerçekleştirme sürecini başlatmışlardır. Ancak, bu onarım uygulamaları genellikle hızla tamamlanma kaygısıyla planlandığından, köyün geleneksel mimari karakterini ve yapısal bütünlüğünü olumsuz etkileyen müdahaleler ortaya çıkmıştır. Geleneksel yapım tekniklerinden uzaklaşılması, yapıların özgün plan ve cephe tipolojilerinin değiştirilmesi, başka yerleşimlere özgü süsleme ve bezeme elemanlarının kullanımı, taş kaplama cepheli betonarme rekonstrüksiyonların inşası gibi uygulamalar, Anıtlı’nın özgün mimari kimliğini zedelemiştir.

Bunun yanı sıra, mevcut geleneksel yapıların günümüz ihtiyaçlarını karşılamadığı düşüncesiyle, birçok yapıya ek mekânlar, revaklar ve eyvanlar eklenmiştir. Bu eklemeler, geleneksel yerleşimin özgün siluetinde hızlı bir değişime neden olmuş

ve tarihi yapıların dönemsel izlerinin kaybolmasına yol açmıştır. Anıtlı'nın mimari mirasının sürdürülebilir şekilde korunabilmesi için, geleneksel yapım tekniklerine dayalı onarım süreçlerinin teşvik edilmesi, alanın özgün karakterine uygun planlama ve tasarım ilkelerinin benimsenmesi gerekmektedir. Bu sayede, hem yerleşimin tarihi ve kültürel değerleri korunabilir hem de modern ihtiyaçlarla uyumlu bir yapılaşma sağlanabilir **(**Şekil 4.32, Şekil 4.33, Şekil 4.34**)**.

Şekil 4.32 Yeni yapılan yapılar ve eklemeler

Şekil 4.33 Yeni yapılan yapılar ve eklemeler

Şekil 4.34 Yeni yapılan eyvan

Geçmişten günümüze kadar verimli tarım arazilerine sahip olan Anıtlı yerleşiminde, tarımsal üretimde makineleşmenin etkisiyle geleneksel üretim yöntemlerinin ve bu yöntemlere bağlı olarak gelişen yaşam pratiklerinin kullanım dışı kaldığı gözlemlenmektedir. Özellikle şarap ve pekmez üretimi ile bu ürünlerin depolanmasında kullanılan üzüm işlikleri, sanayi tipi üretim tesislerinin devreye girmesiyle işlevlerini yitirerek kullanımdan kalkmıştır. Benzer şekilde, köyde yer alan birçok değirmen ve harman yeri de tarımsal üretim süreçlerinin makineleşmesiyle birlikte işlevsiz hale gelmiş ve zamanla arkeolojik harabeye dönüşmüştür.

Tarımsal faaliyetlerde makineleşmenin yaygınlaşması, tarımda çalışan insan sayısında önemli bir düşüşe yol açmış ve bu durum köyden kentlere göçleri hızlandırmıştır. Tarımla uğraşan nüfusun azalması, birçok tarım arazisinin ekilip biçilmemesine ve uzun vadede bu arazilerin çoraklaşarak verimliliğini kaybetmesine neden olmuştur. Bu dönüşüm, Anıtlı'nın hem tarımsal üretim kapasitesini hem de geleneksel üretim pratiklerine dayalı kültürel mirasını olumsuz yönde etkilemiştir.

Makineleşmenin köyün ekonomik, sosyal ve mekânsal yapısında yarattığı bu değişim, geleneksel yapıların işlevsizleşmesi ve fiziksel bozulmaya uğramasıyla da kendini göstermektedir. Geleneksel üretim tekniklerine dayalı yapılar, yalnızca geçmişin tarımsal ve toplumsal yaşamına dair somut değerler değil, aynı zamanda kültürel sürekliliğin sağlanması açısından da kritik öneme sahiptir.

Anıtlı köyünde ilkokul bulunmasına rağmen, ortaokul ve lise düzeyinde eğitim veren okullar mevcut değildir. Ortaokul eğitimi için köy çocukları, 7 kilometre mesafedeki Başyurt köyüne bağlı Efeler mezrasına taşınarak eğitim alırken, lise eğitimi için Midyat ilçe merkezine gitmektedirler. Köyde bir sağlık ocağı olmasına karşın, sağlık hizmetleri haftada belirli günlerde Midyat'tan görevlendirilen doktorlar tarafından sunulmaktadır.

Köyde, dini bayramlar ve özel gün kutlamaları dışında, gençlerin sosyal ve kültürel etkinliklere katılabileceği bir alan bulunmamaktadır. Gençlerin futbol oynayabileceği bir toprak saha dışında, kültürel ve sosyal etkinliklere yönelik herhangi bir organizasyon gerçekleştirilmemektedir. Eğitim, sağlık ve kültürel

hizmetlere erişimdeki zorluklar, modern hayatın getirdiği yeni taleplerle birleşerek, köy yaşamının cazibesinin azalmasına yol açmaktadır.

Gençler için yeterli imkanların olmaması, köy nüfusunun büyük bir kısmının Avrupa'da yaşaması ve burada kurdukları çevre, özellikle genç kuşağın geleceğe yönelik planlarını etkilemektedir. Daha iyi yaşam standartlarına ulaşma arzusu, gençlerin Avrupa'ya ve büyük şehirlere göç etmelerinin önemli bir nedeni haline gelmiştir. Bu durum, köyün toplumsal yapısını dönüştürmekte ve köydeki sosyal, kültürel yaşamı tehdit etmektedir.

Anıtlı köyünde yakın zamanda inşa edilen dört dükkân, alışveriş hizmeti vermek yerine depo olarak kullanılmaktadır (Şekil 4.35). Bu durum, köy sakinlerini günlük yaşam ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için Midyat ilçe merkezine gitmeye zorlamaktadır. Köyde, taşımacılığı sağlayan sabit bir servis veya minibüs bulunmamakta, bu nedenle köy sakinleri, Anıtlı güzergahından geçen araçları kullanarak merkeze ulaşım sağlamaktadır; bu da ulaşımı güçleştirmektedir.

Köy, özellikle Meryem Ana Manastırı'nın popülerliği sayesinde turistler tarafından sıkça ziyaret edilmektedir ve tur firmalarının güzergahlarında yer almaktadır. Ancak, turizmin getirdiği araç yoğunluğu ve köyde planlı yeterli bir otopark alanının bulunmaması, yerleşim alanlarında arazilerin tahribatına yol açmaktadır. Ayrıca, ziyaretçiler için herhangi bir karşılama merkezi bulunmaması, köydeki yapısal ve çevresel tahribatı hızlandırmakta ve bilinçsiz kullanımın artmasına zemin hazırlamaktadır **(**Şekil 4.36).

Şekil 4.35 Aktif olarak kullanılmayan dükkanlar

Şekil 4.36 Meryem Ana Manastırı önünde park eden araçlar

Son dönemde UNESCO'nun sağladığı uluslararası tanınırlık ve popülerlik ile Anıtlı köyünün ismi sıkça duyulmaya başlamış olsa da, köye yönelik kamu yatırımları ve hizmetler bu popülaritenin ötesine geçmemektedir. Turistik açıdan sıkça ziyaret edilen bir yerleşim olmasına rağmen, köydeki altyapı ve ulaşım olanakları, köy sakinleri tarafından en büyük sorunlar arasında gösterilmektedir. Köyden ilçeye bağlanan ana yollar ve köy içi yollar, büyük ölçüde kullanılmaz durumda olup, arkeolojik alan olarak tescilli yerleşim içerisinde bazı köy içi yollarına yer yer parke döşendiği gözlemlenmektedir **(**Şekil 4.37).

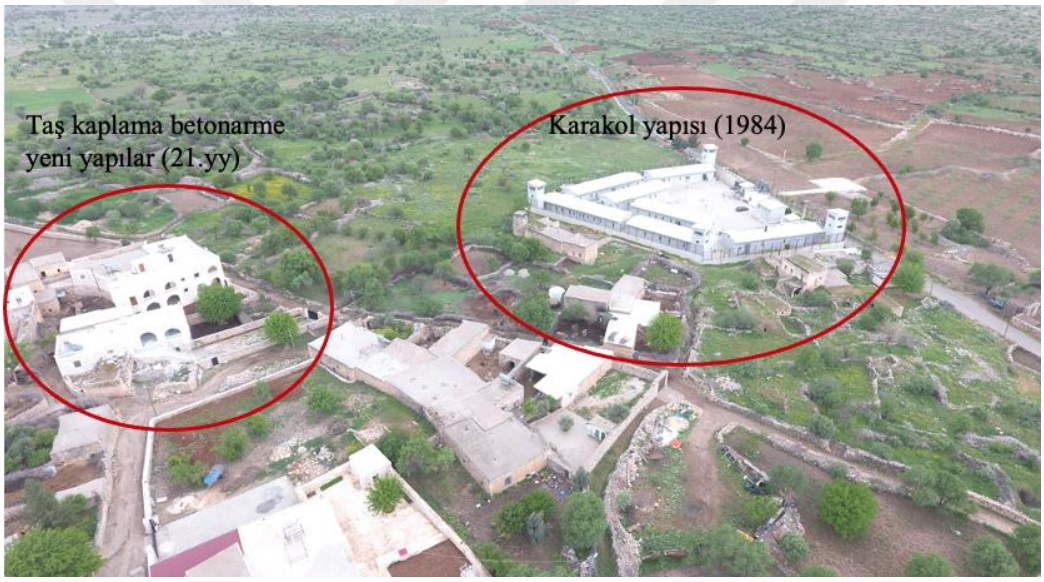
Şekil 4.37 Köyün ilçeye bağlanan yolu (a), köy içi toprak yol (b)

Köy içi parke döşeme yol (c)

4.2.2 Güvenlik Sorunları-Tehditleri

Turabdin bölgesindeki kırsal yerleşimlerin kültürel peyzajını tehdit eden önemli unsurlardan biri, politik nedenler ve güvenlik sorunlarıdır. Bu faktörler, yerleşimlerin kimliklerinin değişmesine ve zamanla yok olmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, bölgedeki birçok yerleşim, kimliklerini kaybetme tehlikesi ile karşı

karşıya kalmış ve arkeolojik harabelere dönüşmüştür. Anıtlı da bu olumsuz durumdan etkilenmiş olup, 1984 yılında köy içinde inşa edilen Karakol kompleksi, köyün kültürel peyzajına olumsuz bir etki yapmıştır. 5.000 m² alana inşa edilen bu kompleks, Meryem Ana Manastırı ve köy yerleşimine yakınlığı nedeniyle köyün tarihi dokusunu bozmuş, ayrıca Mor Osyo Kilisesi yıkılarak yapıya ait tüm tarihi izler kaybolmuştur. Bunun yanında, son yıllarda bölgenin daha sakin bir ortam haline gelmesiyle birlikte, diasporada yaşayan Anıtlı sakinlerinin yaz aylarında köyde zaman geçirdiği gözlemlenmiştir. Bu durum, kısa sürede hızlı bir kopya yapı inşa ve onarım sürecinin gelişmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, bu iki zıt durum—güvenlik önlemleri için inşa edilen Karakol kompleksi ve geleneksel dokudan farklılaşan yapılar—Anıtlı'nın kültürel peyzajının özgünlüğünü koruması açısından önemli bir tehdit oluşturmaktadır **(**Şekil 4.38).

Şekil 4.38 Karakol yapısı ve yeni yapılan yapılar

4.2.3 Koruma Alanındaki yasal ve Yönetsel Tehditler

Anıtlı'da koruma süreci, 2001 yılında Meryem Ana Manastırı'nın Diyarbakır Koruma Kurulu tarafından 1. Grup olarak tescil edilmesiyle başlamıştır. 2009 yılında ise tüm yerleşim, Diyarbakır Koruma Kurulu tarafından Hah Harabeleri olarak 1. derece arkeolojik sit alanı ilan edilmiştir. 2012 yılında, Diyarbakır Koruma Kurulu tarafından Serfe Aydın Evi 2. Grup, Mor Sobo Katedrali ise 1. Grup olarak tescil edilmiştir. 2014'te Hüseyin Çelik Evi 2. Grup olarak tescil edilmiştir. Mardin'in kültür varlıklarının tespit ve tescili konusunda Diyarbakır Koruma Bölge Kurulu sorumlu iken, 2017'de Şanlıurfa Koruma Bölge Kurulu

sorumluluğu devralmıştır. 2018 yılında Şanlıurfa Koruma Kurulu tarafından Mor Serkis-Mor Bakos Manastırı tescillenmiş, 2019'da ise Mor Yuhannon Manastırı ve Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi 1. Grup olarak tescil edilmiştir. Mevcut koruma kararları çalışma kapsamında tablo olarak hazırlanmıştır (Tablo 4.6). Tescil edilen 1. Grup yapıların koruma alanları da belirlenmiştir. 2023 yılı itibariyle Mardin'de Koruma Bölge Kurulu kurulmuş ve Anıtlı da bu yeni kurulun sorumluluğuna dahil edilmiştir.

Anıtlı, Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (BMDTÖ) tarafından düzenlenen "En İyi Turizm Köyü" yarışmasında 2022 yılı için Türkiye'yi temsil etmeye hak kazanan üç köyden biri olmuşken, bu başarıya rağmen yerleşimin sürdürülebilir bir şekilde korunmasına yönelik somut adımlar atılmamış ve gerekli teşvikler sağlanmamıştır. Bunun yanı sıra, Meryem Ana Manastırı ve Mor Sobo Katedrali'nin 2021 yılında başlatılan UNESCO süreci ile köye kazandırılan popülariteye rağmen, yerleşimin korunması için etkin ve sistematik bir yaklaşım geliştirilmemiştir.

Tablo 4.6 Anıtlı (Hah) köyü mevcut sit kararları (Ş.K.V. K. B. K arşivi, 2022).

YER	SİT KARARI	GRUBU	KURUL KARAR TARİHİ/NO	UNESCO Durumu
Hah Harabeleri	1.Arkeolojik sit	Arkeolojik sit	Diyarbakır KTVKK 29.09.2009/2492	
Meryem Ana Manastırı	Tek yapı tescili	1.Grup	Diyarbakır KTVKK Diyarbakır KTVKK Şanlıurfa KTVKK 19.10.2001/2695 18.12.2014/2840 31.01.2018/3182	Unesco Geçici Miras Listesi/2021

Tablo 4.7 Anıtlı (Hah) köyü mevcut sit kararları (Ş.K.V. K. B. K arşivi, 2022) (devamı).

Mor Sobo Katedrali	Tek yapı tescili	1.Grup	Diyarbakır KTVKK 13.12.2012/1031	Unesco Geçici Miras Listesi/2021
Mor Serkis-Mor Bakos Manastırı	Tek yapı tescili	1.Grup	Şanlıurfa KTVKK 25.04.2018/3378	
Mor Yuhannon Manastırı	Tek yapı tescili	1.Grup	Şanlıurfa KTVKK 26.03.2019/4391	
Mort Meryem Magdeleyto (Der Habis) Manastır Bölgesi	Tek yapı tescili	1.Grup	Şanlıurfa KTVKK 26.03.2019/4392	
Serfe Aydın Evi	Tek yapı tescili	2.Grup	Diyarbakır KTVKK 18.07.2012/656	
Hüseyin Çelik Evi	Tek yapı tescili	2.Grup	Diyarbakır KTVKK 20.02.2014/2006	

Son 20 yıl içinde, Mardin ve kırsal alanlarında kültürel varlıkların tespit ve tescili sürecinde 3 farklı Koruma Bölge Kurulu'nun değişmesi, yerel halkın ve ilgili paydaşların değişen uygulama ve kararlara uyum sağlamasında zorluklar yaşanmasına neden olmuştur. Mardin Koruma Bölge Kurulu'na bağlanmasının ardından Anıtlı'da yeni tespit ve tescil işlemleri henüz tamamlanmamıştır. Kurulların değişmesi ve yeni personelin bölgeyi analiz etmesinin zaman alması, tespit ve tescil işlemlerinin gecikmesine ve çoğu zaman hatalı tespitlere yol

açmıştır. Bu eksiklikler, birçok yapının tarihsel ve kültürel değerlerinin fark edilmeden kaybolmasına sebep olmuştur. Ayrıca, kırsal yerleşimlerin merkeze uzaklığı, kültür varlığı işlemlerinin zamanında gerçekleştirilememesine yol açmıştır.

Sonuç olarak, bu süreçler yerleşimlerde gelişigüzel uygulamalara, mimari aykırılıklara ve yanlış müdahalelere neden olmuştur. Özellikle yeni eklemeler, betonarme sistemle inşa edilerek taş kaplama uygulamalarıyla yapılmış, bu da köyün geleneksel dokusunun kaybolmasına yol açmıştır. Yasal boşluklar ve denetim eksiklikleri, kırsal dokuya uymayan yapım tekniklerinin uygulanmasına, mekân sayısının artırılmasıyla özgün kütle ve gabarilerin büyütülmesine ve plan ve cephe şemalarının değiştirilmesine sebebiyet vermiştir. Geleneksel yapım tekniklerine aykırı malzeme kullanımı, yeni kapı ve pencerelerin açılması, mevcut açıklıkların büyütülmesi ve ahşap doğramaların yerine PVC ve demir doğramaların kullanılması gibi müdahaleler, yapının tarihi izlerini ve taşın doğal patinasını kaybettirmiştir. Özellikle tescilli olmayan yapılar üzerinde yapılan bu müdahaleler, kırsal doku ile bütünleşmiş geleneksel yapıların değerini yok etmekte, özgünlüklerini kaybettirmektedir.

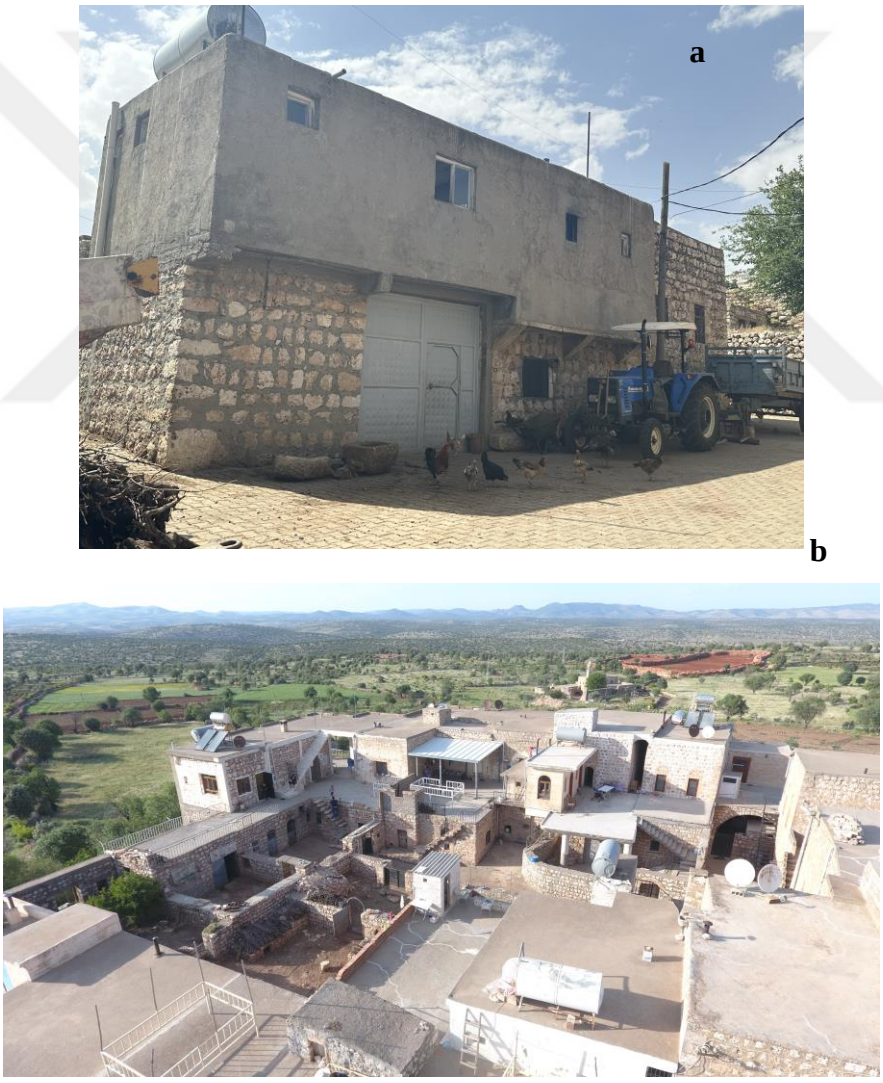
Özellikle taş kaplama uygulamaları, yapının restitüsyon verilerinin kaybolmasına neden olarak tarihi değerini zedelemektedir. Betonarme sistemle yapılmış, taş kaplama ile taklit edilen yapılar, taş kaplamanın zamanla sararması ve eski dokuya uyum sağlaması sonucu eski-yeni ayrımını zorlaştırmaktadır. Bu durum, kültürel peyzajın özgünlüğü ve bütünlüğü açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Anıtlı köyünün nüfusu, özellikle Avrupa'daki Anıtlı sakinlerinin yaz aylarında ve köyde kutlanan dini özel günlerde köye dönüşleriyle artmaktadır. Son yıllarda ise, Meryem Ana Manastırı ve Mor Sobo Katedrali'nin UNESCO Geçici Miras Listesi'ne dahil edilmesiyle birlikte köyde turistik bir baskı ortaya çıkmıştır. Bu durum, 1. derece arkeolojik sit alanı içinde hızla ve kontrolsüz bir yapılaşma sürecinin yaşanmasına neden olmuştur. Avrupa'dan dönen yerleşim sakinlerinin, köyde geleneksel mimariye uygun olarak Avrupai tarzda yapılar inşa etme isteği, yerleşimin özgün dokusunun bütünlüğünü tehdit etmektedir.

Köy halkının maddi yetersizlikleri, restorasyona uygun malzeme kullanımı yerine daha ucuz ve hızla temin edilebilen malzemelere yönelmelerine sebep olmaktadır.

Bu durum, yerleşimin kültürel ve tarihi değerlerinin korunmasını zorlaştıran önemli bir sorun teşkil etmektedir. Ayrıca, köyde yerleşik kalan Anıtlı nüfusunun aile fertlerinin artmasıyla birlikte yeni yapılaşma ihtiyaçları da ortaya çıkmaktadır. Ancak, tüm yerleşimin 1. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmesi, köy sakinlerinin bu ihtiyaçlarını köy sınırları içinde karşılamalarını engellemektedir.

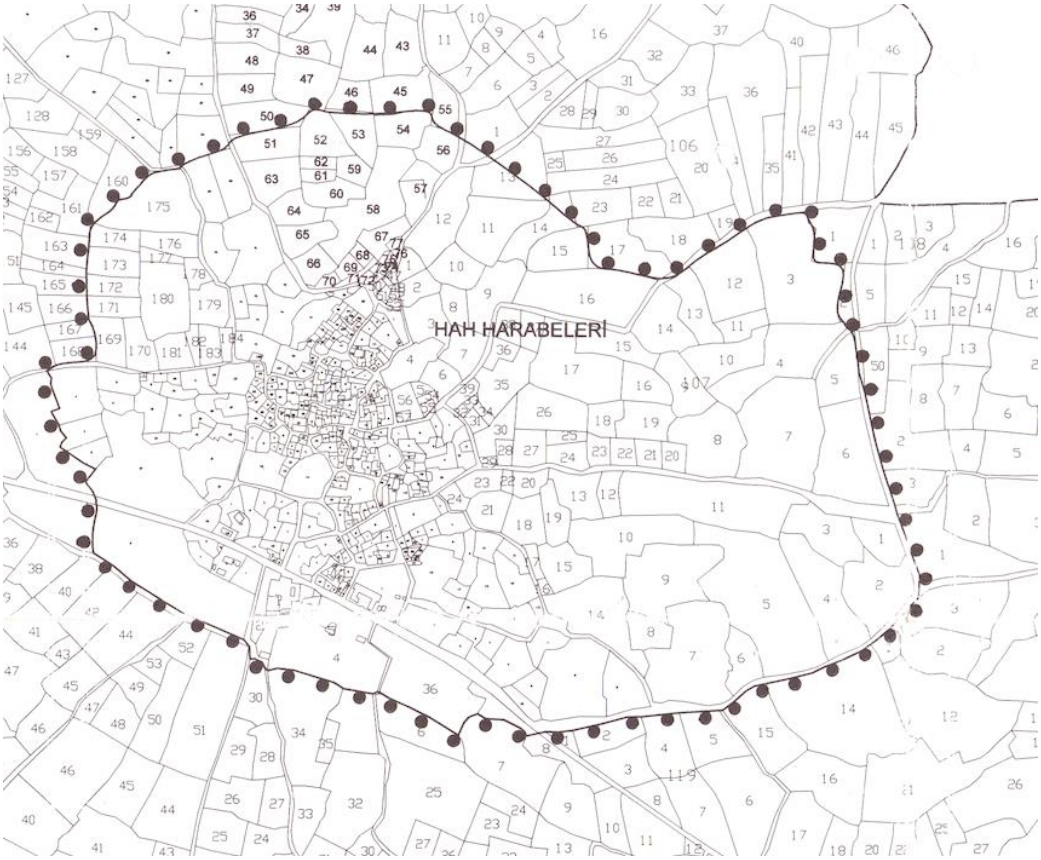
Arkeolojik sit ilanından önce yapılmış olan betonarme ek katlar, yeni mekânlar ve ıslak hacimler gibi müdahaleler, köyün mimari bütünlüğünü bozarak tarihsel yapının dokusuyla uyumsuzluk yaratmaktadır. Bu tür eski uygulamalar, mevcut yapılarla uyumsuzluk gösteren ve koruma açısından sorun teşkil eden unsurlar olarak dikkat çekmektedir **(**Şekil 4.39).

Şekil 4.39 Köy içinde betonarme ek odalar (a)

Hah Kalesi içinde yapılan ek mekanlar (b)

Turabdin bölgesinde birçok köy yerleşkesi, Anıtlı gibi 1. Derece arkeolojik sit olarak tescillenmiştir **(**Şekil 4.40**).** Bu yerleşimler, burada yaşayan ilk toplulukların yaşam biçimlerini, geleneklerini ve göreneklerini yansıtan somut ve somut olmayan kültürel değerleriyle önemli bir kültürel peyzaj niteliği taşımaktadır. Ancak, 1. derece arkeolojik sit olarak tanımlanmış bu alanlarda, yerel halkla birlikte değerlerin korunması noktasında bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Anıtlı örneğinde olduğu gibi, 1. derece arkeolojik sit sınırları geniş bir alanı kapsasa da, özellikle somut olmayan kültürel değerlerin ve yerleşimin etrafındaki doğal kaynaklar ile tarım alanlarının korunması ve dikkate alınması gerektiği unutulmuştur.

Şekil 4.40 Hah harabeleri 1. derece arkeolojik sit sınırı (Şanlıurfa Koruma Kurulu Müdürülüğü arşivi,2022)

Özellikle mitolojik ve arkeolojik öneme sahip olan *'Parpuso tarlası'* ile her dönemde Meryem Ana Manastırı ile var olan manastırın güneyindeki alanın bu sınırlar dışına bırakılması önemli bir eksikliktir. Bunun yanı sıra, 1. grup yapıların koruma alanlarının belirlenmesinde yapılarla ilişkili doğal ve arkeolojik çevre göz ardı edilmiştir. Örneğin, Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi'nin koruma alanı, yalnızca kilisenin parsel sınırı olarak çizilmiş olup, çevresindeki doğal ve arkeolojik

çevre dikkate alınmamıştır. Yerel halk arasında "Deyr Habis" olarak bilinen bu bölge, yakınındaki Mor Barsavmo Kulesi, kalıntılar ve zeytinlikler ile bir bütünlük arz etmektedir. Ancak bu alan, koruma sınırları dışında bırakılmış ve dolayısıyla tescilsiz kalmıştır **(**Şekil 4.41**)**.

Şekil 4.41 Der Habis Bölgesi ve kalıntıları; solda Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi, sağda Mor Barsavmo İnziva Kulesi

Benzer şekilde, yerleşimin merkezinde bulunan Mor Samuel Kilisesi, Mor Şemun Kilisesi, Mor Muşe Kilisesi, Mor Kaşiş Kilisesi, Mor Sobo Katedrali Kulesi, cami ve harman yeri gibi yapılar da tescil edilmemiştir. Bu yapılar, yerel kültür mirasının önemli bir parçası olmasına rağmen, henüz yasal bir statüye kavuşturulmamıştır. Tez kapsamında belgelendirilen pek çok kültürel varlık için de yasal statü belirlenmemiştir. Bu eksiklikler, yerleşimin kültürel ve tarihi değerlerinin korunmasında ciddi sorunlar yaratmaktadır.

Arkeolojik değerlerine göre 2. ve 3. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmesi gereken birçok bölge, ya tespit edilmemiş ya da 1. derece arkeolojik sit sınırları içine dahil edilmiştir. Özellikle, köyde yaşayan yerel halk için yaşam alanlarının 1. derece arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmesi, bu alanlarda tekil yapı bazında tescil işlemlerinin yapılmaması, yerleşik halkın yaşamını sürdürmesinde ciddi zorluklara yol açmıştır. Sivil mimari yapıların tescil edilmemesi sonucunda, arkeolojik alan içinde yer alan bu yapılarda basit onarım işlemleri bile yapılamamaktadır.

Köy sakinlerinin yapı bakım ve onarımı yapma gereksinimi karşısında, mevcut yasal kısıtlamalar, onları çaresiz bırakmakta ve izinsiz yapım uygulamalarına yönlendirmektedir. Bu durum, yerel halkın köyü terk etmesine neden olmakta, bu da beraberinde somut olmayan kültürel değerlerin kaybolmasına yol açmaktadır. Turabdin bölgesindeki diğer kırsal yerleşimlerde de benzer sorunlarla karşılaşılmakta olup, tamamen terk edilen yerleşimlerde bu durum kısmi bir tehdit oluştururken, Anıtlı gibi geçmişiyle varlığını sürdüren yerleşimlerde gerekli tedbirlerin alınmaması, bölgenin ruhunun ve kimliğinin kaybolmasına sebebiyet verecektir.

Turabdin köylerinde, özellikle güvenlik gerekçesiyle yerleşim içinde inşa edilen karakol binaları ve su deposu yapıları, koruma alanındaki önemli yasal ve yönetsel sorunlardan biridir. Geleneksel mimari dokuyu koruyan bu yerleşimlerde inşa edilen bu kütlesel ve yüksek yapılar, hem kültürel peyzajı hem de silüeti olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak, söz konusu yapılar, 2009 yılında 1. derece arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmeden önce, 1984-85 yıllarında inşa edildikleri için, yasal anlamda herhangi bir müdahale veya düzenleme yapılması mümkün olmamaktadır. Bu durum, hem yerel halkın yaşam alanlarıyla uyumlu olmayan yapılaşmayı sürdürmelerine hem de koruma alanının bütünlüğünün zedelenmesine yol açmaktadır (Şekil 4.42**,** Şekil 4.43).

Şekil 4.42 Mor Sobo Katedrali ve batısında yer alan su deposu

Şekil 4.43 Mor Sobo Katedrali çevresi ve su deposu

Yerleşimdeki tarım alanları olarak kullanılan bazı bağ ve bahçelerin üzerindeki toprak dolgu, mevcut arkeolojik kalıntıların tahribatına yol açmaktadır. Bu toprak dolgu alanlarında herhangi bir arkeolojik kazı yapılmaması ve tarıma devam edilmesi, üzerindeki kalıntıların korunmasız kalmasına neden olmakta ve mevcut izlerin hızlı bir şekilde yok olmasına sebebiyet vermektedir. Bu alanlarda arkeolojik kazıların yapılmaması ve tarım faaliyetlerinin sürdürülmesi, Turabdin bölgesinin tarihi açısından büyük bir öneme sahip olan Anıtlı'nın arkeolojik verilerinin kaybolmasına yol açmaktadır. Söz konusu kalıntıların tespit edilmemesi ve gerekli kazı çalışmalarının başlatılmaması, yerleşimin tarihsel belgeleme değeri açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır **(**Şekil 4.44).

Şekil 4.44 Tarım faaliyetleri için kullanılan toprak dolgu alanlar

Köy sakinleri, yerleşimin 1. derece arkeolojik sit olarak tescillenmiş olmasından kaynaklanan kısıtlamalar nedeniyle tarımsal faaliyetlerde zorluklarla karşılaşmakta ve altyapı hizmetlerine, örneğin yol ve elektrik gibi temel hizmetlere erişimde güçlük yaşamaktadır. Bu sorunlar, yerleşimdeki yaşayan halk için büyük bir engel teşkil etmekle birlikte, koruma açısından da önemli olumsuz etkiler yaratmaktadır. Özellikle yerleşke içindeki arkeolojik kalıntılar, yeterli denetim ve kontrolle korunmadığından, yapıların mimari elemanları yerinden sökülerek sivil mimari yapılarda ve avlu duvarlarında devşirme malzeme olarak kullanılmaktadır. Bu durum, yerleşimdeki birçok sivil, dini ve arkeolojik değere sahip yapının, özgün mimari elemanlarının — örneğin, korint sütun başlıkları, özgün ahşap doğramalar, sütunlar ve vaftiz kurnaları — bağlamından koparılmasına ve farklı işlevlerde kullanılmasına neden olmaktadır. Bu malzemelerin devşirilmesi, yapıların tarihlendirilmesi ve belgelenmesi sırasında yanlış bilgilendirilmelere yol açmakta, aynı zamanda söz konusu arkeolojik öğelerin tahribatını hızlandırmaktadır (Şekil 4.45).

Şekil 4.45 Devşirme olarak kullanılan antik taşlar ve mimari ögeler

Somut ve soyut kültürel değerleri ile kültürel peyzaj anlamında büyük öneme sahip olan Anıtlı köyü, 2863 sayılı Koruma Kanunu'nda kırsal sit veya kültürel peyzaj kavramlarının yer almaması nedeniyle, detaylı bir değerlendirme yapılmaksızın tek bir koruma statüsü altında, 1. derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiştir. Bu durum, özellikle Turabdin bölgesindeki birçok köy için benzer şekilde geçerlidir.

Bölgedeki köylerin çoğu, kültürel peyzaj açısından zengin olup, yasal boşluk nedeniyle 1. derece arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmiştir. Bu uygulama, yıllardır kullanılmayan ve terk edilen geleneksel yerleşimlerin daha da harabe hale gelmesine, kimliğinin kaybolmasına ve insan nüfusunun azalmasına yol açmaktadır. Anıtlı örneğinde olduğu gibi, yerleşimlerin yerel halkın kültürel ve tarihsel değerleriyle korunması gereken alanlara, aynı koruma statüsünün verilmesi, bu yasal düzenlemenin, alanların kendine özgü özelliklerinin ve potansiyellerinin göz önünde bulundurulmadan, gelişigüzel bir şekilde belirlenen bir karar olduğunu göstermektedir. Her yerleşim için doğru bir koruma yaklaşımı, o yerleşimin özgün değerleri ve özellikleri doğrultusunda yapılacak özel analizlerle ve yerel potansiyellere dayalı planlama kararlarıyla mümkündür. Turabdin bölgesindeki benzer kültürel peyzaj değerlerine sahip yerleşimlerin yalnızca arkeolojik sitler için öngörülen yasal çerçeve ile yönetilmesi, hem uygulama hem de yönetim açısından önemli zorluklar ve suistimallere yol açmaktadır.

Anıtlı, 1. derece arkeolojik sit alanı olmasına rağmen, henüz bütüncül bir arkeolojik kazı yapılmamış olması, bu statünün yaşamın sürdüğü alanlarda yeni ve uygun bir koruma statüsünün belirlenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Anıtlı kültürel peyzajına yönelik bütünsel bir planlama yapılmadığı takdirde, alanın mevcut yasal ve yönetsel boşluklarından faydalanan uygulamalar, kültürel peyzaj değerlerinin kaybolmasına neden olacaktır. 1. derece arkeolojik sit statüsünün getirdiği zorluklar ve yalnızca arkeolojik sitler için öngörülen yasal çerçevede değerlendirilen yerleşim, kırsal tarihi dokunun kaybına zemin hazırlamakta; bu durum, alanın özgün kimliğinin korunması açısından tehdit oluşturmaktadır.

4.2.4 Çevresel ve Doğa Kaynaklı Tehditler

Depremler, yangınlar ve diğer öngörülemeyen doğal afetler, yerleşimlerin kültürel peyzaj değerlerini doğrudan etkilemektedir. Anıtlı'daki geleneksel yapılar, başlıca taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir; ancak taş, yağmur, kar ve rüzgâr gibi iklimsel etmenlere karşı dirençsizdir. Bu koşullar nedeniyle taş, yapısal bütünlüğünü bozacak şekilde suyu bünyesine alır ve bu da hem yapısal hem de strüktürel hasarlara yol açar. Yapılarda çatlaklar, rutubetlenme ve yosunlaşma gibi olguların ortaya çıkmasına neden olan bu durum, yapıların konfor koşullarını olumsuz yönde etkileyerek, kullanım ömrünü kısaltmaktadır.

Antik dönemden günümüze kadar, Anıtlı yerleşimi, farklı tarihsel katmanları hem yeraltında hem de yer üstünde barındırmaktadır. Çok katmanlı bir kırsal yerleşim olan Anıtlı, tarihsel süreçte savaşlar ve doğal afetler nedeniyle defalarca yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir; bu süreç, birçok yapısının arkeolojik harabe halinde günümüze ulaşmasına neden olmuştur. Bu harabeler, yalnızca hava koşullarının aşındırıcı ve tahrip edici etkilerine maruz kalmakla kalmayıp, aynı zamanda rüzgârın etkisiyle gelişen bitki ve ağaçların da yapılar üzerinde olumsuz etkiler yarattığı gözlemlenmiştir **(**Şekil 4.46). Ağaç köklerinin, özellikle duvarların temellerine zarar vererek çatlamalara yol açtığı ve bitkilerin duvarlar arasında yer alan bağlayıcı malzemeyi aşındırdığı tespit edilmiştir. Rüzgârın etkisiyle, özellikle korunmasız olan dini yapıların süslemeleri ve yazıtları zamanla tahrip olmuştur. Ayrıca, rüzgârın harabe yapılar üzerindeki etkisi, duvarlar arasındaki bağlayıcı malzemenin aşındırılmasına neden olarak, arkeolojik kalıntıların yıkılma sürecini hızlandırmaktadır.

Şekil 4.46 Mor Kaşiş Kilisesi içinde ve yakınında yeşeren ağaçlar (a)

Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi yakınında yeşeren ağaçlar (b)

Son dönemde, Hasankeyf'te yapılan barajın etkisiyle, bölgenin iklimi ve bitki örtüsünde belirgin değişiklikler gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra, kırsal yerleşimlerin yakın çevresinde açılan maden ve taş ocakları da hava kalitesini olumsuz yönde etkilemekte ve asidik yağmurların oluşumuna neden olmaktadır. Bu durum, özellikle Meryem Ana Manastırı'nda belirgin bir şekilde görülmektedir. Asidik yağmurların etkisiyle, kilisenin güney cephesindeki taşların büyük bir kısmı zamanla eriyerek yapının yapısal bütünlüğünü tehdit etmeye başlamıştır (Şekil 4.47, Şekil 4.48).

Şekil 4.47 Meryem Ana Manastırı kuzey cephesi

Şekil 4.48 Meryem Ana Manastırı güney cephesi

Anıtlı'daki dini, sivil ve arkeolojik mimari yapılarının tamamında benzer bozulmalar gözlemlenmektedir. Yerleşimin çoğunluğunu terk eden kullanıcılarının ardından, bu geleneksel yapılar sürekli bakıma ihtiyaç duymaktadır ve dış hava koşullarından kolayca zarar görmektedir. Bakımsızlık, terk edilme ve olumsuz hava şartlarından etkilenen yapılar, zamanla hasar görmekte ve yıkılmaktadır. Özellikle deprem gibi doğal afetler, bu yapıların çökmesine ve tamamen yok olmasına yol açabilmektedir **(**Şekil 4.49, Şekil 4.50). 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli ve Mardin'in de dahil olduğu 10 ili etkileyen depremde, Anıtlı'daki bazı sivil ve dini yapılar hakkında resmi hasar tespiti raporları bulunmamakla birlikte,

bu yapılarda az ve orta düzeyde hasarların meydana geldiği gözlemlenmiştir. Meryem Ana Kilisesi'ne eklenen, ilk inşa edildiğinde üç tane olan fakat günümüzde yalnızca bir tanesi bulunan payandaların da yapının depreme karşı güçlendirilmesi amacıyla eklenmiş olabileceği düşünülmektedir.

Şekil 4.49 Terk ve doğa koşullarından etkilenen metruk yapılar

Şekil 4.50 Terk ve doğa koşullarından etkilenen metruk yapılar

Bir diğer çevresel etki, insan kaynaklı vandalizm nedeniyle yerleşimden uzak mesafelerde bulunan dini yapıların korunmasız hale gelmesidir (Şekil 4.51). Bu durum, kilise içindeki mimari öğelerin yerinden edilmesine, kaybolmasına ve tahrip olmasına yol açmaktadır. Zaten arkeolojik harabe halindeki köyde, mevcut ayakta kalan yapılar da benzer tehditlere maruz kalmaktadır ve bu nedenle korunabilir nitelikteki yapılar giderek azalmakta, çevresel ve doğa kaynaklı tehditlere açık olan Anıtlı yerleşimindeki yapıların kullanım ömrü kısalmaktadır (Şekil 4.52). Bu tehditler, tarihsel süreçte kültürel peyzaj değerine sahip yerleşimdeki dokunun ve silüetin kaybolmasına neden olmakta, bu durum kültürel peyzajın tahribatına yol açmaktadır.

Şekil 4.51 Vandalizme açık olan Meryem Meryem Magdeleyto kilisesi (a) ile Mor Yuhannon Manastırı (b)

Şekil 4.52 Dış hava koşullarından Mor Barsavmo Kulesinde görülen duvarda eksilmeler ve çatlaklar

4.3 Turabdin Kültürel Coğrafyasındaki Benzer Yerleşimler

Bulundukları coğrafyanın yaşam biçimleri ve yapı teknolojilerinin ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendirdiği bu günümüz kırsal mimari yerleşimleri, insanların ortak tarihi mirasını somut ve soyut değerler şeklinde barındırmaktadır. İnsan ve doğanın etkileşimiyle oluşan bu yerleşimler, aynı coğrafyada benzer özellikler taşımasına karşın, yerel halkın kendine özgü yaşam pratikleri nedeniyle farklılaşmıştır. Antik Turabdin bölgesindeki pek çok kırsal yerleşim ortak özelliklere sahipken, Anıtlı (Hah) köyü, terk edilmeden günümüze kadar gelen tarihsel süreçte, kendi kendine yeten bir ekosistem oluşturarak özgün kırsal bir yerleşim kimliği taşımaktadır. Cemaati ve ilk kullanıcıları tarafından halen kullanılan bu yerleşim, doğal ve kültürel değerlerini bir arada barındırarak, coğrafyanın diğer kırsal yerleşimlerinin oluşumunu anlamada önemli bir referans noktasıdır.

Bu bölümde, alan araştırması kapsamında Turabdin bölgesindeki diğer Süryani köyleri yerinde incelenerek, Anıtlı ile benzer özellikler gösteren karşılaştırmalı alanlar seçilmiştir. Anıtlı ile ortak özellik gösteren ve günümüzde de Süryanilerin yaşadığı Şırnak İdil Haberli (Basıbrin) köyü ile terk edilmiş bir Süryani yerleşimi olan Mardin Savur Dereiçi (Kıllıt) köyü ele alınmıştır. Bu köylerin kültürel peyzaj değerleri ve karşılaştıkları koruma sorunları tespit edilerek, Anıtlı ile karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır (Tablo 4.8). Bu veriler, terk edilmiş bir Süryani köyü ile yaşayan bir Süryani yerleşiminin kültürel peyzajında meydana gelen değişim hakkında birçok benzerlik ve farklılık ortaya koymaktadır.

Bu noktada, çalışma kapsamında Anıtlı için geliştirilen koruma önerilerinin, incelenen her iki yerleşim için de uygulanabilir olduğu önerilmiştir. Tez çalışmasında Anıtlı için geliştirilen ilkeler ve haritalar, alanın özel değerlerine ve karşılaşılan sorunlarına özgü olmakla birlikte, bölgedeki diğer Süryani kırsal yerleşimlerinin kültürel peyzaj alanı özelliklerinin tespiti için de genel bir çerçeve sunmaktadır. Anıtlı köyü için kullanılan bu yöntemler, yalnızca Süryani yerleşimlerinin değil, kırsal alandaki diğer yerleşimlerin kültürel peyzaj niteliklerinin tespitine yönelik bir altlık oluşturmaktadır.

Tablo 4.8 Anıtlı (Hah), Dereiçi (Kıllıt) ve Haberli (Basebrin) köyleri karşılaştırma tablosu

KÖY KÜNYESİ	KÖYÜN SİLÜETİ	KÜLTÜREL PEYZAJ DEĞERİ	KORUMA SORUNLARI	ÖNERİLER
ANITLI(HAH) MİDYAT, MARDİN SÜRYANİ KÖYÜ		--Dini yapılar ile var olan topografya ile uyumlu geleneksel köy yerleşkesi ---Dinsel öğreti sonucu üretim, gelenekler ve bayramlar ---Köy yerleşkesi etrafında şekillenen tarım ve bostan arazileriyle kendi kendine yetebilen bir ekosistem ---Kendine özgü karakteristik mimari alanlara sahip olması	---Terk ---Koruma Statüsü sorunu ---Karakol binası ---Turizm baskısı ---Kullanılmayan sivil mimari yapıların metruklaşması ve harabeye dönmesi ---Denetim eksikliği	---Koruma Kurulunun alanın sit irdelemesinin yeniden tespiti ve bazı yapıların koruma alanlarının yeniden belirlenmesi ---Kültürel peyzaj statüsüne göre alanın yönetilmesi ---Yeni tespit ve tescil çalışmalarının yapılması ---Turizm için gezi rotaları belirlenmesi ---Somut olmayan değerlerin sürdürülebilirliği ---Otopark ve ziyaretçi karşılama merkezi planlaması
HABERLİ (BASIBRİN) İDİL, ŞIRNAK SÜRYANİ KÖYÜ		--Dini yapılar ile var olan topografya ile uyumlu geleneksel köy yerleşkesi ---Dinsel öğreti sonucu üretim, gelenekler ve bayramlar ---Köy yerleşkesi etrafında şekillenen tarım ve bostan arazileriyle kendi kendine yetebilen bir ekosistem ---Kendine özgü karakteristik mimari alanlara sahip olması	---Terk ---Karakol binası ---Kullanılmayan sivil mimari yapıların metruklaşması ve harabeye dönmesi ---Denetim eksikliği	---Koruma Kurulunun alanın sit irdelemesinin yeniden tespiti ve bazı yapıların koruma alanlarının yeniden belirlenmesi ---Kültürel peyzaj statüsüne göre alanın yönetilmesi ---Yeni tespit ve tescil çalışmalarının yapılması ---Turizm için gezi rotaları belirlenmesi ---Somut olmayan değerlerin sürdürülebilirliği ---Otopark ve ziyaretçi karşılama merkezi planlaması
DEREİÇİ(KILLIT) SAVUR, MARDİN SÜRYANİ KÖYÜ		--Dini yapılar ile var olan topografya ile uyumlu geleneksel köy yerleşkesi ---Dinsel öğreti sonucu üretim, gelenekler ve bayramlar ---Köy yerleşkesi etrafında şekillenen tarım ve bostan arazileriyle kendi kendine yetebilen bir ekosistem ---Kendine özgü karakteristik mimari alanlara sahip olması	---Terk ---Turizm baskısı ---Kullanılmayan sivil mimari yapıların metruklaşması ve harabeye dönmesi ---Denetim eksikliği	---Koruma Kurulunun alanın sit irdelemesinin yeniden tespiti ve bazı yapıların koruma alanlarının yeniden belirlenmesi ---Kültürel peyzaj statüsüne göre alanın yönetilmesi ---Yeni tespit ve tescil çalışmalarının yapılması ---Turizm için gezi rotaları belirlenmesi ---Somut olmayan değerlerin sürdürülebilirliği ---Otopark ve ziyaretçi karşılama merkezi planlaması

4.3.1 Şırnak İdil Haberli (Basıbrin) Köyü

Anıtlı köyü ile benzer özellikler gösteren ilk yerleşim, Şırnak İdil ilçesine bağlı Haberli (Basıbrin) köyüdür (Şekil 4.53). Bu köy, Antik Turabdin bölgesinin sınırları içinde yer almakta olup, tamamı Süryani Ortodoks nüfusuna sahip ve 164 kişilik bir nüfusa karşılık gelen 24 haneden oluşmaktadır. Anıtlı gibi tamamen terk edilmemiş olan bu köy, geleneksel taş yapılarla şekillenen mimari dokusuyla dikkat çekmektedir. Hem yerleşim içinde hem de yerleşimin dört çeperine yayılarak konumlandırılmış dini yapılarla benzerlik göstermektedir. Köyde bir manastır yapısı ve 23 kilise bulunmaktadır (Karakaş, 2011). Bu kiliselerin bir kısmı onarılarak aktif kullanımda devam etmektedir. Savunma amaçlı yüksek duvarlarla çevrili kuleleriyle dikkat çeken Mor Dodo Kilisesi, Anıtlı'daki "Hah Kalesi-Kasrı" ile benzer bir konumda, yerleşimin en yüksek noktasında yer almaktadır. Anıtlı'daki *"Hah Kalesi"*nde yer alan burçlar ve savunma kuleleri 20. yüzyılın başında yıkılmışken, Mor Dodo Manastırı'ndaki yapılar günümüzde hala korunmaktadır.

Şekil 4.53 Haberli köyü kırsal peyzajı

Mor Dodo Kilisesi'nin medresesi, Anıtlı Meryem Ana Manastırı gibi aktif bir kullanımda olmamakla birlikte, köy çocuklarına açık bir eğitim alanı olarak hizmet vermektedir. Yerleşim peyzajı, köy çevresinde geniş bir alana yayılan tarım arazileri, meşe ve badem ağaçlarıyla şekillenen bağlar ve üzüm üretimiyle karakterizedir. Bu peyzaj, köyün çevresindeki tarım ve bostan arazileriyle desteklenen kendi kendine yetebilen bir ekosisteme sahiptir. Azalan nüfusuna rağmen, Anıtlı'daki gibi dinsel öğretiler doğrultusunda şekillenen üretim, gelenekler ve bayramlar, burada da aynı şekilde devam etmektedir. Ayrıca, eğitim yuvası olarak ün kazanan köy, tarihçiler, hattatlar, bilim insanları, eğitmenler,

şairler, metropolitler, rahipler ve keşişler yetiştirmiştir (Hollerweger, 1999). Bu sebeple, geçmişten günümüze kadar somut ve soyut değerleriyle varlığını sürdüren bir yerleşim olarak, Anıtlı kültürel peyzajına benzer şekilde, Haberli de Süryani kültürünün sivil ve anıt mimarisine yansıyan özgün özelliklerini net bir biçimde sergilemektedir **(**Şekil 4.54).

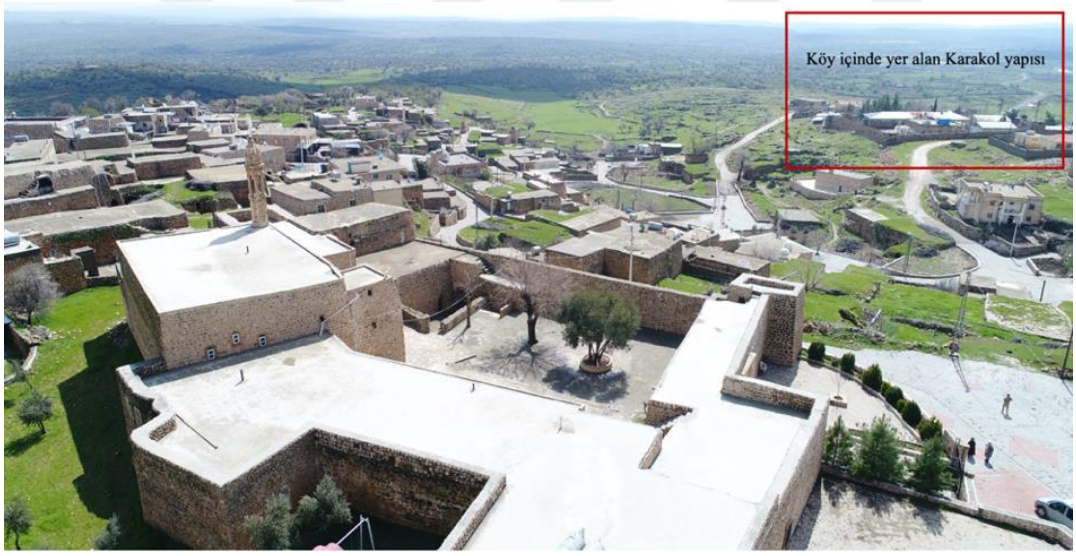

Şekil 4.54 Geniş alana yayılan tarım arazileri ile meşe ve badem ağaçları (a) ve köyün silüeti (b)

Dini yapılar arasında yer alan Meryem Ana Kilisesi, Mor Kavme Kilisesi, Mor Barsavmo Manastırı, Mor Kuryakos Kilisesi, Mor İzozel ve Mor Yoreth Kiliseleri, Mor Şalito Kilisesi ve Mor Tuma Kilisesi, her biri tekil yapı ölçeğinde tescillenmiştir (D. K.T.V.K.K. arşivi).

Anıtlı ile benzer kültürel peyzaj değerlerine sahip yerleşimlerde karşılaşılan koruma sorunları, tekil tescillerin ötesinde, yerleşime henüz bir koruma statüsü verilmemiş olmasında yatmaktadır. Anıtlı'da, köy yerleşimi içinde yer alan karakol kompleksi, yerleşimin girişinde konumlanmaktadır (Şekil 4.55). Son yıllarda, Turabdin bölgesinde artan turizm baskısı ve Anıtlı'ya benzer şekilde köye kısa süreliğine dönen köy sakinlerinin yeni yapılaşma talepleri sonucunda, betonarme taş kaplamalı yapılar görünür hale gelmiştir. Bu durum, terkedilmiş ve bakımsız geleneksel yapıların metruklaşmasına ve yıkım süreçlerinin hızlanmasına yol açmaktadır.

Turabdin bölgesinin kırsal peyzajının gelişimi ve katmanlı yapısının günümüze nasıl ulaştığı bağlamında, Anıtlı gibi Süryani toplumunun dilini, dinini ve kültürünü yansıtan, tamamen Süryani nüfusuna sahip özgün bir yerleşim olan Haberli'nin kültürel peyzajının korunması önem arz etmektedir. Bu koruma süreci, yerleşimin özgünlük ve bütünlüğünü olumsuz etkileyen unsurların ortadan kaldırılması, tespit ve tescil işlemlerinin tamamlanması ve kültürel peyzaj statüsüne göre bütüncül bir yönetim anlayışının uygulanması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Şekil 4.55 Haberli köyü içinde yer alan Karakol yapısı

4.3.2 Mardin Savur Dereiçi (Kıllıt) Köyü

Mardin İli Savur ilçesine bağlı Dereiçi (eski adıyla Kıllıt) mahallesi, Savur-Midyat yolu üzerinde yer almakta ve ilçe merkezine yaklaşık 10 km mesafededir. Dereiçi, tarihsel olarak birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bir Süryani köyüdür. Köy, Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliseleri ile geleneksel mimari konutları bir arada

bulundurmakta olup, üç mezhebin ibadet mekanları, çarşı, sarnıç, değirmenler ve homojen yoğun tarihi dokusuyla özgün bir yerleşim yeri özelliği taşımaktadır **(**Şekil 4.56**,** Şekil 4.57).

Eski kayıtlarda "belde" olarak geçen Dereiçi köyü, 1914 yılı öncesinde 350 Süryani aile ve 7 papazdan oluşan bir nüfusa sahipti (Akyüz, 1998, s.140). 1970'li yıllarda, Almanya'nın işçi alımına bağlı olarak köy sakinlerinin büyük bir kısmı köyü terk etmiştir. Bugün köyde, 4 Süryani ve 8 Müslüman aile olmak üzere toplam 12 aile yaşamaktadır. Avrupa'ya göç eden Dereiçi nüfusunun büyük çoğunluğu ise şu an İsveç'te ikamet etmektedir. Müslüman olan 8 aile, konar göçer olup, tarım ve hayvancılık faaliyetlerini sürdürmek amacıyla köydeki konutlara yerleşmişlerdir.

1992 yılına kadar köyde tarımsal üretime devam edilmiş ve bu dönemde, göç etmeyen birkaç aile tarafından kurulan bir şarap fabrikası, 5 çeşit şarap ürünü ile üretim yapıyordu.

Dereiçi köyü, doğal güzellikleri ve köyde yetişen bağ ve bahçelerle uyumlu geleneksel konutlarıyla bir kırsal kültürel peyzaj alanı değeri taşımaktadır **(**Şekil 4.58). Köy etrafındaki Savur Çayı ve ormanlık alan, köyün doğal ve kültürel peyzajını oluşturan önemli unsurlardır. Bu doğal ekosistem, çok sayıda hayvan ve bitki türüne ev sahipliği yapmaktadır.

Şekil 4.56 Dereiçi köyü ve çevresi (Hollerweger, 1999)

Şekil 4.57 Dereiçi Köyü ve çevresi

Şekil 4.58 Dereiçi köyü sivil mimari yapıları

Dereiçi (Kıllıt) köyü, sahip olduğu tarih, kültür, inanç ve doğa zenginlikleri ile hem kırsal kültürel peyzaj hem de kırsal mimari alanı özellikleri taşıyan bir yerleşimdir. Bu nedenle, köyün korunması ve gelecek nesillere aktarılması büyük önem taşımaktadır. Köyde, yaşamış olan Süryani kültürünün öğelerini barındıran unsurlar bulunmakta olup, en büyük sorun, ilk kullanıcıların yerleşimi terk etmiş olmasıdır. Mevcut Süryani nüfus ve yaz aylarında Avrupa'dan gelen Süryani yaşlı nüfus, bayramlar ve özel günler gibi somut olmayan kültürel değerlerini kutlamaya çalışmakla birlikte, sürekli yerleşik bir nüfus bulunmaması nedeniyle bu değerlerin kaybolma riskiyle karşı karşıyadır.

Mevcut Süryani nüfusu, dini öğretiler sonucu gelişen şarap üretimi kültürünü hâlâ yaşatmakta olup, üretimi kısmi olarak sürdürülebilmektedir. Köy, homojen mimari

dokusu, arkeolojik alanları ve görsel peyzaj değerleriyle önemli bir kır turizmi potansiyeline sahiptir. Özellikle 2019 yılından sonra artan ilgi ile köy, turizm açısından odak haline gelmiş ve birçok tur şirketi tarafından ziyaret edilmeye başlanmıştır. Bu hareketlilik çerçevesinde, Savur Belediyesi tarafından köy için "Dereiçi Köyü Sürdürülebilir Turizm Odaklı Koruma ve Kalkınma Uygulama Fizibilitesi" hazırlanmış ve tescilsiz olan 33 yapının rölöve ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır (Dereiçi Fizibilite Raporu, 2020). Ayrıca, Savur Belediyesi tarafından köydeki çarşı aksı ve bazı yapılar üzerinde restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu belgeleme çalışmalarının etkisiyle ve Savur Belediyesi'nin girişimiyle, Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu (K.T.V.K.K.) tarafından köydeki tespit ve tescil işlemleri başlatılmıştır.

Şanlıurfa K.T.V.K.K.'nın 25.10.2022 tarihli ve 7556 sayılı kararıyla, Dereiçi köyü Kentsel Sit Alanı olarak ilan edilmiştir ve 43 yapının tescili gerçekleştirilmiştir (Şanlıurfa K.T.V.K.K. web arşivi). Dereiçi köyünde yer alan Mor Abay Manastırı, 2021 yılında "Midyat ve Çevresindeki (Turabdin) Geç Antik ve Ortaçağ Dönemi Kilise ve Manastırları" başlığıyla UNESCO Geçici Miras Listesi'ne alınan yapılar arasında yer almaktadır (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2024). 2022 yılında Kültür Bakanlığı tarafından öneri yönetim plan sınırlarının belirlenmesi için incelemeler yapılmış ve Alan Yönetim Planı ile UNESCO dosyasının hazırlanması için çalışmalar başlatılmıştır. Ayrıca, 2023 yılında ise Kültür Bakanlığı tarafından kentsel sit ilanının ardından, Koruma Amaçlı İmar Planı için çalışmalar başlatılmıştır. Bu olumlu gelişmeler, köyün doğru bir koruma politikası çerçevesinde ilerlediğini göstermektedir.

Bu koruma çabalarına rağmen, köyün ilk kullanıcılarının büyük bir kısmının yerleşimi terk etmiş olması, yerleşimin kimliğinin ve somut olmayan değerlerinin korunması açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Terkedilmiş bir alanda, UNESCO'nun sağladığı popülerlik ve turizm baskısı kontrol edilmediği takdirde, bölge özgün ruhundan tamamen kopabilir. Anıtlı ve Haberli köylerinden farklı olarak, Dereiçi köyünde bir karakol yapısı veya yerleşimin silüetini olumsuz yönde etkileyen herhangi bir yapı bulunmamaktadır. Bu da, köyün özgünlüğünü koruma açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Ancak, bu özgünlük ve bütünlük, yapılacak nitelikli restorasyon çalışmalarıyla korunmalıdır. Anıtlı ve Haberli köylerinden farklı olarak, yaz aylarında Avrupa'dan dönen köy sakinlerinin yeni

yapı yapma isteklerinin olmaması nedeniyle, Dereiçi'nde çok az sayıda yeni yapı bulunmaktadır. Bu durum, köyde yapılan koruma çalışmalarının sürdürülebilirliği açısından büyük bir fırsat sunmaktadır. Dolayısıyla, Dereiçi'nde gerçekleştirilen koruma çalışmaları, alanın kültürel ve doğal değerlerinin korunarak sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

4.4 Anıtlı Kültürel Peyzaj Değerlerine Yönelik Öneriler

Turabdin köylerinde, köy sakinlerinin değişen ihtiyaçları, köye geri dönüşler, turizmin gelişimi ve kırsala yönelik ilginin artması gibi sosyal, ekonomik ve politik koşullardaki değişimler, koruma alanındaki önlemlerin sürdürülebilir bir planlama doğrultusunda alınmasını zorunlu kılmaktadır. Doğal ve kültürel değerlerin, yerel halkla birlikte sürdürülebilir bir şekilde korunması, uzun vadeli koruma politikaları açısından kritik bir öneme sahiptir.

Birçoğu 1. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilen Turabdin köylerinin bütüncül bir şekilde korunabilmesi için yasada önerilen kültürel peyzaj kavramının devreye girmesi, köy yerleşkelerinin uzun vadede sürdürülebilir bir koruma statüsüne ulaşmasını sağlayacaktır. Yasadaki bu eksiklik giderilene kadar Koruma Bölge Kurulları'nın yaşamın sürdüğü alanlarda arkeolojik sit derecelemelerini yeniden gözden geçirmesi, alanların insansızlaştırılmadan korunabilmesi adına önemli bir adım olacaktır. Alanın yerel halkla birlikte korunabilmesi için farklı koruma statülerindeki arkeolojik sit derecelendirmelerinin bilimsel araştırmalarla desteklenen bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir. Yerleşimlerdeki tekil tespit ve tescil işlemleri, nitelikli bir biçimde ve kontrollü olarak yapılmalıdır. Ayrıca, kırsalda yaşayan halkın koruma konusunda bilinçlendirilmesi amacıyla Kudepler aracılığıyla eğitimler düzenlenmesi önemlidir. Bunun yanı sıra, nitelikli bir denetim mekanizması ile alanların kontrolsüz yapılaşmasının önüne geçilmesi sağlanmalıdır.

Terk, kültürel varlıkların yanı sıra somut olmayan mirasın da yok olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, ilk kullanıcıları tarafından hâlâ kullanılan yerleşimlerin, bu kültürel devamlılığı sürdürmesi büyük önem taşımaktadır. Bu birlikteliğin tarihsel bir süreklilik sağlaması için, toplumda farkındalık yaratılması gerekmektedir. Turizm kaynaklı nüfus değişimlerinin iyi bir şekilde yönetilmesi

gerekmektedir. Bu kapsamda altyapı, ziyaretçi yönetimi, eğitim, sağlık ve kültür hizmetlerine erişim kolaylaştırılmalı ve planlanabilir olmalıdır.

Anıtlı köyünde sürekliliğini sağlayan karakteristik alanlar, kilise ve manastır arazileridir. Bu kilise ve manastırların çoğunun eski Güneş tapınakları üzerine inşa edildiği bilinmektedir (Aslan, 2018, s.87). Bu alanlarda ve kalıntıları hâlâ belirgin olan toprak dolgu arazilerde, arkeolojik araştırmalar desteklenerek kazı çalışmaları yapılmalıdır.

4.4.1 Demografik- Kültürel ve Ekonomik Öneriler

Anıtlı'nın peyzaj unsurları, burada yaşamış olan toplulukların ve ulusların sosyal ve toplumsal kimliklerini yansıtmaktadır. Günümüzde, yerleşimdeki Süryani kültürüne ait ibadet mekanlarının varlığı ve bu yapıların çoğunun yerel Süryani topluluğu tarafından halen kullanılıyor olması, peyzajın dini, kutsal ve manevi değerlerinin yaşatılma çabasını ortaya koymaktadır.

Birçok medeniyetin izlerini taşıyan katmanlı kırsal yerleşim, yerel topluluğun yaşam biçimini estetik, arkeolojik, tarihsel ve kültürel açıdan yansıtan önemli bir kültürel peyzaj değerine sahiptir. Sivil ve dini mimari yapılarla birlikte, Hah Kalesi'nden Meryem Ana Manastırı'na kadar uzanan bölgedeki bağ, bahçe ve tarım arazileri, Turabdin bölgesindeki kırsal yerleşimlerin arkeolojik kalıntılarıyla birleşerek peyzajın bütünsel bir ifadesini sunmaktadır. Anıtlı'daki dini yapıların çeşitliliği, bölgedeki diğer yerleşimlerde görülmeyen bir özgünlük taşımaktadır. Bu çeşitlilik, kültürel bir mozaik oluşturarak, özgün ve pitoresk bir peyzaj ortaya çıkarmaktadır.

Bu pitoresk kültürel peyzaj, ruhani ve dini değerlerle kutsallaşmış bir anlam kazanmıştır. Özellikle Süryaniler tarafından 15 Ağustos Meryem Ana Günü'nde Anıtlı Meryem Ana Manastırı'nda gerçekleştirilen ritüeller, bu kutsallaşan peyzajın evrensel değerini pekiştirmektedir. Süryani kültürüne ait dini törenlerin ve geleneklerin Anıtlı'da halen yaşatılması, toplumsal ritüel ve etkinliklerin sürdürülebilirliğini ve kültürel sürekliliği göstermektedir **(**Şekil 4.59**)**.

1980'li yıllarda Süryani nüfusunun yerleşimde azalmasına rağmen, köyün tamamen terk edilmemiş olması, burada yaşamını sürdüren yerel halkın birçok geleneği günümüze kadar yaşatmaya çalışmasını sağlamıştır. Özellikle son yıllarda, Meryem Ana Manastırı içinde bir kütüphane mekânının işlevlendirilmesi ve köyde

geçmişten bu yana devam eden dini eğitim verilen medresenin varlığı, geleneklerin devam etmesine katkı sağlayan önemli faktörlerdir. Anıtlı, Turabdin bölgesindeki diğer köylere kıyasla, gelenekleri sürdüren ve bu konuda duyarlılığı yüksek yerleşimlerden biridir.

Son yıllarda artan turist hareketliliği ve Avrupa'daki cemaatin köyü sıkça ziyaret etmeye başlamasıyla, kültür mirası yapılarında onarımlar hız kazanmış ve işlevsiz hale gelen birçok sivil ve dini yapı yeniden kullanıma açılmıştır. Bu gelişmeler, halkın geleneksel yapılarını koruma çabalarını ve aynı zamanda kültür mirasıyla beraber var olan somut olmayan değerlerin yaşatılmasına yönelik katkıları ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, Süryani yaşam kültürünün tüm öğelerini yaşatarak barındıran Anıtlı, bu kültürün sembol yerleşimi olarak tanıtılmalıdır. Önemli ve kutlanan özel günlerin tanıtılması, mekanların kültürle olan ilişkisini anlatan bilgilendirme yöntemlerinin geliştirilmesi, kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu tanıtım süreci, ilk etapta yerel halkla birlikte ulusal ölçekte yapılmalı, halkın farkında olduğu değerlerin korunmasına ve sürdürülebilirliğine katkıda bulunmalıdır.

Şekil 4.59 15 Ağustos Meryem Ana günü anmasından (Bünyamin Aydın, 2023)

Kültür varlıkları, çevresiyle uyumlu peyzaj içerisinde estetik bir değer kazanır. Anıtlı'da, tarihsel olarak kilise ve manastırlarla birlikte var olan bağcılık, bahçecilik ve tarımsal faaliyetler, günümüzde de yerel halk tarafından yaşatılmaktadır. Bu yeşil alanlar, manastır ekonomisi için ekilip biçilmekte olup, çevreyle uyumlu bir

değer yaratmanın yanı sıra, dini yapıların doğal varlıklarla etkileşimini de gözler önüne sermektedir. Bu özellikler, tematik çalışmalar ve gezi rotaları için potansiyel oluşturmaktadır. Planlama sürecinde yapılacak bu çalışmalar, Anıtlı'nın ekonomik kalkınmasına katkı sağlama açısından bir fırsat sunmaktadır.

Yerleşimdeki arkeolojik kalıntılar, zaman içinde oluşan bir arkeolojik peyzaja sahip olmuştur. Bilimsel açıdan büyük değeri olan bu arkeolojik peyzajın, kültür ve doğa etkileşimini anlamak için gezi rotalarına dahil edilmesi önemlidir. Ayrıca, Süryani yeme içme kültüründen kaynaklanan geleneksel tatların tanıtımı da gezi rotalarıyla birleştirilerek köy ekonomisine katkıda bulunabilir. Süryaniler tarihsel olarak üzüm ürünlerinden çeşitli üretimler yapmışlardır; şarap, pekmez ve diğer yan ürünler bunlar arasında yer almaktadır. Bu dini öğretiye dayanan üretim faaliyeti ve kültürü, günümüzde de devam etmektedir. Dolayısıyla, kültürle ilişkili bu üretimlerin entegre bir şekilde tanıtılması, yerel kalkınma için önemli bir katkı sağlayacaktır

Anıtlı çevresi, tarihsel olarak tarımsal üretim alanı olarak kullanılan bağlar, bahçeler ve tarım arazileri ile çevrilidir. Bu alanların korunması, tarımsal verimliliğin artırılması ve sulama sistemlerinde su verimliliğinin yükseltilmesi gerekmektedir. Bu yaklaşım, yerel üretim ve tüketim ilişkilerinin sürdürülebilir bir biçimde sürdürülmesini hedeflemektedir.

Köydeki sivil ve dini yapıların inşasında kullanılan malzemeler, çevredeki taş ve kireç ocaklarından temin edilmiştir. Yapıların restorasyonu sırasında taş ve kireç malzemelerine ihtiyaç duyulması durumunda bu malzemelerin doğaya zarar vermeden yeniden işlevlendirilmesi önerilmektedir. Bu uygulama, maliyetlerin düşürülmesine katkı sağlarken, çevreye olan etkileri de minimize edecektir.

Son yıllarda artan ziyaretçi sayısı ve kısmi zamanlı nüfus artışı doğrultusunda, alanın altyapı ihtiyaçları planlanmalı ve bölgeye özgü çözümler geliştirilmelidir. Altyapı ve ulaşım olanaklarının iyileştirilmesi, elektrik, su, kanalizasyon ve atık yönetimi sistemlerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle geleneksel yerleşim dokusunu bozan elektrik direklerinin kaldırılması ve elektrik tesisatının yer altına alınması önemlidir. Ayrıca, günübirlik ziyaretçiler için önerilen ziyaretçi karşılama alanında, temel ihtiyaçların karşılanacağı servis alanlarının oluşturulması gerekmektedir. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin sürekli hale getirilmesi ve bu

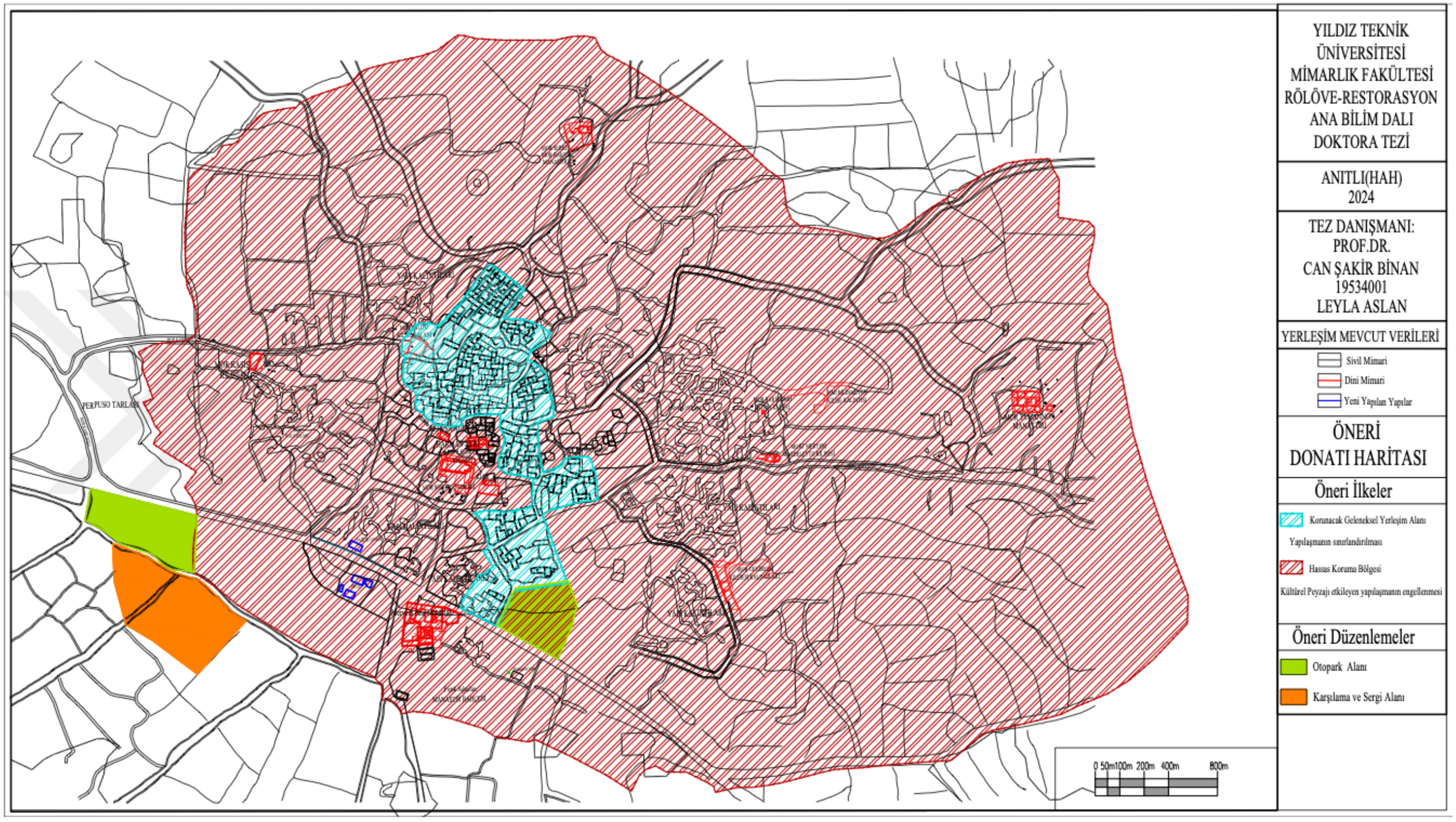
alanlarda gelişmeler sağlanması, köyün sürdürülebilir kalkınması için kritik bir rol oynamaktadır.

4.4.2 Güvenlik ve Donatılar ile İlgili Öneriler

Turabdin bölgesindeki kırsal yerleşimlerin kültürel peyzajı önündeki önemli tehditlerden bir tanesi, güvenlik sorunları sonucu yapılan Karakol kompleksleridir. Anıtlı köyünde, 1984 yılında köy merkezi içinde büyük bir alana yayılan bir karakol kompleksi inşa edilmiştir. Bu yapının, Meryem Ana Manastırı ve köy yerleşimine yakın konumu, köyün kültürel peyzajına olumsuz bir etki yaratmaktadır. Güvenlik amacıyla yapılan bu yapının inşası sırasında Mor Osyo Kilisesi yıkılmış ve bu yapıya ait tarihi izler belgelemeden yok olmuştur.

Bu noktada, yerleşim için hazırlanan öneri donatı haritası, bu olumsuz etkiyi ortadan kaldırmaya yönelik çözümler içermektedir. Tez çalışması kapsamında, Mor Osyo Kilisesi'nin bulunduğu alandaki karakol yapısının köy içinden kaldırılması önerilmektedir. Karakol yapısının kaldırılmasının ardından, bölgedeki arkeolojik potansiyel incelenmeli ve Mor Osyo Kilisesi'ne ait kalıntılar olup olmadığı değerlendirilmelidir. Eğer arkeolojik veriler tespit edilemezse, bu alanın açık otopark olarak düzenlenmesi, araç trafiği ve park alanlarından kaynaklanabilecek olası zararlardan korunması açısından önemlidir. Karakol yapısının kaldırılmasıyla, köyün kültürel peyzajını tehdit eden en önemli unsurlar ortadan kaldırılmış olacaktır. Ayrıca, karakol yapısına benzer şekilde, ihtiyaçtan kaynaklanan su deposunun da köy içinden kaldırılması önerilmektedir.

Son yıllarda artan turizm hareketliliğiyle birlikte, köy tur güzergahları içerisinde yer almaktadır. Ancak, özellikle tur firmaları ve ziyaretçiler için planlı bir park alanının bulunmaması, önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu sorunun çözülmesi amacıyla, köy girişinden önce *'Parpuso Tarlası'* karşısındaki alanda, ziyaretçiler için ayrı bir açık otopark alanı önerilmektedir. Ayrıca, bu otopark alanının güneyinde, Anıtlı'nın tarihsel gelişimi ve kültürel değerlerini tanıtan, yarı açık bir karşılama ve sergileme alanı oluşturulması planlanmaktadır. Bu alan, ziyaretçilere ön bilgi vererek, köy içinde daha verimli ve düzenli bir gezinti güzergahı izlemelerini sağlayacaktır (Şekil 4.60).

Şekil 4.60 Anıtlı Köyü öneri donatı haritası

4.4.3 Koruma Alanındaki Yasal ve Yönetsel Öneriler

Anıtlı'nın kültürel peyzajını tehdit eden yasal ve yönetsel sorunlar, alanın korunması açısından en büyük zorlukları oluşturmaktadır. Mevcut 1. derece arkeolojik sit statüsü ve sınırları, tekil tescillerin yetersizliği, 1. grup yapıların koruma alanı sınırlarının doğru tespit edilememesi ve turizmin canlanması ile artan denetimsiz ve niteliksiz onarımlar, yerleşimin korunmasında önemli tehditler teşkil etmektedir. Bu bağlamda, yerleşimin mevcut yasal statüsü ve koruma ilkeleri, Anıtlı'nın özgün değerlerini tam anlamıyla koruma noktasında yetersiz kalmaktadır.

Anıtlı'nın sürdürülebilir bir şekilde bütüncül olarak korunabilmesi, tüm kültürel peyzaj değerlerinin tanımlanarak, bu değerler doğrultusunda önlemler alınması ile mümkün olacaktır. Bu noktada, köyün 1. derece arkeolojik sit alanı olmasından ziyade, kültürel peyzaj alanı statüsü ile korunması gerekmektedir. Ülkemizde henüz kırsal sit ve kültürel peyzaj kavramları yasal düzenlemelere dahil edilmediğinden, bu tür alanların doğru bir şekilde tanımlanmasına yönelik hukuki bir zemin bulunmamaktadır. Özellikle Turabdin bölgesindeki birçok kırsal yerleşim, kırsal sit ve kültürel peyzaj özelliklerine sahip olmasına rağmen, mevcut yasal boşluk nedeniyle doğru koruma politikaları ile tanımlanmamaktadır.

Bu bağlamda, söz konusu alanlar için ulusal düzeyde düzenlenecek koruma politikaları çerçevesinde, kültürel peyzaj kavramının 2863 sayılı Koruma Kanunu'na eklenmesi için gerekli altyapı çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Tez kapsamında, Anıtlı yerleşiminin bütüncül olarak kültürel peyzaj olarak tanımlanabilmesi amacıyla, öneri sınırları belirlenmiş ve haritalar ile desteklenmiştir. Anıtlı, sahip olduğu doğal, kültürel, somut ve somut olmayan değerler ile kültürel peyzaj alanı olarak değerlendirilebilecek niteliktedir. Bu değerler ve sorunlar göz önünde bulundurularak, Anıtlı kültürel peyzaj alanı, tüm bileşenleriyle tanımlanmış ve bu alan içerisinde farklı statülerde koruma bölgeleri ve sınırları önerilmiştir. Bu öneriler de haritalar ile belgelenmiştir.

Bütüncül bir koruma yaklaşımı çerçevesinde, Anıtlı ve Turabdin bölgesindeki diğer kırsal yerleşimler için kültürel peyzaj alanlarında üç farklı sınırlama önerilmiştir. Bu sınıflandırma, Anıtlı'nın özgün yapısını ve peyzaj özelliklerini dikkate alarak, Ayşe Ceren Güler'in Gökçeada (Güler, 2018) için geliştirdiği sınıflandırma ve

terminolojiye benzer bir yaklaşımla ele alınmış ve bölgeye özel olarak uyarlanmıştır. Kültürel peyzaj alanı olarak, özgünlük ve bütünlüğünü koruyan yerleşim dokusunun tüm bileşenlerinin bir arada bulunduğu alanlar "Korunacak Geleneksel Yerleşim Alanı" olarak tanımlanmıştır (Güler, 2018). Bu alanlarda, öncelikli olarak mevcut yapıların korunup değerlendirilmesi ve yeni yapılaşmanın sınırlandırılması gerektiği vurgulanmıştır (Güler, 2018).

Bu çerçevede, Anıtlı için hazırlanan vaziyet planı ve kültürel peyzaj değerleri haritaları temel alınarak, geleneksel yerleşimin bütüncül karakterini yansıtan silüet ve dokular göz önünde bulundurularak "Korunacak Geleneksel Yerleşim Alanı" ve bu alanın sınırları önerilmiştir. Önerilen sınır, kuzey-güney doğrultusunda yer alan yeni yol hattı ile Hah Kalesi'ni sınır olarak kabul etmektedir. Bu güzergahta, mevcut birçok yapı hala kullanımda olup geleneksel dokuyu oluşturmayı sürdürmektedir. Dolayısıyla, bu alandaki geleneksel yapılar ve bileşenler, eklemeler yapılmaksızın, özgün doku ve özellikleri korunacak şekilde muhafaza edilmesi gerektiği esas alınmıştır.

Anıtlı'nın Koruma Kurulu tarafından belirlenen 1. derece arkeolojik sit sınırı, yerleşimin yakınındaki tüm dini ve sivil mimari yapıları kapsayacak şekilde belirlenmiştir. Anıtlı kültürel peyzaj alanında "Hassas Koruma Bölgesi" (Güler, 2018) olarak tanımlanan alan, bu 1. derece arkeolojik sit sınırını referans alarak belirlenmiştir. Hassas Koruma Bölgesi, yapılaşmanın yoğun olmadığı, genellikle geleneksel yerleşimi destekleyen tarım alanları olarak tanımlanmış olup, burada yapılaşma yalnızca tarım dışındaki sınırlı sayıda yapıyla kısıtlanmıştır (Güler, 2018).

Bu çerçevede, tez kapsamında hazırlanan vaziyet planı ve kültürel peyzaj değerleri haritaları doğrultusunda, Koruma Kurulu tarafından belirlenen 1. derece arkeolojik sit sınırı esas alınarak hassas koruma bölgesi tanımlanmıştır. Anıtlı için belirlenen hassas koruma bölgesi; güneyde Meryem Ana Manastırı, kuzeyde Mor Serkis-Mor Bakos Manastırı, doğuda Mor Yuhannon Manastırı ve batıda Mor Kaşiş Kilisesi sınırlarıyla belirlenmiştir. Bu bölgelerdeki alanlar genellikle yapılarının temel izleri kalmış, arkeolojik harabe durumunda olup, tarımsal faaliyetler için bağ ve bahçe işleviyle kullanılmaktadır. Geleneksel yaşamın ihtiyaçlarının şekillendirdiği bu alanlar, burada yaşayan halkın üretim pratiklerinin bir parçasıdır ve bu nedenle yeni yapılaşmaya açılmadan korunmalı ve mevcut işlevleriyle kullanılmalıdır.

Çoğunlukla arkeolojik dolgu üzerine işlevlendirilen bu alanlarda, yeni tarım faaliyetleri için kullanım söz konusu olduğunda, öncelikle arkeolojik kazı yapılması gerekmektedir. Çıkan verilere göre tarımsal faaliyetlerin devam edip etmeyeceğine yönelik bir kontrol mekanizması oluşturulmalıdır. Benzer şekilde, tarımsal faaliyetler için yeni bir yapı yapılacaksa, öncelikle bu alanda arkeolojik kazı yapılmalı ve yapının çevresinin silüetini etkilemeyecek şekilde, belirlenen yükseklik ve gabaride inşa edilmesi sağlanmalıdır. Bu hassas koruma bölgesinde, Anıtlı'nın kültürel peyzajının özgünlüğü ve bütünlüğünün korunması adına, tarımsal faaliyetler için gerekli olmayan her türlü yapılaşma faaliyetinin engellenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Anıtlı kültürel peyzajı için önerilen bir diğer sınıflandırma "Etkileme Geçiş Alanı"dır. Bu alan, korunacak geleneksel yerleşim alanı ile hassas koruma bölgesinin kültürel manzarasını etkilememek amacıyla belirlenmiş olup, burada yapılaşma yalnızca hazırlanan Kaip (Koruma Amaçlı İmar Planı) ile sınırlandırılmaktadır (Güler, 2018). Anıtlı kültürel peyzajının etkileme geçiş alanı, güneyde Meryem Ana Manastırı'na ait tarım arazilerini, kuzeyde Mor Serkis-Mor Bakos Manastırı'nın arazilerini, doğuda Mor Yuhannon Manastırı çevresini ve batıda mitolojik öneme sahip *'Parpuso Tarlası'nı* içine alacak şekilde tanımlanmıştır.

Anıtlı yerleşiminde, UNESCO Geçici Dünya Mirası Listesi'nde yer alan Mor Sobo Katedrali ve Meryem Ana Manastırı'nın varlığı, alanın korunması ve yönetimi açısından özel bir durum ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, tez çalışması kapsamında, söz konusu iki yapının doğal ve kültürel çevresiyle birlikte korunmasını sağlamak amacıyla bir Dünya Miras Alanı Yönetim sınırı önerisi geliştirilmiştir. Önerilen sınır, katedral ve manastırın çevresinde yer alan tarım arazileri ile köyün peyzajını oluşturan doğal manzara değerleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Böylece, alanın hem tarihî yapıların hem de kırsal peyzajın bütüncül bir yaklaşımla korunmasını ve sürdürülebilir şekilde yönetilmesini hedefleyen bir çerçeve sunulmuştur.

Evrensel bir değere sahip olan bu yerleşim, bu çalışma kapsamında Dünya Miras Listesi'ne önerilmemiştir. Ancak, UNESCO Geçici Miras Listesi'nde yer alan Mor Sobo Katedrali ve Meryem Ana Manastırı nedeniyle turizm baskılarının arttığı ve yerel halkın kültüründen uzak bir tanıtım yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu iki yapıdan

kaynaklı, bu iki yapı için bir öneri yönetim planı sınırı geliştirilmiş olmasına karşın, bu durum, uluslararası tanıtımdan önce, ulusal ölçekte yerel halkın koruma ve yönetim süreçlerine dâhil edilebileceği bir planlama yaklaşımının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, öneri olarak öncelikle ulusal düzeyde kültürel peyzaj kavramının yasaya dâhil edilerek korunması ve yönetilmesi sağlanmalı, ardından bu tarihi ve doğal kırsal peyzajın yerel halkla birlikte sürdürülebilirliğini temin etmek amacıyla gerekli tedbirler alınmalıdır.

Anıtlı kültürel peyzaj alanı için önerilen üç koruma statüsü, alanda tespit edilen kültürel peyzaj değerlerinin detaylı bir analizine dayanarak oluşturulmuştur. Kültürel peyzaj kavramının yasal zemine dâhil edilmesiyle birlikte, bu tez çalışmasında yapılan analiz ve değerlendirmeler, güncel verilerle desteklenerek Anıtlı kültürel peyzajının korunmasına yönelik önerilerin temeli olarak kullanılması hedeflenmektedir.

Anıtlı kültürel peyzaj değerleri bölümünde yer alan birçok somut ve somut olmayan değerin tespiti ve tescili henüz yapılmamıştır. Bu bağlamda, niteliksiz ve denetimsiz onarımların önüne geçilebilmesi için çalışma kapsamında önerilen alanların tespiti ve tescilinin gerçekleştirilerek yasal statülerinin belirlenmesi gerekmektedir. Ancak, çalışma kapsamında yerleşimin tamamını kapsayan 1. derece arkeolojik sit derecesi kaldırılmış ve bunun yerine parçacıl 1. derece arkeolojik sit alanı önerileri getirilmiştir. Bu yaklaşım, alanda yaşamın devam etmesi nedeniyle hem yer altı hem de yer üstü kültürel değerlerin sürdürülebilirliğini sağlayan insan faktörünün korunmasının gerekliliğinden kaynaklanmaktadır.

Tez çalışması kapsamında 1. derece arkeolojik sit alanına dahil edilmesi önerilen ancak tescili yapılmamış alanlar arasında şunlar yer almaktadır: tescili bulunmayan Mor Gevergis Kilisesi ve çevresindeki kalıntılar, güneydeki üzüm işlikleri, tescili yapılmış olan Mor Meryem Magdeleyto Kilisesi ile tescilsiz Mor Barsavmo Kulesi ve İsmi Bilinmeyen Kilise kalıntıları 1, tescilli Mor Sobo Katedrali ile tespiti ve tescili yapılmamış Mor Samuel Kilisesi, Mor Şemun Kilisesi, Cami, Mor Sobo Kulesi ve çevresindeki harman yeri ve değirmen alanı, somut olmayan değere sahip ve tespiti yapılmamış *'Parpuso Tarlası'*, yerleşimin kuzeybatısındaki kireç

ocakları, Mor Kavme Manastırı ve çevresindeki taş ocakları ile kireç ocakları, köyün güneyindeki İsmi Bilinmeyen Kilise kalıntısı 2 ve yakınındaki kaya mezarları ile antik taş ocakları. Bu öneriler, hem somut hem de somut olmayan değerlerin korunması ve yerel toplulukların bu değerlerle olan ilişkilerinin sürdürülebilirliğini sağlamak adına kritik bir öneme sahiptir.

Sözlü kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda, bu alanların yerleşimin inşa ve gelişimiyle ilgili önemli arkeolojik kalıntılara sahip olduğu anlaşılmaktadır ve bu nedenle bir an önce tespit edilip tescillenmesi gerekmektedir. Ayrıca tescili bulunmayan Mor Muşe Kilisesi ve Mor Kaşiş Kilisesi, 1. Grup yapı olarak tescil edilerek koruma alanları için sınır belirlenmesi önerilmektedir. Tescilli Meryem Ana Manastırı için ise manastır ekonomisiyle ilişkili tarım arazilerinin de içinde bulunduğu geniş bir koruma alanı önerilmiştir. Mor Yuhannon ve Mor Serkis- Mor Bakos Manastırları, Koruma Kurulu tarafından belirlenen 1. Grup yapılar olduğundan, bu alanlara dair ek bir öneri sunulmamıştır ve Koruma Kurulu verileri esas alınmıştır.

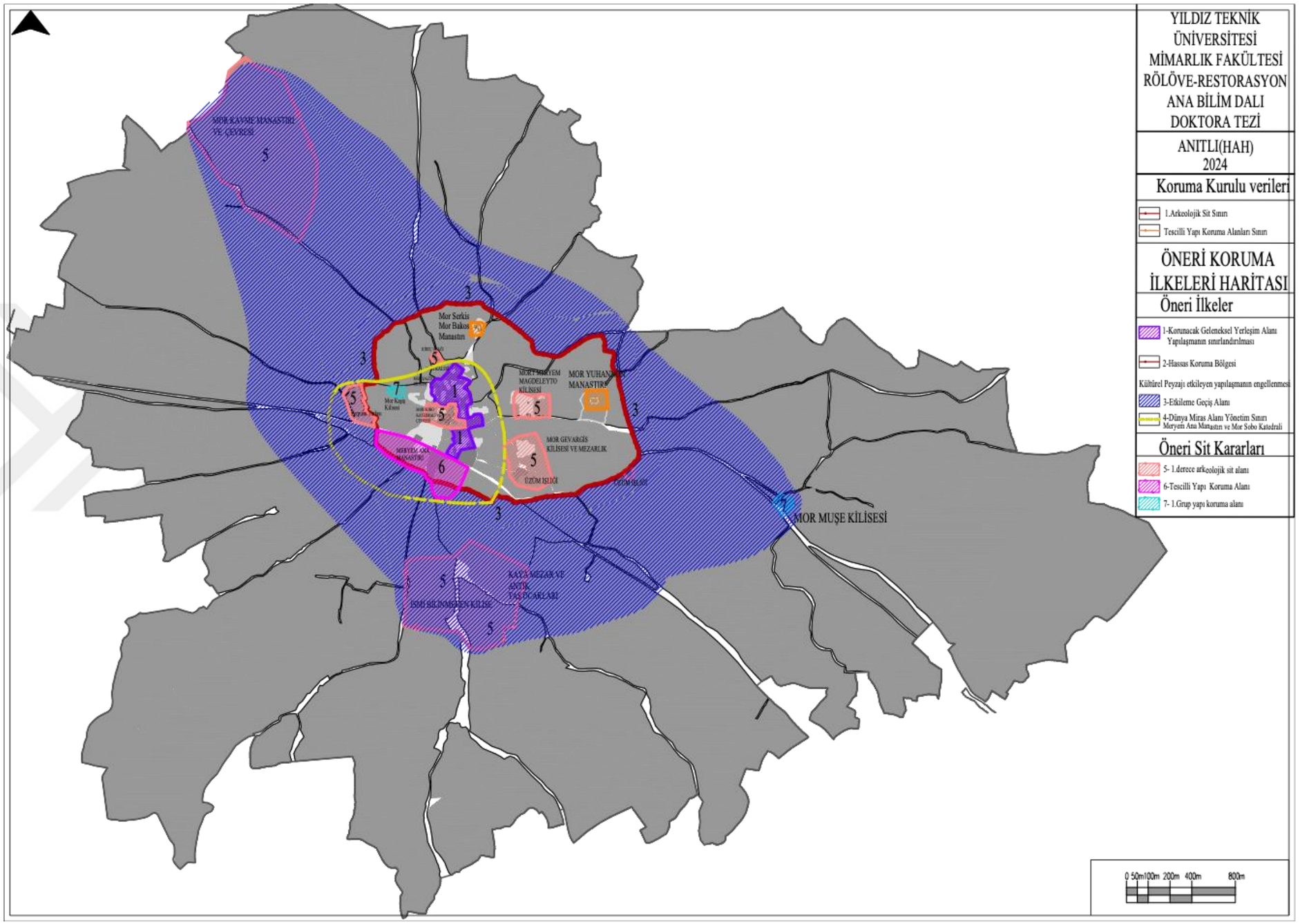
Tez çalışması kapsamında yapılan analizler doğrultusunda, özellikle Mor Sobo Katedrali çevresinin önemli arkeolojik verilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, söz konusu alanın sadece tekil tescilden ziyade, çevresiyle birlikte 1. derece arkeolojik sit olarak ilan edilmesi önerilmektedir. Ayrıca, Koruma Kurulu tarafından 1. Grup yapı olarak koruma alanı ilan edilen Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi ve çevresinin de 1. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Antik yollar ve dini yapılar arasındaki ilişkiyi anlamak için bu alandaki arkeolojik kazıların, etaplar halinde kentsel dokuyu bozmayacak şekilde, gelecek kazı alanları planlanarak yürütülmesi önerilmektedir **(**Şekil 4.61**,** Şekil 4.62**)**. Tüm bu veriler Anıtlı'nın tescile önerilen kültür varlıkları olarak tablo haline getirilmiştir (Tablo 4.9).

Tablo 4.9 Anıtlı (Hah) Köyü anıtsal ve arkeolojik alanlar bazında tescile önerilen kültür varlıkları

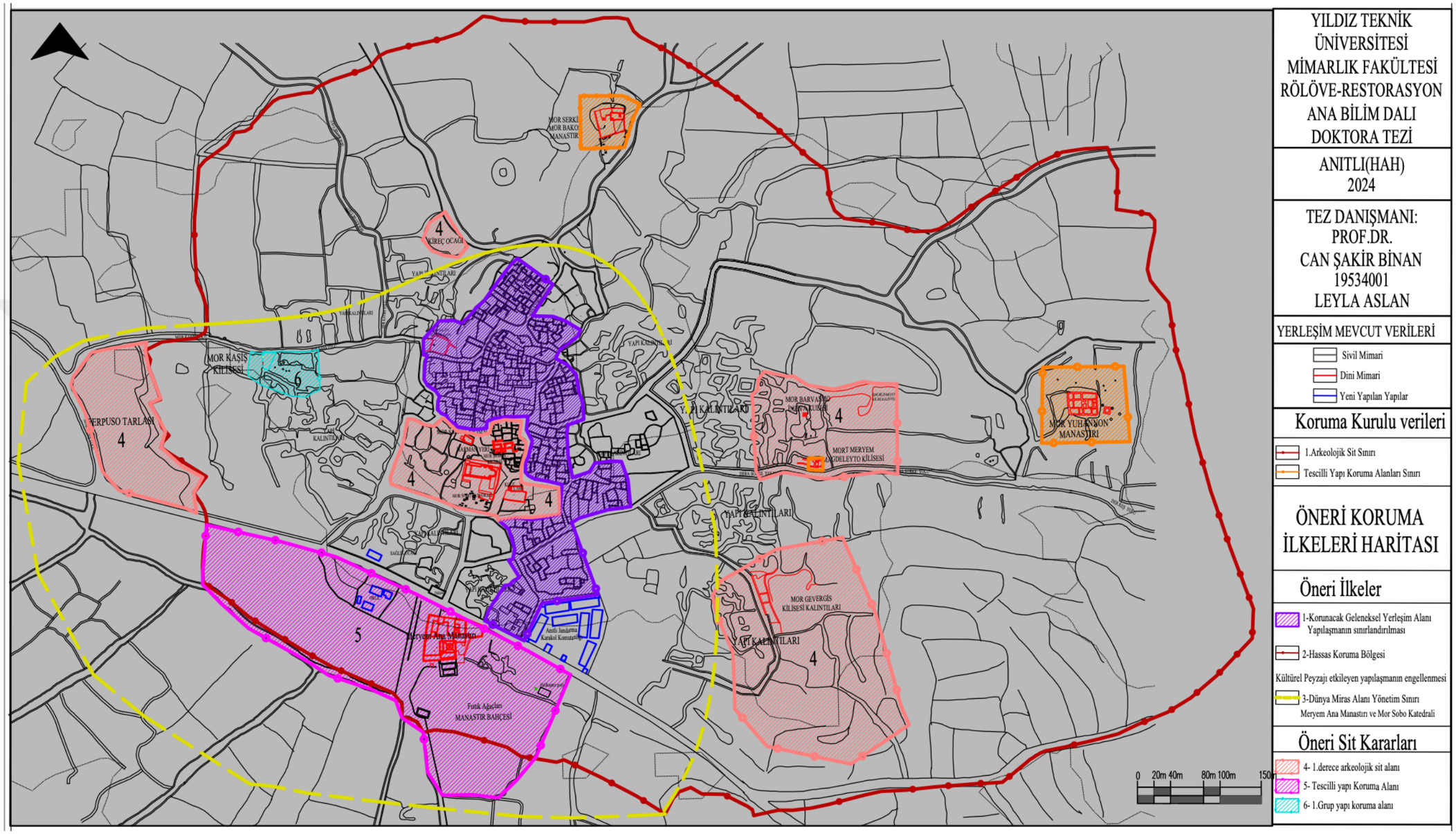
X	ALAN	ÖNERİ SİT STATÜTÜSÜ	ÖNERİ SİT GRUBU
1	Mor Kavme Manastırı	1.Arkeolojik sit	1.Grup
2	Mor Samuel Kilisesi	Tek yapı tescili	1.Grup
3	Mor Şemun Kilisesi	Tek yapı tescili	1.Grup
4	Mor Kaşiş Kilisesi	Tek yapı tescili	1.Grup
5	Mor Şalito Kilisesi	2.Arkeolojik sit	
6	Hah Kalesi	Tek yapı tescili	1.Grup
7	Mor Barsavmo İnziva Kulesi	Tek yapı tescili	1.Grup
8	Cami ve Mor Sobo kulesi	Tek yapı tescili	1.Grup
9	Mor Gevargis Kilisesi ve mezarlığı	1.Arkeolojik sit	
10	Mor Muşe Kilisesi	1.Arkeolojik sit	
11	Şelto Kireç Kuyuları	1.Arkeolojik sit	
12	Değirmen- Harman yeri	Tek yapı tescili	2.Grup
13	İsmi bilinmeyen Kilise 1 (Köyün doğusunda)	1.Arkeolojik sit	
14	Perpuso tarlası	1.Arkeolojik sit	
15	İsmi bilinmeyen Kilise 2 (Köyün güneyi)	1.Arkeolojik sit	

Tablo 4.10 Anıtlı (Hah) Köyü anıtsal ve arkeolojik alanlar bazında tescile önerilen kültür varlıkları (devamı)

16	Antik Üzüm İşlikleri (Bendera tahti)	1.Arkeolojik sit	
17	Kaya mezarlar	1.Arkeolojik sit	
18	Anıt Ağaçlar (Karaağaç)	Tekil tescil	
19	Sarnıçlar	1.Arkeolojik sit	
20	Bağ Evleri (Kokeller)	Tek yapı tescili	2.Grup
21	Antik Taş Ocakları	1.Arkeolojik sit	
22	Antik Su yolları	1.Arkeolojik sit	
23	Antik Yollar	1.Arkeolojik sit	

Şekil 4.61 Anıtlı Köyü kadastral sınırında öneri koruma ilkeleri haritası

Şekil 4.62 Anıtlı Köyü yerleşimi ve yakın çevresi öneri koruma ilkeleri haritası

Anıtlı köyü, 1. derece arkeolojik sit ilanından sonra, özellikle Mor Sobo Katedrali çevresinde yapılan su deposu gibi yapılarla kültürel peyzajının silüetini olumsuz şekilde etkilemiştir. Bu nedenle, söz konusu su deposunun kaldırılarak, köyün özgün dokusunu bozmadan, ihtiyaçlara uygun şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Koruma amaçlı imar planları ve tasarım planlarına dayalı olarak, Anıtlı kültürel peyzajı için kapsamlı bir yönetim planı hazırlanmalıdır. Bu plan çerçevesinde; turizm faaliyetlerine yönelik gerekli önlemler alınmalı, koruma alanında denetimler düzenli olarak gerçekleştirilmelidir. Ayrıca, uzun vadeli koruma stratejilerinin belirlenmesi, acil durumlar için eylem planlarının oluşturulması, çevre düzenleme uygulamalarının hayata geçirilmesi ve geleneksel yerleşim dokusuna uygun çok dilli yönlendirme ve bilgilendirme elemanlarının tasarlanarak etkili bir yön bulma planının hazırlanması önerilmektedir. Etkin ziyaretçi yönetimi için ziyaretçi sayım altyapısının oluşturulması da önemli bir diğer adımdır.

Bunun yanı sıra, üst ölçekte Turabdin bölgesindeki kırsal yerleşimler, özelde ise Anıtlı için, bölgeye hâkim uzmanlar tarafından hazırlanacak kırsal tasarım rehberleri, yerel halkın teknik bilgiye sahip olabilmesi adına idareler tarafından hazırlanmalıdır. Bu rehberler, alanın doğal ve kültürel değerlerinin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Her bir değere özgü teknik bilgilerin yer aldığı bu rehberler, niteliksiz ve denetimsiz uygulamaların önüne geçilmesi için yol gösterici bir rol üstlenecektir.

Anıtlı geleneksel yerleşiminde yer alan bazı sivil mimari yapılar, zamanla harabeye dönüşerek kurtarılmayacak hale gelmiştir. Ancak bu yapılar, köyün gelişimi ve tarihi sürecine dair önemli izler taşımaktadır ve bu yüzden rekonstrüksiyon yapılmadan, mevcut halleriyle sağlamlaştırılarak korunmaları gerekmektedir. Bu kalıntıların harabe estetiği yaklaşımıyla ele alınarak, bu yapıları gelecek nesillere aktaracak bir koruma yöntemi geliştirilmelidir.

Ayrıca halen kullanılan konutların orta ve uzun vadede iyileştirilmesi için projeler hazırlanmalı; bu projelerle, mevcut yapılar üzerinde dokuyu bozacak eklerin kaldırılması ve iç mekanlarda gerekli düzenlemelerin yapılması sağlanmalıdır.

Anıtlı köyünde bulunan kilise ve manastırlar, kültürel peyzajın en önemli bileşenlerini barındıran, alanın özgünlüğünü ve kimliğini yansıtan kritik bölgeler

olup, köyün geçmişiyle bağlarını sürdüren dini yapılar olarak dikkat çekmektedir. Bu dini yapılar, geleneksel yerleşim dokusuyla etkileşim içinde inşa edilerek, köyün tarihi ve dini kültürünü simgelemektedir. Bu nedenle, bu alanların ziyarete açık hale getirilmesi için çevre tasarım uygulamaları ve koruma çalışmalarının titizlikle yapılması gerekmektedir.

Arkeolojik harabeye dönüşmüş kilise ve manastırlarda, gerekli kazı çalışmaları ışığında güçlendirmeler yapılmalı ve minimum müdahale yaklaşımı benimsenmelidir. Ayrıca, halen Süryani halkı tarafından kullanılan kilise ve manastırlarda, düzenli bakım, onarım ve güçlendirmeler için koruma projeleri ve planları hazırlanarak, bu yapılar sürdürülebilir şekilde korunmalıdır.

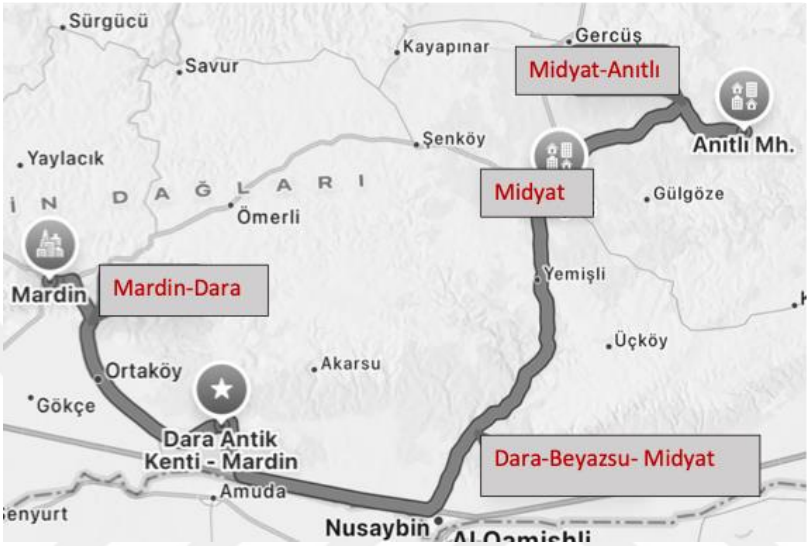
4.4.4 Turizme Yönelik Öneriler

Anıtlı köyü, tarih-kültür, inanç ve doğa turizmi açısından zengin bir potansiyele sahiptir. Köyün sahip olduğu tarihi ve kültürel değerler, tarih ve kültür turizmi için önemli bir temel oluştururken, kutsal sayılan birçok mekânın halen kullanımda olması ve bu alanlarda dini bayramlar ile özel günlerin kutlanmaya devam etmesi, inanç turizmi açısından dikkat çekici bir unsur oluşturmaktadır. Ayrıca, belirli bir bölgeye özgü bitki çeşitliliği, görsel peyzaj değerlerini oluşturan doğal oluşumlar ve çevresel nitelikler, doğa turizmi açısından köyü benzersiz kılmaktadır.

Anıtlı'nın bu çok yönlü turizm potansiyelinin sürdürülebilir bir şekilde değerlendirilmesi için turizm faaliyetlerinin kontrollü bir şekilde yönlendirilmesi ve turizm baskısının kontrol altına alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, ziyaretçi yönetimi stratejileri geliştirilmelidir. Alanın kültürel, doğal ve dini değerlerinin anlaşılmasını sağlamak amacıyla ziyaretçilerin ilgi alanlarına yönelik özel gezi, yürüyüş ve fotoğrafçılık rotalarının oluşturulması önerilmektedir. Bu rotalar, alanın farklı özelliklerini deneyimleme imkânı sunarken, ziyaretçilerin alan içinde dengeli bir şekilde dağılmasını sağlayarak potansiyel aşırı kullanımın önüne geçecektir. Aynı zamanda, bu uygulamalar aracılığıyla ziyaretçilere alanın korunması konusunda farkındalık kazandırılması hedeflenmektedir.

Anıtlı'nın, Mardin, Dara ve Midyat gibi önemli kültürel miras alanlarını içeren üst ölçekli bir kültürel rotaya dahil edilmesi önerisi, bölgenin mekânsal ve tarihi sürekliliğini vurgulamak adına önemlidir. Bu kapsamda, söz konusu yerleşimlerle olan fiziksel ve kültürel ilişkiler dikkate alınarak, Anıtlı'nın bölgesel bağlamda

daha bütüncül bir perspektifle ele alınması sağlanmıştır. Çalışma kapsamında Anıtlı'nın, üst ölçekteki kültürel rotalarla entegrasyonu sağlanmış ve bu yerleşimin tarihi katmanlarının, kültürel değerlerinin ve doğal özelliklerinin, bölgenin turizm potansiyelini artıracak şekilde korunarak değerlendirilmesine olanak tanınmıştır (Şekil 4.63). Bu yaklaşım, Anıtlı'nın bölgesel bir kültürel ağın parçası olarak korunmasına ve tanıtılmasına yönelik katkı sunmaktadır.

Şekil 4.63 Mardin- Dara- Midyat- Anıtlı kültürel rotası

Tez kapsamında tespit edilen kültürel peyzaj değerleri temel alınarak, Anıtlı köyü ve çevresi için ziyaretçilerin köyün tarihi, kültürel ve doğal özelliklerini deneyimlemelerine olanak sağlayacak gezi rotaları detaylı bir şekilde planlanmıştır. Bu rotalar, köyün zengin mirasını tanıtmayı ve alanın sürdürülebilir bir şekilde korunmasını hedeflemektedir.

Köyde yer alan kutsal mekânlar, sadece tarihsel değerleriyle değil, aynı zamanda halen yaşayan bir inanç pratiğinin parçası olmalarıyla da dikkat çekmektedir. Bu özellik, ziyaretçilere hem tarihsel hem de manevi bir deneyim sunarak, bölgenin kültürel ve dini mirasının derinlemesine anlaşılmasına imkân tanımaktadır. Bu bağlamda, saf bir inanç rotasının geliştirilmesi, köyün özgün dini mekânlarını ve manevi atmosferini ön plana çıkarmak, aynı zamanda bu alanların bilinçli ve anlamlı bir şekilde ziyaret edilmesini sağlamak açısından önem taşımaktadır. Böyle bir rota, hem bölgenin korunmasına katkıda bulunacak hem de inanç turizminin sürdürülebilir bir şekilde gelişimini destekleyecektir.

İnanç rotasının yanı sıra, Meryem Ana Manastırı, Mor Sobo Katedrali çevresi, Hah Kalesi ve Mor Serkis ile Mor Bakos Manastırlarını kapsayan bir ana gezi rotası önerilmiştir. Kısa mesafeli ve günübirlik ziyaretlere uygun olan bu rota, köyün öne çıkan tarihi ve kültürel değerlerini görmeye odaklanmaktadır.

Deneyim odaklı geziler için tasarlanan yan rotalar ise mitolojik, arkeolojik ve şarap/üzüm işlikleri rotaları olarak belirlenmiştir:

1.Mitolojik Gezi Rotası:

. Parpuso Tarlası

. Mor Kaşiş Kilisesi ve çevresi

. Mor Kaşiş Antik Yolu

. Mor Sobo Katedrali çevresi

. Meryem Ana Manastırı

2.Arkeolojik Gezi Rotası:

. Meryem Ana Manastırı

. Mor Sobo Katedrali çevresi

. Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi ve çevresi

. Deyra Sorke Antik Yolu

. Mor Yuhannon Manastırı

3.Şarap/Üzüm İşlikleri Rotası:

. Meryem Ana Manastırı

. Mor Gevergis Kilisesi ve çevresindeki üzüm işlikleri alanı

Kısa rotaların yanı sıra, daha geniş bir alana yayılan iki uzun trekking rotası da önerilmektedir:

1.Kam Rotası:

. Meryem Ana Manastırı, Mor Sobo Katedrali çevresi ve Mor Kavme Manastırı arasında yer alan antik yollar

. Kireç ocakları ve taş ocaklarını içeren güzergâh

2.Manzara Rotası:

. Meryem Ana Manastırı'ndan başlayarak köyü tepeden gören bakı noktası

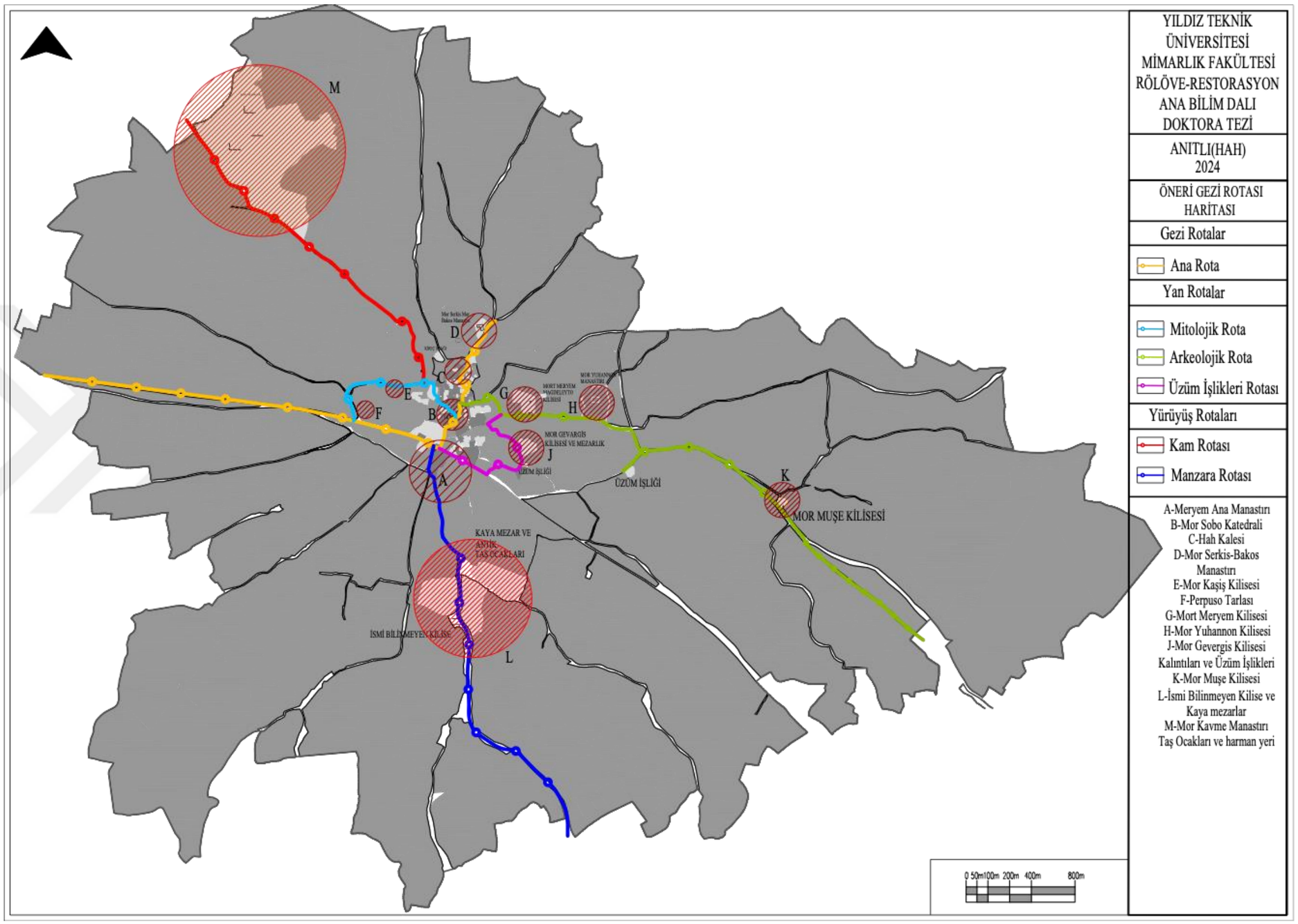
. İsmi bilinmeyen kilise 2 ve çevresindeki antik yollar

. Kaya mezarları ve taş ocaklarını kapsayan güzergâh

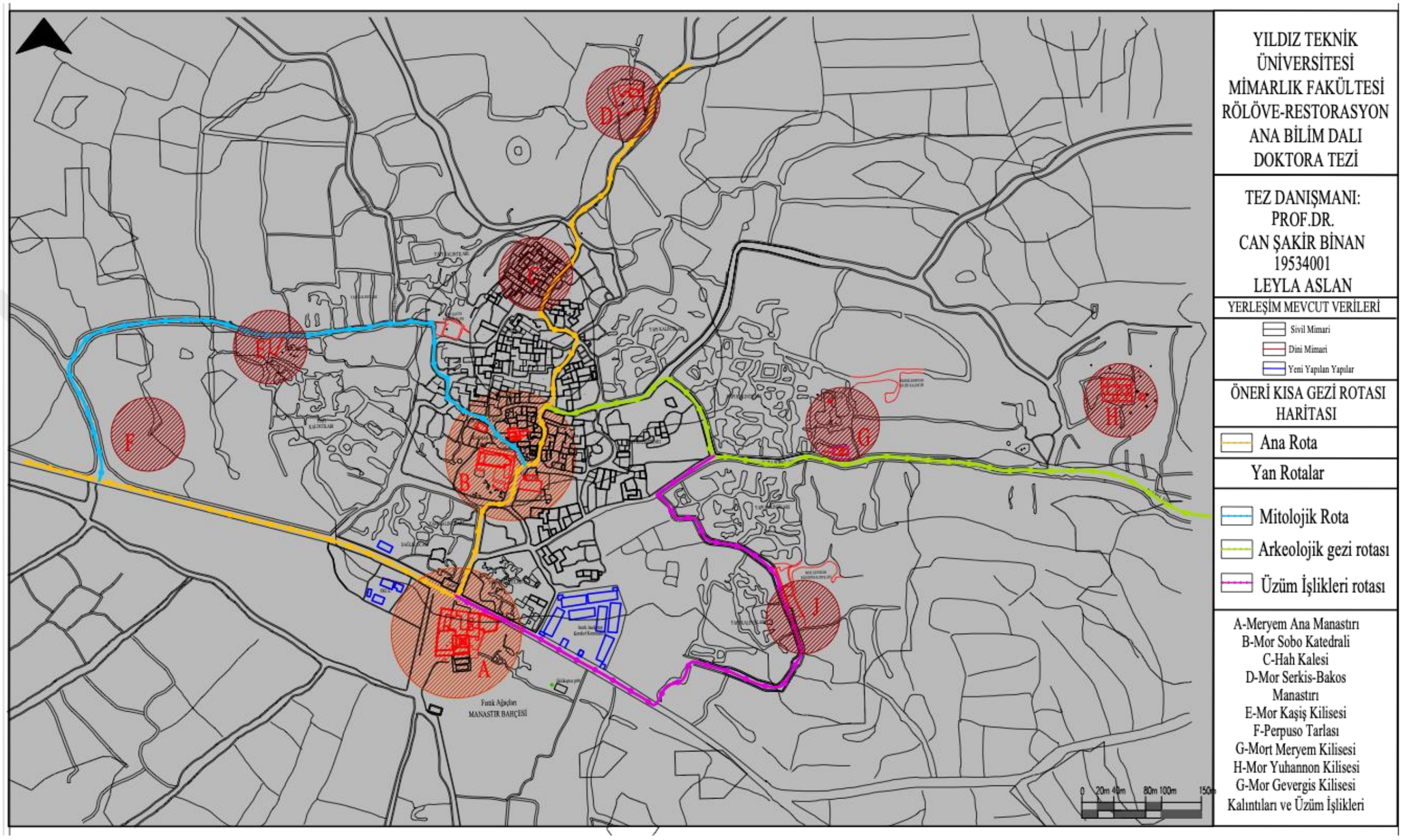
Bu rotaların tümü, alanın dokusunu korumaya yönelik bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Çevre düzenlemeleri, erişilebilirlik kriterleri gözetilerek minimum müdahale prensibiyle gerçekleştirilmelidir. Rotalarda önerilen düzenlemeler, alanın özgün peyzajı ve kültürel kimliği ile uyumlu olacak şekilde tasarlanmalı, böylece ziyaretçilerin alanın benzersiz niteliklerini deneyimlemesi sağlanırken, alanın korunması da güvence altına alınmalıdır **(**Şekil 4.65**,** Şekil 4.66).

Şekil 4.64 Anıtlı Köyü öneri inanç rotası haritası

Şekil 4.65 Anıtlı Köyü öneri gezi rotası haritası

Şekil 4.66 Anıtlı Köyü öneri kısa gezi rotası haritası

4.4.5 Çevresel ve Doğa Kaynaklı Öneriler

Depremler, yangınlar ve diğer öngörülemeyen doğal afetler, yerleşimlerin sahip olduğu kültürel peyzaj değerlerini doğrudan tehdit eden unsurlardır. Bu noktada, çevresel ve doğa kaynaklı risklerin etkilerini en aza indirmek amacıyla, kültürel peyzajın korunmasını esas alan koruyucu tedbirlerin ve planlamaların ivedilikle hayata geçirilmesi gerekmektedir. Afetlerin bir yerleşimin hem kültürel hem de doğal unsurları üzerinde bütüncül bir etki yarattığı göz önünde bulundurularak, acil eylem planlarının hazırlanması, bu planlar doğrultusunda müdahaleler için gerekli finansal ve teknik kaynakların oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Bu süreçte, alınacak önlemlerin, yerleşimin özgün kültürel peyzaj dokusuna uygun ve altyapı çözümleri ile entegre şekilde planlanması gerekmektedir.

Anıtlı köyünde yer alan geleneksel taş yapılar, doğal taş malzeme kullanılarak inşa edilmiş olup, yağmur, kar ve rüzgâr gibi iklim koşullarına karşı dirençsiz bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, taş yapıların düzenli olarak bakım ve onarımlarının yapılması elzemdir. Ayrıca, bu yapıların uzun vadeli korunmasını desteklemek amacıyla, bakım ve onarımlar için gerekli hibe ve fon kaynaklarının temin edilmesi önerilmektedir.

Yerleşimin çevresinde yoğun bir şekilde bulunan badem, meşe, zeytin ve fıstık ağaç popülasyonu, tarım arazileri ile birlikte peyzajın doğal ve ekonomik değerini oluşturmaktadır. Bu tarımsal ve doğal kaynakların dengeli bir şekilde kullanılması, üretim ve tüketim döngüsünün sürdürülebilirliğini sağlamak için gereklidir. Bundan dolayı, tarımsal biyoçeşitliliğin korunması ve devamlılığının sağlanması amacıyla kırsal kesimdeki üreticilere yönelik gerekli teşviklerin ve destek programlarının uygulanması önerilmektedir.

Anıtlı yerleşimi içinde bulunan arkeolojik değerler, önemli tarihsel bilgiler barındırmakta olup, özellikle yapıların inşasında devşirme malzeme olarak kullanılan mimari öğeler, özgün yerlerine taşınarak korunmalıdır. Bu öğelerin korunması sürecinde, hava koşullarının aşındırıcı etkilerinden uzak tutulması için gerekli konservasyon çalışmaları titizlikle yürütülmelidir. Ayrıca, arkeolojik kalıntıların fiziksel ve çevresel tehditlerden korunması amacıyla uzman görüşleri doğrultusunda koruyucu çatı sistemlerinin inşa edilmesi ve güvenlik önlemlerinin alınması gerekmektedir. Bu uygulamalar, alanın özgün karakterinin korunmasının

yanı sıra ziyaretçi erişimi ve bilimsel araştırmalar için gerekli altyapının oluşturulmasını da sağlayacaktır.

Mor Sobo Katedrali, Mor Yuhannon Manastırı, Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi, Mor Barsavmo Kulesi, Mor Kavme Manastırı, Mor Kaşiş Kilisesi ve Mor Şemun Kilisesi gibi dini yapılar, mevcut durumda harabe halindedir. Bu yapıların çevresinin korunaklı olmaması, insan kaynaklı müdahaleler ve doğal çevre etkileri karşısında savunmasız bir durum yaratmış; dolayısıyla tahribat süreçleri giderek hızlanmıştır. Özellikle, bu yapıların en özgün ve değerli mimari unsurları olan yazıtlar ve süslemeler, korunmasızlık nedeniyle ciddi zarar görme riski altındadır.

Söz konusu yapıların her biri için kapsamlı bir restorasyon ve koruma projesinin hazırlanıp uygulamaya konulması önemlidir. Ancak bu süreç tamamlanana kadar, geçici bir koruma önlemi olarak yapılar üzerinde koruyucu çatıların inşa edilmesi, mevcut tahribatın önemli ölçüde azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Bu tür önlemler, hem yapısal bütünlüğün korunmasına hem de daha kapsamlı restorasyon çalışmalarının sağlıklı bir şekilde yürütülmesine zemin hazırlayacaktır.

Mevcut durumda, yapıların içerisinde yer alan moloz yığınlarının temizlenmesi, yapıların tarihsel ve kültürel değerini daha net bir şekilde ortaya koyacak yeni bulguların elde edilmesine olanak sağlayacaktır. Harabe halindeki bu yapıların, kapsamlı bir arkeolojik ve mimari incelemenin ardından, Hah bölgesindeki diğer dini ve sivil yapılarla birlikte, çevresinde yer alan Süryani Bakısyan köyü ile bağlam içerisinde ele alınması mümkündür. Bu bağlamda, söz konusu yapıların bir kültür rotasının ve Hah kültürel peyzajının ayrılmaz bir unsuru olarak korunması ve işlevsel bir şekilde değerlendirilmesi hedeflenmelidir.

5
SONUÇ

Amerikalı coğrafyacı Peirce F. Lewis'e göre, peyzaj bir toplumun kültürünü anlamada rehber niteliğindedir. İnsan etkisiyle biçimlenen kültürel peyzaj, onu oluşturan toplumun geçmişine, mevcut sosyo-kültürel dinamiklerine ve gelecekteki potansiyel değişimlerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Lewis (1979), bir ülkenin veya bir şehrin belirli bir bölgesinin diğer bölgelerden farklı görünüyor olmasının yalnızca coğrafi, iklimsel veya bitki örtüsünden kaynaklanmadığını; aynı zamanda bu bölgelerdeki kültürel farklılıkları yansıttığını ifade etmektedir. Buna göre, yerleşim birimlerinin birbirine benzemesi, kültürlerin de belirli bir ölçüde benzeştiğinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Bu noktada, peyzaj ve kültür, birbirleriyle karşılıklı bir etkileşim ve gelişim ilişkisi içerisinde, bir bölgenin kimliğini yansıtan temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Turabdin bölgesi, çok sayıda geleneksel yerleşime ev sahipliği yapmasıyla bu olguya iyi bir örnek teşkil etmektedir. Ancak, kültürel kimliklerin peyzaja yansıması, bölge içerisinde dahi farklı görünümler ve karakterler ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında incelenen Anıtlı Köyü, bu bağlamda, kültür ve peyzaj arasındaki karşılıklı ilişkiyi gözler önüne seren özgün bir örnek niteliğindedir.

Hem NPS (National Park Service) hem de UNESCO tarafından geliştirilen kültürel peyzaj sınıflandırmaları, kültürel peyzajların değerlendirilmesinde önemli bir role sahiptir. Bu sınıflandırmalar, yerel özellikleri ve yerel koruma yaklaşımlarını yansıtmakla birlikte, evrensel bir bakış açısının geliştirilmesi açısından sınırlamalar barındırmaktadır. Farklı toplulukların çevreye şekil verme pratiklerinin çeşitliliği dikkate alındığında, bölgesel ölçekli sınıflandırmaların geliştirilmesi, alanların sürdürülebilir bir şekilde korunması ve yönetilmesi için daha etkili bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.

Çalışma kapsamında kültürel peyzaj alanı olarak seçilen Anıtlı, UNESCO sınıflandırmasına göre hem açıkça tanımlanabilir peyzaj alanlarına, hem de organik

olarak gelişen, sürekli değişim gösteren kültürel peyzaj grubunun bir alt kategorisi olan süreklilik arz eden kültürel peyzaj grubuna girmektedir. NPS sınıflandırmasına göre ise, özellikle Parpuso Tarlası ve çevresindeki kırsal alanlarda yer alan doğal ve kültürel kaynakların insan faaliyetleriyle kurduğu ilişkiyi yansıtması nedeniyle, etnografik peyzaj kategorisine dâhil edilmektedir.

Anıtlı özelinde bakıldığında, her iki kuruluşun sınıflandırmalarının birden fazlasına uygun özellikler taşıdığı görülmektedir. Bu nedenle, alana özgü yeni bir tanımlamanın yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Anıtlı'nın sahip olduğu arkeolojik ve kırsal kültürel peyzaj özelliklerinin bir arada ele alınarak, arkeolojik ve kırsal kültürel peyzaj kavramıyla tanımlanması uygun olacaktır. Daha geniş ölçekte ise, Anıtlı yerleşiminin sahip olduğu özgün değerler ile kültürel peyzaj kavramı kapsamında ele alınması gerektiği ortaya konulmuştur.

Yaşayan bir kültürün sürekliliği açısından büyük bir öneme sahip olan Anıtlı yerleşimi, kültürel değerlerin etkin şekilde korunamaması nedeniyle ciddi tehditlerle karşı karşıya kalmaktadır. Yerleşimde yer alan Meryem Ana Manastırı ve Mor Sobo Katedrali, UNESCO Geçici Miras Listesi'ne dahil edilmiş olup, bu yapıların asıl listeye alınabilmesi amacıyla 2023 yılında Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından adaylık dosyasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Ancak yalnızca tekil yapılar bazında gerçekleştirilen bu başvurular yerine, Anıtlı'nın barındırdığı somut ve somut olmayan tüm kültürel değerlerin bir bütün olarak ele alınarak Anıtlı Kültürel Peyzajı kavramı çerçevesinde değerlendirilmesi önerilmektedir.

Bununla birlikte, Anıtlı köyü, Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (BMDTÖ) tarafından düzenlenen "En İyi Turizm Köyü" yarışmasında, 2022 yılında Türkiye'yi temsil eden üç köyden biri olarak seçilmiştir. Bu durum ve UNESCO Geçici Miras Listesi'ndeki varlığı, köy üzerinde artan bir turizm baskısına yol açmıştır. UNESCO, bir alanın uluslararası tanınırlığını artırmak ve korunmasını sağlamak için önemli bir araç olmakla birlikte, yaşayan bir topluluğun aktif şekilde var olduğu bu tür alanlarda, turizmin yarattığı tanınırlık, yerelin kimliğini ve özgün ruhunu yansıtmayan koruma stratejileriyle birleştiğinde tehdit oluşturabilmektedir.

Bu bağlamda, Anıtlı'nın kültürel değerlerinin korunması ve turizmden kaynaklanan olumsuz etkilerin önlenmesi için, sürdürülebilir koruma ve planlama politikalarının

geliştirilmesi gerekmektedir. Yerleşim, sadece fiziksel yapıların korunması değil, aynı zamanda yerel halkın sosyal ve kültürel yaşantısıyla birlikte ele alınarak, bütüncül bir yaklaşımla geleceğe taşınmalıdır.

Büyük bir bölümü 1. derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiş olan Turabdin köylerinin, uzun vadeli ve sürdürülebilir bir koruma statüsüne kavuşabilmesi için yasaya kültürel peyzaj kavramının dahil edilmesi önerilmektedir. Bu kavramın hukuki zemine oturtulması, köy yerleşimlerinin yalnızca fiziksel yapılar açısından değil, aynı zamanda doğal ve kültürel bağlamda bütüncül bir koruma stratejisiyle ele alınmasını sağlayacaktır. Ancak, mevcut yasal düzenlemedeki bu eksiklik giderilene kadar Koruma Bölge Kurulları tarafından, yaşamın devam ettiği alanlardaki arkeolojik sit derecelemelerinin yeniden değerlendirilmesi, alanların insansızlaştırılmadan korunması açısından kritik bir öneme sahiptir.

Yerel halk ile alanın birlikte korunabilmesi için farklı koruma statülerine sahip arkeolojik sit derecelerinin yeniden ele alınması, bu derecelendirmelerin bilimsel araştırmalar ile desteklenerek yeniden tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, yerleşimlerdeki tekil tespit ve tescil süreçlerinin nitelikli, düzenli ve kontrollü bir şekilde yürütülmesi de büyük önem taşımaktadır.

Anıtlı köyü, sürdürülebilir bir cazibe merkezi haline gelebilmesi adına, ziyaretçi yönetiminin titizlikle planlanmasını gerektirmektedir. Bu kapsamda, farklı dillerde bilgilendirme tabelalarının oluşturulması, turistik alanların ve gezi rotalarının ziyaretçilerin ihtiyaçlarına uygun şekilde yeniden düzenlenmesi elzemdir. Anıtlı için önerilen gezi rotaları, ziyaretçilerin ilgi alanları ve zaman yönetimi göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır.

Köy merkezinde konumlanan kısa gezi rotaları, kültürel ve tarihi değerleri odak alırken, uzun rotalar ise doğa yürüyüşü temalı etkinlikler için tasarlanmıştır. Bu alternatif rotalar, ziyaretçi yoğunluğunun tek bir noktada toplanmasının önüne geçerek, turistlerin çeşitli alanlara yayılmasını sağlamayı ve ziyaret deneyiminin kalitesini artırmayı hedeflemektedir. Önerilen bu planlamalar ile Anıtlı köyü, turistik değerlerini korurken, ziyaretçilerine sürdürülebilir bir deneyim sunabilecektir.

Terk edilmişlik, yalnızca kültür varlıklarının değil aynı zamanda somut olmayan kültürel mirasın da kaybolmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, bir yerleşimin ilk kullanıcıları tarafından kullanılmaya devam edilmesi, o kültürün varlığının ve sürekliliğinin korunması açısından hayati öneme sahiptir. Bu noktada, yerel halk ile mekânın birlikteliği, tarihi bir süreklilik sağlanabilmesi adına, farkındalığın artırılması ve bilinçli koruma stratejilerinin benimsenmesi açısından kritik bir öneme sahiptir.

Öte yandan, turizm faaliyetlerinden kaynaklanan nüfus değişiminin etkilerinin iyi yönetilmesi gerekmektedir. Bu süreçte, altyapı olanaklarının iyileştirilmesi, ziyaretçi yönetimi sistemlerinin geliştirilmesi ve yerel halkın eğitim, sağlık ve kültür hizmetlerine erişiminin kolaylaştırılması büyük önem taşımaktadır.

Her biri kendine özgü niteliklere sahip köy yerleşimindeki kültür varlıkları, sahip oldukları önem ve mimari detaylarla, çok katmanlı bir tarihi geçmişi ve çeşitli dönemlere ait izleri barındırmaktadır. Bu yapılar, yalnızca mimari açıdan değil, aynı zamanda dinsel öğretiler doğrultusunda şekillenmiş üretim pratikleri, gelenekler ve bayramların varlığı ile de alanın benzersiz özelliklerini ortaya koymaktadır. Özellikle bu kültür varlıkları, Anıtlı köyünün doğal ve kültürel değerleriyle bütünleşerek, köyün kültürel peyzajına ve silüetine önemli katkılar sunan yapılar arasında yer almaktadır.

Bu bağlamda, söz konusu yapıların, tarihsel çevresi ve kültürel peyzaj unsurları ile bir bütün olarak ele alınması ve sürdürülebilir koruma ilkelerine uygun restorasyon uygulamalarına tabi tutulması büyük bir gerekliliktir. Anıtlı köyünün kırsal ve kültürel peyzajına önemli katkılar sunan bu yapılar, yalnızca köyün kimliğini değil, aynı zamanda Turabdin bölgesinin dini mimari dokusunu anlamak açısından da önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu nedenle, bu yapıların, yerel cemaat ile birlikte varlıklarını sürdürebilmesi, hem bölgenin hem de kültürel mirasın korunması açısından kritik bir öneme sahiptir.

Bu noktada, cemaatiyle birlikte varlığını sürdüren kırsal tarihi yerleşimlerin ve yapıların korunması ile sürekliliğinin sağlanması, alana özgü koruma politikalarının geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Anıtlı gibi kırsal alanların sahip olduğu özgün potansiyellerden kaynaklanan kırsal kültürel peyzaj değerlerinin korunması için bütüncül bir koruma politikasının eksikliği, koruma sorunlarının

derinleşmesine ve bu değerlerin kaybına yol açmaktadır. Bu nedenle, bu tür alanlarda sürdürülebilir bir koruma yaklaşımının benimsenmesi, hem yerel kimliğin korunması hem de kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması açısından kritik bir gerekliliktir.

Kültürel peyzaj kavramını antik ve özel bir coğrafi bölgeye entegre ederek ele almak, yalnızca mimarlık değil, planlama, sosyoloji, din, dil, teoloji, arkeoloji, sanat tarihi, tarih, gastronomi, halk sanatları ve doğa gibi birçok disiplinden yararlanmayı mümkün kılmaktadır. Bu yaklaşım, bir alanı farklı bakış açıları ve disiplinler arası perspektiflerle inceleme ve analiz etme becerisi kazandırması açısından son derece değerlidir.

Anıtlı Köyü peyzajı, yüzyıllar boyunca doğanın şekillendirdiği doğal unsurlar ile burada yaşamış toplumların kültürel izlerini bir araya getiren, nadir bir miras alanıdır. Bu peyzaj, geçmişteki toplumların gelenekleri, ekonomik ve sosyal yapıları doğrultusunda şekillenen planlama kararlarını yansıtmış; günümüzde ise yerel halkın kültürel dinamiklerine bağlı olarak değişim göstermeye devam etmektedir. Anıtlı ile ilgili alınacak her karar, bu çok katmanlı kültürel ve doğal değerler üzerinde doğrudan etkili olacaktır. Bu nedenle, köyün sahip olduğu özgün peyzajın doğru bir koruma anlayışıyla tanımlanması, sürdürülebilir bir yaklaşımla korunması ve etkin bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Böylelikle, hem doğal hem de kültürel mirasın korunarak gelecek nesillere aktarılması sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

Ada, E. (2014). *İstanbul Adaları peyzajında kültürel dinamiklerin etkisiyle oluşan değişimlerin değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Ahunbay, M. (1997). Kilise. In *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi* (pp. 870-874, 1010-1014). İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi.

Ahunbay, Z. (1999). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. Yapı Endüstri Merkezi Yayını, İstanbul.

Ahunbay, M. (1979). *Güneydoğu Anadolu'da geç antik ve ortaçağ yapıları.* Doçentlik Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Akgül, A. (2008). *Midyat (Mardin) civarında etnobotanik*. (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

Aktaş, Ş., & Akyüz, Y. (1992). *Doğu Şehitleri Kitabı*. Hattat Gabriel Aktaş tarafından Süryaniceye çevrilen el yazma kitap.

Akyüz, G. (1998). *Mardin İli'nin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi.* İstanbul: Resim Matbaacılık.

Alioğlu, F. (2000). *Mardin şehir dokusu ve evler*. İstanbul: Türk Tarih Vakfı.

Altan, B. (2022). *Mor Yuhannon Manastırı. Turabdin'nin risk altındaki Süryani mimari mirası.* KMKD, İstanbul.

Altman, J. & Chemers, M. (1989). *Culture and Environment*. New York: Cambridge University Press.

Arkun, A. K. (2012). *Ulus Tarihi Kent Merkezi Kültürel Peyzaj Öğelerinin Değişimi ve Dönüşümü.* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Art of Wayfaring. (n.d.). *Yoldath Aloho Church and the village of Anıtlı (Hah).* https://artofwayfaring.com/destinations/yoldath-aloho-church-and-the-village-of-anitli-hah/ (Erişim tarihi: 1 Kasım 2024)

Aslan, L. (2017-2024). Leyla Aslan arşivi [Kişisel arşiv].

Aslan, L. (2018). *Kırsal Süryani Dini Mimarisinin Korunması Kapsamında "Elbeğendi (Kafro Tahtayto) Köyü Mor Yakup Kilisesi" Restorasyon Önerisi.* (Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin

Aydın, B. (2023). Bünyamin Aydın arşivi [Kişisel arşiv].

Ay, G. (2023). Gamze Ay arşivi [Kişisel arşiv].

Ayduslu, İ. (2005). *Cumhuriyet döneminde Mardin ve yöresinde Süryaniler* (Yüksek lisans tezi). Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

Bell, G., & Mundell Mango, M. (1982). *The churches and monasteries of the Tur Abdin*. London: Pindar Press.

Bilge, Y. (2011). *1600 yıllık gelenek Mor Gabriel Manastırı.* GDK Yayınları.

Butler, H. C. (1903). *Architecture and other arts*. New York, NY: The Century Company; London: William Heinemann.

Çevre Şehircilik Bakanlığı. (2022). Anıtlı. Çevre Şehircilik Bakanlığı Hava Fotoğrafları Arşivi, Ankara, Türkiye.

Demiralp, F., & Işık, M. (2023). Mardinli hat ustası Habib Doğan ile Süryani hat sanatı üzerine bir söyleşi. *ARTS*, *10*(1), 155-169.

De Villard, U. M. (2012). *Mezopotamya mimarisinde kutsal mekanlar*. İstanbul: Yaba Yayınları.

Dicle Kalkınma Ajansı. (2020). Dereiçi Köyü Sürdürülebilir Turizm Odaklı Koruma ve Kalkınma Uygulama Projesi Fizibilitesi. Dicle Kalkınma Ajansı.

Dirik, H. (2005). *Kırsal peyzaj planlama ve uygulama ilkeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Doğan, H. (2023). Habib Doğan arşivi [Kişisel arşiv].

Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu. (2017). Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu İnternet Arşivi. [URL].

Ete, M. R. (2010). *Mardin Süryanilerinin halk kültürü üzerine monografik bir* inceleme (Yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

Feilden, B. M., & Jokilehto, J. (1993). *Management guidelines for world cultural heritage sites.* Rome: ICCROM.

Fowler, P. J. (2003). *World Heritage cultural landscapes 1992–2002*. UNESCO: World Heritage Centre.

Gazete Sabro. (n.d.). *Ana sayfa*. https://www.gazetesabro.org/ (Erişim tarihi: 1 Kasım 2024)

Gül, E. (2019). *Midyat Süryani Dini Mimarisinde Süsleme.* (Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van

Güler, A. C. (2018). *Gökçeada'nın kültürel peyzaj değerlerinin belirlenmesi ve korunmasına yönelik ilkeler* (Doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Günal, V. (2006). *Mardin ilinde kültürel çekicilikler ve turizm amaçlı kullanım olanakları* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

İris, M. (2003). *Bütün yönleriyle Süryaniler*. İstanbul: Ekol Yayıncılık.

Karaca, H. (2008). *Side antik kentsel yerleşiminin kültürel peyzaj açısından değerlendirilmesi* (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi). Ankara.

Rapoport, A. (2004). *Kültüre mimarlık tasarım*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Hollerweger, H. (2002). *Turabdin: Living cultural heritage: Where Jesus' language is spoken*. Linz.

Hutton Parry, O. (1895). *Six months in a Syrian monastery*. London: Gorgias Press.

Jacques, J. (1972). Inscriptions syriaques et arabes inédites du Ṭur ʿAbdin. *Annales Islamologiques, 10,* 207–250.

Karakaş, B. (2011). *Süryani kırsal mimarisi üzerine bir araştırma: Midyat-Haberli (Basibrin) köyü örneği* (Yüksek Lisans tezi). Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

Keser, E. (2002). *Tur Abdin: Süryani ortodoks dini mimarisi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Keser, E. (2008). *Church architecture of Northern Mesopotamia, AD 300-800* (Doctoral dissertation, University of Oxford). Oxford.

Keser, E. (2012). Geç antik dönemde kırsalda değişim: Turabdin bölgesinde Hah köyü. *Toplumsal Tarih Dergisi*, (221), 74-78.

KMKD. (n.d.). *Hadoyo, Süryani kültürel miras rehberi. Intangible Syriac, Volume I.*

KMKD. (n.d.). *Hezvone, Süryani kültürel mirasından manzaralar. Intangible Syriac, Volume II.*

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2024). *Dünya miras geçici listesi*. https://kvmgm.ktb.gov.tr/tr-44395/dunya-miras-gecici-listesi.html (Erişim tarihi: 1 Kasım 2024)

Lewis, P. F., 1979, *Axioms for Reading the Landscape*, The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays, Oxford University Press, New York.

Madran, E., Ergut, E., & Özgönül, N. (2005). *Ulus tarihi kent merkezi*. Planlama, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, 2005(4), 51-53.

Michael the Great. (2019). *Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*. Gorgias Press.

Millî Savunma Bakanlığı Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü. (2022). Anıtlı. Millî Savunma Bakanlığı Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara, Türkiye.

National Park Service. (2024). *Preservation brief 36: Cultural landscapes*. https://home.nps.gov/orgs/1739/upload/preservation-brief-36-cultural-landscapes.pdf (Erişim tarihi: 1 Kasım 2024)

National Park Service. (2024). *References – Cultural landscapes* https://www.nps.gov/subjects/culturallandscapes/references.htm (Erişim tarihi: 1 Kasım 2024)

Newcastle University. (2022). Gertrude Bell in Turkey 1907-09. Gertrude Bell Archive. Newcastle University, Newcastle, England.

Öztürk, U. (1997). *XX. yüzyılda Mardin tarihi ve inanç coğrafyası* (Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi). Elâzığ.

Palmer, A. (1983). *Life of Mar Samuel, Mar Simeon and Mar Gabriel*. Harvard University.

Palmer, A. (1990). *Monk and mason on the Tigris frontier: The early history of Ṭur ʻAbdin*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pope, A. U. (1965). Persian architecture. New York: Braziller.

Rabo, G. (2002). Benefizfest zur finanziellen Unterstützung des Mutter-Gottes-Klosters von Hah, 2000−2022. *TEBE D'MARHITHO*, (III/IV), 31-34.

Rabo, G. (2024). Gabriel Rabo arşivi [Kişisel arşiv].

Resmî Gazete. (2000). *Avrupa Peyzaj Sözleşmesi (22219 sayılı Resmî Gazete)*. https://web.archive.org/web/20210510100210/https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22219.pdf (Erişim tarihi: 1 Kasım 2024)

Sinclair, T. A. (1990). *Eastern Turkey: An architectural and archaeological survey* (Vols. 1-4). London: Pindar Press.

Soileau, M. (2017). A vinicultural history of Turabdin. *Ancient Near Eastern Studies, Supplement 51*, 21-40.

Stein, G. (2008). *Anadolu'da eski Asur koloni döneminde siyasi ekonomi ve toplumsal kimlik üzerine kuramsal bir model*. TÜBA-AR, 11, 25-40.

Strabon. (n.d.). *Geographica* (H. L. Jones, Trans.). Harvard University Press. (Orijinal eser M.Ö. 20-M.S. 23 yılları arasında yazılmıştır).

Suryaniler.com. (n.d.). *Kültür ve sanat: Mor Gabriel Manastırı*.

http://www.suryaniler.com/kultur-sanat.asp?id=370 (Erişim tarihi: 1 Kasım 2024)

Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu. (2018-2022). *Anıtlı Dosyası (Arşiv Belgesi)*. Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, Şanlıurfa, Türkiye.

Şer, A. (2010). *Siirt Vakayinamesi, Doğu Süryani Nasturi Kilisesi Tarihi*. Yaba Yayınları.

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024). *Avrupa Peyzaj Sözleşmesi*. https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Belgeler/MEVZUAT/Uluslararası%20Sözleşmeler/6%20AVRUPA%20PEYZAJ%20SÖZLEŞMESİ.pdf (Erişim tarihi: 1 Kasım 2024)

TMMOB Mimarlar Odası. (2009). *Kültürel peyzajların sınıflandırılması ve planlama ilkeleri*. TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.

Tunçer, M. (2007). *Bilim, sanat ve kültür kenti Bergama'da (Pergamon) kültürel turizm amaçlı koruma politikaları*. Hollanda Alkmaar Kenti, Hollanda Belediyeler Birliği (VNG) ile Bergama Belediyesi, Hollanda ve Türkiye Belediyeler Birliği'nin yürüttüğü Logo East Programı kapsamında yer alan "İnsanlığın Evrensel Kültür Mirası: Bergama Projesi", 2007, Eylül.

Türkiye'de Geçerli olan Koruma Mevzuatı. (1983). *2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*. Resmî Gazete, 18.07.1983, Sayı: 18113.

UNESCO. (1972). *Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage.* Paris: UNESCO World Heritage Centre.

UNESCO (2015). *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention.* Paris: UNESCO World Heritage Centre.

Washer, S. (2006). *Landscape and Environmental Planning*. London: Routledge.

Washer, D. M., Perez-Soba, M., & Mucher, S. (2006). Landscape character assessment as a basis for planning and designing sustainable land use in Europe. In *12th EC GI & GIS Workshop*, Innsbruck, Austria.

Wiessner, G. (1981-1983). Christliche Kultbauten im Ṭūr ʻAbdīn (Vol. 1, Textband: Kultbauten mit transversem Schiff und Felsanlagen). Wiesbaden.

Wiessner, G. (1981-1983). Christliche Kultbauten im Ṭūr ʻAbdīn (Vol. 2, Textband: Kultbauten mit transversem Schiff und Felsanlagen). Wiesbaden.

Wiessner, G. (1981-1983). Christliche Kultbauten im Ṭūr ʻAbdīn (Vol. 2, Tafelband: Kultbauten mit transversem Schiff und Felsanlagen). Wiesbaden.

Wiessner, G. (1981-1983). Christliche Kultbauten im Ṭūr ʻAbdīn (Vol. 3, Textband: Kultbauten mit transversem Schiff und Felsanlagen). Wiesbaden.

Wiessner, G. (1981-1983). Christliche Kultbauten im Ṭūr ʻAbdīn (Vol. 4, Textband: Kultbauten mit transversem Schiff und Felsanlagen). Wiesbaden.

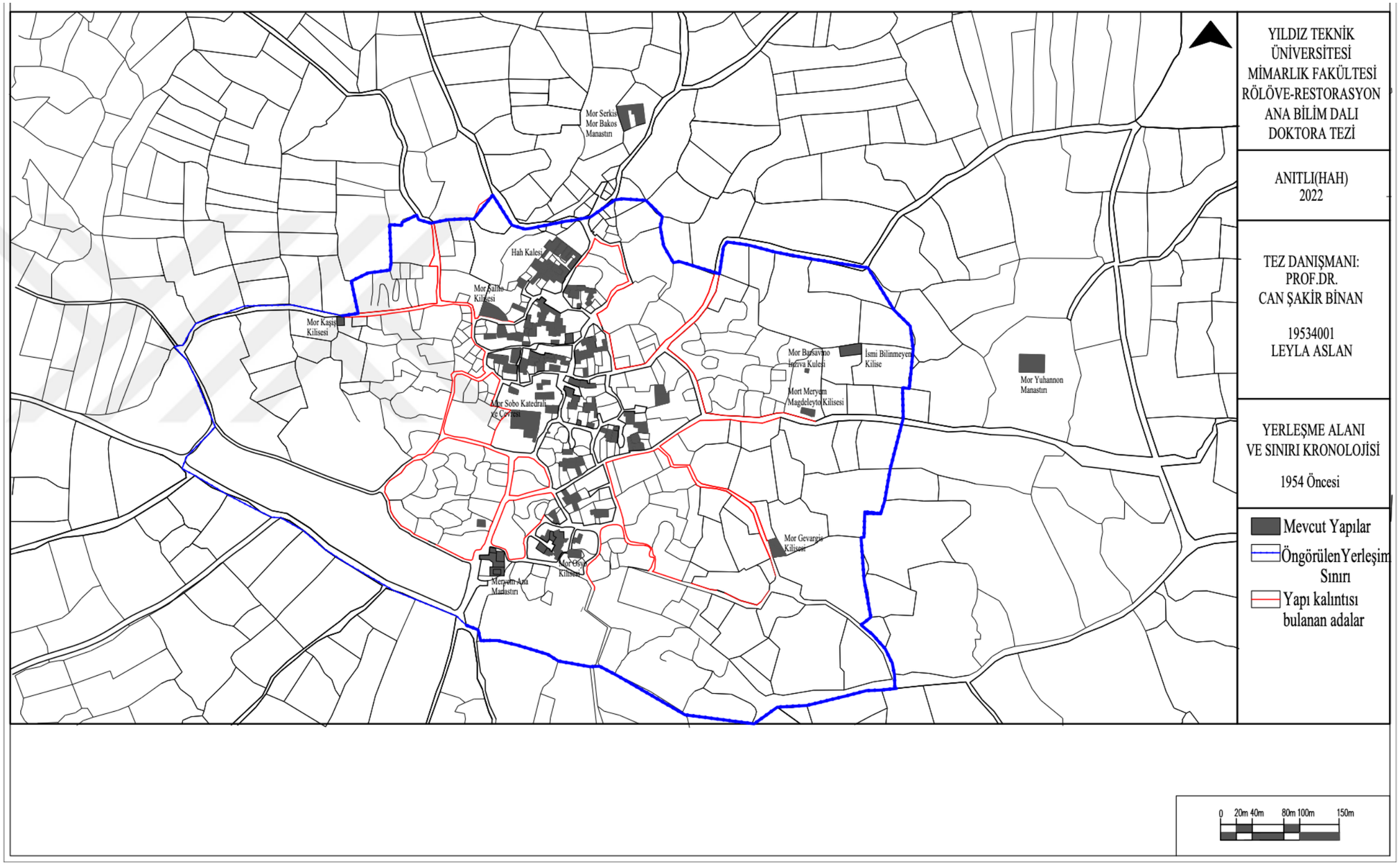
Wiessner, G. (1995). Erwägungen zur Siedlungsgeschichte des Turabdin: Zum Feldzug Assurnasirpals II. 879 v. Chr. Studien zur Orientalischen Kirchengeschichte, 1, 22-35. Münster.

Yeni Türk Ansiklopedisi. (1985). *Mardin.* Cilt 7. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Yılmaz, A. (2023). *Mardin'de farklı etnik gruplarda yabani gıda bitkilerinin gastronomik açıdan araştırılması* (Yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi). Şanlıurfa.

Yücel, A. (2008). *Peyzaj Tasarımında Temel Kavramlar ve İlkeler*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

A
KÜLTÜREL PEYZAJ DEĞİŞİMİ HARİTALARI

Mor Serkis
Mor Bakos
Manastırı
Hah Kalesi
Mor Sallito
Kilisesi
Mor Kaşiş
Kilisesi
Mor Barsavmo
İnziva Kulesi
İsmi Bilinmeyen
Kilise
Mor Yuhannon
Manastırı
Mort Meryem
Magdeleyto Kilisesi
Mor Sobo Katedrali
ve Cemesi
Mor Gevargis
Kilisesi
Mor Osyo
Kilisesi
Meryemi-Ana
Manastırı
YILDIZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON
ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ
ANITLI(HAH)
2022
TEZ DANIŞMANI:
PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN
19534001
LEYLA ASLAN
YERLEŞME ALANI
VE SINIRI KRONOLOJİSİ
1954 Öncesi
Mevcut Yapılar
ÖngörülenYerleşim
Sınırı
Yapı kalıntısı
bulanan adalar
0 20m 40m 80m 100m 150m

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

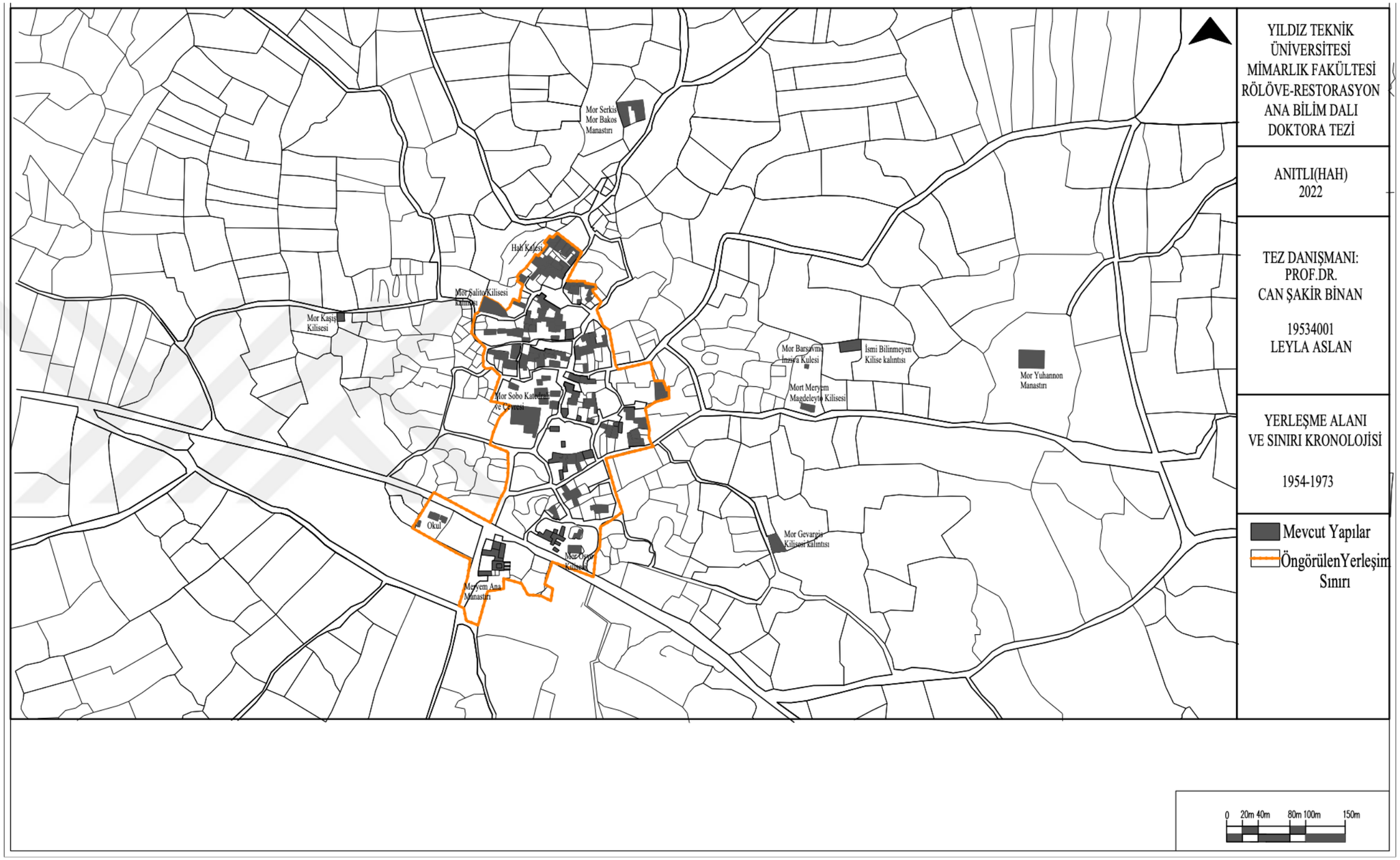
ANITLI(HAH)
2022

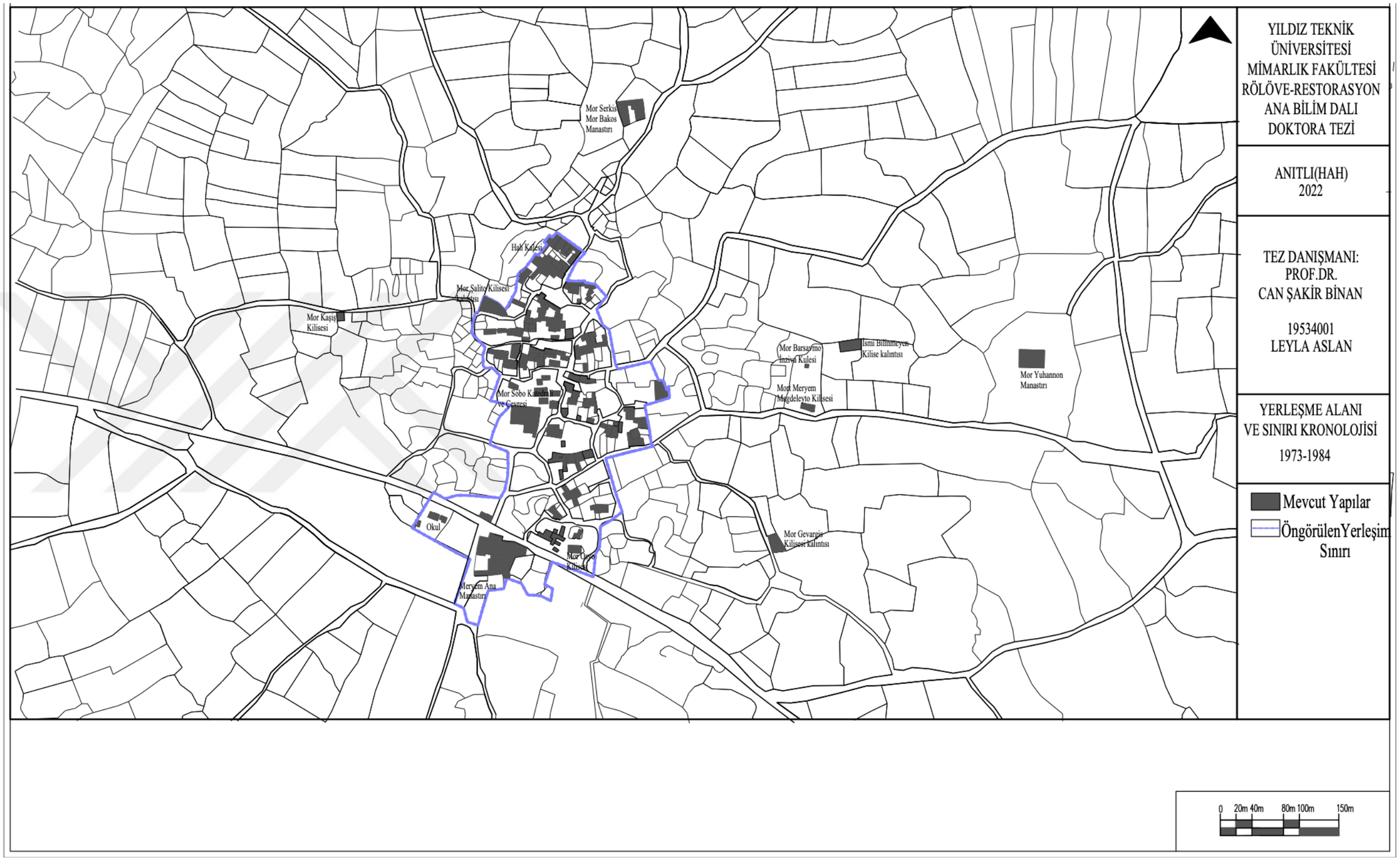
TEZ DANIŞMANI:
PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN

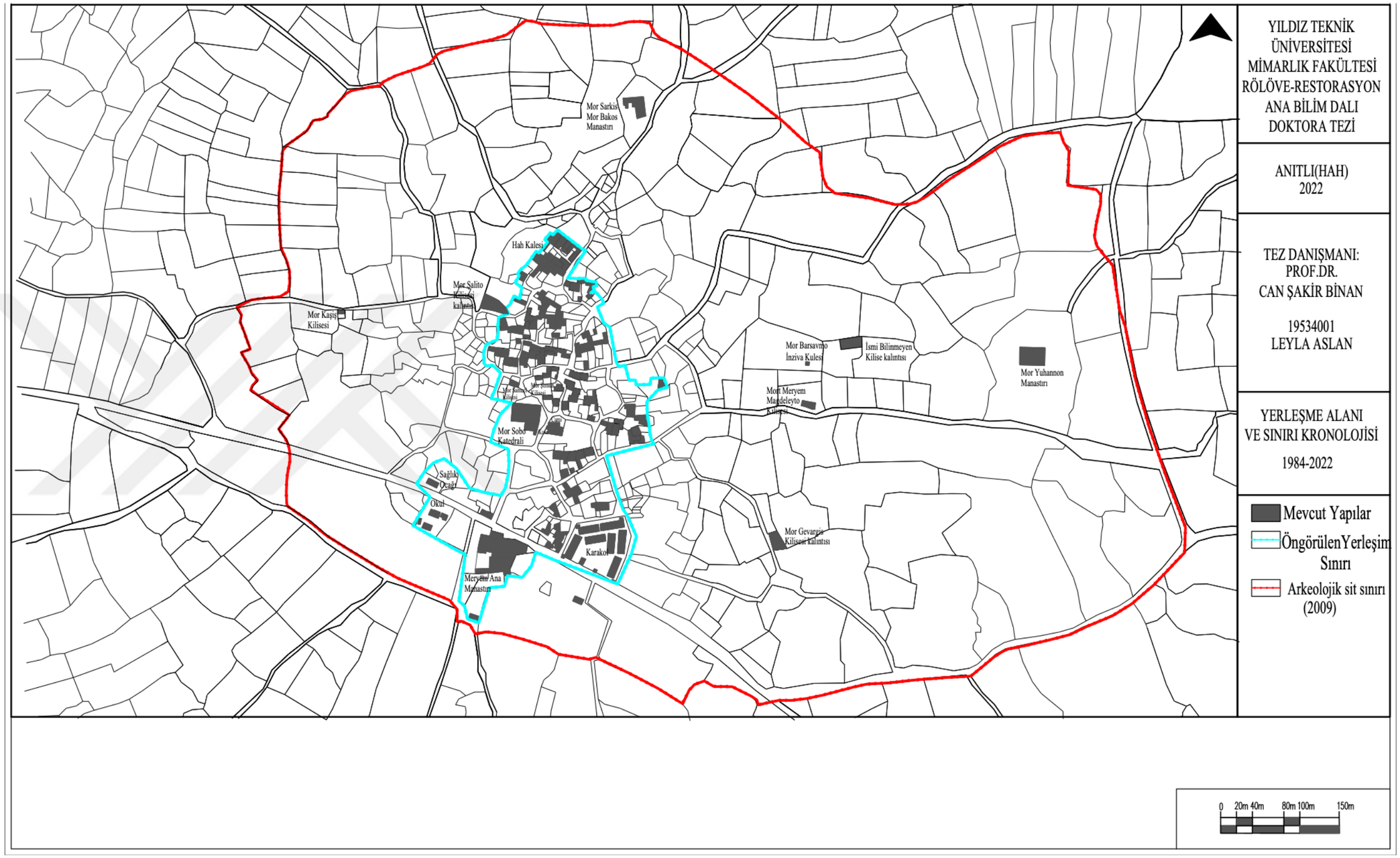
19534001
LEYLA ASLAN

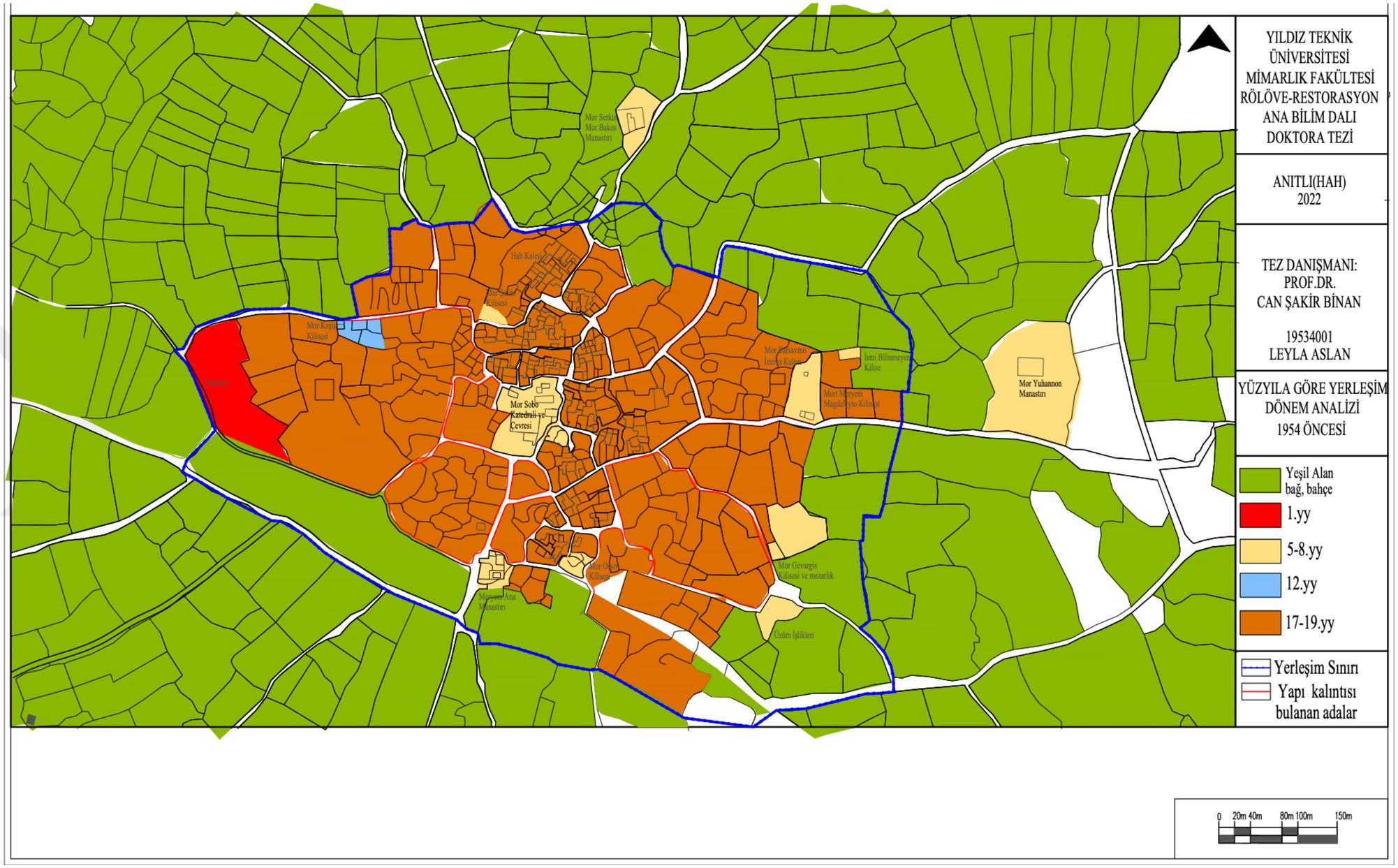
YERLEŞME ALANI VE SINIRI KRONOLOJİSİ
1954

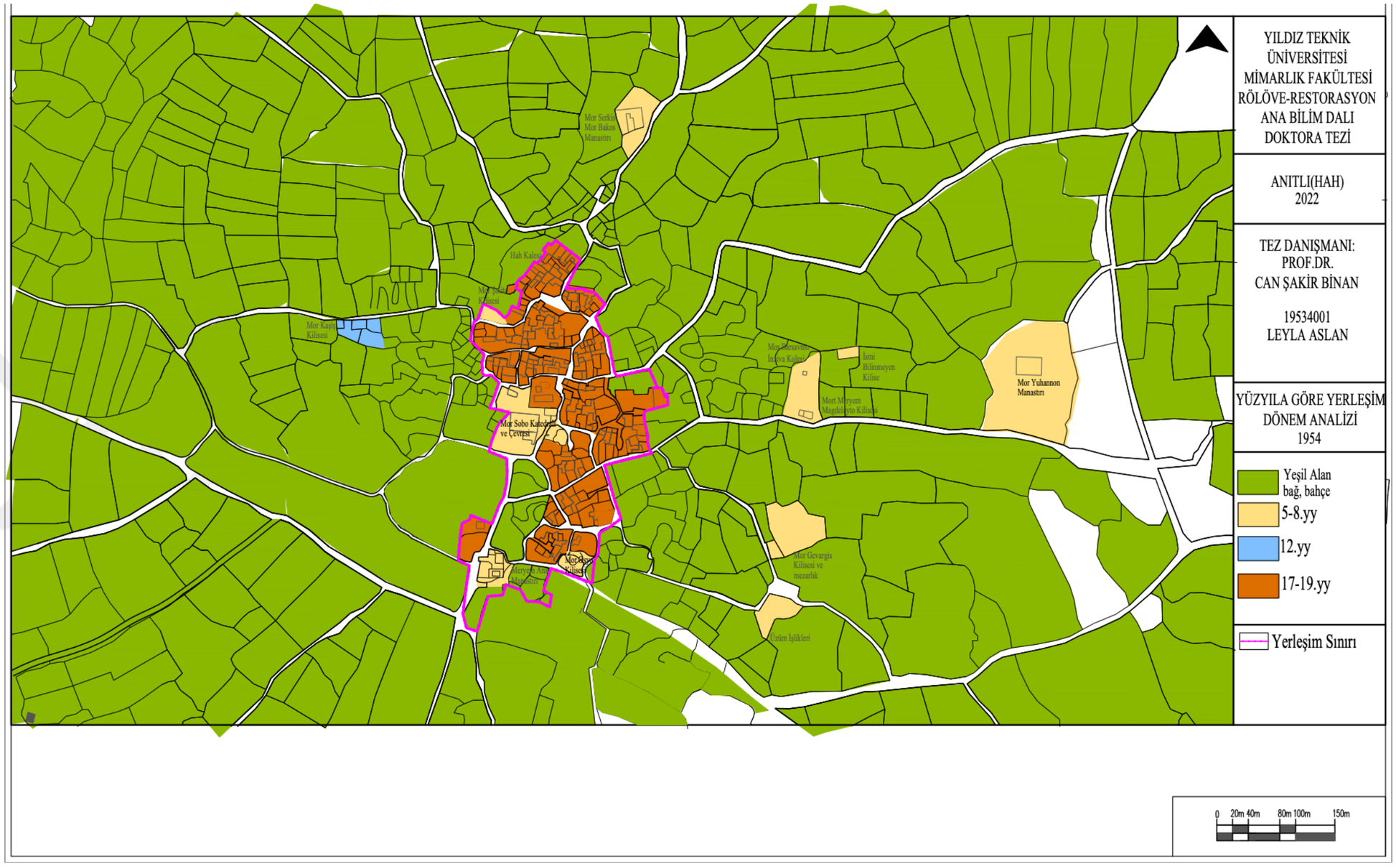
Mevcut Yapılar
ÖngörülenYerleşim Sınırı

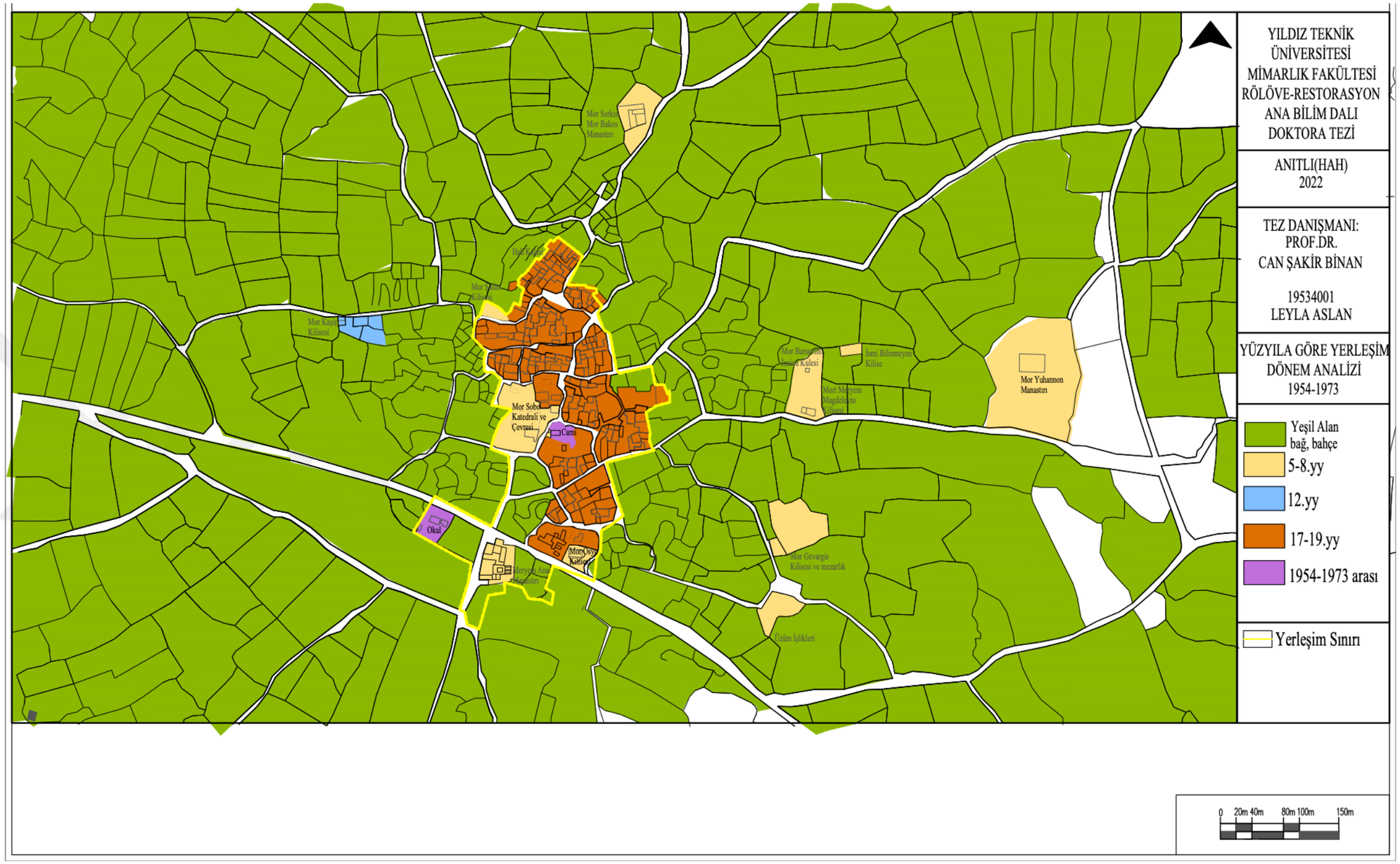

Mor Serkis
Mor Bakos
Manastırı
Hah Kalesi
Mor Salitor Kilisesi
kalıntısı
Mor Kaşiş
Kilisesi
Mor Barsavma
İnziva Kulesi
İsmi Bilinmeyen
Kilise kalıntısı
Mort Meryem
Magdeleyto Kilisesi
Mor Yuhannon
Manastırı
Mor Sobo Katedrali
Ve Cemevi
Okul
Mor Gevargis
Kilisesi kalıntısı
Meryem Ana
Manastırı
YILDIZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON
ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ
ANITLI(HAH)
2022
TEZ DANIŞMANI:
PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN
19534001
LEYLA ASLAN
YERLEŞME ALANI
VE SINIRI KRONOLOJİSİ
1954-1973
Mevcut Yapılar
ÖngörülenYerleşim
Sınırı
0 20m 40m 80m 100m 150m

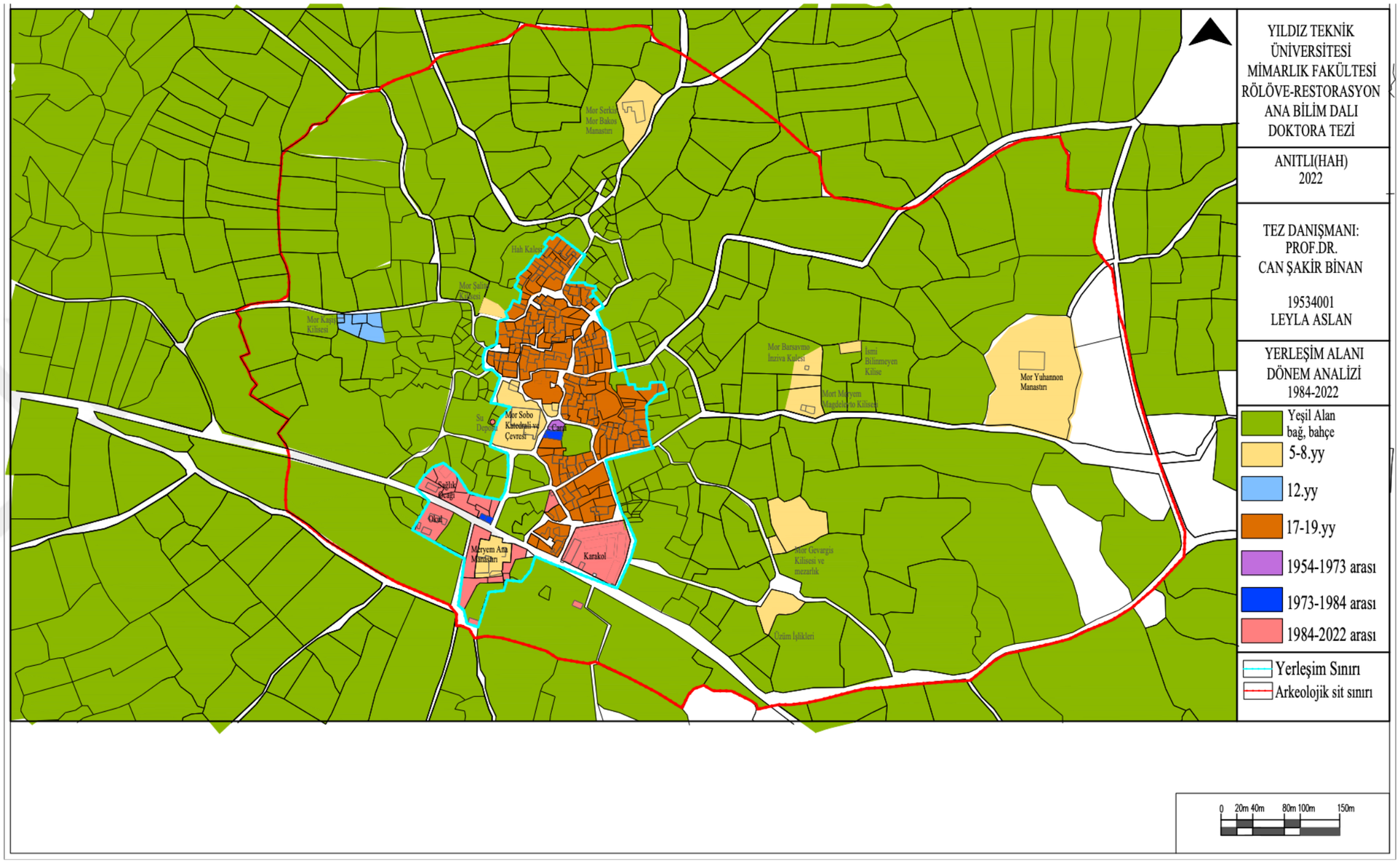

Mor Serkis
Mor Bakos
Manastırı
Hah Kulesi
Mor Salito Kilisesi
Kalıntısı
Mor Kaşiş
Kilisesi
Mor Sobo Kilisesi
Ve Çevresi
Okul
Meryem Ana
Manastırı
Mor Barsavmo
İnziva Kulesi
İsmi Bilinmeyen
Kilise kalıntısı
Mor Meryem
Magdeleyto Kilisesi
Mor Yuhannon
Manastırı
Mor Gevargis
Kilisesi kalıntısı
YILDIZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON
ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ
ANITLI(HAH)
2022
TEZ DANIŞMANI:
PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN
19534001
LEYLA ASLAN
YERLEŞME ALANI
VE SINIRI KRONOLOJİSİ
1973-1984
Mevcut Yapılar
ÖngörülenYerleşim
Sınırı
0 20m 40m 80m 100m 150m

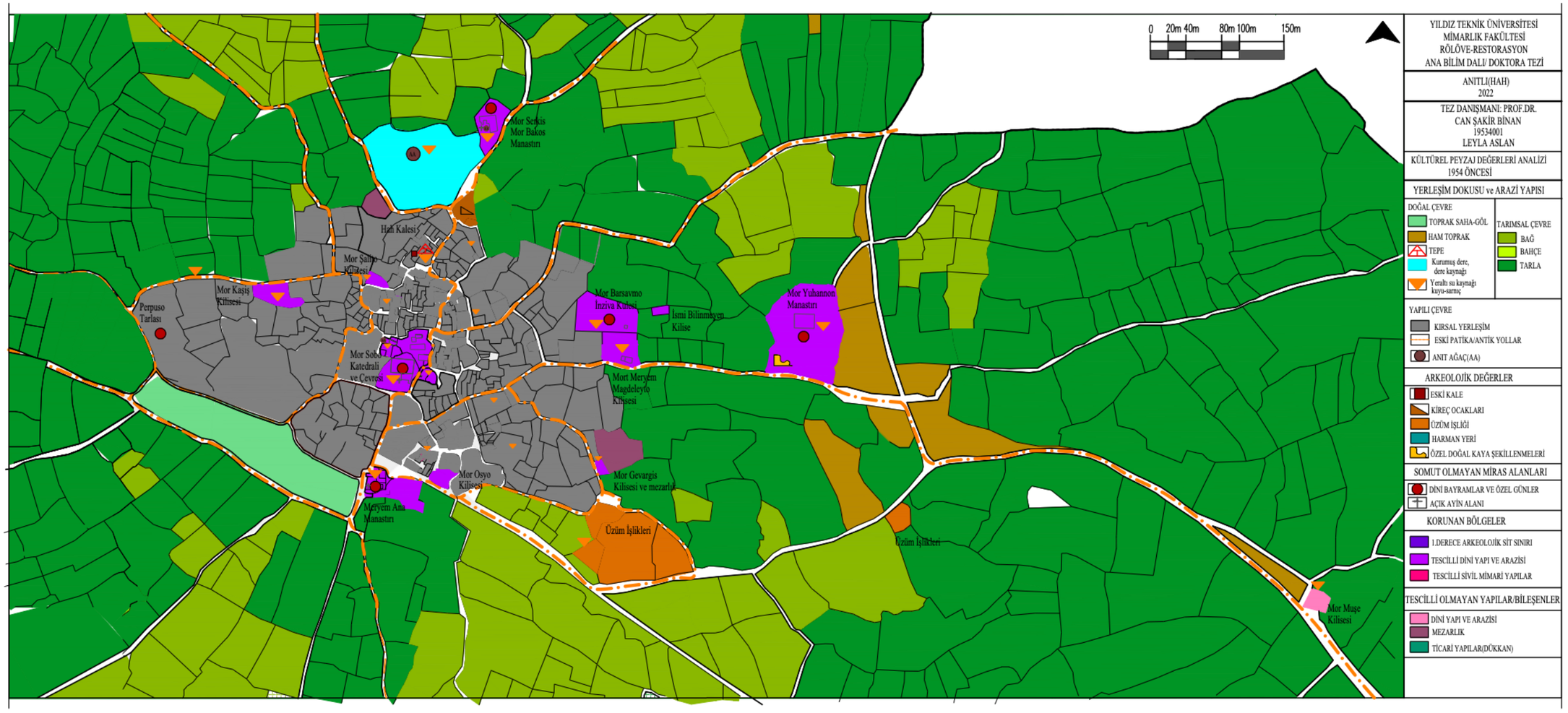

Mor Sarkis
Mor Bakos
Manastırı
Hah Kalesi
Mor Salito
Kilisesi
kalıntısı
Mor Kaşiş
Kilisesi
Mor Barsavmo
İnziva Kulesi
İsmi Bilinmeyen
Kilise kalıntısı
Mor Yuhannon
Manastırı
Mor Meryem
Magdeleyto
Kilisesi
Mor Sobo
Katedrali
Sağlık
Ocağı
Okul
Karakol
Mor Gevargis
Kilisesi kalıntısı
Meryem Ana
Manastırı
YILDIZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON
ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ
ANITLI(HAH)
2022
TEZ DANIŞMANI:
PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN
19534001
LEYLA ASLAN
YERLEŞME ALANI
VE SINIRI KRONOLOJİSİ
1984-2022
Mevcut Yapılar
ÖngörülenYerleşim
Sınırı
Arkeolojik sit sınırı
(2009)
0 20m 40m 80m 100m 150m

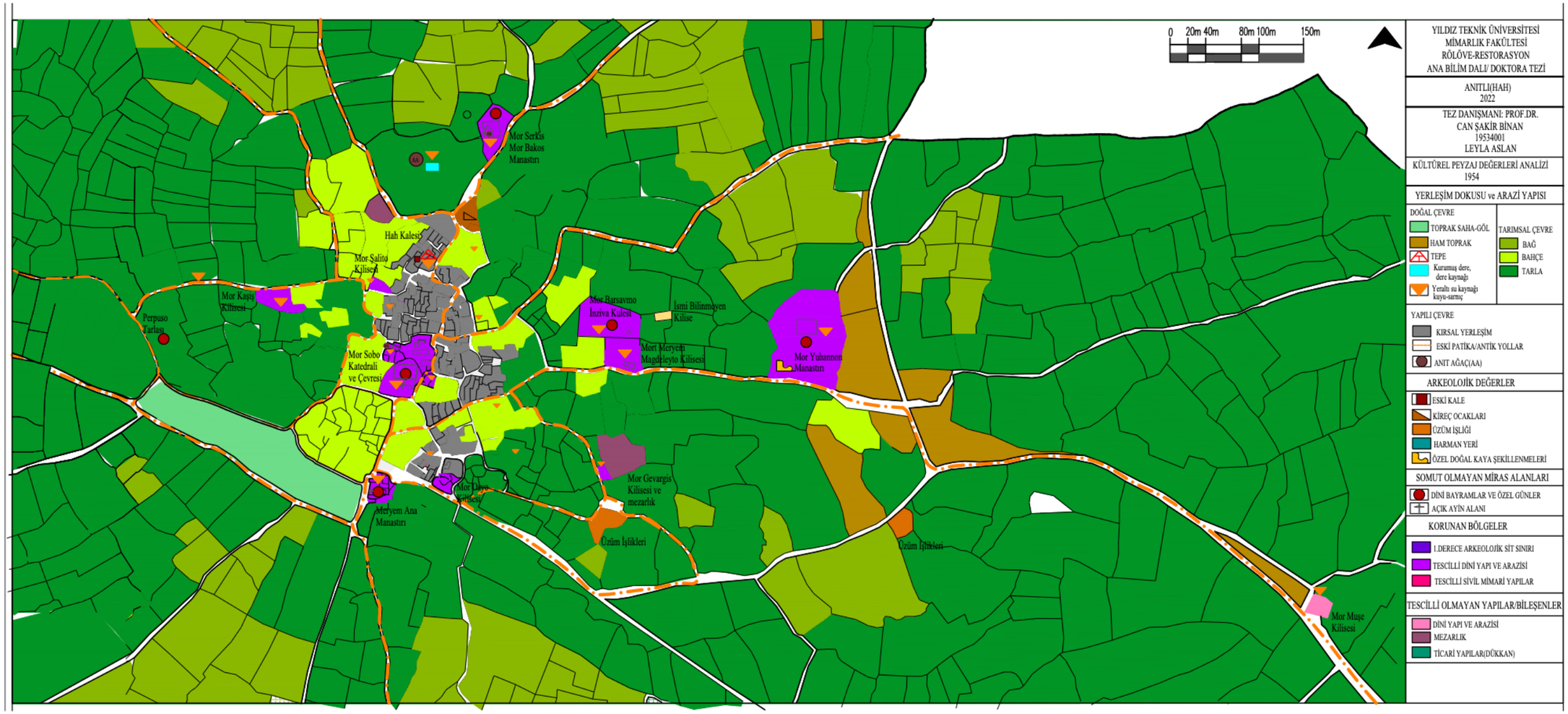

Mor Serkis Mor Bakos Manastırı
Hah Kalesi
Mor Sobo Kilisesi
Mor Kaşşa Kilisesi
Mor Barsavmo İnanç Kalesi
İsmi Bilinmeyen Kilise
Mor Yuhannon Manastırı
Mor Meryem Magdelleyto Kilisesi
Mor Sobo Katedrali ve Çevresi
Mor Gevargis Kilisesi ve mezarlık
Mor Odişo Kilisesi
Meryem Ana Manastırı
Üzüm İşlikleri
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ RÖLÖVE-RESTORASYON ANA BİLİM DALI DOKTORA TEZİ
ANITLI(HAH) 2022
TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. CAN ŞAKİR BİNAN
19534001 LEYLA ASLAN
YÜZYILA GÖRE YERLEŞİM DÖNEM ANALİZİ 1954 ÖNCESİ
Yeşil Alan bağ, bahçe
1.yy
5-8.yy
12.yy
17-19.yy
Yerleşim Sınırı
Yapı kalıntısı bulanan adalar
0 20m 40m 80m 100m 150m

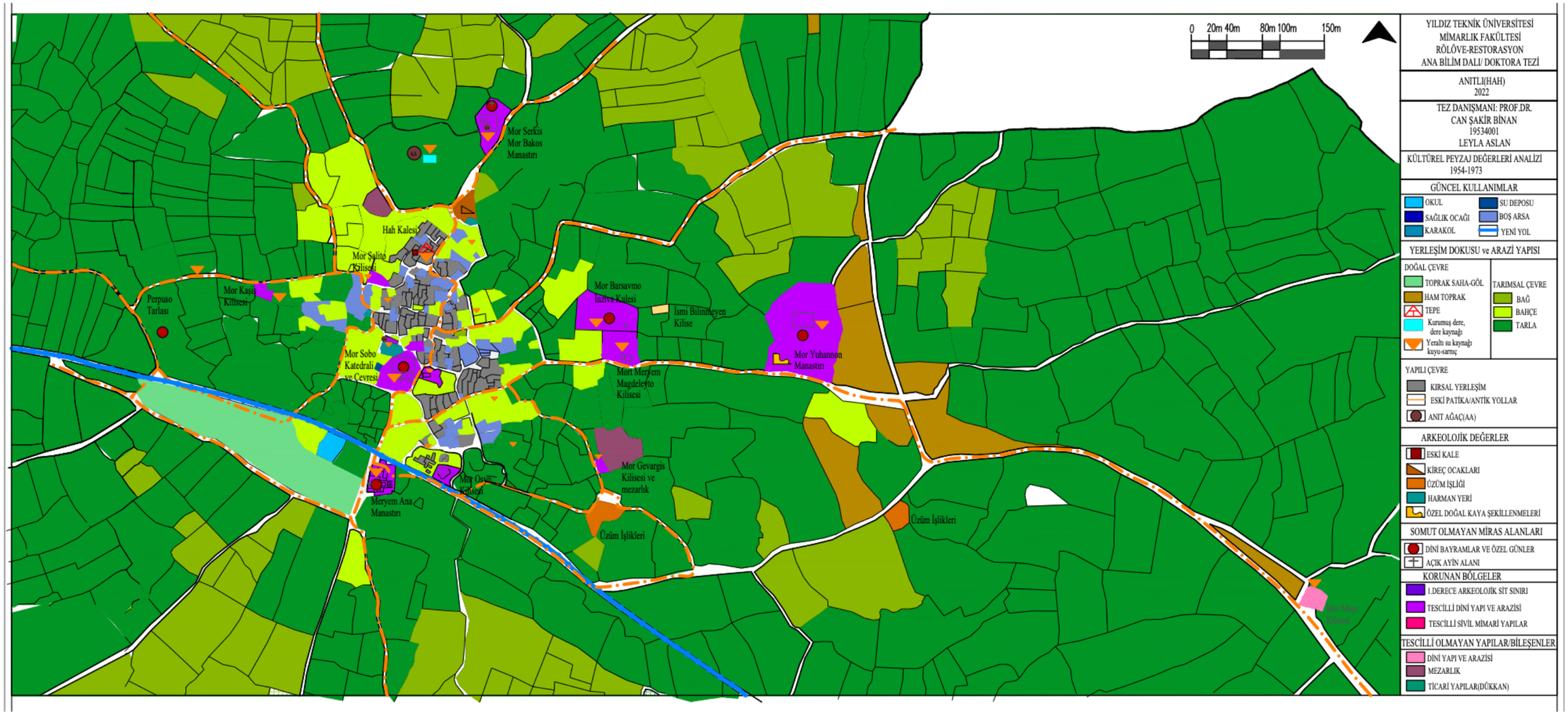

Mor Serkis Mor Bakos Manastırı
Hah Kalesi
Mor Şoba Kilisesi
Mor Kaşiş Kilisesi
Mor Barsavma İncüva Kulesi
İsmi Bilinmeyen Kilise
Mor Yuhannon Manastırı
Mor Meryem Meadelsiyo Kilisesi
Mor Sobo Katedrali ve Çevresi
Mor Gevargis Kilisesi ve mezarlık
Üzüm İşlikleri
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ RÖLÖVE-RESTORASYON ANA BİLİM DALI DOKTORA TEZİ
ANITLI(HAH) 2022
TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. CAN ŞAKİR BİNAN
19534001 LEYLA ASLAN
YÜZYILA GÖRE YERLEŞİM DÖNEM ANALİZİ 1954
Yeşil Alan bağ, bahçe
5-8.yy
12.yy
17-19.yy
Yerleşim Sınırı
0 20m 40m 80m 100m 150m

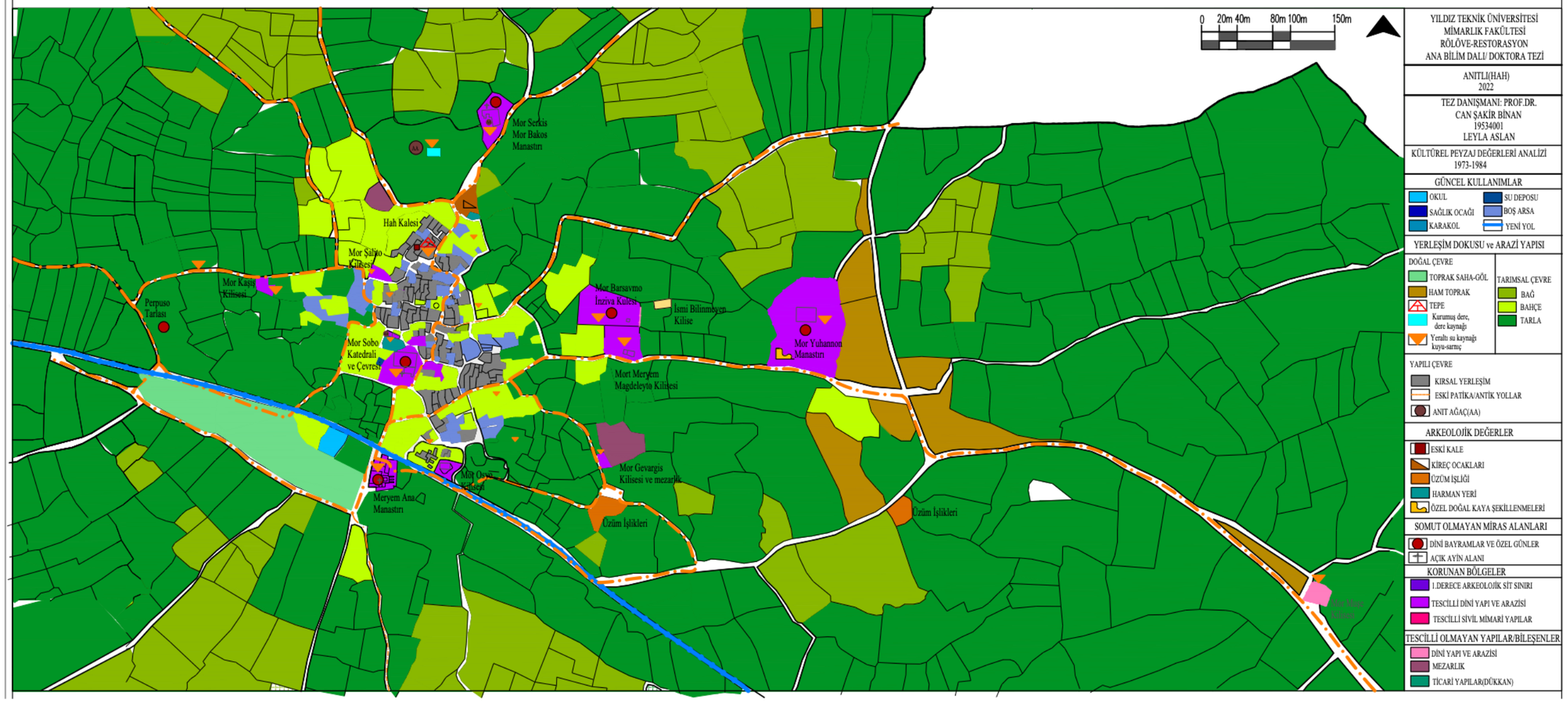

Mor Serkis Mor Bakos Manastırı
Mor Sobo Kilisesi
Mor Kostan Kilisesi
Mor Sobo Katedrali ve Çevresi
Cami
Mor Barsavma Kulesi
İsmi Bilinmeyen Kilise
Mor Yuhannon Manastırı
Mort Meryem Magdeleno Kilisesi
Okul
Mor Gevargis Kilisesi ve mezarlık
Üzüm İşlikleri
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON
ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ
ANITLI(HAH)
2022
TEZ DANIŞMANI:
PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN
19534001
LEYLA ASLAN
YÜZYILA GÖRE YERLEŞİM
DÖNEM ANALİZİ
1954-1973
Yeşil Alan
bağ, bahçe
5-8.yy
12.yy
17-19.yy
1954-1973 arası
Yerleşim Sınırı
0 20m 40m 80m 100m 150m

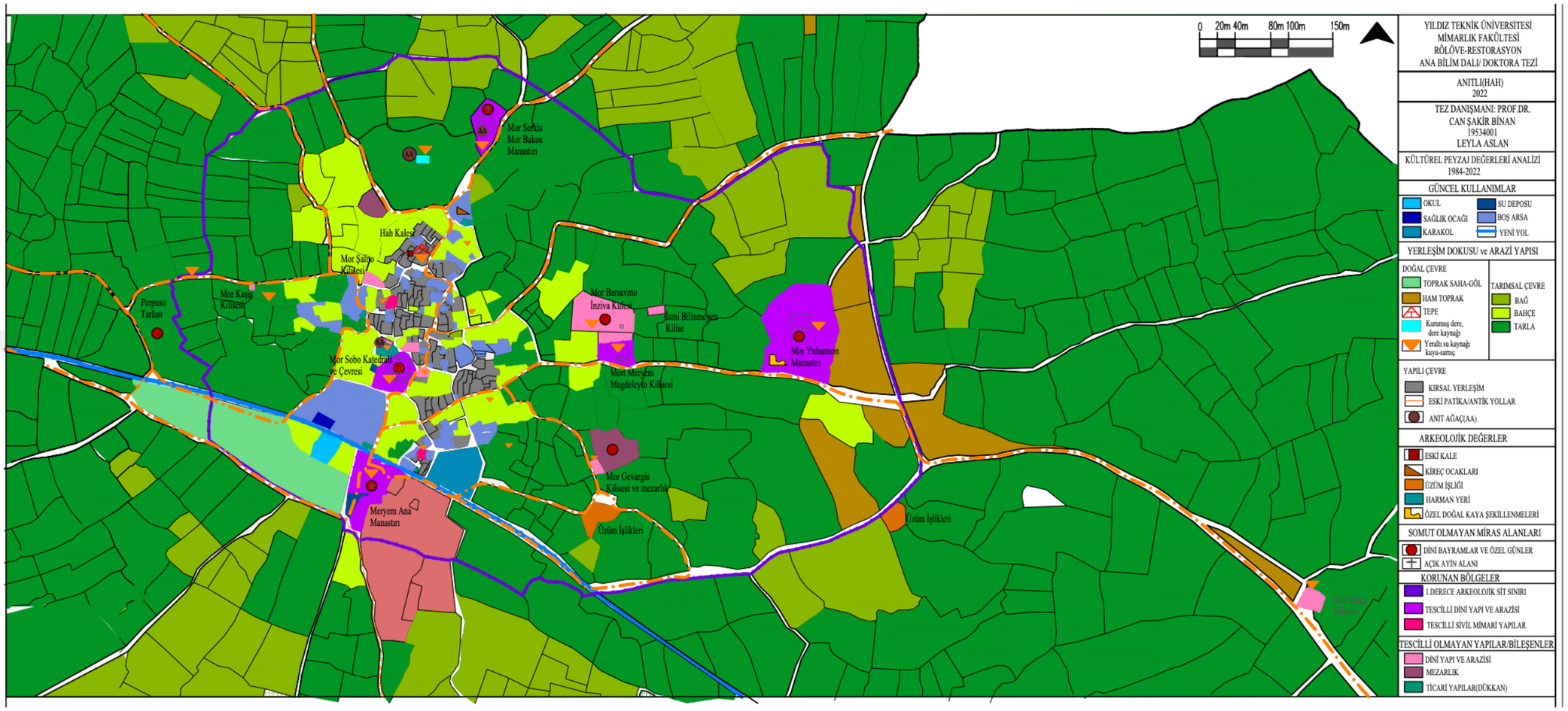

Hah Kalesi
Mor Sabo Manastırı
Mor Kapı Kilisesi
Mor Barsavmo İnziva Kilisesi
İsmi Bilinmeyen Kilise
Mor Yuhannon Manastırı
Mort Meryem Mağdelayto Kilisesi
Su Deposu
Mor Sobo Katedrali ve Çevresi
Cami
Sağlık Ocağı
Okul
Meryem Ana Manastırı
Karakol
Mor Gevargis Kilisesi ve mezarlık
Üzüm İşlikleri
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ RÖLÖVE-RESTORASYON ANA BİLİM DALI DOKTORA TEZİ
ANITLI(HAH) 2022
TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. CAN ŞAKİR BİNAN
19534001 LEYLA ASLAN
YERLEŞİM ALANI DÖNEM ANALİZİ 1984-2022
Yeşil Alan bağ, bahçe
5-8.yy
12.yy
17-19.yy
1954-1973 arası
1973-1984 arası
1984-2022 arası
Yerleşim Sınırı
Arkeolojik sit sınırı
0 20m 40m 80m 100m 150m

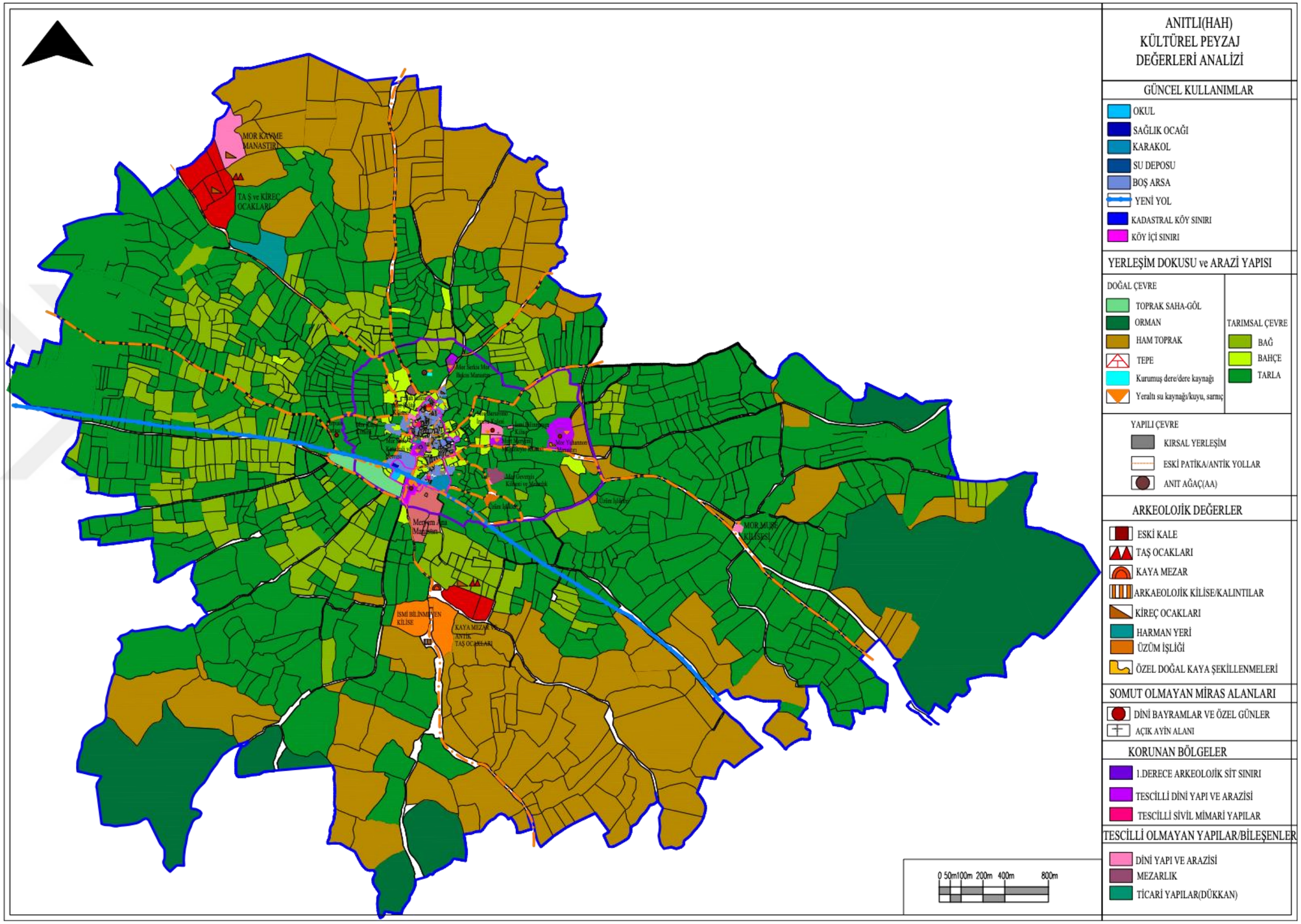

0 20m 40m 80m 100m 150m
Mor Sergis Mor Bakos Manastırı
Hah Kalesi
Mor Sallyo Kilisesi
Mor Kasiş Kilisesi
Perpuso Tarlası
Mor Barsavmo İnziva Kilisesi
İsmi Bilinmeyen Kilise
Mor Yuhannon Manastırı
Mor Soso Katedrali ve Çevresi
Mort Meryem Magdeleyto Kilisesi
Mor Osyo Kilisesi
Mor Gevargis Kilisesi ve mezarlık
Meryem Ana Manastırı
Üzüm İşlikleri
Üzüm İşlikleri
Mor Muşe Kilisesi
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON
ANA BİLİM DALI/ DOKTORA TEZİ
ANITLI(HAH)
2022
TEZ DANIŞMANI: PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN
19534001
LEYLA ASLAN
KÜLTÜREL PEYZAJ DEĞERLERİ ANALİZİ
1954 ÖNCESİ
YERLEŞİM DOKUSU ve ARAZİ YAPISI
DOĞAL ÇEVRE
TOPRAK SAHA-GÖL
HAM TOPRAK
TEPE
Kurumuş dere, dere kaynağı
Yeraltı su kaynağı kuyu-sarnıç
TARIMSAL ÇEVRE
BAĞ
BAHÇE
TARLA
YAPILI ÇEVRE
KIRSAL YERLEŞİM
ESKİ PATİKA/ANTİK YOLLAR
ANIT AĞAÇ(AA)
ARKEOLOJİK DEĞERLER
ESKİ KALE
KİREÇ OCAKLARI
ÜZÜM İŞLİĞİ
HARMAN YERİ
ÖZEL DOĞAL KAYA ŞEKİLLENMELERİ
SOMUT OLMAYAN MİRAS ALANLARI
DİNİ BAYRAMLAR VE ÖZEL GÜNLER
AÇIK AYİN ALANI
KORUNAN BÖLGELER
I.DERECE ARKEOLOJİK SİT SINIRI
TESCİLLİ DİNİ YAPI VE ARAZİSİ
TESCİLLİ SİVİL MİMARİ YAPILAR
TESCİLLİ OLMAYAN YAPILAR/BİLEŞENLER
DİNİ YAPI VE ARAZİSİ
MEZARLIK
TİCARİ YAPILAR(DÜKKAN)

0 20m 40m 80m 100m 150m
Mor Serkis
Mor Bakos
Manastırı
Hah Kalesi
Mor Şalito
Kilisesi
Mor Kaşış
Kilisesi
Perpuso
Tarlası
Mor Sobo
Katedrali
ve Çevresi
Mor Barsavmo
İnziva Kulesi
İsmi Bilinmeyen
Kilise
Mort Meryem
Magdeleyto Kilisesi
Mor Yuhannon
Manastırı
Mor Gevargis
Kilisesi ve
mezarlık
Meryem Ana
Manastırı
Üzüm İşlikleri
Üzüm İşlikleri
Mor Muşe
Kilisesi
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON
ANA BİLİM DALI/ DOKTORA TEZİ
ANITLI(HAH)
2022
TEZ DANIŞMANI: PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN
19534001
LEYLA ASLAN
KÜLTÜREL PEYZAJ DEĞERLERİ ANALİZİ
1954
YERLEŞİM DOKUSU ve ARAZİ YAPISI
DOĞAL ÇEVRE
TOPRAK SAHA-GÖL
HAM TOPRAK
TEPE
Kurumuş dere, dere kaynağı
Yeraltı su kaynağı kuyu-sarnç
TARIMSAL ÇEVRE
BAĞ
BAHÇE
TARLA
YAPILI ÇEVRE
KIRSAL YERLEŞİM
ESKİ PATİKA/ANTİK YOLLAR
ANIT AĞAÇ(AA)
ARKEOLOJİK DEĞERLER
ESKİ KALE
KİREÇ OCAKLARI
ÜZÜM İŞLİĞİ
HARMAN YERİ
ÖZEL DOĞAL KAYA ŞEKİLLENMELERİ
SOMUT OLMAYAN MİRAS ALANLARI
DİNİ BAYRAMLAR VE ÖZEL GÜNLER
AÇIK AYİN ALANI
KORUNAN BÖLGELER
I.DERECE ARKEOLOJİK SİT SINIRI
TESCİLLİ DİNİ YAPI VE ARAZİSİ
TESCİLLİ SİVİL MİMARİ YAPILAR
TESCİLLİ OLMAYAN YAPILAR/BİLEŞENLER
DİNİ YAPI VE ARAZİSİ
MEZARLIK
TİCARİ YAPILAR(DÜKKAN)

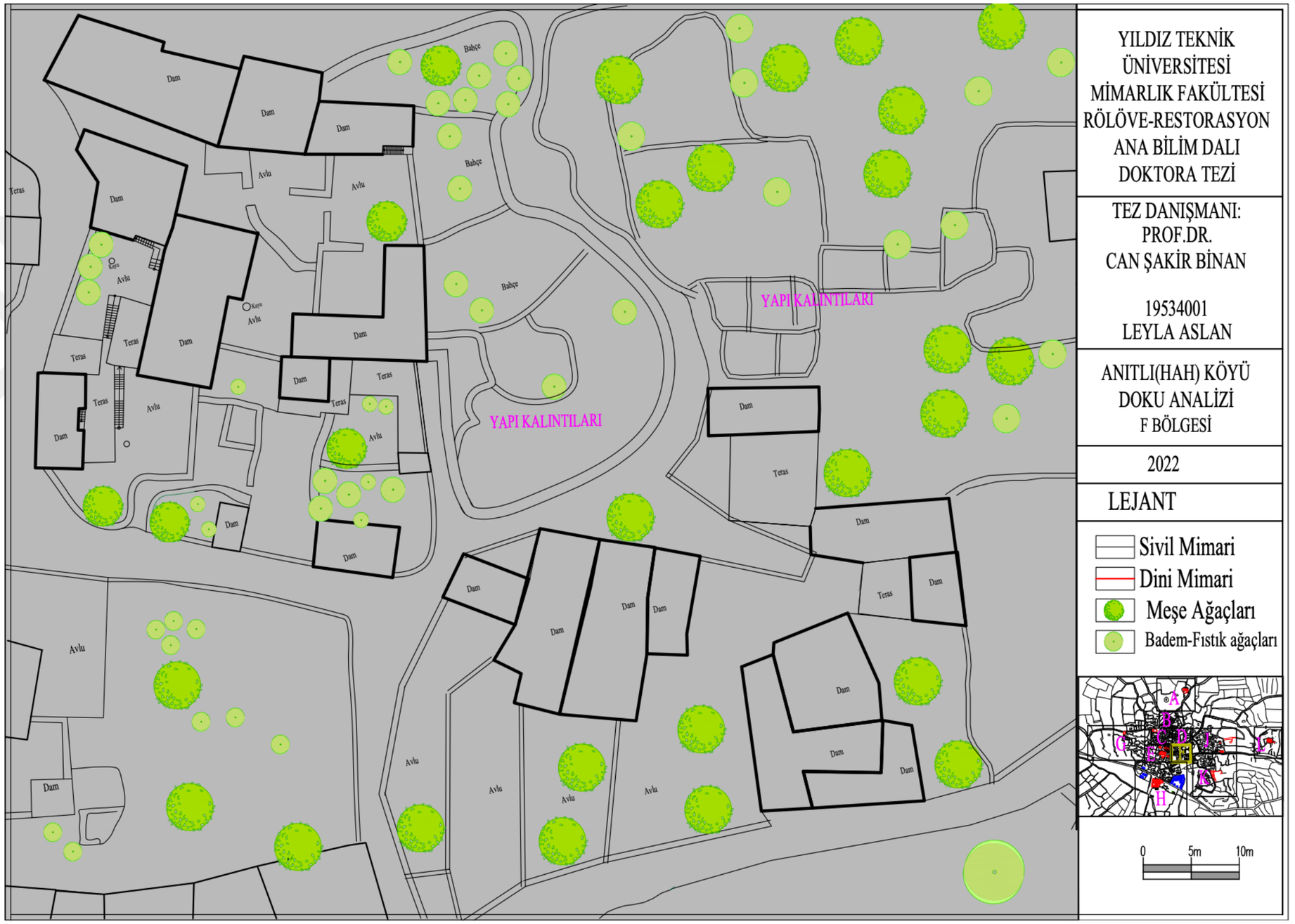

0 20m 40m 80m 100m 150m
Mor Serkis Mor Bakos Manastırı
Hah Kalesi
Mor Salite Kilisesi
Mor Kasiş Kilisesi
Perpuso Tarlası
Mor Sobo Katedrali ve Çevresi
Mor Barsavmo İnziva Kilisesi
İsmi Bilinmeyen Kilise
Mor Yuhannon Manastırı
Mart Meryem Magdeleyto Kilisesi
Mor Gevargis Kilisesi ve mezarlık
Mor Ovsep Kilisesi
Meryem Ana Manastırı
Üzüm İşlikleri
Üzüm İşlikleri
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON
ANA BİLİM DALI/ DOKTORA TEZİ
ANITLI(HAH)
2022
TEZ DANIŞMANI: PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN
19534001
LEYLA ASLAN
KÜLTÜREL PEYZAJ DEĞERLERİ ANALİZİ
1954-1973
GÜNCEL KULLANIMLAR
OKUL
SU DEPOSU
SAĞLIK OCAĞI
BOŞ ARSA
KARAKOL
YENİ YOL
YERLEŞİM DOKUSU ve ARAZİ YAPISI
DOĞAL ÇEVRE
TOPRAK SAHA-GÖL
HAM TOPRAK
TEPE
Kurumuş dere, dere kaynağı
Yeraltı su kaynağı kuyu-sarnıç
TARIMSAL ÇEVRE
BAĞ
BAHÇE
TARLA
YAPILI ÇEVRE
KIRSAL YERLEŞİM
ESKİ PATİKA/ANTİK YOLLAR
ANIT AĞAÇ(AA)
ARKEOLOJİK DEĞERLER
ESKİ KALE
KİREÇ OCAKLARI
ÜZÜM İŞLİĞİ
HARMAN YERİ
ÖZEL DOĞAL KAYA ŞEKİLLENMELERİ
SOMUT OLMAYAN MİRAS ALANLARI
DİNİ BAYRAMLAR VE ÖZEL GÜNLER
AÇIK AYİN ALANI
KORUNAN BÖLGELER
1.DERECE ARKEOLOJİK SİT SINIRI
TESCİLLİ DİNİ YAPI VE ARAZİSİ
TESCİLLİ SİVİL MİMARİ YAPILAR
TESCİLLİ OLMAYAN YAPILAR/BİLEŞENLER
DİNİ YAPI VE ARAZİSİ
MEZARLIK
TİCARİ YAPILAR(DÜKKAN)

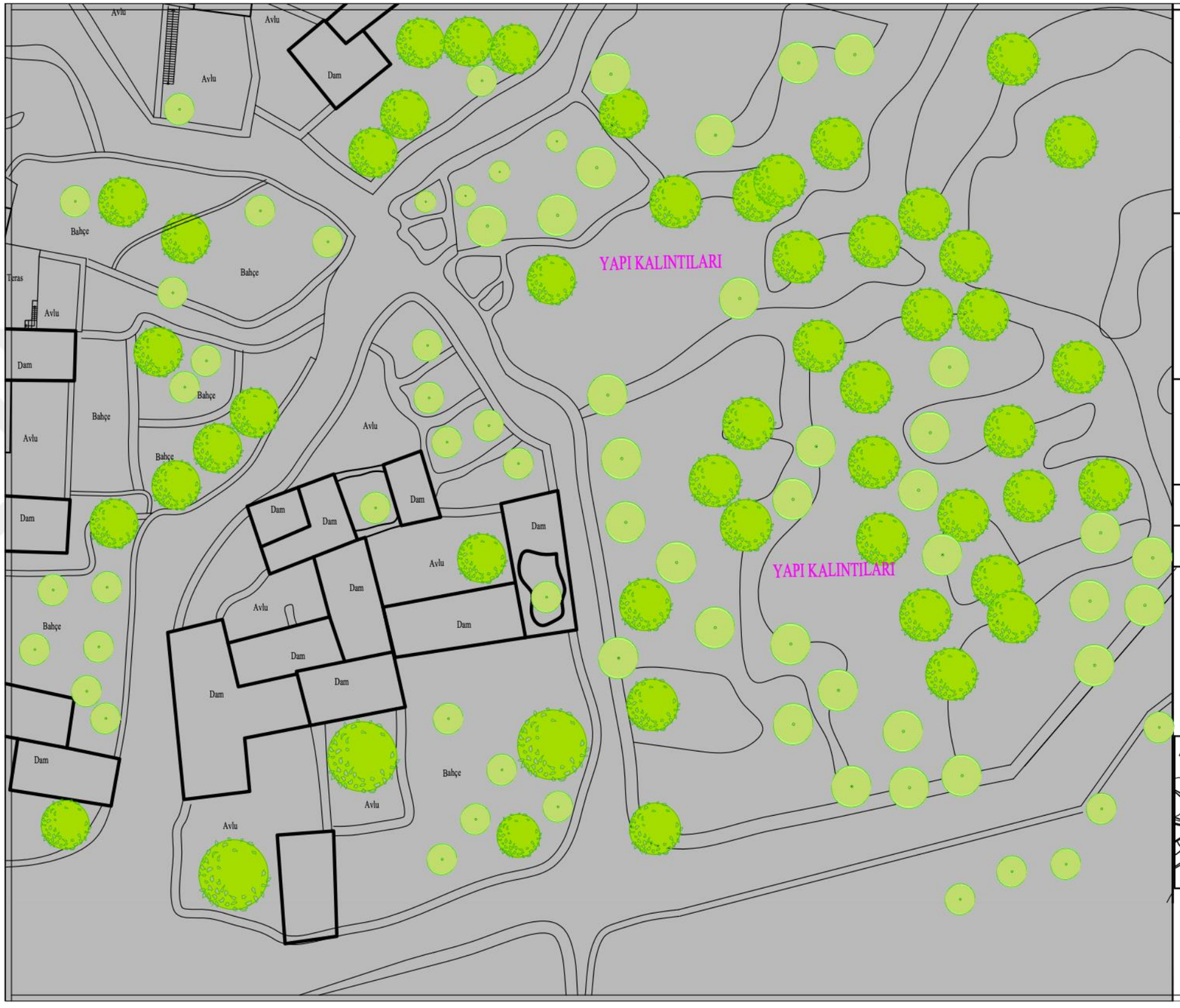

0 20m 40m 80m 100m 150m
Mor Serkis
Mor Bakos
Manastırı
Hah Kalesi
Mor Şalita
Kilisesi
Mor Kasis
Kilisesi
Perpuso
Tarlası
Mor Sobo
Katedrali
ve Çevresi
Mor Barsavmo
İnziva Kulesi
İsmi Bilinmeyen
Kilise
Mor Yuhannon
Manastırı
Mort Meryem
Magdeleyta Kilisesi
Mor Gevargis
Kilisesi ve mezarlık
Mor Odişo
Kilisesi
Meryem Ana
Manastırı
Özüm İşlikleri
Özüm İşlikleri
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON
ANA BİLİM DALI/ DOKTORA TEZİ
ANITLI(HAH)
2022
TEZ DANIŞMANI: PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN
1953400l
LEYLA ASLAN
KÜLTÜREL PEYZAJ DEĞERLERİ ANALİZİ
1973-1984
GÜNCEL KULLANIMLAR
OKUL
SAĞLIK OCAĞI
KARAKOL
SU DEPOSU
BOŞ ARSA
YENİ YOL
YERLEŞİM DOKUSU ve ARAZİ YAPISI
DOĞAL ÇEVRE
TOPRAK SAHA-GÖL
HAM TOPRAK
TEPE
Kurumuş dere, dere kaynağı
Yeraltı su kaynağı kuyu-sarnıç
TARIMSAL ÇEVRE
BAĞ
BAHÇE
TARLA
YAPILI ÇEVRE
KIRSAL YERLEŞİM
ESKİ PATİKA/ANTİK YOLLAR
ANIT AĞAÇ(AA)
ARKEOLOJİK DEĞERLER
ESKİ KALE
KİREÇ OCAKLARI
ÜZÜM İŞLİĞİ
HARMAN YERİ
ÖZEL DOĞAL KAYA ŞEKİLLENMELERİ
SOMUT OLMAYAN MİRAS ALANLARI
DİNİ BAYRAMLAR VE ÖZEL GÜNLER
AÇIK AYİN ALANI
KORUNAN BÖLGELER
1.DERECE ARKEOLOJİK SİT SINIRI
TESCİLLİ DİNİ YAPI VE ARAZİSİ
TESCİLLİ SİVİL MİMARİ YAPILAR
TESCİLLİ OLMAYAN YAPILAR/BİLEŞENLER
DİNİ YAPI VE ARAZİSİ
MEZARLIK
TİCARİ YAPILAR(DÜKKAN)

0 20m 40m 80m 100m 150m
Mor Serkis
Mor Bakos
Manastırı
Hah Kalesi
Mor Şaliyo
Kilisesi
Mor Kasis
Kilisesi
Perpuso
Tarlası
Mor Barsavmo
İnziva Kilisesi
İsmi Bilinmeyen
Kilise
Mor Yuhannon
Manastırı
Mor Sobo Katedrali
ve Çevresi
Mori Meryem
Magdeleyto Kilisesi
Mor Gevargis
Kilisesi ve mezarlık
Meryem Ana
Manastırı
Üzüm İşlikleri
Üzüm İşlikleri
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON
ANA BİLİM DALI/ DOKTORA TEZİ
ANITLI(HAH)
2022
TEZ DANIŞMANI: PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN
19534001
LEYLA ASLAN
KÜLTÜREL PEYZAJ DEĞERLERİ ANALİZİ
1984-2022
GÜNCEL KULLANIMLAR
OKUL
SAĞLIK OCAĞI
KARAKOL
SU DEPOSU
BOŞ ARSA
YENİ YOL
YERLEŞİM DOKUSU ve ARAZİ YAPISI
DOĞAL ÇEVRE
TOPRAK SAHA-GÖL
HAM TOPRAK
TEPE
Kurumuş dere, dere kaynağı
Yeraltı su kaynağı kuyu-sarnıç
TARIMSAL ÇEVRE
BAĞ
BAHÇE
TARLA
YAPILI ÇEVRE
KIRSAL YERLEŞİM
ESKİ PATİKA/ANTİK YOLLAR
ANIT AĞAÇ(AA)
ARKEOLOJİK DEĞERLER
ESKİ KALE
KİREÇ OCAKLARI
ÜZÜM İŞLİĞİ
HARMAN YERİ
ÖZEL DOĞAL KAYA ŞEKİLLENMELERİ
SOMUT OLMAYAN MİRAS ALANLARI
DİNİ BAYRAMLAR VE ÖZEL GÜNLER
AÇIK AYİN ALANI
KORUNAN BÖLGELER
I.DERECE ARKEOLOJİK SİT SINIRI
TESCİLLİ DİNİ YAPI VE ARAZİSİ
TESCİLLİ SİVİL MİMARİ YAPILAR
TESCİLLİ OLMAYAN YAPILAR/BİLEŞENLER
DİNİ YAPI VE ARAZİSİ
MEZARLIK
TİCARİ YAPILAR(DÜKKAN)

MOR KEVME MANASTIRI
TA Ş ve KİREÇ OCAKLARI
Meryem Ana Manastırı
İSMİ BİLİNMİYEN KİLİSE
KAYA MEZAR VE ANTİK TAŞ OCAKLARI
MOR MUSA KİLİSESİ
0 50m100m 200m 400m 800m
ANITLI(HAH)
KÜLTÜREL PEYZAJ
DEĞERLERİ ANALİZİ
GÜNCEL KULLANIMLAR
OKUL
SAĞLIK OCAĞI
KARAKOL
SU DEPOSU
BOŞ ARSA
YENİ YOL
KADASTRAL KÖY SINIRI
KÖY İÇİ SINIRI
YERLEŞİM DOKUSU ve ARAZİ YAPISI
DOĞAL ÇEVRE
TOPRAK SAHA-GÖL
ORMAN
HAM TOPRAK
TEPE
Kurumuş dere/dere kaynağı
Yeraltı su kaynağı/kuyu, sarnıç
TARIMSAL ÇEVRE
BAĞ
BAHÇE
TARLA
YAPILI ÇEVRE
KIRSAL YERLEŞİM
ESKİ PATİKA/ANTİK YOLLAR
ANIT AĞAÇ(AA)
ARKEOLOJİK DEĞERLER
ESKİ KALE
TAŞ OCAKLARI
KAYA MEZAR
ARKAEOLOJİK KİLİSE/KALINTILAR
KİREÇ OCAKLARI
HARMAN YERİ
ÜZÜM İŞLİĞİ
ÖZEL DOĞAL KAYA ŞEKİLLENMELERİ
SOMUT OLMAYAN MİRAS ALANLARI
DİNİ BAYRAMLAR VE ÖZEL GÜNLER
AÇIK AYİN ALANI
KORUNAN BÖLGELER
1.DERECE ARKEOLOJİK SİT SINIRI
TESCİLLİ DİNİ YAPI VE ARAZİSİ
TESCİLLİ SİVİL MİMARİ YAPILAR
TESCİLLİ OLMAYAN YAPILAR/BİLEŞENLER
DİNİ YAPI VE ARAZİSİ
MEZARLIK
TİCARİ YAPILAR(DÜKKAN)

B
ANITLI(HAH) KÖYÜ DOKU ANALİZİ VAZİYET PLANLARI

Dam
Avlu
Bahçe
Teras
Kuyu
YAPI KALINTILARI
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ RÖLÖVE-RESTORASYON ANA BİLİM DALI DOKTORA TEZİ
TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. CAN ŞAKİR BİNAN
19534001 LEYLA ASLAN
ANITLI(HAH) KÖYÜ DOKU ANALİZİ F BÖLGESİ
2022
LEJANT
Sivil Mimari
Dini Mimari
Meşe Ağaçları
Badem-Fıstık ağaçları
0
5m
10m

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON
ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

TEZ DANIŞMANI:
PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN

19534001
LEYLA ASLAN

ANITLI(HAH) KÖYÜ
DOKU ANALİZİ
D BÖLGESİ

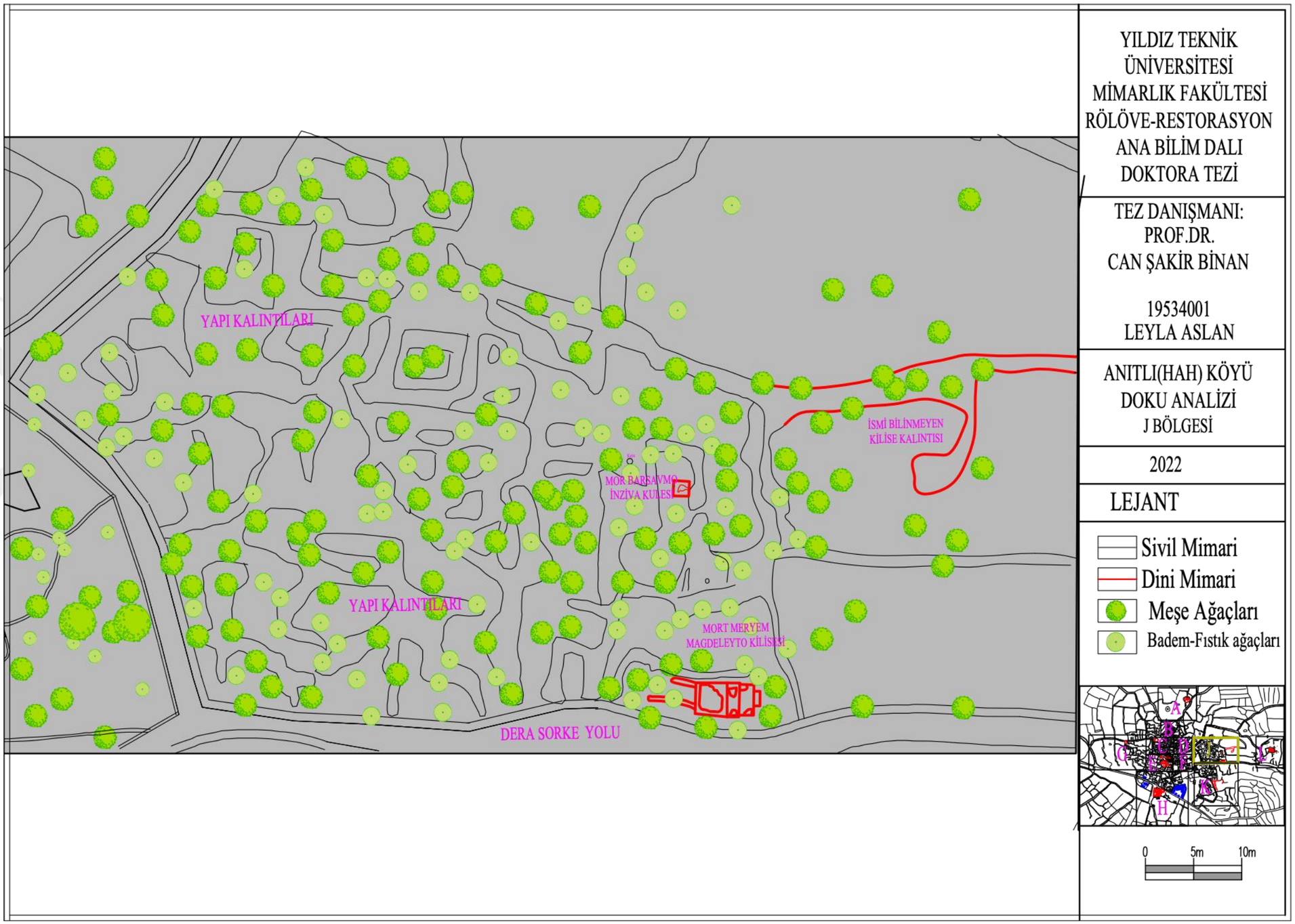
2022

LEJANT

Sivil Mimari
Dini Mimari
Meşe Ağaçları
Badem-Fıstık ağaçları

0 5m 10m

YAPI KALINTILARI
İSMİ BİLİNMEYEN
KİLİSE KALINTISI
MOR BARSAVMO
İNZİVA KULESİ
YAPI KALINTILARI
MORT MERYEM
MAGDELEYTO KİLİSESİ
DERA SORKE YOLU
YILDIZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON
ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ
TEZ DANIŞMANI:
PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN
19534001
LEYLA ASLAN
ANITLI(HAH) KÖYÜ
DOKU ANALİZİ
J BÖLGESİ
2022
LEJANT
Sivil Mimari
Dini Mimari
Meşe Ağaçları
Badem-Fıstık ağaçları
A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
0
5m
10m

YILDIZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON
ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

TEZ DANIŞMANI:
PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN

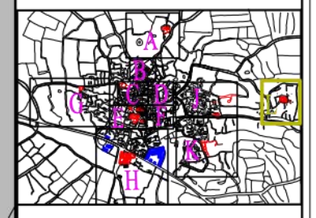
19534001
LEYLA ASLAN

ANITLI(HAH) KÖYÜ
DOKU ANALİZİ
L BÖLGESİ

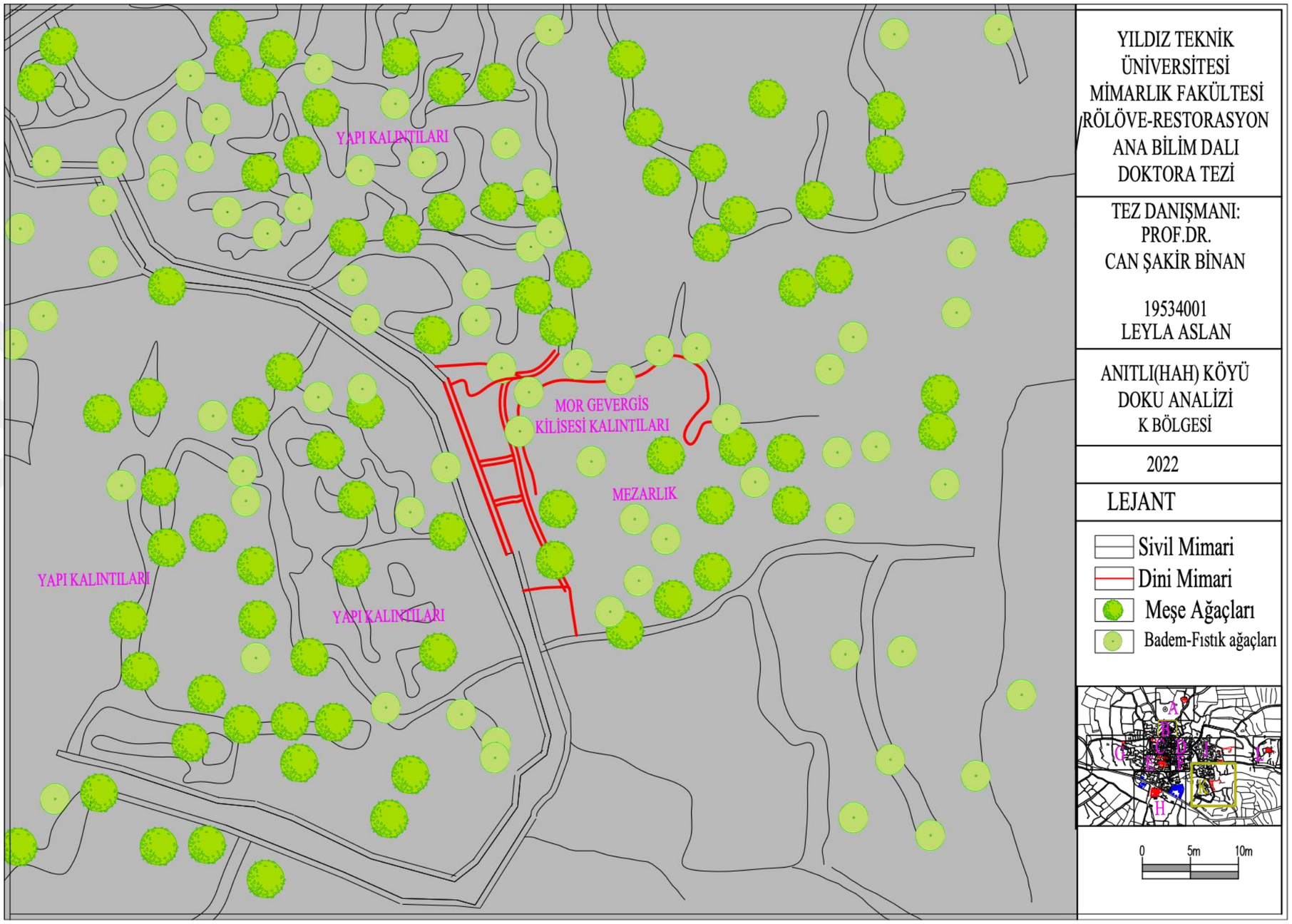
2022

LEJANT

Sivil Mimari
Dini Mimari
Meşe Ağaçları
Badem-Fıstık ağaçları

0 5m 10m

YAPI KALINTILARI
MOR GEVERGİS
KİLİSESİ KALINTILARI
MEZARLIK
YAPI KALINTILARI
YAPI KALINTILARI
YILDIZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
RÖLÖVE-RESTORASYON
ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ
TEZ DANIŞMANI:
PROF.DR.
CAN ŞAKİR BİNAN
19534001
LEYLA ASLAN
ANITLI(HAH) KÖYÜ
DOKU ANALİZİ
K BÖLGESİ
2022
LEJANT
Sivil Mimari
Dini Mimari
Meşe Ağaçları
Badem-Fıstık ağaçları
A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
0
5m
10m

TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR

Konferans Bildirileri

1. Aslan, L. & Binan C. Ş. (2024). Turabdin'de Kırsal Mimarinin Koruma Sorunlarının Anıtlı (Hah) Köyü Özelinde İncelenmesi. *Dicle Üniversitesi 2. Uluslararası Fen Bilimleri Lisansüstü Araştırmalar Sempozyumu*, 22-23 Mayıs 2024, Diyarbakır, Turkey

Makaleler

1. Aslan, L. & Binan C. Ş. (2024). Mardin Midyat Anıtlı (Hah) Köyü Meryem Ana Manastırı'nın Mimarlık Tarihi ve Mimari Koruma Ara Kesitinde İncelenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies,* 17(101), 193-216